

TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001
A Debreceni Egyetem tudományos képzési
műhelyeinek támogatása

*A doktori (PhD) értekezés elkészítését a **TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001** számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.*

*The publications supported by the **SROP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0001** project. The project has been supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.*

Doktori (Ph.D.) értekezés

„CSILLAGOKKÁ REPESZTETT SZÖVEG...”
SZÖVEGKÖZI KÖZELÍTÉSEK A 19. SZÁZAD MÁSODIK
FELÉNEK MAGYAR IRODALMÁHOZ

GÖNCZY MONIKA

Debreceni Egyetem, BTK
Irodalomtudományok Doktori Iskola
2017

„CSILLAGOKKÁ REPESZTETT SZÖVEG...”
Szövegek közeli közelítései a 19. század második felének magyar irodalmához

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
az irodalom- és kultúratudományok tudományágban

Írta: **Gönczy Monika**
okleveles magyar nyelv- és irodalom – filozófia szakos középiskolai tanár

Készült a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskolája
(Magyar- és összehasonlító irodalomtudományi programja) keretében

Témavezető:
Dr. S. Varga Pál
MTA rendes tag, egyetemi tanár

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 201... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 201... ..

Én, Gönczy Monika teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

TARTALOMJEGYZÉK

I. fejezet: Bevezetés	8–19.
1. Inspirációk, módszerek, tárgyválasztás	8–13.
2. Kelecsényi József, Erdélyi János, népköltési gyűjtemény, a magyar mitológiatörténet-írás	13–15.
3. Arany János műjelméleti/műfajttörténeti dilemmája paratextusai tükrében	15.
4. Kemény Zsigmond intertextuális szövegszervező eljárásai	16–17.
5. A <i>Quijote</i> -jelenség	17–18.
6. Mikszáth Kálmán és a boccacciói novella	18.
7. Excursus, a hypertextől a hipertextig	18–19.
II. fejezet: Egy peritextusra helyezett gyűjtő-szer(ke)s(z)t(ő) szövegüniverzuma	20–50.
1. A „nagyszerű vállalat” részese	20–21.
2. A peritextus „hőse”: Kelecsényi József (1815–1875? 1895?)	21–23.
3. Kelecsényi József Erdélyi János: <i>Népdalok és mondák</i> I. kötetébe befűzött kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának kéziratárában	23–29.
4. A <i>Népdalok és mondák</i> első kötetének paratextusokból épített metatextusa	29–40.
5. Őrült beszéd – de van benne rendszer (?): Kelecsényi József magyar mitológiája	40–50.
III. fejezet : Arany János az elveszett eposz nyomában	50–76.
1. Javaslat az Arany-epika szövegközi olvasására	50–57.
2. Az elidegenítő, határátlépő szövegegységek fókuszán át	58–60.
3. Címek, alcímek	60–64.
4. Mottók, foglalatok	65–71.
5. Szerzői jegyzetek	72–75.
6. Előszó, végszó, tervezetek	75–76.
IV. fejezet: Intertextuális szövegszervező eljárások Kemény Zsigmond két regényében: Gyulai Pál; Özvegy és leánya	77–130.
1. Drámai szerkezetű regények: <i>Gyulai Pál, Özvegy és leánya</i>	77–96.
2. Az <i>Özvegy és leánya</i> szövegvilágai: palimpszeszt-kedély	96–130.
2.1. Fogadtatástörténet és az olvasási stratégia kijelölése	96–103.

2.2. Világi költészet, lovagi epika, antik mitológia	103–115.
2.3. Biblia, egyházi értekezések és a korabeli erdélyi jogrend	115–130.
V. fejezet: „A Don Quijoté-t olvasni fogják mindaddig, míg az emberek egyáltalán olvasni fognak valamit.” A Quijote mint architextus a 19. század második felének magyar irodalmában	131–189.
1. Az észlelés	131–135.
2. „[...] tán nem lesz minden érdek és érdem nélkül, ha tudniillik méltónak találhatik a' hazafiúsításra” – interpretált fordítástörténet	135–145.
3. A Quijote 19. századi magyar fogadtatástörténete	145–161.
4. A Quijote/don Quijote a klasszikus magyar irodalomtörténetről szóló diskurzusban	161–165.
5. Könyvek könyve	165–189.
VI. fejezet: A boccacciói novella különös transzformációja, avagy Mikszáth Kálmán architextuális huncutkodása (Mikszáth Kálmán: Galamb a kalitkában)	190–202.
VII. fejezet: Az Özvegy és leánya elektronikus kiadásának egy lehetséges változatáról (Mi történik, ha a kritikai kiadás igénye találkozik az inter/kontextuális olvasásmóddal és a digitalizációval?)	203–223.
Felhasznált irodalom	224–249.
Absztrakt	
Abstract	
Függelékek	I–XCVII
1. sz. függelék: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. kötet – Kelecsényi József: Énekvilág. Nagy Dalkönyv: Népdalok és Mondák Új-Egyetemes Gyűjteménye (repertórium 1.)	I–XLI
2. sz. függelék: A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található Kelecsényi József-kéziratok repertóriumai	XLII–LIV
2.1. Népdalok és regedaltok közli Kelecsényi József (repertórium 2.)	XLII–XLIII
2.2. Népdalok. közli Kelecsényi József Nyitrából (repertórium 3.)	XLIII–XLIV
2. 3. Baracscai népdalok, tréfás énekek, kortes dalok, zászló felírások, egy népmonda Bors Jankóról, és nyomtatásban megjelent népdalok czimjegyzéke (repertórium 4.)	XLIV–XLXX
2. 4. Népdalok és kortesdalok, közli Kelecsényi József (repertórium 5.)	L–LI
2. 5. Dalok. közli Kelecsényi József Nyitrából. (repertórium 6.)	LI–LII

2. 6. [Cím nélkül] (repertórium 7.)	LII–LIV
3. sz. függelék: A 2353 Quart. Hung. (A leírókartonon szereplő adatok: „Regényészeti kalászatok.”1846. Autogr. 459 f. 220x170 mm. OSZK 1926–51. Vége hiányzik.) c. kézirat szójegyzéke (repertórium 8.)	LV–LXVIII
4. sz. függelék: A 2354 Quart. Hung. (A leírókartonon szereplő adatok: Közhasználatu Magyar Nemzeti Regetárház, vagyis Költői Történeti Régiségi buvárlatok Tantára...” (1846-1848.) Autogr. 315 f. 220x170 mm. Czövek Lajos, OSZK 1926–51. Vége hiányzik) c. kézirat szójegyzéke (repertórium 9.)	LXIX–LXXVIII
5. sz. függelék Kelecsényi József bibliográfia	LXXIX–LXXVIII
A) Kéziratok	LXXIX
B) Nyomtatásban megjelent, fellelt írások	LXXIX–LXXXII
6. sz. függelék <i>Bors Janko (népmonda). Lejegyezte: Kelecsényi József</i>	LXXXIII–XCVII
A) A kézirat másolata	LXXXIII–XCII
B) A kézirat átirata	XCIII–XCVII
Melléklet: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. kötet/Kelecsényi József: Énekvilág. Nagy Dalkönyv: Népdalok és Mondák Új-Egyetemes Gyűjteménye	CD-ROM

Mottó

– Aki a jó fát választja, azt jó árnyék fogja beborítani. Nekem szerencsém volt, rátaláltam a jó fára, a mámor és képzelet fájára, arra, amelynek gyümölcse bátorságot, vitézséget ad, s amely álmokkal és szépséggel táplálja szellemünket. Csak egy könyv vagyok, egy terjedelmes mű, melyet az idő alakított, az élet írt. Tudom, hogy a könyvek a mi szabadságunk, még ha némelyek azt bizonygatják is, hogy nem többek merő hazugságnál. A könyvek megajándékoznak a lehetőséggel, hogy kitárjunk egy várerődöt vagy egy nagyszerű kastélyt, melynek falai tömör aranyból, csipkés oromzata gyémántból, kapui pedig jácintkőből vannak... És ez nem minden. Hisz igaz, hogy elhunytam, de a halál egyáltalán nem diadalmaskodott. Isten veletek, barátaim!

És ugyanúgy távozott, ahogy jött. Éppen abban a pillanatban tűnt el a tengerben, amikor feltámadt a keleti szél, hogy átkelését köszöntse.

(Tahar ben Jelloun: *Don Quijote Tangerben*)

I. FEJEZET

Bevezetés

A „kutatásban” az a kellemetlen, hogy az ember addig keresgél, míg végül rátalál... arra, amit nem is keresett (Genette)

1. Inspirációk, módszerek, tárgyválasztás

Az értekezés címe maga is intertextuális játék: két olyan másik szövegre mutat, mely (jó néhány másik társaságában) befolyásolta kutatási irányválasztásom. Roland Barthes *S/Z*¹ és Szili József *Szellemidézés Aranyéknál, avagy intertextuális közelítés a 19. századi magyar líra asztráltestéhez*² c. írására utal. Az újraolvasás, lassú olvasás, a szöveghálózat-feltérképezéssel a megrögzült, kanonizált értelmezéstől elmozdulás, vagy épp a kanonizált olvasat megerősítése, egy új jelentéskonstruálás modelljét jelentette számomra mind Barthes, mind Szili interpretációs eljárása.

Barthes könyve Balzac *Sarrasine* című klasszikussá, azaz befagyottá, művé vált, „olvasható” novelláját egy mesterkurzus könyvlenyomataként éleszti újra „írható” szöveggé az újraolvasás, lassú olvasás módszerével, amikor 561 lexiára bontja, s öt általa definiált kód (szemikus, hermeneutikai, proairetikus, szimbolikus, kulturális) köré szervezi a (szubjektíven tördelt) szövegegységeket.

Csillagokká repesztjük szét tehát a szöveget, megrengetjük, akár egy kisebb földmozgás, hogy szétessen a jelentés olyan darabjaira, melyeknek az olvasás csak tovább gördülő mondatokban, az elbeszélés folyékony szövegében, a hétköznapi nyelv nagy természetességében észrevehetetlenül egybeforrt, sima felszínét érzékeli.³

Az S/Z-ben a csillagokká repesztés a korpuszt szövegtöredékekből felépülő szöveguniverzumma/szöveggalaxissá változtatják, a kódok mint egymással összefüggésben levő, egymásra ható jelentéstermek működnek. Barthes, amikor a konnotációs folyamatokra

¹ BARTHES 1997

² SZILI 1992

³ BARTHES 1997, 25.

irányítja a figyelmet, nem csak a jelentés pluralizálódására, hanem a befogadó szituáltságának sokféleségére is rámutat: „A szöveghez közelítő »én« maga is más szövegek, végtelen, pontosabban (eredetében) végtelenbe vesző kódok sokasága.”⁴

Szili József az Arany-lírában olyan visszatérő kulcsszavak (igazából az irodalmi szöveghagyomány kitüntetett összavai: *hit, remény, szeretet*, s ezek képzett formái) nyomába ered, melyek a korabeli költészetben és a magyar lírai költészet hagyományában is „rendezőelvként” vannak jelen. Az előfordulás- és jelentésháló megépítésekor folyamatos dialógusba helyezi az Arany-líra darabjait a romantikus és biedermeier költészet magyar és európai mintáival (a mintát itt nem a szó szoros értelmében kell venni, mert a szövegkapcsolás részben történik csak Arany szövegvilága szerint, inkább az irodalomtörténész befogadóé a meghatározó), fel-felvillantva az értelmezés lehetséges további vágányait (vagy mellékvágányait), bekapcsolva további kulcsszavakat (*eszmény, való, álom, élet, emlékezet*). Szili szövegközi olvasással jelöli így ki az Arany-líra (más)hollétét „a nemzeti identitást fenntartó narratívá”-ban.

Kulcsár-Szabó Zoltán az intertextualitás elméleteit értelmezve ismertető, a szövegek irodalomtörténeti megközelítését ab ovo intertextuális olvasásként elképzelő, az intertextualitás funkciótörténetének nagyívét megrajzoló írásában (*Intertextualitás létmód és/vagy funkció*) 1995-ben hívta fel a figyelmemet arra, hogy

Az intertextualitás „története” azonban még valószínűleg sokáig várat magára, hiszen a szövegközi viszonyok általában csak a legkirívóbb példánál, egy-egy alkotó, illetve mű esetében került az elemzések középpontjába. A magyar irodalom ilyen szempontú vizsgálatához még minden korszak esetében rengeteg előtanulmányra volna szükség. Ám, ha elfogadjuk az intertextualitás alapvető szerepét az irodalom történetiségében, illetve az esztétikai kommunikációban, akkor nem szabad lemondani az intertextuális eljárások funkciótörténeti feldolgozásáról sem...⁵

A szövegközi olvasásnak az a pozitívuma, előnye, hogy más elméleti alapállásokkal könnyen kombinálható, azaz, ha nem is egyeduralkodón, de az irodalomtudományi irányzatok, beszédmódok változása közepette is működtethető értelmezői pozíció. Így az intertextuális eljárások funkciótörténete megírásának vágya nem válhat idejétmúlttá.

⁴ Uo., 21.

⁵ KULCSÁR-SZABÓ 1995a, 505.

Ez az értekezés nem tud arra vállalkozni, hogy a 19. század közepének, második felének intertextuális eljárásait maradéktalanul feltérképezze, funkciótörténetét kimerítően feldolgozza. Az itt következő fejezetek nem kívánnak egy-egy intertextualitás-elmélet apológiái lenni, azaz igyekszem elkerülni azt az értekezőibeszédmód-típust, mely egy-egy elmélet működőképességének bizonyításaként „ráhúzza”, „hozzászabja” a műelemzést az időnként túlságosan előtérbe tolt teóriára; épp ellenkezőleg, az elméleti háttér – reményeim szerint – hatékony eszközként fog működni a jelentésfeltárások, irodalomtörténeti folyamatok leírása közben, ugyanakkor hozzájárulnak egy olyan szinoptikus munka megírásához a jövőben, mely feltárja a szövegköziség 19. századi alakzatait, szerepét a magyar irodalom történetében.

Továbbá a fejezetek vállaltan nyitottak, a lezáratlanság érzetét tudatosan szeretnék kelteni, olyan problémákat, olvasási irányokat kívánnak felvetni, amelyek folytathatóak, (tovább)írhatók – azon túl is, hogy minden interpretáció, minden irodalomtörténet-írási aktus csak akkor nyeri el létjogosultságát, ha képes a párbeszédre, ha képes úgy elmozdulni az értelmezési hagyomány(ok)tól, hogy az elmozdulásban ott vannak a korábbi elmozdulások lenyomatai, s maga is csak egy ér (szerencsés esetben folyó) lesz az irodalomról való beszéd nagy folyam(at)ában.

Vizsgálódásaim tárgyaival azt az előfeltevést is bizonyítani szeretném, hogy a klasszikus magyar irodalom esetében is gyakran a szöveg létmódjának feltétele az intertextuális szövegszervező eljárás alkalmazása, akkor is, amikor akár nagyon jól körülhatárolható funkciója van, vagy amikor a romantikára és a modernségre jellemző dialogikus szövegfelfogástól időnként a posztmodern szövegfelfogás decentráltsága felé billen el egy-egy textus.

Borbély Szilárd Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas*ának szövegvilágát feltáró dolgozata bizonyította számomra, hogy már a század első negyedében született olyan versünk, mely esetében az intertextualitás létmódkérdés, amennyiben az „nem csak egy személy alkotása, hanem személytelen, illetve személyközi rendszerek összjátékának az eredménye.”⁶ A korszak olyan szövegvilágait is bevonva az értelmezésbe, melyekről feltételezhető, de filológiaiilag nem igazolt, hogy Kölcsey olvasott – dolgozatom metódusa, tárgyválasztása szempontjából is – fontos megállapítást tesz Borbély:

Egy ilyen szöveggörnyezetben válik láthatóvá, hogy azok a kérdések, amelyek felvetődnek Kölcsey versében, a korszak „átlagérdeklődése” szempontjából fontos problémákat érintenek. Ezekkel a példákkal azt szerettem volna

⁶ BORBÉLY 1995, 13.

szemléltetni, hogy a korabeli magyar közönség érdeklődése számára azok a kérdések, amelyeket a *Vanitatum vanitas* (is) érint – bármennyire is archaikus színezettel teszi ezt –, még élő, és viszonylag széles rétegeket érintő is izgató problémák voltak.

Azaz szerzőnk feltételezése szerint, a korabeli tudományosság textualizálódott erőterében egy poétikai program eredménye a költemény, egy viszonylag jól körülírható kérdésfeltevésre adott válasz.

A vizsgálandó szövegek/szövegkorpuszok, problémakörök kiválasztásakor – a fentírtakkal összhangban – arra törekedtem, hogy következetesen használhatóak legyenek a genette-i kategóriák és a dällenbach-i *mise en abyme* fogalom. Emellett arra is figyeltem, hogy olyan irodalmi szövegeket tárgyaljak, melyek valamilyen módon (közvetlenül vagy közvetve) kapcsolódtak a Kisfaludy Társaság tematizálta diskurzusokba, hisz:

Az intertextualitás vizsgálatok (!) közös mozzanata végső soron az, hogy hangsúlyozzák a szövegek egymás közötti kapcsolatainak szerepét, e kapcsolatoknak a szövegstruktúrában betöltött funkcióit, jelentéskonstituáló szerepüket, ezáltal az irodalmi szöveget mint kulturális jelenséget, a kultúra, illetve az irodalom, vagyis az irodalmi szövegek rendszerében elfoglalt helyét állítják középpontba.⁷

Az intertextualitás-elméletek közül a funkcionálisan (talán) leginkább alkalmazható kategorizálást Gérard Genette állította fel *Palimpsestes*⁸ című művében. Ebben az egyre inkább általánosan használt intertextualitás és – a saját korábbi fogalomhasználatát revideálva – a paratertextualitás helyett gyűjtőfogalomként a transztextualitás fogalmát ajánlja. A 'közötti', 'közbeni', 'kölcsonös', valamint 'melletti', 'feletti', 'túli' prepozíció az 'át-', 'keresztül-' 'túl'-ra cserélése is jelzi annak felismerését, hogy a jelenség jóval összetettebb mint korábban gondolták. Az ötféle transztextuális kapcsolat (intertextualitás, paratertextualitás, metatertextualitás, hypertextualitás, architextualitás) ugyan egymáshoz viszonyítva jól körülhatárolható, leírható, Genette is fontosnak tartja annak hangsúlyozását, hogy ezek a kategóriák nem függetlenek egymástól, nagyon gyakran kombinálódva vannak jelen egy

⁷ OROSZ M. 2003, 113.

⁸ GENETTE 1982

szövegben.⁹ A kutatás tárgyává választott 19. század közepéről, második feléből választott, elsősorban epikai, magyar nyelven írt kanonizált, a kánon peremére szorult, vagy akár a korabeli sikerük ellenére kánonba nem került műalkotások is ezt bizonyítják.

Az közös lesz a fejezetekben, hogy függetlenül attól, melyik genette-i kategória domborodik ki jobban egy-egy adott részben, melyik lesz előtér, míg egy vagy több másik a háttér, végső soron mindig valami műfaji billegést, váltást prezentálnak majd, mert

[a] műfajok létformájának szinkrón és diakrón vizsgálata [...] az irodalom működésének leglényegét érinti. Az irodalmi fejlődés így módon nem más, mint a rendszert alkotó műfajok kölcsönviszonyának szüntelen módosulása, a formai eljárások és funkciók szakadatlan kontrasztba kerülése, s ennek révén elhasonulása a megelőző állapottól, azaz a rendszerek folyamatos cseréje.¹⁰

Így munkám – amennyiben az architextualitás jelenségkörébe tartozó mozzanatokra mutatok rá –, folytatása Imre László műfaj történeti kutatásainak¹¹ is, hisz maga a műfaj történet-írás intertextuális olvasásmód, akkor is, ha nem használja az intertextualitás-elméletek terminológiáját.

A magyar irodalom történetének folyamatszerűségére a 19. századi intézményesült irodalmi élet egyik legfontosabb színtere, az 1836-ban Pesten alapított Kisfaludy Társaság évtizedeken keresztül jelentős befolyással bírt. A Kisfaludy Károly munkáinak kiadására és a költő emlékművének állítására befolyt pénzadomány fennmaradt részét a Társaság pályamunkák díjazására szánta. Jutalmat mindig egy irodalomelméleti/esztétikai ('költői-történeti', 'szépműtani') és egy szépirodalmi ('költői feladás') pályamunkára írtak ki. Ezen felül a Kisfaludy Társaság maga is indított bizonyos „vállalatokat” az irodalmi ízlés fejlesztésére, az irodalmi hagyományok megőrzésére. Ezek a kiírások, vállalkozások gyakran több évtizeden átívelve tematizáltak egy-egy problémát, problémakört, meghatározva így az irodalmi diskurzus csapásirányait.

Nem egyszer találjuk szemben magunkat azzal, hogy az elméleti feladványra beérkező pályamunkák díjazott szövegeit ma már – ha csak nem kapcsolódik szűkebb kutatásunk tárgyához – nemigen tartjuk számon. Ugyanakkor kanonizált szerzőink munkáit, melyek egy-

⁹ „...nem szabad úgy tekinteni ezt az öt transztextualitás-típust, mint elszigetelt kategóriákat, melyek között sem érintkezés, sem kölcsönös átfedés nincs, éppen ellenkezőleg, számos s gyakran döntő jelentőségű kapcsolat áll fenn közöttük.” GENETTE 1996, 88.

¹⁰ IMRE 1996, 48.

¹¹ IMRE 1988, IMRE 1990, IMRE 1996

egy, a Kisfaludy Társaság által tematizált kérdésre adnak végső soron választ (akár évtizedes távlatokból is), noha nem a pályázatra írták – nota bene, nem elméleti válaszként, hanem gyakorlati formában megvalósultként (szépirodalmi műalkotásként) –, a mai napig forgatjuk, interpretáljuk.

Az értekezés két ilyen társasági vállalatához és négy elméleti feladványhoz kapcsolódóan azt nézi meg, milyen válaszok születtek practice.

2. Kelecsényi József, Erdélyi János, népköltési gyűjtemény, a magyar mitológiatörténet-írás

A következő fejezetben egy dilettáns régiségbúvár, lelkes gyűjtő, Kelecsényi József kéziratos hagyatéka felől tekintek rá a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményének 1844 elején induló ügyére, az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* első kötetére, a korabeli lejegyzői, szövegrögzítői, szöveggondozói, szövegformálói gyakorlatra. Valamint bemutatom Kelecsényi mitológiai lexikonát, melyet eredetileg a Társaság 1846-os jutalomtételére kezd írni. A kiírás terjedelmesebb a szokásoshoz képest, s mivel a céltárgy (a magyar mitológia leírása) igen tág, irányított kérdések mentén várják a pályaműveket:

I. Költői-történeti

A' vallás egyik leglényegesebb tüneménye levén a' nép' életének, s' annak ismerete minden nemzeti költészetnek igen előkelő tényezője; ohajtható lenne, bár mind az, mit a' régi magyarok' vallására vonatkozólag kifürkészni lehet, philosophiai szellemmel megvizsgálva, összeállítva, együtt birjuk: azért a' Kisfaludy-Társaság hazánk' történetbúvárainak figyelmébe ajánlja e' kérdést:

Mit lehet a' régi bel- 's külföldi krónikákból 's egyéb emlékekből, valamint a' hagyományokból, némelly fennmaradt babonás erkölcsökből, 's végre a' nyelvben található nyomokból, a' pogány magyarok' vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni? A' legfőbb lény' neve „Isten” mely régi népek' mythológiáival mutat érintkezéseket? mi annak eredete, jelentése? honnan származhatott maiglan a' néphitben fenlevő „Magyarok' istene” kitétel? Voltak-e elődeinknek több isteneik, vagy egyéb felsőbb lények, név szerint mikori 's melly eredetű és jelentésű fogalmak az Úr (görög!, Uranos? Dankovszky), Ór, Ördög (görög! görög!; -- Eor az ónemet mythológiában? -- örök?), Ármány (Ahriman?), Manó (Manes?), Óriás, Boszorkány, Fene, Garabonczás, Lidércz stb, s' milly viszonyban gondoltattak ezek a' legfőbb lénynyel? Millyen volt a' vallás' viszonya a' természethez, annak úgy nevezett elemeihez, s' bizonyos tüneményeihez? Az „ég” szó nem vonatkozik-e ' nap'

tiszteletére? Voltak-e, 's milly szent vagy csodás állataik? Mi vala hitők a' világ eredetéről és leendő végéről; a' lélekről, különösen a' lélek' szabadságáról, s' a' halálon tuli állapotjáról? Volt-e 's miféle összeköttetésben a' vallás a' fejedelemséggel vagy vezérséggel? Kik voltak a' táltosok, jósok, bűbajosok; képeztek-e casztot, 's ha igen, milly hatalommal? Voltak-e 's melly vallási szertartásaik, szent helyeik, áldozataik, imáik, énekeik, üdnepeik (!), szent jeleik vagy bálványaik, irásuk (rovás, rúnák?), 's a' vallással összefüggőleg némi csirái a' művészetnek? Mit tudhatni az esküvés, áldomás, házasság, lakomák, harczok és temetkezés körüli vallásos szokásaikról? mit különösen a' tor, ravatal, kúnhalmok és halottak' tisztelete (gyász) körül? Mit jelent hihetően a' „Lapides” szó szent Lászlónak a' régi magyar vallás' elnyomását tárgyazó törvényében? Van-e nyoma a' régi magyar vallásban egy isteni kardnak, millyennek nem csak más idegen harczos népeknél, péld. a' kvádok, alánoknál, hanem a' szittyák és húnoknál is van nyoma? 's van-e ezzel némi összeköttetésben a' harczra szólító kard' körülhordatásának magyar szokása? Maradtak-e fen 's melly nyomai a' régi hitnek népünk babonás nézetei és szokásaiban? Végre állt-e eleink' régi vallása valamely, és milly viszonyban a' hellen mythológiával, a' parsismussal, manicheismussal, úgy a' scythák és húnok' vallásával, 's másfelül mit lehet annak felderítésére a' tatár, finn, sőt a' szláv, talán a' német népek' mythológiájából is előhozni? – Minden állítások védokok 's a' források' részletes idézetével kísérendők.

A' pályamunkák' beküldésének határnapja nov. 20. 1847.

Jutalma ötven darab arany és b. Jósika Miklós Elnök Ur' ajánlatából egy ezüst emlékbilikom.¹²

Kelecsényi végül a pályamunkát nem küldi be, nem készül el határidőre, ahogy Ipolyi Arnold sem a hatástörténetileg később egyedül számottevő *Magyar mythológiájával*.¹³ A nyertes Kállay Ferenc *A pogány magyarok vallása*¹⁴ című munkájával.

Kelecsényi kéziratainak kutatásával arra mutat rá a dolgozat, hogy az irodalomtörténet perifériáján számon tartott, már-már az „örületbeszéd” közelébe kerülő szerkesztő/szerző szövegei mint paratextusok miként vesznek fel egy metatextuális alakzatot, s miként igazolják az utóbbi egy-két évtized közköltészeti kutatásainak, népiességkutatásának eredményeit (elsősorban Küllös Imola, T. Erdélyi Ilona, Csörsz Rumen István, Czövek Judit, Gulyás Judit, Domokos Mariann, Milbacher Róbert, Gaborják Ádám munkáit).

¹² KTÉ 7, XLIV–XLVI.

¹³ IPOLYI 1854

¹⁴ KÁLLAY 1861

A Debreceni Egyetem Nemzeti és Egyetemi Könyvtára Kézirattárának jóvoltából elkészíthettem a *Népdalok és mondák* I. kötetének Kelecsényi kéziratok lapbefűzéseivel kiegészített egyedi példányának kezdetleges digitalizált változatát (a tartalomleírásban szereplő címeket hiperhivatkozásokkal láttam el), mely az értekezés mellékletéül szolgál, valamint arra, hogy a közköltészet és a szövegfolklorisztika kutatói számára nyilvánosan elérhető legyen a manuscriptum addig is, míg elkészül a kéziratok átírását is tartalmazó elektronikus kiadás. Szintén e kutatói réteg feltételezett érdeklődésére számítva, az értekezés függelékében Kelecsényi-repertóriumokat teszek közzé (a DEENK Kézirattára, az Országos Széchényi Könyvtár és az MTA Kézirattára kéziratai alapján), valamint Kelecsényi József bibliográfiáját, továbbá az egyetlen fellelhető meselejegyzését kézirat és átírt formában.

3. Arany János műfajelméleti/műfaj történeti dilemmája paratextusai tükrében

Az 1839-es, elsősorban Szontagh Gusztáv és Toldy Ferenc között lezajlott nagy vita¹⁵ az eposz műfaji korszerűségéről vagy korszerűtlenségéről csak látszólag zárult le, ezt bizonyítja, hogy a Kisfaludy Társaság is jutalomtételként írja ki újra a kérdéskört 1844-ben:

I. Szépműtani feladás

Adassék elő, millyennek kellene a' korszerű eposznak lennie? A' gépek (úgynevezett machinák) használhatók-e, vagy milly módosítással? 's ha épen nem, mi lehet azok' pótléka, hogy nagyszerűségét, mellyel a' regényen fölül áll az epos, korszerűsége mellett is fentarthassa?

Jutalma tizenöt darab arany.¹⁶

A jutalmazott Bango Péter *A korszerű epos*¹⁷ című koszorús értekezése, melyet a Társaság évkönyve 6. kötetében közzé is tesz. A magyar költészet berkeibe e koszorúzott pályamű keletkezése után lépő Arany János epikai életműve e műfajelméleti dilemma jegyében születik meg, mintegy a korszerű eposz megteremtésének újra- és újrapróbálkozásként. Arany epikusi küzdelmét több aspektusból körbejárták már, a kortárs magyar irodalomtörténészek belátásait ezúttal egy sajátos olvasási stratégiával szeretném igazolni: az intertextuális szövegszervező-eljárások széles skáláját alkalmazó, a szöveghagyományozódásról, a szövegkezelésről fölöttébb (poszt)modernül gondolkodó Arany epikus műveinek paratextusait

¹⁵ Lásd ehhez bővebben: DÁVIDHÁZI 1992.

¹⁶ KTÉ 5, 46.

¹⁷ KTÉ 6, 512–538.

vizsgálom, azzal a hipotézissel, hogy a kompozícióbeli tökéletességre törekvő szerző miként kódolja bele a textus „küszöbei”-nek számító szövegegységekbe az eposzírásba vetett hitét/hitetlenségét.

4. Kemény Zsigmond intertextuális szövegszervező eljárásai

Az elregényesedés mint a klasszikus műfaji hierarchiát szétziláló jelenség nemcsak az eposzt állítja szembe a regénnyel, hanem a drámát is. A Kisfaludy Társaság már az eposz korszerűségének kérdésfeltevése előtt évekkel a dráma és a regény összehasonlítására, ezek egymásbani módosító hatására kérdez rá:

I. Szépműtani kérdés

Mi különbség van a dráma és regény közt tárgy, mese, szerkezet, személyek, character-kifejtés és helyzetekre nézve? s az utóbbiak változatossága, meglepő fordulatai, mennyire s hol használható inkább? Melly és mennyi helyet foglalhat, s miféle módosításokat szenved az elbeszélői elem a drámában, s viszont a drámai az elbeszélőben?

Jutalma: tizenöt darab arany.¹⁸

A koszorúzott értekezés Gondol Dániel *Regény és dráma, párhuzamban*¹⁹ című opusa mellett D. Müller Godofréd azonos című dicséretben részesült pályamunkáját²⁰ is közli a Társaság. Kemény Zsigmond is szembesül ezzel a műfajelméleti/műfajtörténeti dilemmával elméletileg és gyakorlatilag, mikor is a kevert műfajok megjelenése, a regény egyre erősödő „divatja”, az esztétikailag minősíthető próza művészetté avatása, a színjátszás drámaírással visszaható változásai a hagyományos műfaji hierarchiát megbontják. Felismeri, hogy a regény szabadossága műfaji érték lehet, miáltal lehetőség nyílik a műfaji minták megőrzésére, bizonyos műfaji funkciók átruházására. Írói programmá teszi – Kemény terminus technicusával szólva – a „drámai szerkezetű regény” létrehozását, mellyel egy gyengülő műfaj/műnem/műforma esztétikai értékeit akarja átmenteni, miközben egy erősödő műfaj/műforma magas költészetbeni helyét kívánja megteremteni/stabilizálni. Egyidejűleg kísérletet tesz egy recepcióesztétikai, olvasásszociológiai tett végrehajtására azáltal, hogy a regényolvasást egyre inkább preferáló és a színi hatástól befolyásolt befogadót a drámai szerkezettel próbálja visszavezetni a drámaolvasáshoz.

¹⁸ KTÉ 1, 156.

¹⁹ GONDOL 1841

²⁰ MÜLLER 1841

Az értekezés Kemény-fejezete a folyamatos és gazdag Kemény-recepcióban egyfelől egy nem ismeretlen kérdéskört szándékozik körbejárni, annak újszerűségével, hogy Kemény két regényét (*Gyulai Pál, Özvegy és leánya*) és a regények megírása közbeni értekezői, kritikai írások egy részét (az írói munkásság egy bő évtizedét: 1845–1857) a 'műfaji kísérlet – elméleti belátások – tökéletesített írói praxis' ívére helyezi; másfelől az *Özvegy és leánya* esetében, példáján keresztül az architextuális transzformáción kívül a Kemény-regények transztextuális telítettségére is rá szeretné irányítani a figyelmet, elsősorban a regény szereplőinek szövegvilágait vizsgálva, kettős hypertextusként értelmezve a románt.

5. A *Quijote*-jelenség²¹

A Kisfaludy Társaság 1842. április 30-i ülésén felmerül annak tervezete, hogy létrehozzanak egy fordítás-kiadványsorozatot – „főként női közönségnek szívképző s ízlésnemesítő könyvek olvasására édesgetését”²² tűzve ki célul. A *Külföldi Regénytár* vállalkozása az európai irodalom klasszikus és új regényirodalmára vonatkozik, a nyugati nagy nyelvek (angol, francia, német, spanyol, olasz) esetében eredetiből, míg a többiből közvetítő nyelven is elfogadja a társaság a fordításokat. Toldy Ferenc Jósika Miklóst is felkéri, hogy működjön közre, ám ő jelzi, hogy Heckenastnál már belekezdett egy hasonló feladatba, valamint a tervezett fordításokról is információt ad, eszerint a Theodor Mügge *Toussaint*-köteteit követné George Sand *Mauprat*-ja, majd Cervantes *Quijoté*-ja. Mivel a *Mauprat* már kész a Kisfaludy Társaság vállalkozásában, ezért – a kellemetlenségeket elkerülve Jósikával, hisz ő a társaság kurrens elnöke – a 2. évfolyamra tervezett *Quijote*-fordításról lemondanak. Jósika viszontválaszként maga is lemond Cervantes művének lefordításáról.²³ A kölcsönös lemondás, majd később annak belátása, hogy a *Quijote* túlságosan grandiózus mű egy ilyen sorozathoz, nemcsak azt eredményezi, hogy Lukács Móric az *El amante liberal* (*A bőkezű szerető*)-t fordítja le Cervantestől, hanem azt is, hogy a teljes *Quijote*-fordítás három évtizedet késik. A Kisfaludy Társaság csak 1871-ben veszi elő újra a mű fordításának tervét, mikor is Vadnay Károly azt indítványozza, hogy bízzák meg Győry Vilmost a magyaráttal, a kiadás költségeit pedig, ne az anyagilag éppen helyre jövő Társaság, hanem az irodalom pártolói

²¹ A továbbiakban a spanyol szakirodalomban bevett '*Quijote*' rövidítést használom a Cervantes-mű jelölésére, és a Búsképű lovag megnevezésére a spanyol '*don Quijote*' formát, az ettől eltérő írásmódokat idézetekben, címekben tartom meg.

²² KÉKY 1936, 58.

²³ Lásd ehhez Toldy Ferenc és Jósika Miklós levelezését. (Jósika Toldynak: 1842. júl. 5.; Toldy Jósikának: 1842. júl. 21.)

állják. Győry Vilmos remek fordításának újrakiadását Cervantes halálának 300. évfordulóján (1916) még tervbe vette a Társaság, de a háborúra hivatkozva elhalasztotta azt.

Míg Cervantes művének magyar fordítástörténete elég jól feltárt, addig magyar fogadtatástörténete és hatástörténete – bár monografikus igényű feldolgozás után kiált – csak több szerző tanulmányaiból mozaikszerűen rakható össze egyelőre. Értekezésem 5. fejezetében a 19. század második felében jelenlévő *Quijote*-jelenség körbejárására teszek kísérletet a teljesség igénye nélkül, hisz nem vállalkozom a magyar fordítások mint intertextuális alakzatok (leginkább hypertextek) szövegszerű vizsgálatára (egyszer ezt a feladatot is jó lenne valakinek elvégeznie), de határozottan igyekszem kijelölni a vizsgálódási irányokat, s a korszak jó néhány szépirodalmi alkotását párbeszédbbe léptetem a *Quijoté*val, kitüntetett pozícióba helyezve Arany életművének egyes darabjait a műelemzésekkor.

6. Mikszáth Kálmán és a boccacciói novella

1867. február 5-én a Kisfaludy Társaság műfajelméleti pályadíjat hirdet: „Kivántatik a beszély (novella) elmélete. Jutalma 40 arany”²⁴. Nyertes a „Mindennek van határa” jeligés mű, *A beszély elmélete*²⁵ P. Szathmáry Károlytól. Egy negyedszázaddal később Mikszáth Kálmán 1891-ben megírja a két részből álló *Galamb a kalitkában* című művét, mely a szerzői narrátor intenciója szerint egy történet két változata. Az első történet a középkori Itáliában játszódik, míg a második a 19. századvégi Magyarországon. A két – látszólag igen különböző – elbeszélés a befogadó számára olyan olvasati szerződést (contrat de lecture) ajánl fel, mely alapján a történetek metaforikus interakciójaként, szövegek párbeszédeként, egy műalkotáson keresztül modellezet stílus- és műfajelméleti dilemma felmutatásaként értelmezhető az opus. Az első elbeszélés az Amicus és Amelius mesetípus feldolgozása, mely típushoz a *Dekameron* X. napjának 8. novellája is tartozik. Noha forrás- és tárgy történetileg egyéb textusokat is behív Mikszáth műve, a szövegben olyan inter- és architextuális utalások sorát találjuk, ami azt erősíti a befogadóban, hogy boccacciói novellaként olvassa az első elbeszélést. A kölcsönösen egymást olvasó két textus dialogikus viszonyt alakít ki a boccacciói novella és az azon túllépni kívánó 19. század végi (mikszáthi) elbeszélés között. A 6. fejezetben azt fogjuk megnézni, hogy miközben az egy cím alá szerkezet két szöveg relativizálja egymást (tartózkodván az értéknilyánításoktól), a szöveg egésze maga miként épül fel úgy, hogy mélystruktúrájában mégiscsak a boccacciói novellát variálja.

²⁴ KTÉ Ú3, 42.

²⁵ P. SZATHMÁRY 1870

7. Excursus, a hypertextől a hipertextig

Ambrus Zoltán Cervantes (és Shakespeare) halálának 300. évfordulóján a Petőfi Társaság Cervantes-ünnepén felidéz egy közkeletű anekdotát, miszerint III. Fülöp király egyszer kinézvén palotája ablakán azt látja, hogy a folyó partján egy diák időnként homlokára csap, majd hasát fogva rázkódik. Az eléje táruló képet a király kétféleképpen érti: vagy bolond az a diák, vagy a *Quijotét* olvassa. A kép jelentésének zavaró vagy-vagyiságát az udvaroncok oldják fel, akik leszaladnak a folyópartra, s nemsokára azzal a válasszal térnek vissza, hogy a diák valóban a *Quijotét* olvassa. Nem véletlen a felvezetés, mert Ambrus tricentenáriumi beszédében²⁶ ezután nem egyebet állít, minthogy valóban a könyvek könyvéről van szó, hisz megjelenése óta majdhogynem annyian olvasták, mint a *Bibliát*, s „olvasni fogják mindaddig, míg az emberek olvasni fognak valamit.”²⁷

Ambrus szavai óta eltelt újabb 100 év. A kérdés a hétköznapi diskurzusban ma már nem az, hogy emberek olvassák-e még a *Quijotét*, hanem hogy olvasnak-e még „valamit” könyvhordozón, illetve hogyan változnak olvasási szokásaink. Cervantes műve már csak az egyetemeken kötelező olvasmány (ha az), s a 18–19. század fordulóján még oly népszerű ifjúsági rövidített változatokat sem forgatják túl sokan. A könyv, mely könyvekről szól, mely úgy lovagregény-paródia, hogy maga az utolsó lovagregény, egyben az olvasás, az olvashatóság, az irodalom, a kánonképződés–kánoncsere allegóriája is. Talán sose lenne olyan aktuális újraolvasni, olvastatni, mint most a Gutenberg-galaxis végén, amikor egyre többször vetődik fel: mi végre való az irodalom, s miért oktatják. Mi történik éppen velünk, amikor mintegy 200 év távlatában a szóbeli hagyomány, az oralitás műfajainak textualizálása, rögzítéskényszere, könyvbezárása után – egy új medialitás korszakában, az adathordozók multiplikálódásával – a mentés másként történik? Amikor úgy rögzít korunk, hogy ugyanakkor szétszór, csillagokká repeszt, galaxis helyett galaxisokkal számol?

Ezen tűnődve az értekezés utolsó fejezete excursus lesz arról, hogy a szövegközi közelítés 19. századi irodalmunkhoz akár olvasáselméleti, textológiai, számítógépes irodalomtudományi belátásokhoz is elvezethet. Az *Özvegy és leánya* elektronikus kiadásának egy lehetséges ideáját vázolom fel, mely a hypertextuális olvasástól mozdul el a hipertextes olvasás felé úgy, hogy az elektronikus kiadás különböző típusú felhasználóval számol.

²⁶ AMBRUS 1916

²⁷ *Uo.*, 352.

II. FEJEZET

Egy peritextusra helyezett gyűjtő-szer(kes)z(t)ő szöveg univerzuma

*Mennyire célomat értem itt az írás,
forgassátok. (Kelecsényi)*

1. A „nagyszerű vállalat” részese

Erdélyi János 1843. december 30-án előadást tartott a *Magyar népdalköltészetéről*²⁸ a Kisfaludy-Társaságban. Az előadás tétje: megnyeri a Társaságot egy országos léptékű gyűjtés megindítására egy népköltési gyűjteményhez. Az európai példák, Kulcsár István programja a köznép dalainak gyűjtésére, az 1830-as évekbeli ezirányú elképzelések, az akadémiai népdalgyűjtemény-kiadástervezetek után, valamint Kriza János hasonló szándékával, de eltérő céljával párhuzamosan megszülető program, terv T. Erdélyi Ilona meglátása szerint már készen volt az előadás vitájakor.²⁹ A Kisfaludy Társaság zöld utat ad a nagyszerű vállalkozásnak, Erdélyi már 1844. január 18-án közlésezi a Társaság nevében felhívását a Regélő Pesti Divatlapban³⁰. Hosszabb vita után a Tudós Társaság 1844 decemberében átadta az akadémia még 1831-es felhívására érkezett, és 1833-ban további gyűjtéssel és kiadással megbízott Vörösmarty és Toldy népköltési gyűjteményének anyagát. A gyűjtés egyaránt kiterjedt az elsődleges és másodlagos oralitásra, a régi nyomtatványok és a kéziratos írásbeliségben explicálódó szövegekre. Az ország teljes területéről érkeznek szövegek, kottás dallejegyzések. A Kisfaludy Társaság Évlapjai köteteiben folyamatosan beszámol a közös „ügy” előmeneteléről, listázza a beérkező gyűjtőket, küldeményeik számával. Már 1844 tavaszán arról értesíti lelkesen Erdélyi a Társaságot, hogy

²⁸ Az elhangzott előadás a Regélő Pesti Divatlapban jelent meg először két részben (1844. január 25. 103–106. és február 1., 129–131.) majd teljes terjedelmében a Kisfaludy-Társaság Évlapjai közölte (ERDÉLYI 1844b).

²⁹ „A terv érett voltát mutatja, hogy Erdélyi János még aznap levélben fordult a Tudós Társasághoz, kérve, hogy a levéltárban őrzött, az 1831-ben meghirdetett gyűjtésre beérkezett kéziratokat »méltoztatnék használat végett közleni«. Ugyancsak december 30-i dátumot visel az országos gyűjtésre felszólító levél, ami szintén arra vall, hogy a terv korábban kialakult és Erdélyi csak a megvalósulás lehetőségét várta.” T. ERDÉLYI 1974, 61.

³⁰ „[a Kisfaludy-Társaság] elhatározá lépéseket tenni a magyar népdalok, mondák, mesék és hagyományok felelevenítése, gyűjtése s megőrzése végett. Ez iránt méltó figyelmet ébresztendő, a hírlapok útján kísérti meg, s felszólít mindenkit a két hazában, mennyire népdalok, mondák, mesék és hagyományok a népek ajkáról eltanulva értésére estek, sziveskedjék azokat papírra tenni, de úgy, mint azokat hallotta, minden csinosítás vagy nemesítés nélkül, 'a pusztá meztelenségben', – mert csak így lehetnek a nép szelleme, s költői tehetségének lenyomatai, jellemvonásai – a Kisfaludy-Társaság titoknokához beküldeni.” RPD 1844, I, 75.

több felől érkeznek küldemények, melyek azon reményre buzdítanak, hogy a szép cél el fog éretni s költészetünknek oly forrás vagy legalább segéd kútforrás nyílandik meg, amely a magyar nép eredeti s idegentől ment szellemét leghívebben fogja tükrözni.³¹

A Kisfaludy Társaság 1845. szeptember 27-i ülésén határoz arról, hogy a beérkezett küldemények és a korábbi akadémiai anyag válogatásával, a gyűjtemény szerkesztésével magát Erdélyit bízta meg egy személyben:

hogy az átvizsgálást, a kritikai kiszemelést, a szöveg hű előállítását, rendezést, felvilágosító magyarázattal ellátást az e nehéz munkálkodáshoz szükséges szellemi egység tekintetéből ne bizottmány, hanem egy tag eszközölje [...] egy szerkesztő [...] az ülés tétovázás nélkül Erdélyi Jánosban pontosította össze bizodalját, ki e tárgyról már kétszer oly lelkesen értekezett a társaság körében, s népkölteményeink kiadását indítványozta is [...] a hangjegyek közlése is kimondatván, Erdélyinek a társaság eddigi egész gyűjteménye munkába vétel végett átadatott³²

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* számára beküldött több ezer szöveg válogatása és rendezése közben piros ceruzás bejegyzésekkel látja el kéziratokat. „Néhány odavetett megjegyzésétől eltekintve összefüggően csak egyetlen egy gyűjteményhez, mégpedig a legelső, a Nyitra megyei családi Kelecsényi József 1844. március elején érkezett küldeményéhez készített jegyzetek maradtak fent.”³³ Azé a beküldő, akit a *Népdalok és mondák* első kötetének előszavában – a felsorolt gyűjtők közül – egyedül egy lábjegyzetben is név szerint megemlíti.

2. A peritextus „hőse”: Kelecsényi József (1815–1875? 1895?)³⁴

Hrabói Kelecsényi József Nyitra megye egyik legrégebbi birtokos nemesi családjának sarja – aki az irodalom buzgó barátja és szorgalmas régiséggyűjtő –, 1815. március 17-én született

³¹ ERDÉLYI 1844a

³² Kisfaludy Társaság Jegyzőkönyve, 1845. szept. 27. = KTÉ7, XXIII–XXIV.

³³ T. ERDÉLYI 1974, 66.

³⁴ Kelecsényi József halálának éve bizonytalan, források 1875-öt feltételezik, a kéziratos önéletrajzában az utólag betűzött dátum inkább 1895-nek olvasható. Életére és munkásságára vonatkozóan lásd: ERDÉLYI 1960, 434. és NAGY I. 1987–1988, 3, H–K, 163–167, DANIELIK J. 1858, SZINNYEI J. 1897.

Nyitraivánkán Kelecsényi Gáspár³⁵ és Morvay Mária gyermekeként. Hitvесе Bácskádý Alojzia (szül. 1823. VI. 28., Kolon). A sikertelen megyei közéleti szerepvállalás után Nyitra megyei birtokára, pontosabban Családra költözik, s tudománnyal foglalkozik. Történelmi és régészeti cikkei jelennek meg többek között a *Honművészb*en, *Regélő*ben, *Honderű*ben, *Religió*ban, a *Magyarország és Erdély képekben* című lapokban, néprajzi, honismereti közleményei *István bácsi naptára* vagyis *családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendáriomában*. A Kisfaludy Társaság népköltészetgyűjtési felhívására ő volt az első jelentkező, s jó ideig az egyik legbuzgóbb gyűjtő. A *Szent István Társulat Ének és Imakönyv-gyűjteménye* számára is küld régi énekeket. Nagy Iván *Magyarország családai* füzeteihez maga szolgáltat adatokat a Kelecsényi-család családfájához³⁶. 1854-ben kiadják társszerzőkkel művét, a *Nyitra és környéke képes albumát*.³⁷

A *Magyarhoni Könyvtárak és képgyűjtemények* című kéziratába³⁸ a Családon található könyvtárát is felveszi, e szerint 1852-ig „Kelecsény József szenvedélyes könyvbuvárlattal vékony tehetsége szerint műgyűjteményes könyvszekrényében elrendezve iskolás korátul jelenkorig 600 kötetnyi” könyvállománya.

Kelecsényi *Közhasználatu Magyar Nemzeti Regetárházában* egy rövid életrajzi bejegyzéssel emlékszik meg apjáról és egy kicsit hosszabbal magáról. (Lásd ehhez az 1. és 2. sz. ábrát.). A kéziratai mennyiségét és írásképét tekintve grafomán szerző önarcképét (Eötvös Józseftől vett sorokat követően, szentimentális trópusok közepette) így testálta ránk:

Én ki mintegy Világrul lemondó Karthauzi barát, Családi magányomban czélnélkül

*) ridegen éldegélek, unalmam, 's kinos jelenem elűzésére, irok, olvasgatok, jegyezgetek – 's a célba vett Nemzeti Ismetári nagyszerű vállalatomhoz himpor virágokat méhszorgalommal gyűjtögetve, tarka koszorúba füzögettem. 1895(?) -ig

*) míg nőtelen voltam, most kitűzött czélom vékony tehetségem szerint a hazánakis áldozatot adni³⁹

³⁵ Apja latin Himfy-fordítását a Nemezeti Múzeum Magyar Tudós Társaságának ajándékozta. Ma a Széchényi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel a 31 Duod. Lat. jelzet alatt (Edidit Josephius Kelecsény de Eadem In Hrabowa. Juvenis Amores Ex Hungarico in Latinus Juvenis Exacer Amor Rhythmi Erotici 1837)

³⁶ KELECSÉNYI 1853, KELECSÉNYI 1859

³⁷ KELECSÉNYI 1854

³⁸ KELECSÉNYI 1852

³⁹ KELECSÉNYI 1846–48 (Bizonyára nem teljes, de eddig fellelt kéziratainak és nyomtatásban megjelent közleményeinek bibliográfiáját az 5. számú függelék tartalmazza.) Megjegyzés: mind a levelezésből, mind a kéziratból vett Kelecsényi-idézetek esetében megtartottam az eredeti helyesírást.

Kelecsényi Gáspár. Születen Coaladoni-
Nyitra vmé 1785^{én} Január 8^{án} napján, evvel
3 óra tájkor. Mindenképpen Isen maga ocsu-
decsőségire sarrva és illesse U. atyjának soráig.)
Aki fiatal korában Hísfaludy Sándor Hymni-
szöveleit "Juvenis Amores Schismi erotici" ^{szenvedés}
nyelvre lefordította. (Ezen könyvnek két kiadása,
első kötet T. Mátyás Gábor urnak (a Nemzeti-
Museum, vagy m. tudós társaság könyvtárának)
ajándékozandó! s annak idejében általános volt)
1838-ki September 1^{én} ^(Pozsonyban) Kelecsényi
Léti öngyógyítás, lelki szellemének építésére "Az Én-
ni és Világi szerencse ellenszerése" ^{Könyvkiadások elterjedt.}
Két szerző: Istent, vagy a Világot! (In Dno quies!)
Tri az Isen szerencse; közönijai dnyeri... Elő példái-
ja diadalra fann megfuzott 1858-^{an} Aug 30^{án}.
Kelecsény József Szül. Nyitra - Frankán,
Marcius 17^{én} 1815. Ezen "Nőhasználatú Nemzeti
költői Törvényei és nevelési halászatos" rendelkezés.
Ezen kívül Magyar Nemzeti költészeti és nagy
szerű gyűjtemények 1846-tól törvényi, hálói,
és névelési énekek és dalosakat gyűjtögetett, ^{pályák}
a Hísfaludy Társaság Népköltési Gyűjtemé-
nyekhez időközönként, mintegy korábban hírdetés ^{megjegyzés}
^{megjegyzés}

1. ábra

[illegible]

2. ábra

3. Kelecsényi József Erdélyi János: *Népdalok és mondák I.* kötetébe befűzött kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának kéziratrárában⁴⁰

„A »népdalok és mondák«” 1ső kötetében megjelentekhez némi jegyzetek – (mellyeket az összeállításkor): mert a könyvlapjaihoz tiszta iveket téttem, s mint nálam eredetiben megvannak ugy irányokba oda irtam: (tettem) [...] – de az illyekről egy különös kéziratban”⁴¹ – írja Kelecsényi József Erdélyi Jánoshoz 1846. november végi levelében. Az *Erdélyi János levelezése* jegyzetapparátusában e passzushoz azt a megjegyzést találjuk, hogy „Kelecsényinek ilyen jellegű munkája nem ismeretes”⁴².

2002-es *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*⁴³ 1409. számú leírása *Énekvilág. (1846–1866)* címmel veszi fel a kéziratot. Stoll a „régí kéziratból” kiírt szövegeket (szám szerint 17-et) Kelecsényi oldalszámozása szerint külön kiemeli.

A Debreceni Egyetem Könyvtára népi eredetű versgyűjteményeket és feljegyzéseket tartalmazó könyveket vásárolt meg 160 Ft értékben Biki Sándor nyugalmazott tanítótól 1963-ban. Arról egyelőre nincs tudomásunk, hogy a kézirat miként került épp Debrecenbe a nyugdíjas tanítóhoz, a kötet korábbi sorsáról is csak annyi bizonyos, hogy Kelecsényi József könyvtárát gyarapította. Ezt tanúsítja a kötet első címlapjára beragasztott metszet, mely valószínűleg ex librisként szolgált: közepén a Kelecsényi család címerével, a címer körül emblemikus képekkel, felirattal: *Kelecsény Jós könyvtárából*. (Lásd a 3. sz. ábrát.)

Az Erdély János szerkesztésében és kiadásában 1846-ban elkészült *Népdalok és Mondák I.* kötetének tárgyalt példánya minden nyomtatott lapja után egy kéziratos lap van befűzve. A kéziratos szövegek egy szerzőtől, Kelecsényi József gyűjtőtől származnak⁴⁴.

A kötet tipográfiai sajátossága, hogy jól láthatóan négy írástípus különböztethető meg benne: maga a *Népdalok és mondák I.* nyomtatott szövege (1), a nyomtatott szöveg mellett mindig ceruzával írt bejegyzések, módosítások, szövegváltozatok (2), a kéziratos lapokon barna tintával írt szövegek (3), s néhol más színű tintával beszúrások, szövegjavítások (4), ezek a – valószínűleg – későbbi bejegyzések, sajnos, igen gyakran teszik nehezen

⁴⁰ KELECSÉNYI 1846–66

⁴¹ Kelecsényi József – Erdélyi Jánoshoz, Család nov. – fogytán 846 = ERDÉLYI 1960, 283–284, itt: 283.

⁴² T. ERDÉLYI 1960, 457.

⁴³ STOLL 2002, 586. [A bibliográfia címében ugyan 1840 szerepel, Stoll mégis e kötetbe veszi fel az 1846-tól keletkező Kelecsényi-kéziratos kötetet.]

⁴⁴ A kézirat repertóriumát a 1. sz. függelék tartalmazza.

olvashatóvá, vagy olvashatatlaná a szöveget. (Más kéziratait is figyelembe véve, még az is elképzelhető, hogy élete végéig javítgatta a manuscriptumokat).

Egy-egy kézirat lap keletkezési idejéről – datálva nem lévén – lehetetlen bármi pontosat mondani. A jól behatárolható dátumok: Kelecsényi bejegyzése szerint a kötet első címlapján (3. sz. ábra) 1846 és 1855 szerepel, a második címlapon olvashatók szerint 1853-ig gyűjtött, továbbá az előszó címjegyzésénél (4. sz. ábra) utólagosan bejegyezve az 1866-os év szerepel. A kötet közepe táján ezt olvashatjuk: „Vitézség-könyve (vagyis) Visszhangok a múlt és jelenből. Költői Történeti Tábori és Csatári Hadilant – az az a hős népdalok és indulok énekes Koszorúja gyűjté Kelecsényi József – az 1849–1850 [sic!] évi forradalom alatt [!] és után”.⁴⁵ Elvértve egy-egy lapon is találunk évmegjelölést, de ezek inkább a gyűjtés, vagy ismert szerző esetében a versírás évszámát kelezik. Feltételezésem szerint a kézirat szövegek nem keletkezési sorrendjükben kerültek be a kötetbe, még akkor sem, ha a fent említett levél tanúsága szerint már 1846-ban befűzettek az üres lapok. Úgy fogalmaznék, hogy nem 1846-tól 1866-ig, inkább 1846 és 1866 között készült el a gyűjtemény, olyan szakaszokkal benne, melyek valószínűleg egykorú leírások, mint az imént említett 1848–49-es gyűjteményrész. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy Kelecsényi maga is, akárcsak Erdélyi, tematikailag rendezi össze anyagát (néhány tematikus összefoglaló cím Kelecsényitől: *Világi-Öröm Danolák és Búshangok Szerelem Országából; Tánczversek, Jeremiádok, Sírdalok, Bordalok, Trágár dalok, Költői bűvárharang*). Továbbá az, hogy bizonyára korábbi kézirat gyűjteményeiből is dolgozott, de a kalászolást nem hagyta abba az 1851-ben megjelent Erdélyi-féle *Magyar Közmondások Könyve* után sem⁴⁶.

Milyen szövegtípusokból épül fel Kelecsényi kézírata? Maga a népköltési gyűjtemény eredeti népköltészeti és közköltészeti darabokból, ponyvairodalomból, ismert szerzők költeményeiből, versrészleteiből vagy folklorizálódott verseiből, ez utóbbiak szerzőségét vagy jelöli, vagy nem (pl. *Szamárdal (néprománcz)* címmel a *Megy a juhász számáron...*, jegyzetben megjegyezve, hogy „ezen híres Dalrege a kedvelt költő Petőfié, s igen népszerű”⁴⁷, ám az *A virágnak megtiltani nem lehet...* mellett már nem találjuk Petőfi nevét, igaz a lejegyzett szöveg sem teljesen azonos Petőfiével). A gyűjteményt több helyen mottókkal látja el (pl. a kötet egészét érintő mottó: „A melly Nemzetnek költői vannak élete van” Hamari Dani⁴⁸).

⁴⁵ KELECSÉNYI 1846-66, 136/r

⁴⁶ A saját kéziratokból dolgozás összevetéséhez (Kelecsényi-„autotextusok”) lásd a 2. sz. függelék, mely az MTA Kézírtárában fellelhető Kelecsényi-kéziratok reperóriumait tartalmazza.

⁴⁷ *Uo.*, 380/r

⁴⁸ *Uo.*, 1/v

Andropogon nemoralis
N. nemoralis
 N. nemoralis 1855.
 Andropogon nemoralis.

MAGYAR HÍRKEZLET

NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

PESTEN,
BIZOMÁNYBAN EMICH GUSZTÁVNÁL.
1846.

3. sz. ábra

Enekvilág-vagyis a
 Régis Ujgöbör Magyar daloknak
 Nagy-Lydia Perpetua Könyve.
 Népdalnokok
 választékosa
 Dalárda j. 1846. (1846)
 egybe gyűjtötte és kiadta H. H. H. H.
 Nagy-Lydia Perpetua Könyve.
 Pélecsenyei József által
 1846. évi
 Utongéte dalait a "Kis-könyv" fia!

Örömmel üdvözlöm, a Kisfaludy Sándor,
ság Titoknokával, Erdélyi Sándor úrral, a Ma-
gyar Nephőltetői Gyűjtemény oroklói megör-
zésére vállalt nagyszabású Vállalatát: most ez ál-
tal a feledeklőség szíve tengeribe vesztet, amugy ha-
zák érseimnek, és Nemzeti színművészek lehelő
dalainak, és elődeink harcosai Szellemük, po-
gány vallási és Társai ereiknek, regéink, mon-
dásaink, és hagyományaink, a memóriánk ^{szíve} lehelő
népszájaként, poros írományok, messze goren-
dái, és ott a porosai grófoktól, és a föl-
elevenésünk és megörökítésünk Nemzeti Kötet-
osztunkban, Népelet és Történetünk, Vereink és felénk
sál: mind jelen gondolkodásunk és érdeklődésünk,
műveltségünk és jellemünk, mind a Nemzeti Személy-
munkánk és Erdélyi Történetünk, és a Nemzeti

4. sz. ábra

Gyakran jegyzetel meg egy-egy szöveget vagy használ bejegyzést, ezek típusai: számok, szerző- vagy forrásmegnevezések, szó- és kifejezésmagyarázatok, a variánsokat, illetve a szöveg elterjedtségét illető megjegyzések, kapcsolódó népszokások, az 1848–49-es események keltette szubjektív megnyilatkozások, elméleti megfontolások. A szemléletesség kedvéért lássunk néhányat ezek közül:

- **Számok**, melyek lényegében oda-vissza utalások a saját, illetve az Erdélyi-féle válogatás variánsai között : pl. „lásd második kötet 3. sz. alatt Népköltési Gyűjtemény”.
- **Szerző- vagy forrásmegnevezések**, a szövegek kilencven százalékában találkozunk ilyesmivel (példák a teljesség igénye nélkül): Kisfaludy Károly; Kisfaludy Sándor; Faludi Ferenc; Petőfi; Vörösmarty; Csokonai; Bajza; Kölcsey; Kazinczy; Gyöngyössi; Arany János után; lásd Lisznai Kálmán Palócz dalaiban; baracskai; nyitrai; kolonyi; gesztelyi; erdélyiessen; somogyi; baracskai népdalaimból; eredetileg a népszájából [!]; hallám Baracskán Bars vármegyében gyermekkoromban; Erdélyi országos ének – Bollanyiné szül. B. Ilona ajkán; megjelent 1822ki [!] Hasznos multságokban; Váczi Énekes gyűjtemény; Szórol szóra egy régi kéziratból lemásilám [!]; Barna Péter nótái; egy 1834 [4] leírt Világi gyűjtemény; Regélőben közli K. J. mk.; Győri Kalendárium 1820; régi kalendárium; kéziratból; énekes gyűjtemény; hallomásból [!]; közlé némely kihagyásokkal az 1824 [!] évi kalendárium; Szirmay Hungaria in Parabolis című [!] könyvből van véve; Ezen Ének siralmi Tornai Leveles tárban találtattak eredetileg egyik Sáros-pataki Tanító által csak nem olvashatlan jegyiratbul [!], átmásítottak [!] (l. Kazinczy poétai munkái 168 lapja) – én ezt így kéziratból átvettem; jurátusi vad pohár közben gyűjtöttem [!]; hallám egy régi szűz kisasszonytól Családon.
- **Szó-, szólás és kifejezés-magyarázatok**, pl. *Az Argonauták dala (Bécsben)* ’cselszövényes’ szavának magyarázata: „Metternich, ki a szegény magyart vészt hozó politikájával illy veszélybe hozza, de meg még nem buktathata. – Él még a magyarok Istene, él magyar, áll Búda még! – Éljen a király, de csak a Koronás!”⁴⁹ Máshol: „Nem menyecske ki nem barna” sorhoz jegyzete: „a barna csapodár, Vörösmarty, azt tartja”.⁵⁰
- **A variánsokat, illetve a szöveg elterjedtségét illető megjegyzések**: pl. jelzi egyes daloknál, ha az valamelyik Szigligeti népszínműben felcsendült. Máshol ezt írja: „Ezen Országos népszerűségű dalra a Nyitrai Tisztujítás alkalmával, egy kortes dal is

⁴⁹ Uo., 136/r

⁵⁰ Uo., 70/v

keletkeze, mellynek elméből kisiklott végső versszaka”⁵¹; „Tompá Mihály: *Pusztai dal* Elénekelte a magyar színházban Hollósy Kornélia kisasszony hangjegyekkel kiadá Egressi Béni”⁵², a *Panaszló ének* c. szövegnél ezt találjuk: „Ezen bús komoly magyar dallnak dallama – fenséges, lélek emelő, s elragadó – kivált a barna hangászok andalodó kifejezése mellett.”⁵³

- Néhány **népszokást** is lejegyez, pl. a Szent Iván éjt a Nyitrában.
- Rendkívül érdekesek az **1848-49-es forradalom és szabadságharc** idejéhez kapcsolódó szövegek **jegyzetei**: pl. egy lapon közli Petőfi *Dicsőséges nagyurak...* c. versét *Néphez* címmel és a *Népdalt (Kalapomon nemzeti szín rózsza...)* Arany János után.⁵⁴ Petőfi „ezen foga fehérít kimutató kutyadalát [...], melly nemtelen vadállati bosszút lihegő vastag betyárság s kutyaságok példánya vőlt a szent szabadság első évi forradalmi korszakában”⁵⁵ a nép tiszta érzülete, esztétikai érzékenysége elutasította. Arany versét viszont folklorizálta, ezt tanúsítja a lejegyzett szövegváltozat, továbbá megjegyzi az „Azt is ha kell, hazámnak ajánlom” sorhoz: „A haza roskadozott oltárára szép áldozatokat tett a népi felelősség. Hol van a te országod?”⁵⁶ (Ez utóbbi kérdést leírja latinul is). Egy másik példa: *Hősdal vitézlő Kelecsényi Pálról. Történeti dal Győrben a kitüntetések alkalmával a 3ik aug csata után* [!]⁵⁷ jegyzetében ezt olvashatjuk:

Ezen Történeti honvéddal K. P. tiszteletére _ Komáromban az 1849ki 3 aug csata után következő napokban az 57ik zászlóalj Altisztei karátul és közhonvédjeitül algyörböli visszajövet alkalmával a monostori sánczokban diadallal eldaloltatott volt; mit honi szokás szerint egy nagy áldomás követet, s az egész vidos vacsorázás így közlelkesüléssel befejeződött. Éljenek! Sajnos, hogy sokan honrontokká lettenek! a szegény honvédok közül is!!!⁵⁸

⁵¹ Uo., 64/v

⁵² Uo., 214/v

⁵³ Uo., 278/v

⁵⁴ Uo., 138/r–138/v

⁵⁵ Uo., 138/r

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo., 140/r–144/r

⁵⁸ Uo., 144/r

A Világosi feladás c. szöveg jegyzete:

A Nemzet árulója Görgey a magyar dicsőséget Világosnál 1849 Aug 8-án homályba borítá. [...] váratlanul a muszkák előtt a fegyverét letéve – miként válhata meg a huszár lovától kardjától a honvéd fegyverétől, a hazafi életétől, azt egy Világosi fegyver-letételét ábrázoló kép – igen nagyszerűen tanúsítja – Legyen a Nemzet Istenének átka az Árulókon!⁵⁹

- **Kelecsényi elméleti megfontolásai** alatt azokat a széljegyzeteket értem, melyek nagyjából keretezik a *Népdalok és mondák I.* kötetét, s melyek tematikájukat tekintve – Kelecsényi szavaival élve – „Kívánnivalók, Jegyzemények, Jegyzetek, magyarázatok és Tudnivalók”, illetve a kötethez írt előszószerűség, valamint az Anonymus és Toldy Ferenc után megírt *Nemzeti költészetünkről* és a Toldy Ferenctől közölt *Régi költészetünk adattára* című szövegrészletek.

4. A *Népdalok és mondák* első kötetének paratextusokból épített metatextusa

.

Schöner Magda írja Erdélyi-monográfiájában, hogy „[a]mikor megjelent a *Népdalok és mondák* három kötete, a kritika megdöbbenve bámult és hallgatott. Ez a hallgatás volt a legnagyobb elismerés.”⁶⁰ Kérdés, hogy az igen gyér számú kortársi visszhang valóban az elismerésnek szólt-e? Mi okozhatta a metatextusok hiányát, a „rőla való beszéd”-bénulást?

És az ezredfordulón miért válhatott az (irodalmi)medialitás- és közköltészeti kutatásban az egyik központi szövegkorpusszá?

Hipotézisem⁶¹, hogy Kelecsényi kéziratos '*Népdalok és Mondák*'-variánsának az intertextuális alakzatok felől olvasásával nem csak egy-két filológiai problémára lehet választ nyújtani, melyek például Erdélyi levelezése kapcsán merültek fel (lásd a *Libadal tavaszkor* c. kézirat hollétére vonatkozókat, melyről az Erdélyi-levelezés jegyzete azt mondja, hogy

⁵⁹ *Uo.*, 330/v

⁶⁰ SCHÖNER 1931, 69.

⁶¹ Ezt a 2005-ös debreceni Csokonai-konferencián felállított (az előadás írott változata: GÖNCZY 2005) hipotézisemet igazolta Gaborják Ádám 2006-os nagyszabású tanulmánya, mely a népköltési gyűjteményt az azt körülölelő paratextusok felől igyekezett megérteni: „Ebben az olvasatban fontos szerepet játszanak a kötetet körüllegő különböző paratextusok: a gyűjtésre való felszólítások, az előfizetői felhívások, mind a kötet megjelenése előtt, mind a kötettel párhuzamosan; a kötet terében megjelenő tanulmányok, melyek mind egyetlen – hol a Kisfaludy Társaság titoknokaként, hol kötet szerkesztőként megjelenő – név (Erdélyi János) körül csoportosulnak, valamint a gyűjtők küldeményekhez mellékelt levelei.” GABORJÁK 2006, 285.

kallódik vagy elveszett, s melyről Kelecsényi a kötet végi *Jegyzeményekben* azt mondja, hogy kár nem kiadni⁶²). De árnyalhatjuk tudásunkat a gyűjteményes vállalkozás korabeli extratextusáról, újabb adalékokkal szolgálhatunk az 1840-es, 50-es évek népköltészetéről szóló elméleti diskurzusához, ezen belül is Erdélyi szemléletváltásához, továbbá képet kaphatunk az orális – kézirat írásbeliség – nyomtatott írásbeliség oszcillációjáról, ehhez kapcsolódóan a műfajok egy mégsem periódusosan ismétlődő (mediális) alakváltozásairól. Még akkor is, ha ennek a korábban alig észrevett kéziratnak a vizsgálata valószínűleg döntő módon nem változtatja meg tudásunk sem Erdélyi szerkesztői munkájáról, sem az irodalmi népiességről, sem a korszak népköltészetfogalmairól.⁶³

A továbbiakban azt a kritikai aktust, attitűdöt, metatextuális viszonyulást szeretném középpontba állítani, mit Kelecsényi kötetbe befűzött kéziratok mint peritextusok, illetve Erdélyihez írt levelei mint epitextusok képviselnek.

„A kritika megdöbbenve bámult és hallgatott.” Talán nincs is kifejezőbb mondat ennél Kelecsényi befogadói helyzetét illetően. Lelkes gyűjtőként még úgy tekintett a készülő *Népdalok és mondák* kiadványra, mint nagyszerű vállalkozásra. 1844. március legelején keltezett, itt-ott fellengző hangú levelében még azt írja:

– Azért tehát összetett válasszal iparkodjunk Nemzetiségünk és népi életünk magyar eredetijét híven a homályban sínylődő szűz ette s a porlepte papirokból, ki a napfényre kívánczoló hagyományinkat fölleleveníteni – pannoniai phoenixként hamvukból föltámasztani.⁶⁴

1845. aug. 14-i keltezésű levelében is még úgy lép fel, mint aki – bár névtelenül is – de a nemzet szolgálatának rendeli alá magát:

O vajha ezen elődolgozati szereimet a Kisfaludyak szellemében s a Népéletben jártas férfiak többekkel nevelni s gazdagítani iparkodnának, így eredetileg kitűzött historico poeticus Tárommal cél érve leendne... a munkát valódi népkincsekkel öszvetoldoztam, foldoztam; – parányiságom szerintis mégis tettem a teendőket,

⁶² A *Libadal* megtalálható több kéziratában is: KELECSÉNYI 1832–40, 93, KELECSÉNYI 1846–66, 20r–20v, és az elkallódottnak hitt példány a KELECSÉNYI 1844a, 5recton található.

⁶³ Erdélyi népköltészet-felfogásához, a népköltési gyűjtemény kiadásához, az irodalmi népiességhez, a póriasság elméletéhez lásd: T. ERDÉLYI 1974, KOROMPAY 1998, MILBACHER 2000, GABORJÁK 2006, CSÖRSZ 2009, GULYÁS 2010, DOMOKOS 2013, VARGA, S. 2014a, SZILÁGYI M. 2014b, TARJÁNYI 2014, KÜLLÖS 2014, CSÖRSZ 2014, GULYÁS 2014.

⁶⁴ Kelecsényi József – Erdélyi Jánoshoz, Család (Nyitra vmegyében) [1844. március 1. körül] = ERDÉLYI 1960, 212–213, itt: 212.

mostanilag pennámat leteszem, befejezését a K-k szellemében avatott, látot, hallot, forgot, és próbált férfiakra bízván, s a fáradságos munkához erőt, egészséget, és kitartást kíván... Kelecsényi József⁶⁵

A *Népdalok és mondák I.* megjelenése után leveleinek hangulata, modora megváltozik, s bár nem lép fel erős kritikai éllel, s még az 1851-ben készülő Erdélyi szerkesztette *Magyar Közmondások Könyvéhez* is készséges segédkezni, levelei visszafogottabbak, az Erdélyi iránti lelkesedés helyett a formális tiszteletadás mondatait találjuk. Legutolsó ismert levele sokat sejtet a megváltozott viszonyról. Maga a levél az (ön)ironikus felütés után „Tetszet TT. úrnak tőlem személyes udvarlásom alkalmával, némely kézírataimat átvenni”⁶⁶ hivatalos hangúvá s tárgyilagossá válik. E levélhez függelékként csatolja az *Ősmondatok és jelszólatok*, valamint a *Jegyzemények és Figyelmeztetések a Magyar Népköltési Gyűjteményre* című írásait. Az előbbi a közmondásgyűjteményhez ajánlja fel, az utóbbiban javaslatot tesz a *Népdalok és Mondák* második kiadásának módosítására.

Az elhallgatás motívuma már a *Népdalok és Mondák* évenként egymást követő három kötete kapcsán megjelenik. Már Banó István rámutatott arra a lényeges momentumra, hogy Erdélyi esetében „az irodalmi szemlélettől a néprajzi szemlélet felé való közeledést találunk az egymás után következő kötetek szerkesztési elveiben és gyakorlatában”⁶⁷. Érdekes paradoxon, hogy a gyűjtésben s lejegyzésben egyaránt inkább néprajzi szemléletet érvényesítő Kelecsényi – a kötetek előszavának tanúsága szerint – egyre kevesebb gyűjtéssel járul hozzá a szerkesztési elvekben az etnográfusi nézőpontot egyre komolyabban érvényesítő kötetekhez. Még az 1. kötetben a felsoroltak között ezeket találjuk:

„1. Kelecsényi József urtól 13 darab, köztök egy pár rege

13. Nyitrából Kelecsényi Józseftől 16 db

66. Kelecsényi J. ur ismét néhány egyveleget: rigmusokat és kortesdalokat

73. Kelecsényi József Nyitrából egy költői zsebszótárt és dalokat

85. Kelecsényi József hét kötetkét: többek közt a váczai dalos könyvet is”;

a második kötethez már csak egy gyűjteményt küld:

„127. Barsi népdal-töredékek, gyűjté Kelecsényi József”;

a harmadikban már nem is szerepel a neve. Ez utolsó kötethez a Családról darabokat beküldő Kelecsényi már nem József, hanem csak Pál⁶⁸.

⁶⁵ KELECSÉNYI József – Erdélyi Jánoshoz, Család, 1845. aug. 14. = *Uo.*, 251.

⁶⁶ ERDÉLYI 1962, 30. KELECSÉNYI József – Erdélyi Jánoshoz, Család, 1851. jún. 13.

⁶⁷ BANÓ 1947, 423.

⁶⁸ Kelecsényi Pál a testvére, Nagy Iván is így tünteti fel a Kelecsényi-család családfáján.

Mi változtathatta meg Kelecsényi rajongását? Milyen rejtett sértődést érhetünk tetten? Miért hallgat el? Melyek tényleges kritikai álláspontjai a *Népdalok és mondákat* illetően? Ezekre a kérdésekre maga a kézirat adhat egyfajta választ.

Énekes gyűjteményeket ismerünk – írja Erdélyi az 1. kötet előszavában – aminő 1803-ból a váczai, mellynek előszavában emlékezet vagyon egy, 1799-ben készült és megjelent gyűjteményről. Ez utolsót nem ismerem, de mennyiben a kezem között levő *) annak folytatása vagy utánzása lehetett, a mi szempontunkból tekintve, – nem igen sokat ért, mivel a benne megjelent dalok minden egyéb voltak mint népdalok.⁶⁹

S a lap alján jegyzetként: „Kelecsényi József buzgó gyűjtő ajándékából a Kisfaludy Társaságé”⁷⁰. Így szorul peritextusra/ba Kelecsényi József, s ha jól meggondoljuk a fent leírtakat, ha szándékolatlanul is, de egy csöpp fricska ez a buzgó gyűjtőnek, hisz nem nagy elismerés a beküldőre nézve sem, ha értéktelen kötetet ajánl a nagy vállalkozáshoz. A lapaljára, jegyzetbe helyezés szimbolikusan kijelöli Kelecsényi számára azt a kritikusi pozíciót, ahonnan ő majd megszólalhat.

Egy rögzített, soksorosított szövegkorpusz (melly csak egy újabb kiadás alkalmával javítható, módosítható) egy konkrét példányán keresztül kerül felbontásra és újraösszerakásra, kvázi dekonstruálódik. A könyv testébe beékelődő, behatoló (először üres, majd teleírt) lapok megváltoztatják az eredetileg lezárt teret, a laptükrök transzfomációja sajátos architehtonikájú tárgyat, egy könyvkézirathibridet hoznak létre. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a paratextusok nem egyszerűen a széljegyzetírás túlhajtásai, a kéziratok egységes struktúrába rendezésének intenciójával sokkal inkább maga is egy egyre nyilvánvalóbb kritikai attitűd részei, mellyek szépen összeállnak az Erdélyi-féle kötet(ek) metatextusává. Még inkább egy olyan felülírásról van szó, amely látni engedi a felülírtat is (az értelmezés kérdése, mennyire dialogikus viszonyban).

A könyv eleji előszónak tekinthető kézirat szöveg első olvasásra a korai levelek hangulatát idézi: „Örömmel üdvözlém, a Kisfaludy Társaság Titoknokának, Erdélyi János úrnak, a Magyar Népköltési Gyűjtemény ereklýei megörzésére célzó nagyszerű Vállalatát ...” – kezdi Kelecsényi, majd ezekkel a sorokkal zárja: „Hála a Magyarok Istenének, hogy ezen rég nélkülözött Nemzeti Bibliánk illy gazdaggá növekedet – Népköltészeti

⁶⁹ ERDÉLYI 1846, *Előszó*, V.

⁷⁰ Uo.

Gyűjteményünk Népdalai és Mondái által, ohajtott szép s nagy czélját, a Nemzet közremunkálásával elérheté.”⁷¹

Ám a kötetet tovább lapozva egyre inkább az az érzés kerekedhet felül az olvasóban, hogy e záró mondat valami egészen másra vonatkozik. Mielőtt azonban megadnék egy lehetséges másik értelmezést, rámutatnék arra, miben is állnak Kelecsényi kritikai megjegyzései:

1. A nyomtatott szöveget sok helyütt ceruzával átjavítja, kiegészíti, megjegyzéseket ír mellé.
2. Szövegváltozatokat is közöl. Egy helyütt meg is jegyzi „Gyűjteményeimben is feltalálhatók, más változásokkal – amint ez minden népdalnál szokásban van, mert a köznép minden tudva lévő dalának kezdetét csak vagy az általa eltanult vers szakot dudolja, a többekbül (mint Erdélyi János úr tevő egy egészet olvaszt össze... s így a legények népdalai csak Töredékek)”⁷².
3. Mindig jelzi a forrást, egyes szövegekhez jegyzeteket készít. A *Küküllői népdal* kapcsán például ezt olvashatjuk: „Jelen népdal – megjegyzi Szilágyi Sándor az 1847ki Honderűben – tökéletes Erdélyi népdal, melly a Küküllői nép ajkain szórul szóra eképen él s általában is sokkal jobb, szebb amannál (t. i. a Kisf. népdalgyűjt, 258)”⁷³.
4. Kéziratos gyűjtését gyakran úgy rendezi, hogy az „párbeszéd”-ben álljon a nyomtatott oldallal, nem csak variánsokat jegyez be, hiánypótlásokat eszközöl, de követni igyekszik a kötet műfajbeosztásával.
5. Szövegszerűen is megfogalmazza kifogásait, ezeket a könyv végére bekötött *Észre vételek* [!], illetve *Kivánnivalók* [!], továbbá *Jegyzemények* címmel ellátott szövegrészekből vehetjük ki.

A *Népdalok és mondák*ban a mondák szó köztudomásúlag – a három kötetet tekintve is egy kivétellel – nép/tündérmeséket jelent, éppen a korabeli ’mese’ műfaji megjelölés terheltségét kikerülendő⁷⁴. Kelecsényi a *Kivánnivalók*ban azokat a népmeséket sorolja fel, „miket

⁷¹ KELECSÉNYI 1846–66, 10/r–10/v

⁷² Uo., 484/v

⁷³ Uo., 218/v

⁷⁴ „A néprajzi kutatástörténetekben vissza-visszatérő fordulat, hogy a monda szó ez esetben a népköltészet műfajaira vonatkozó korabeli terminológia kialakulatlanságát, bizonytalanságát tükrözi, hiszen monda megnevezés alatt a három kötetben túlnyomórészt tündérmesék jelentek meg, holott a monda szó később, ismeretes módon, egy másik műfaj megnevezése lett. Ez a korszak gyakorlatára nézve helytálló megállapítás, ugyanakkor éppen Erdélyi és a *Népdalok és mondák* kapcsán csak részben igazolható. A kérdés tehát az, miért mondának nevezte Erdélyi azokat az elbeszélő szövegeket, amelyek többsége a mese műfajához tartozott. Az

köznépünknel minden gyermek el tud mondani”⁷⁵, s jelzi azokat a népmesei, mondai elemeket, hősöket, mik közkeletűek az országban, de „Itt a többek közt nincsenek meg”⁷⁶ mondja és sorolja a típusokat:

*Népmondaink, meséink 's regéinkből, az annyira elterjedt és élénk [!] emlékezetben élő mősék: Bors szem Janko. – Huszár Jankó, vagyis: Rum, rum pácza, Mars a' Zsakba. – Csalóka Péter – Molnár királyról – Szalonna várról – (miket köznépünknel minden gyermek eltud [!] mondani) Itt a' többek közt nincsenek meg a': hamupipőkerül – Garabonczás deákról – Vasorrú boszorkányról, Tökfilkórul – Tündér Ilonáról, Bányász Csakány – Sopronyi Veres tikmony X út (Kereszt út) – Valimi [?] Miklós, Toldy Miklós – 's több e féle historiai mondák, regék, 's mesék. Lidérczekerül – Táltos lovakerül. – Fehérmacskakerül. Griffmadrárrul – Isten lova és madarakerül etc. Lideczi, Rátóti, és Kónyi furcsaságok, bohózatok etc.*⁷⁷

Kívánnivalója összezseng Jókai Mórival, gyaníthatóan nem csak ismerte, hanem jelöletlenül szabadon idézett annak a *Népdalok és mondák* 2. kötetének *Jelenkorban* megjelent bírálatából:

ugy hiszszük e mind irodalmunk, mind nemzetiségünk egyetlen kincsét az olvasó világ figyelmébe és pártolásába ajánlanunk fölösleges; azon várakozás, mit az első kötet hagyott hátra bennünk, teljesen ki van elégítve e második által; - *csupán a mondák, és általában népköltészetünk prózai fele hagy némi kívánandót hátra: hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a „borsszem Jankóról” – a „Szalonnavárról”- a „csalóka Péterről” – a „molnár királyról” és többek, miket köznépünknel minden gyermek ismer. Hiszszük azonban szerkesztő úr népköltészetünk iránt ismert vonzalmáról, hogy e vállalata sikerültével*

1840-es évek írásbeliségében a monda szót a mai értelemben viszonylag ritkán használták. A (verses vagy prózai) történeti tárgyú mondára inkább a rege szót alkalmazták (az elit kultúrában); ezt használták 'tündérmese' értelemmel is, bár ritkábban. A *Népdalok és mondák*ban közzétett prózai elbeszélések megnevezésére számunkra kézenfekvőnek tűnő mese szó viszont a tündérmese (és a hiedelemmonda) mellett – legalábbis a kollégiumi műveltséggel rendelkezők számára – egy ekkor még erősen élő irodalmi műfaji hagyományra utalt, mégpedig a fabulára, emellett használták 'találós', 'rejtvény' jelentéssel, de utalhatott az antik mítoszokra, az elbeszélések és drámák cselekményére, végül pedig meglehetősen általános volt 'hazugság', 'pletyka', 'fikció' jelentése is.”
GULYÁS 2014, 632–633.

⁷⁵ KELECSÉNYI 1846–66, 476/r

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo. [Kiemelés tőlem.]

népregéinket és babonáinkat is kész leend öszszegyűjteni, mihez előre is sok sikert és pártolást merünk neki ohajtani és jövendőlni⁷⁸

Az *Észre vételek* hasonló áthallással/átírással kezdődik. Mottója : „Csalódnék – aki másnak venné, mint ami Gyűjtemény ez s pedig Nemzeti követelése a tekintélynek, a népnek, s régiségnek”⁷⁹ valójában replikáló variánsa az Erdélyi-féle 2. kötet előszavában olvashatóknak:

Gyűjtemény ez a szó legszorosabb értelmében, minden követelése nélkül a tekintélynek, alapul és anyagul szolgáló későbbi vizsgálódásokra, mellyel, bár nem egyedüli, de fő cél, megmenteni a magyar népköltészet található ereklyéit, még pedig a maguk jellemző valóságában az elveszéstől. Ki e gyűjteményt így nézi, nem fog felakadni apró külsőségeken, nem főképp azon, hogy némely dal itt másként adatott, mint énekeltetik bizonyos vidéken.⁸⁰

Az *Észre vételek* kétlapnyi textusából végre kiderül számunkra, miért tartja teljesen elhibázottnak Kelecsényi Erdélyi szerkesztői, kiadói módszerét:

1. Erdélyi, bár magukból a kútforrásokból meríthetett, mégis „zavaros vizet vett”;
2. a beküldött eredeti szövegeket önkényesen átírta, kompilálta: az eredetiség, nemzetiség ezáltal „Osszián modorában finomul elrontva, s minden enyeltési modoroktól kiforgatva, s összevissza zuborolva, aktálva, elegyes vegyessen egybe zagyvalékolva”⁸¹;
3. a mintákat, példákat követve „inkább a külföld sima zubonyához, mint a honi zsiros bundákhoz dörgölődött”,⁸² azaz idegen elméletek szerint gyűjtött s nem a gyakorlatban terepen;
4. nem valódi gyűjtő, mert csak a gyűjtőktől gyűjtötte be anyagát;
5. Erdélyi kitűzött célját megmásította, magát bálványoztatja, ezért nem jelezte a daloknál a beküldő személyét és másította át a szövegeket;
6. Erdélyi János lekicsinyelte, s gyakran nem küldte vissza Kelecsényi kéziratait (ez utóbbi a levelekből is kiérződik) „minden inkább mint Népköltő – ki az én küldeményeimet (mellyek

⁷⁸ JÓKAI 1965, 53., Jelenkor, 1847/12, 69. [Kiemelés tőlem.]

⁷⁹ KELECSÉNYI 1846–66, 478/r

⁸⁰ ERDÉLYI 1847, *Előszó*, V.

⁸¹ KELECSÉNYI 1846–66, 478/r

⁸² Uo.

közül többeket már nemis bírom) az övével összeveti”⁸³ és itt megint előkerül az ominózus Váczai Énekesgyűjtemény említése;

7. Erdélyi anyagi hasznót lát a kiadványban, mit valószínűleg úgy fognak elkapkodni, mint a jó ponyvairódmalmat, ezért elsiet a kiadást;

8. a forrásmegjelölés hiányzik (ellenben Kelecsényiével).

„Hiszem így s reméllem hogy Erdélyi János érdemeiből mit sem vontam le”⁸⁴ – zárja le az *Észre vételeket* az úriember modorával.

Kéziratos lexikonában az 'Erdélyi János' szócikk alatt is a népköltési gyűjtemény kritikáját olvashatjuk, mely az *Észre vételek*-beli bírálat kivonata. Ugyanakkor Kelecsényi elismeri – és a jövőbeli kötetekkel szemben elvárása is –, hogy a 3. kötet (amelyhez a nyitrai buzgó már nem küldött be darabokat) szerkesztésekor Erdélyi az „ősi szent hagyományok”-tól vezérelt, a korábbi szerkesztési hibákat kiküszöbölő valódi népdalnokként, népköltői szerkesztőként tevékenykedik. Aki végre megfelel Kelecsényi „Népköltő”-elképzelésének, így újra érdemessé válhat arra, hogy gyűjtőként támogassa annak további munkáját.

Erdélyi János szül: Kaposon Ung megyében 1814ik év tavaszán. a' Magyar acad. lev. és a' Kisfaludy Társaság Titoknoki tagja. A' Magyar Népdalok és Mondák – valamint a Kisfaludy Szépmű Intézettől megindított Magyar Szép- Irodalmi szemle szerkesztője – [olvashatatlan] {magyar dalnok Erdélyi János –Népdalok és mondák kiadója – Lyricus –} románczak, népszerű költője, Verseit 1846 adta ki.

A Népdalok költői érdemei az 1846-7-ben megjelent Magyar Népköltési Gyűjteménynek, remek kincsei elrendezésében, és hirlapilag lett felszolgált indítványozásának, ohajtott sikereitében határozodnak. Kár hogy Nemzetiségünk ezen Országossan összegyűjtött gyöngyeit kénye kedve szerint Ossziani modorban átdolgozta, hol kurtara szorítván, hol három és négyből összeaklálván és így mi több tekintetekből igen sajnálatos maguk eredeti pongyolasagukból kivetközve divatos arany gondolatokba, és cziczomás feszességbe bujtatván – Ősi szent hagyományainkat modosita. Csak a IIIik kötetben a „Magyar Nép költemények Gyűjteményében” az igazi és valódi népi szerkesztőt mint a küldemények hű kezelőjét a maguk természeti valóságukban, és cziczomatlan egyszerűségükben – üdvezeljük, méltányoljuk, és, megindítását egy ennél nagyobszerű „Nemzeti Nagy Énekes, és Dalos könyvnek” (mellyhez magam is „Nemzeti Dalnok” gyűjteményem népdalaival és Világi Énekeivel járulhatnék, megindittandolását (?) – indítványozván – varva varjuk 's elvarjuk.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo., 478/b

Arczképe Erdélyi János úrnak, a' Pesti Divatlap mellett jól találva megjelent – megkapható többekkel együtt Vahot Imre – Nemzeti arczképek Albumában is.⁸⁵

Ezeket figyelembe véve, a könyv jelentőségét hangsúlyozó – fentebb idézett – patetikus sorok („Hála a Magyarok Istenének, hogy ezen rég nélkülözött Nemzeti Bibliánk illy gazdaggá növekedet – Népköltészeti Gyűjteményünk Nép dalai és Mondái által, ohajtott szép s nagy czélját, a Nemzet közremunkálásával elérheté”⁸⁶) – vonatkozhatnak arra, hogy amit a kezében tart az olvasó, az a magyarok istenének (akinek keresztény mivolta kérdéses) ígét tartalmazza, mit maga a nemzet jegyeztet le (immár nem Erdélyi, hanem) Kelecsényi József által.

Talán bátran kijelenthetjük azt is, eltöprengve a kötet címlapfelülírásain:

1. *Magyar Nemzeti*
= *És Erdélyi Nagy Ének világ 1855*
Összes Gyűjteményei
MAGYAR (NEMZETI)
össz- -szeti
NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY
gyűjtögeté Kelecsényi József mk. Családon
1846

2. *Nagy Dalkönyv*
NÉPDALOK ÉS MONDÁK.
Új-Egyetemes Gyűjteménye.
*Kelecsényi József által 1853)*⁸⁷

hogy a kézzel írt, az orális hagyomány tanúságtételéhez közelebb álló paratextusok olyba írják felül az írásos kultúra nyomtatott szövegét, hogy megkérdőjeleződik a szövegtest és a paratextus helye. Ez alatt azt értem, hogy Kelecsényi gyűjtése-szerkesztése is lehet a főszöveg, s Erdélyi a paratextus. Természetesen, ez a megfordított pozíció azt is jelenti, hogy a nyomtatott szöveg is válhat metatextussá.

⁸⁵ KELECSÉNYI 1846–48, 79r–79v

⁸⁶ *Uo.*, 10/r–10/v

⁸⁷ A félkövérrrel szedett szövegrészek a *Nép dalok és mondák I.* címe, a kurzívval szedettek pedig Kelecsényi címfelülírása.

Pontosan arról van szó, amiről Milbacher, Gaborják és Csörsz beszél egy 20-21. századfordulós rálátásból. Az Erdélyinek kéziratokat küldő, majd szerkesztői munkáját kritizáló gyűjtők (így Kelecsényi is), akik meghökkentek egy-egy szöveg nyomtatással rögzített textusán, voltaképpen saját lejegyzési, szerkesztési gyakorlatuk eredményeként létrejött verziót szerették volna viszontlátni, azaz nem reflektáltak arra, hogy Erdélyi és ő maguk ugyanabban a szöveggondozói, -formálói, rögzítői hagyományban állnak.⁸⁸

A közköltészeti kézirat (vagy nyomtatványos) szövegeket másoló, módosító, kompiláló, variáló gyakorlat alkalmazása a valódi, hallott népköltési alkotások emlékezetből lejegyzésekor Kelecsényi esetében is tetten érhető. Jó példa erre az egyetlen nagyobb terjedelmű mese, amit a népköltési gyűjteményhez küldött be, egyike az általa és Jókai által is hiányolt daraboknak: a Bors(szem) Jankó (népmonda)⁸⁹.

A tíz oldalas kézirat végén megjelöli, hogy egy baracskai öregembertől hallotta, de a lejegyzés vélhetően nem egyidejű vagy csak részben egyidejű, s érezhetően szerkesztett szöveg. Anak ellenére is, hogy azt nagyon nehéz lenne megállapítani, hogy az eredeti népmese nyelvregiszterébe „betolakodó” idegen szavak, szófordulatok, az írásbeli kultúrából átvett kifejezések (pl. 'solicita Mater', 'frajczimer', 'Herkopater', 'paniperda', 'bizonyos hamu uton mint Ariadne fonalán', 'Toldy nehézségű buzogányát', 'mint a' véres száju Kinizsy a' fogai közt csüngő Törökkel') Kelecsényi szövegalakításának következményei-e vagy maga a mesélő is használta már. Ugyanez vonatkozik a mese struktúrájára is: a Hüvelyk

⁸⁸ Vö.: „A népivel szembesülő arisztokratikus regiszter egyrészt *zárt rendszerként* artikulálódik, másrészt viszont bizonyos fokú nyitottságot tételez a népivel való „találkozás” vágya. A magyar irodalmi népiesség problémaköre tehát az elit és a népi kultúra találkozásának fókuszában fogalmazódik meg, mégpedig dominánsan az elit nézőpontjának érvényesülésével, amely egyrészt a népi karakterjegyek torzításához, deformálódásához (az elithez való hozzáigazításához) vezet, másrészt pedig az elit kultúra karakterisztikájának kisebb mértékű átalakulását is eredményezi.” (MILBACHER 2000, 28); „[...] az itt felmerülő problémák a nyomtatást és a szóbeliséget mint mediális tereket egyszerre érintik, amennyiben a feltételezett kritikusok nem voltak képesek a közölt szöveget (sőt saját variánsukat sem) variánsként, változatként olvasni, hanem a saját kész és lezárt variánsukat kívánták a másik helyére szöveggént beírni.” (GABORJÁK 2006, 282); „Mai fogalmaink szerint már a gyűjtőfelhívás sem korlátozódott a paraszti szájhagyományra, s mint láthattuk, a beküldők a valódi népköltési alkotásokat is saját, közköltészeti módszereikkel rögzítették. A szövegek és dallamok összegyűjtésekor ők ugyanúgy szöveggazdaként munkálkodtak, mint amikor önmaguknak írtak össze egy versfüzetet. A hitelesség alapja, hogy valamilyen mértékben személyesen ismerték az adott alkotásokat – vagy önmaguk is énekelték azokat, vagy saját fülükkel hallották valakitől. A hagyománylánc logikája szerint sajátjukká tették, lejegyezték a szöveget (emlékezetből vagy talán helyben, tollbamondással). Ez feljogosította őket a szerkesztői, szöveggondozói tennivalókra: spontán módon belejavítottak a dalokba, ahogy más, számukra megszokott közköltészeti alkotásba.” (CSÖRSZ 2014, 82–83.)

⁸⁹ KELECSÉNYI 1844b, 44r–48v, a kézirat fénymásolt változatát és a mese betűhív átiratát lásd a 6. számú függelékben.

Matyi/Babszem Jankó mesecsaládnak vajon arról a változatáról van-e szó, ahol a kistermetű hősnek nagyobb testvérei is vannak, valamint a Fehérlófia tetteinek, kalandjainak átruházását, szereplőinek (Fanövő, Vasgyúró, a nagyerejű három arasznyi szakállú egy arasznyi emberke, a griffmadár) átvételét látjuk-e, vagy Kelecsényi utólag kompilált-e bele még a hallott alaptörténetbe több általa ismert mesei elemet?

A szóbeliség felől tekintve – a kezdetleges etnogáfiai szempontokat jobban érvényesítő – Kelecsényi jóérzéssel emelte meg kötetkompozíciójának súlyát, megsejtve, hogy a nyitottabb rendszerű kéziratok gyűjtemények szöveggyűjteményeinek közebb áll az oralitásban meglévő „szent hagyomány”-hoz: „a kéziratok hagyomány a maga speciális keretei között sokkal közelebbi kapcsolatban van az oralitás szövegeszményével, mint a kinyomtatott művekével. A kéziratosság képes táplálkozni a szóbeliségből, reflektálni tud rá, egyúttal háttérrel biztosít számára az új előadáshoz. A nyomtatott szöveg csak az utóbbira vállalkozik – igaz, explicit formában. Rendezettsége a kanonizáltság látszatát kelti, holott csupán csak nyomdászok üzleti szempontjai érvényesülnek benne.”⁹⁰ (Vö. ez utóbbi mondatot azzal, hogy Kelecsényi azt a nem túl jóhiszemű feltételezést is meglebegteti, hogy a *Népdalok és mondák* első kötetének hibái gyaníthatóan a biznisz-szemlélet terhére írhatók. Arról nincs tudomása, hogy Erdélyi maga is gondban van, mert Lauka Gusztáv eltulajdonította az előfizetők egy részének pénzét.⁹¹)

A paratextusként értett, alkalmazott *Népdalok és mondák* Jókai első regényében, a *Hétköznapiakban* (1846) köszönt vissza ránk.⁹² A regény fejezeteihez egy-egy mottó tartozik, a népdalsorok jelentős részét Jókai a maga is recenzeált első kötetből veszi. A regény helyét Jókai életművében és a műfaj hazai történetében átértékelő Imre László az első fejezet népdalsorait ironikus gesztusként értékeli.⁹³ A *Népdalok és Mondákban* fel nem lelhető mottókról pedig Fütyü-Földi Klára azt feltételezi, hogy azok Jókai saját lejegyzései

⁹⁰ CSÖRSZ 2009, 28.

⁹¹ T. Erdélyi Ilona hívta fel erre a kiadástörténeti momentumra a figyelmet, tanulmánya 29. lábjegyzetében közelve az előfizetési ívek egyik példányára írt Erdélyi megjegyzést: „Ezen pénzeket Lauka Gusztáv vette föl és költötte el – mint szokása, költeni a másét. Többször sürgettem, de soha sem adhatta elő. – Egyszer szóltam felőle bíráltilag s azt írta az Életképek borítékán, hogy én haragszom rá, mert adósom. Ezenkívül ha több bűne nem volna, még becsületes ember lehetne. Sárospatak, okt. 9. 1854. Erdélyi János.” T. ERDÉLYI 1974, 66.

⁹² „De Erdélyi gyűjteményének legszebb népdalai belecsendülnek a nagy magyar mesemondónak: Jókainak szellemi fejlődésébe is, amikor a *Hétköznapiak* c. regényének minden egyes fejezete a *Népdalok és mondák* egy-egy verskezdetének jegyében születik meg.” K. POSONYI, 1927, 191.

⁹³ „Az első fejezet élén álló népdalsorok a korszak népiesség kultuszát is megfricskázzák némileg a napkelte »álnaiv« leírásával. (A *helység kalapácsában* Petőfi hasonló módon nevelteti ki a népies sablonokat.)” IMRE 2010, 287.

lehetnek,⁹⁴ valamint több-kevesebb sikerrel kíséretet tesz a paratextusok felfejtésére, párbeszédbe állítva a népköltési gyűjteményből kezdő sorral behívott népdalt a mottóhoz tartozó fejezet szövegtestével, egyéb peritextusával (pl. fejezetcímmel).

5. Őrült beszéd – de van benne rendszer (?): Kelecsényi József magyar mitológiája

Szer(kes)z(t)önket nem csak a népköltési gyűjtemény országos projektje hozta lázba, hanem a Kisfaludy Társaság felhívása magyar mitológiára-írásra.

A Kisfaludy Társaság 1846. február 8-án pályázatot ír ki⁹⁵ hazánk történetbúvárainak a régi magyarok vallásának kifürkészésére, határidő: 1847. november 20., a pályadíj ötven arany és egy ezüst emlékbillikom. A magyar ősvallás feltárására vállalkozó Kállay Ferenc (1790–1861) viszi el a pálmát, műve, *A pogány magyarok vallása*⁹⁶ csak halála után jelenik meg,

ám hiába képviselte tudományos igénnyel az összehasonlító módszert, nemcsak a finnugor, hanem néhány török néppel kapcsolatban is, művéről alig vettek tudomást, mert ekkor már az asztalon feküdt Ipolyi Arnold (1823–1886) sokkal részletesebb, frissebb, nagyobb tehetséggel megírt *Magyar Mythológiája*, sőt vitatkoztak is róla.⁹⁷

A centrumba kerülő Ipolyi-mű (és az egyre inkább megírhatatlannak tűnő téma iránti csökkenő érdeklődés) gyaníthatóan, nemcsak a pályanyertes írást sodorja perifériára, hanem a többi – határidőre beérkezett, vagy éppen be sem küldött – munkát is.

Érdeklődésünk gyúpontjába most egy olyan mitográfia-kísérletet állítunk, melyhez hasonló munkák publikálását maga Ipolyi fölöttébb kártékonnak tartott, minthogy

míg népünk hagyományos emlékeinek összegyűjtése, kifürkészése és tudományos vizsgálata igen kíváncsú addig csinált népszerű felületes illusorius [!] holmik, melyek csupáncsak a phantáziában léteznek s a kritikát semmikép [!] sem állhatják

⁹⁴ „Köztudott, hogy Jókai egy kis füzetet járta a vidéket, és abba készített feljegyzéseket, jegyzett le népdalokat is. Azon népdalok, melyek semmilyen variánsukban nem találhatók meg Erdélyinél, bizonyosan ezzel a közvetítéssel kerülhettek Jókai első regényébe.” FÜTYÜ-FÖLDI 2010, 137.

⁹⁵ KTÉ 7, XLIV–XLVI. (A kiírás szövegét lásd fentebb a *Bevezetésben*.)

⁹⁶ KÁLLAY 1861

⁹⁷ KÓSA 2001, 68.

meg, mint csupán tévutra [!] vezetők teljesen kerülendők, mert általuk még azon vékonyan csörgedező forrást is, mely fenmaradt [!] tisztaságában megmérgezzük.⁹⁸

Az OSzK Kézirattára őrzi hrabói Kelecsényi József kétkötetnyi archaeo-mitológiai lexikonját. A vaskosabb *Regényészeti kalászatok*⁹⁹, minden bizonnyal, az első kötet, melynek címlapnélküliségét (e rövid cím közvetlenül az első szócikk oldalán található) a második kötet (nevezzük *Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárháznak*¹⁰⁰ a kéziratári leírókarton nyomán) címlapkavalkádja pótolja, s tulajdonképpen az egész vállalkozás megnevezését variálja:

*Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárház. vagyis Költői történeti Pogány Régiségbúvárlatok Tantára. Archao-Mythologiai Őstős Szemletárcza Képtári Csárnokal Avult mondák és Népdalok, Jelszólatok, Virágok Választékos Szókalászatok Regék [olvashatatlan] ünnepek Szók Név és Czimtára. – az az szittyai sokféle (Ó 's új regeszerű) Szokások – Szittya hitű szertartások, Ős és jelenkori Szent hagyományok 's Példázatoknak Pótlékos ISMETÁRA*¹⁰¹; 5. sz. ábra

*Archao-Mythologiai historiai és poëtikai Lexicon.*¹⁰²; 6. sz. ábra

*Régi Magyar Ős-Tős-Hős HitRegélyek 's egyéb egyelések Szótantára. Vagyis: 'A Pogány Mythoszok, Ősi nevek, elvek – 's jelvek, Néphithagyományok, Ó 's újb ereklék; Regélő-Költői 's történeti regeszerű Magyarázatok Tolmacskönyve. (Zsebszótára.) Őshitünk Tára azaz: Őseink, véreink 's feleink Szókönyvei. A Hun és a Szittya-Magyar Eleink, 's azok Honi, Nemzeti Emlékeiknek Ismetára, Költészeti és Mythologiai nevezetességeink Ősi Szógyűtárával együtt. Mellyeket hiteles kéziratok, eredeti kútforrások, szóhagyományok, és egyéb Ismetári Tantárokból regési fejtegetés magyarázatokkal értelmezé – egy igénytelen pályázó 1846/7-iki Években. Jelvel: „Nekemis maradt spicilegiumom.” Kazinczy Ferenc*¹⁰³;

⁹⁸ IPOLYI Arnold levele Kelecsényi Józsefhez 1. sz. é. n. [1855 vagy 1856] OSzK Kézirattár. Hosszabb levélrészletet közölt DOMOKOS Mariann Kelecsényi mitológiai lexikonjának lényeglátó rövid ismertetése kapcsán *Adatok a Magyar Mythologia recepció-történetéhez. Kandra Kabos művének fogadtatása a korabeli sajtótermékek tükrében* című, Kandra Kabos halálának centenáriumi emlékülésén elhangzott előadásában. (Köszönet előadásának kéziratáért.) (Megjelent: DOMOKOS 2012)

⁹⁹ KELECSÉNYI 1846

¹⁰⁰ KELECSÉNYI 1846-48

¹⁰¹ Uo., 1r

¹⁰² Uo., 1v

¹⁰³ Uo., 3r

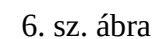
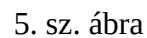
*Keleti és Nyugati Néphitregélyek és, az egyéb egyelések emléje, vagyis: A' Magyar vallást értelmező Szógyűjtárának (Mythologiai Pogány Képcsarnokának Tolmács könyve. Ősi regék Emlény könyve. Szógyűjtáros:/ Gyűjteménye.) – A Kisfaludy Társaság által 1846. Febr. 8-án kihirdetett jutalom kérdésre versenyző pályairat. „Quodlibet est in quolibet” (Elkészt.) jelvel.*¹⁰⁴;

*Magyar Nemzeti Tár vagyis: Archæo-Mythologiai Ősi Maradványok Szent hagyományok Szittya hitű, pogány szellemű, Nemzeti elemű Költészet, művészet, történelem, 's regényészeti Szó-Kalászatok Potlék Búvárkodásainak Czimtára. Szönyomozó szépműtani fejtegetés magyarázatokkal kísérve összeszedé 's kiszemelgeté Kelecsényi József 1848*¹⁰⁵

A *Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárház* annyiban téveszt meg bennünket, hogy az első oldal alaptípusa (betűméret, szövegelrendezés, tintaszín) voltaképp a *Regényészeti kalászatok* be nem fűzött címlapja is lehet(ne). Az első lapokon feltüntetett további (al)címek, mottók sokasága, a Kisfaludy Társaság jutalomkérdésének lemásolása, s az azt követő előszószerű *Nyilvánítvány*, mint paratextusok, egy álsorrendet implikálnak. Azt, hogy ez utóbbi kötet voltaképp kiegészítés a *Regényészeti kalászatokhoz*, paratextusok, autotextusok és szerkesztési sajátosságok jelzik. A címváltozatokban kétszer is feltűnik, hogy pótlásról van szó: pótlékos ismétárnak, illetve a regényészeti szókalászatok pótlék búvárkodásai címtárának nevezi a kötetet. A *Regényészeti kalászatok*, stílusosan, *Ádám és Évánál* kezdődik, ám az alfabetikus rend a *Talmudistáknál* véget ér, míg a *Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárház* a teljes magyar ábécén végigmegy. Néhány címszóból is kiderül, hogy a másik kötet az előző, így pl. az *Arkangyal* esetében, mert itt utal az előzőben szereplő *Ádám és Éva* és a *Sánta ördög* passzusokra. Továbbá, a második kötet arányaiban sokkal több történelmi személyt, korabeli vagy egy nemzedékkel korábbi hírességet (azaz tárgy- és szövegtestidegen elemet) vesz be eme sajátos mitológiába, egyes lapjain árulkodó kései dátumokat találunk, a 285. lap recto- és versójára írt (*Elő, és Zárszó*) *Kútfők és Segéd források* sorai pedig jóformán olvashatatlanok – az íráskép tanúsága szerint igen idős ember kézvonásáról van már itt szó –, az utolsó lapok [287r–315r] a *Regényészeti kalászatok* címtárgymutatója a *Pyrker képtáraig*.

¹⁰⁴ Uo., 4r

¹⁰⁵ Uo., 6r

Az alap- és kiegészítő kötetre egyaránt jellemző, hogy korabeli ábécé-rendben sorjáztat tematikailag eltérő szócikkeket, a fejezetjelző betűt általában inicializálja, majdmindegyik fejezethez, a pótlékos kötet pótfjezeteihez is, pótlékot fűz. Noha a *Nyilvánítmány* tanúsága szerint négy évig dolgozott az összeállításon, voltaképp évtizedek munkája a ránk maradt kézirat. A saját írás permanens újraolvasását az eltérő tintaszín, a beszúrások, a szavakat, félmondatokat olvashatatlaná tevő felülírások, az utólagosan odaírt dátumok bizonyítják. Ez utóbbiak közül a legmeglepőbb Kelecsényi mini curriculum vitae-jének javítása (az utólag beszúrt évszámot lásd fennebb a 2. számú ábrán), mely félévszázados gyűjtő/rendezgető munkára utal.¹⁰⁶ Az átértékelés klasszikus példájára pedig a *Görgey Arthur* szócikkre szent hozhatjuk kiváló mutatóként: „[...] a legtisztább érzésű hazafi (!) ki roppant hadászati tehetségei mellett élhal a szabadságért (:?:) *áruló* honpolgár [...]”¹⁰⁷

Kelecsényi a szókészlet igen széles spektrumát vonultatja fel¹⁰⁸: a Kisfaludy Társaság felhívásában szereplő hívószókat (*Ördög (Ürdüng)*, *Manó*, *Ármány (Ahriman)*, *Lidércz* – különösen érdekli, s hosszú oldalakat szentel a *Lapides* kérdéskörének), Bibliai neveket, fogalmakat, eseményeket (*Abrahám fiai*, *Angyali üdvözet*, *Bábeli nyelvzavar*, *Jezus* – gyakran a magyar népi biblikus történetek stíljében elbeszélve, pl. érdemes összevetni az *Ádám és Éva*, *Ádám csutkája* címszavakat a *Parasztbibliával*). Válogat a görög-római mitológia tárgyköréből (*Morfeus*, *Mars Isten és Herkó-pater*), körbejárja a pogány magyar mitológiához kapcsolódó neveket, fogalmakat (*Áldozó csésze*, *Álom isten*, *Csaba és Aladár*, *Hadisten*, *Ősi hitünk*, *Szittyá magyar hitvallás*). Szólás-mondások (*BesteKaraffia*, *Ebrül ebre*, *papru papra*, *Huj huj!*), játékos ikerszavak (*Csiribiri*, *Dinomdánom*, *Hokuszpokusz*) magyarázatára is vállalkozik. Jeles napokat (*Ebijeztő péntek*, *Ekebontó–Borbálya*, *Gergely doctor napja*), szokásokat (*Fehérgyász*, *Holdujság imádat*, *Igézés*, *Pilatus verés*) ír le. Címszavazza Magyarország jeles tájegységeit, helyeit (*Agteleki barlang*, *Csörszárka*, *Debreczen*), a történelmi és lokális eseményeket (*Annabál*, *Budapesti árviz*, *Kenyérmezei ütközet*, *Forradalom legújabb története 1848 és 49*). Kalászol a nyelvészet, irodalomtörténet területéről (*Nyelvemlékek*, *Szittyabetük*, *Szótárírók*, *Magyarizmusok*, – a költők rövid életrajzaiból külön kis tárházat lehetne összeállítani). Műfaji magyarázatokat ad (*Anagramma*, *Halottas beszéd*, *Kötény dalok*, *Mese mese mi ez?* – még rajzol is a *Képtalányok* bemutatásához), karakterologizál (*Czigányok*, *Drotos tótok*, *Fejér magyarok*). Lejegyez és leír

¹⁰⁶ Amennyiben valós. Kelecsényi József halálozási dátumát egyelőre nem találtam sehol.

¹⁰⁷ *Görgey Arthur* = KELECSÉNYI 1846–48, 102v (Kiemelés tőlem.)

¹⁰⁸ Itt csak néhány példa szerepel a mintegy 3540 címszóból. A *Regényészeti kalászatok* teljes címjegyzékét lásd a 3. sz. függeléknel (repertórium 8.), a *Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárház* pedig a 4. sz. függeléknel (repertórium 9.).

közigazgatási-gazdasági műszókat (*Adóöntők, Gazdasági egyesület*), intézményeket (*Archaeologiai egyesület, Arany gyapjas rend, Kalandostársaság, Petőfi védő Társulat, Sarkány lovagrend*), szerepelteti a flóra és fauna jelesebbjeit (*Bajmóczi hársfa, Diófa, Fagyöngy, Kakuk, Kerecseny madár (Kelecseny), Macska*), kalandozik a gasztronómia területén (*Bors és Paprika, Egri bor, Mádi bor, Nemzeti szakacskodas*). Valós történelmi személyek (*Kossuth, Széchenyi, Nádasdy*), legendássá vált történelmi alakok (*Angyal Bandi, Darvolya Anna, Sarvári boszorkány*) éppúgy szerepelnek e nemzeti tárházban, mint jellemtípusok (*Morgós szaju, Oktondi, Pernahajder, Sültparaszt*), figurák (*Ficzkó Poéták, Kávés nenikék, Rátóti ember*), mesealakok (*Bors Jankó, Sió (tündér), Vasfogú bába és Vasorru boszorkány*), bábfigurák (*Höököm Jancsi, Bohó Misi*), csodás lények (*Chinai mumus, Fenikszmadár*). Természeti jelenségek (*Sóstoi visszhang, Égi tünemények*), asztrológiai elemek (*Csillagászi jelek, Fiastyúk, Gönczöl szekere*) keverednek egyszerű használati tárgyakkal (*Sarló, kasza, Szatyor*), vagy épp jellegzetes tárgyakkal (*Fancsali feszület, Festet tojás, Gönczi hordók*). A *Sakjátzóógép* és számos hangszer (*Czimbalom, Doromb, Hárfa, Pásztori síp, vagy urullya*) is megfér egy *Dalárdában*.

A mitológiai lexikonba saját magát kétszer is beleíró Kelecsényi („Én Ezen Magyar Nemzeti Archaeo-historico-poetico-mythico Lexiconnak búza Kalász szedője.”¹⁰⁹, „Jelen »Közhasználatú Nemzeti költői Történelmi és regényészeti Kalászatok« rendezője”¹¹⁰) kézíratainak felsorolásakor két művet is megnevez, melyeket látszólag zárt egységként kezel („Közhasználatu Népszótár Myriorammája 1844-1845. Ezt követé Összótár, vagy Magyar Költői Történelmi hagyományok és Kalaszolatok című spicilegiumok Tárháza, [Hazai emlékeink, régiségeink, nevezetes ritkaságaink Tárlata.] 1846-7-ig.”¹¹¹), ám a két kötet kiegészítő-szerkesztésmódja-, folyamatos felülrírásai-, beszúrásai-, javítgatásaiból világosan kitetszik, hogy noha eredetileg teljes kötetkompozíció szándékával lép fel Kelecsényi, ezt az egyre bővülő, burjánzó, végső formába nem szerkesztett szövegtömböt is – a gyűjtő alázatával – valami nagyobb egységbe illeszthető előmunkálatnak szánja végül.

A lezárt opus létrehozásának képtelenségét bizonyítja, hogy előzetes jelentést ír egy kiadandó zsebkönyvről (*Hunnia. Hazai buvárkodások Költői-Történelmi Emlékkönyve*)¹¹², ugyanakkor Erdélyihez írt levelében a „Nemzeti Myrioramma”-t felajánlja a „Nagy szótár” létrejöttéhez¹¹³, majd egy bő év múlva visszakéri, jelezvén, hogy egy nagyobb vállalkozásba

¹⁰⁹ KELECSÉNYI 1846–48, 134a

¹¹⁰ Uo., 148a

¹¹¹ Uo.

¹¹² KELECSÉNYI [s. d.]

¹¹³ KELECSÉNYI József – Erdélyi Jánoshoz, Család, 1845. aug. 14. = ERDÉLYI 1960, 251.

kezd¹¹⁴, gyaníthatóan a mitológiai pályázatra készül. A népszótár visszakérése, egy készülő nagyobb művel való kecsegtetés, majd a tökéletlenséggel, hiányossággal mentegetőzés visszatérő eleme – a munkacímek folytonos másítása miatt sokszor nehezen értelmezhető – leveleinek¹¹⁵.

Szerencsém volt még 1845-ik évben, némi nemű Történeti, és népéleti adatokkal tett „Népszótáromat” mint egy Nagyszerű Nemzeti Ismetárunk tükréhez felhasználandó próbalati-könyvtervemül, igen hiányos alakban bemutatni. – Im ezen Költői Történet Archaeo s Mithologiai fejtegetésekkel nagyra növekedét halmazom – most újból átdolgozva – egyengető kézre vár, – ámde ezen Mű emledei gyűjtárom lényeges hiányairól meggyőződven – csak magam használatául folytonos Szemlék Tárházaul, s Iralmi [!] – Kalauzomul tekintem.¹¹⁶

– írja Erdélyinek. Az önpozícionálás nagyon hasonló a *Nyilvánítmányban*: az arra érdekesebb elméknek csak adatszolgáltató, ám rendkívüli forrásokat, ismereteket felkínáló közlő eleinte alkotói szándékkal lép fel¹¹⁷, majd megrettenve tárgyának szétszalazódásától, a nyomok sokaságától, az összefésülés, koncepcióadás – bizonyára adatvesztéssel járó – feladatától, korabeli metaforikával élve¹¹⁸, szorgosan szedi a kalászokat, olykor kévébe is kötözgeti, csűrbe is begyűjti, de a kenyér kisütésére nem vállalkozik.

¹¹⁴ „Van még Tekintetes úrhoz egy igénytelen kérésem: az Előszóban a küldemények sorozatában eréntet „Költői zsebszótárra[”] mellynek czime „Népszótár” szükségem volna (mellyet én még m. é. Aug 21^{én} T. Garay János úrnak megküldöttem volt Terétvénye mellet) egy „nemzeti Szótárhát” című ujabban gyűjtött kétszernél több adataimmal, egybeolvasztani [...]”, KELECSÉNYI József – Erdélyi Jánoshoz, Család, 1846. nov. fogytán = ERDÉLYI 1960, 283.

¹¹⁵ Lásd ehhez a Kelecsényi József – Erdélyi János levelezést = ERDÉLYI 1960 és 1963.

¹¹⁶ KELECSÉNYI József – Erdélyi Jánoshoz, Család, 1851, jan. 4. = ERDÉLYI, 1962, 24.

¹¹⁷ „[...] eltökéltem magamban török vagy szakad, nyerek v’ vesztek egy Regényészeti felelettel, a’ jutalom kérdésre, hazánk Történeti buvárival ’s mythologusaival, közremunkállani. Sokat mertem, midőn e’ szövevényes, éles ítélő tehetséget, roppant olvasotságot kíváno Ős hitű regélyek, s’ egyéb Nemzeti választékozot egyelések czimuszótárához, (elég bő fejtegetés magyarázattal kísérve, állításimat mindenütt részletes idézetekkel értelmezve) hozzáfogtam.” KELECSÉNYI 1846, 8v

¹¹⁸ Elég Ipolyi *Magyar Mythológiája* előszavának első bekezdésére gondolni: „Hogy ezen hajdankorunk ismeretének – visszás végzetek s gondtalan feledékenységgel által elgázolt – térein böngészett kalászokat máris most kévébe kötözgetem, és kévébe illesztgetem, azt csak a jó szándékból teszem, hogy mielőbb legalább alapja legyen már megrakva az asztagnak, mely a nemzeti tudomány jobbjai közremunkálása által, még az ezen elhanyagolt s maig parlagon feledett mezőn is nem csak magasra emelkedhetik, de a nemzeti tudomány újjászületése magvául is nem egy élettéljes szemet lesz még képes szórni.” IPOLYI 1854, I.

Végvalahára Költői Történeti Ismetárom buvárkodásait betűrendileg elrendeznem letisztáznom sikerül, de munka közben is átláttam: hogy e'kézbeli munkámnak olly széles feneket kerítettem, hogy azt mindenestől fogva kimeritenem csaknem éltem szűk körében lehetetlen leende. Tettem, mitőlem telheték, mindent a kútfők és segédforrások megszerzésében, semmi költséget és fáradságot nem kiméltem – hiszemis: hogy ezen Archologiai Ismetári buvárkodásaimmal máris elfeledt sok ősi szokásokat, és Szent hagyományokat ujbol megismértettem felderítettem, és új életre hozásokat sikerítettem ; hogy némelly régi emlékezetes honi Történeti, és emledelmi ritkaságokat – okirati poros szekrényeimből is kiszemelve itt velős rövidséggel napfényre hoztam; és így a' szépen felviruló Nemzeti regény és regélyi – Költői Történeti irodalmunk feldozására, bő anyagot – mint egy Nemzeti KincsTárházban letéve – Nemzeti Költőink és Történetiróink [olvashatatlan] kiszolgáltatték.¹¹⁹

Mi sül hát ki mégis Kelecsényi lexikonjának forgatásából? Valóban csak egy túlbuzgó gyűjtő, régiségbúvár örületbeszédéről lenne szó¹²⁰, a rendszerező elmét nélkülöző dilettánsról, aki hiába kopogtat az intézményesült tudósság képviselőinek (Erdélyi János, Ipolyi Arnold) ajtaján?

A tudományos diszkurzus, a nagy elbeszélés megírásának kerülése, az etimológia segítségül hívásának ritkasága, az írásos források enthuzionisztikus kompilálása, általában, a tárgya iránti túlzott lelkesedés, a tekervényes, tropikus nyelvhasználat inkább arra mutat rá, hogy a hagyományörzésnek egy másik, nem éppen kanonizálódó módját, módszerét választotta Kelecsényi. Vállalkozása leginkább az egy nemzedékkel előbbi Szirmay népszerű munkáját veszi mintául¹²¹, nem véletlen, hogy gyakori hivatkozási pont, nemzeti Pantheonjában két szócikkkel is szerep (*Szirmay (Szirmai) Antal Sebestyén, Szirmay*

¹¹⁹ KELECSÉNYI 1846, 10v

¹²⁰ „Az önmagát elfedő, hallgatag beszédként leírt örület nem tárja föl, nem is beszéli el egy mű születését (vagy valamiét, ami a szellem vagy a véletlen útján művé alakulhatott volna); kijelöli az üres formát, ahonnan ez a mű származik, azaz a helyet, ahonnan a mű állandóan hiányzik, ahol soha nem találjuk, mivel ott soha nem is volt.” FOUCAULT, 1998, 33.

¹²¹ A latinul két kiadást meg ért *Hungaria in parabolis sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum*ról van szó (Buda, 1804, 1807). „Sok kéziratos másolat és egyes szövegrészek folklorizálódása jelzi viszont, hogy a *Hungaria* az 1820–30-as években is megőrizte olvasottságát, jól lehet új kiadása nem jelent meg. Kelecsényi József és Rapos József mellett Szirmay hatásáról tanúskodik a Hunyad megyei Nagy László kézirata (1797–1817), aki az idézeteken túl hasonló gyűjtésbe kezdett a környékbeli román folklórból.” CSÖRSZ, 2008, 18.

végrendelete). Nem vonatkoztatható-e (ha csak részben is) Kelecsényi Józsefre szintúgy az a megállapítás, melyet Csörsz Rumen István mond Szirmayról? „A délibábos ötletek mellett Szirmay számos olyan adalékot megőrzött az utókornak, melyekről csak általa van tudomásunk.”¹²²

Nem annyira forrásai teszik izgalmassá e kéziratot, hanem a parttalan-kontrollálatlan lejegyzés ellenére meg-megcsillanó felismerés: csak az írást kell-e vallatnia annak, aki a Szent Hagymányt akarja őrizni, s ha csak a textualizálás az egyetlen eszköz a kor számára, hogy el ne tűnjék, ami még maradt, hogyan kellene szövegszerűsíteni a nem szövegszerűt (orális hagyomány, dramatikus játékok)? Éles meglátásról tanúskodnak például az *Iván tüze* szócikk sorai:

[...] A Szent Iványi Ének, melly Dalköltészi Gyűjteményem, Jatek dalai közt egész terjedelmében a Kolonyi, Nyitra vármegyei Közmépszájából lejegyeztetett (408 lapon olvasható.) – Ohajtható volna, barha az ilyen dal, tancz, s cselekménnyel egyesült Népregészeti játék szokások, és multságok, figyelemre méltatvan, regényészetileg lefejtetve – egybegyűjtetnének.¹²³

Olykor indulattól sem mentesek felhívó megjegyzései, itt, a lexikonban is hangot ad Erdélyi-kritikájának, ahol csak alkalom adódik rá, teszi ezt például, mikor gyermekjátékokat ír le mondókákkal, dalokkal:

Illyen játék dalokra, a hazában ^{figyelni} s egybegyűjteni kellene. Erdélyi Janos Magyar Népdalok és Mondák 1. kötetgyűjteményiben vannak illy játék és gyermek dalok is de ezeknek se czimjök, se fülök, se farkok – szándolag eredetiségükből kiforgatvák – mint a többi Népdalok is (mellyet a késő kor maga jellemző eredetiségükben »Nemzeti dalgyűjteménynek« (mint ennek lenni kellene) soha venni nem fog!... A dalok ugy mint többekből összeaklálva s megcsonkítva vannak, nem finomítvák, de elrontvák. »Csalódnék, aki másnak venné mint a mi«.

= Erdélyi Népdalai.¹²⁴

¹²² Uo., 12.

¹²³ *Iván tüze* = KELECSÉNYI 1846, 182v–183r. A Kelecsényi fivérekről (József és Pál) mint a szentiváni ének első magyar lejegyzőiről alapos feltáró munkát végzett Czövek Judit (lásd Czövek 2011), és a Zobor-vidék történeti folklóráját vizsgáló korábbi írásában is jelentős szerepet tulajdonít a Kelecsényieknek (lásd Czövek 2009).

¹²⁴ *Játékok* = Uo., 166r.

A *Sodronybabuk* (és a hozzákapcsolódó vándorkomédiás, bábjátékos címszók) pedig nem pusztán egy újabb hagyományhordozóra hívja fel a figyelmet:

[...] A magyar *a' maga Bohó Misijet*, Paprikás Jancsijat – koczfaló komédiásaival lábra kaptatja. Az illy Fajankokat, mellyek az alsobb neosztály kedvenczei – a' Népköltési Gyűjteményünkbe a „népbohózatai 's tréfázásai közé fölvenni nem volna fölösleges – a Kisfaludy Társaság Közleményei közt bizonyosan illy Sodronybabus komedias alakosoktól előadatni szokott játékdaraboknak birtokban foglenni – *ha nem volna egy kis felszollitást az Alföldiekhez – s' leend akárhányak?...¹²⁵*

– hanem máris generál egy kérdést: hová tűnt Bohó¹²⁶ Misi „[a]’ sodrony bábuk főszerepet vivő bohócza”¹²⁷ a maga fizikai valóságában? Rokona-e vagy csak névrokona a népmese, trufabeli Bohó Misinek? Őse-e Tatár Péter csínytevő ponyvahősének¹²⁸, s a *Bohó Misi Nevettető Naptára*¹²⁹ modernizálódott figurájának? Miért változtatják meg Goldsmith-Schröder *Minden lépés egy botlás* gyakran játszott vígjátékának címét 1807-ben Magyarországon *Bohó Misi de Hájás, vagy minden lépés egy botlás-ra*?

Ez csak egy apró kérdéssor, de messze elvihet. Például, hogy nem kellene-e újra megnézni az egész Kisfaludy Társaságnak beküldött vagy eredetileg annak szánt, de máshol fellelhető anyagot? Mert nem mirioráma-e maga is a gyűjtemény, mely oly módon készített részekből áll, hogy azok a legváltozatosabb módon állíthatók egy képpé össze?¹³⁰

S mit kezdjünk a hol jókais „Írjunk mitológiát!”¹³¹-lendülettel, a hol Arany János-i mindenbe kapaszkodó mégis lemondással: „Hol [...] a mitológia? Csináljunk! Köszönöm

¹²⁵ *Sodronybabuk* = KELECSÉNYI, *Regényészeti...*, i. m., 414b [Kiemelés tőlem.]

¹²⁶ „Bohó (bahó) Hihetőleg régi eleinknél valami apró cseprő istenkének. v. valami vigszeszélyű tréfás (trufás) versköltőnek neve. „Áldjon meg a' bohó” – olvastam valahol. L. bohózat (posse) vígjáték.” KELECSÉNYI 1846-48, 38v

¹²⁷ *Bohó Misi* = KELECSÉNYI 1846, 41a

¹²⁸ TATÁR 1896–1906; a részeknek korábbi kiadásai is léteznek (pl. a 2. részt Bucsánszky adja ki 1870-ben, Pogány Péter *A magyar ponyva tükrében* feltételezi, hogy már 1857-ben is kiadták).

¹²⁹ *Bohó Misi Nevettető Naptára* 1907–

¹³⁰ Vö.: „a korszerű szövegfolklorisztika egyik megoldandó feladata a 19. századi magyar népköltési gyűjtemények – köztük az MTA Kézirattárában lévő ún. Erdélyi-hagyaték – hiteles, kritikai újra kiadása.” KÜLLÖS 2014, 609.

¹³¹ Jókai *Az ércleány* című novellája kezdődik ezzel a mondattal a *Forradalmi- és csataképekben*.

szépen. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik”¹³²? Hogy értelmezzük Kelecsényi vanitatum vanitas-írását?

Lehet hogy a célba vett Ösiség eltörlesztése után a Költői Történeti műemlékeket tisztos Óságbuvaraink kevesei addigis annyi baj, költség meg kellemetlenség daczara jobban kibuvárlani fogják, s mit örökre elenyeszve gondoltunk, napfényre kihozandják. Addig is még ezen mesterséges köz kulcs elkészülend, énis Levéltárunk titkos kulcsainak birtokába jutvan (mennyire tölem telhete) néhány adalekokat, jelen Archeo Mythologiai buvarkodasaimhoz gyűjteni serénykedtem. Mennyire célomat értem itt az írás, forgassátok.¹³³

S mit sugalljon a *Közhasználatú Magyar Nemzeti Regetárház* első lapján az S iniciálé? Valóban csak a sárkány keblében jegyezhető le a Szent Hagyomány?

*

Kelecsényi ugyan csak egy a sok gyűjtő, szerkesztő, szerző közül, aki az írásos rögzítés mint „mentés” szellemében tevékenykedett az egész Európát lázban tartó archiváló-integráló korszakban, aki az „alapvetően a szóbeliségben létező korpuszt (illetve annak bizonyos elemeit) az írásbeliség révén kívánta rögzíteni, annak érdekében, hogy az írásbeli integráció révén egy hagyományközösségre épülő irodalom jöhessen létre”,¹³⁴ ám a sajátosan előállított metatextusával – mint láttuk fentebb – igazolja a legutóbbi idők közköltészet-, szövegfolklór-, medialitáskutatóinak belátásait.

¹³² Arany – Gyulai Pálnak, Nagy-Kőrös, jan. 21. 1854. = AJÖM XVI, 381–384, itt: 382.

¹³³ KELECSÉNYI 1846–48

¹³⁴ GULYÁS 2010, 7.

III. FEJEZET

Arany János az elveszett eposz nyomában

ha én Toldit ne irtam legyen:

nem volnék most vagabundus.

(Arany)

1. Javaslat az Arany-epika szövegközi olvasására

„Ismeretes, hogy a gyakorló epikus [Arany János] miként ingadozott az eposz elfogadása és elutasítása közt; értekező prózájának vizsgálata sokat megmagyarázhat e belső küzdelmek okaiból”¹³⁵ – jegyzi meg Dávidházi Péter, s végzi el a műfajelméleti dilemma alapos, kiváló vizsgálatát, rámutatva arra, hogy noha Arany korában már anakronisztikussá vált a korábbi poétikák műfaji hierarchiájában csúcson szereplő eposz, a magyar nemzeti irodalom belső fejlődése a nemzeti eposz utólagos megteremtésére kárhóztatott, mégpedig egy utólagos legitimáció szerint:

A szóbeliségbe, tehát a legtagabb szellemi közösségbe való bekerülés rendkívül fontos mozzanat Erdélyi szemléletében [Aranyéban nem kevésbé]: ha a népköltészet nem készítette elő kellő mértékben az irodalmat, akkor, mint a megírandó nemzeti eposz esetében is, a néptől jóváhagyott írásbeliség által mehet előbbre a fejlődés.¹³⁶

S noha épp a *Toldi* adja meg a végső, igenlő választ az eposz korszerűsíthetősége kérdésének vitájára, „[...] Arany mindvégig sokféle kétséggel viaskodott az eposz megújíthatóságát illetően.”¹³⁷ Az örök kétely pillérei: alig-alig maradt fenn valami az orális hagyományban, írásos emlékeinkben minimális a nyom, mitológiánk lyukas szita, kérdés, „volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?”¹³⁸ Lehet-e rekonstruálni? Hogyan lehet mitológiát, eposzt teremteni a jelen időben, amikor a költői kifejezőeszközök éppúgy megváltoztak, mint a költő és az immár inkább olvasó mint hallgató befogadó viszonya, mi több, többszörös világkép-váltás történt a pogány idők óta, teljesen más a kortárs nemzedék hitvilága,

¹³⁵ DÁVIDHÁZI 1994, 113.

¹³⁶ KOROMPAY 1998, 223.

¹³⁷ DÁVIDHÁZI 1992, 175.

¹³⁸ ARANY 2012A, 71.

emberképe? S hogy az alkotás szintjén mindvégig megmarad az eposzírás próbájánál, annak több magyarázata is lehetséges. „Legtöbb hivat az a vélemény számlál, miszerint Arany a nemzeti eposz megteremtését közösségétől kapott megbízatásnak érezte, olyan mandátumnak, mely kötelez, s nem akart, nem tudott vagy nem mert más feladatot választani, mint amit elvártak tőle”¹³⁹ – jegyzi meg Dávidházi Péter, ám tanulmányával maga is azokhoz csatlakozik, akik „Arany belső igényének közreműködésével”¹⁴⁰ is számolnak. Így foglalja össze, mi mindent nyújthatott az eposz mint műfaj Arany költői és emberi alkatának:

Szinte mindenre, amit az eposz általános műfaji sajátosságaként tartott számon, egyszersmind ő maga is áhítozott, valami mélyen átérzett, egyéni sóvárgással. Vágyott a közvetlen személyességtől eltávolító epikus tárgyiasságra, a zavartalan múltbafeledkezésre, a szemlélődés nyugalomára, vágyott a magáért való létezés gyönyörködtető önfeledtségére, a hely és idő esetlegességeitől megtisztított örök emberi lényegre, melyet általánosabbnak, de egyúttal átfogóbbnak és teljesebbnek, s ezért érvényesebbnek is érzett akár a legkülönösebb színezetű egyedi megvalósulásainál.¹⁴¹

Míg Dávidházi Péter Arany levelezése, értekező prózája tüzetes vizsgálatával, s egy korabeli kritikátörténeti eseménnyel – mintegy belülről faggatózva – ad egy lehetséges választ Arany János műfajelméleti dilemmájára, S. Varga Pál néhány 20. századi elméleti megfontolás felől – mintegy kívülről fókuszálva – járja körül a kérdést. Husserl primordiális redukcióját, Bahtyin eposz–regény oppozícióját, Genette *transzformáció* és Fry *displacement* fogalmát hívja segítségül annak megmutatására, hogy Arany egy műfajtörténeti paradigmaváltás, „az eposz és a regény őrsekváltásának” cselekvő alanya, akinek esetében „[...] amikor a »nép-eposz« lehetőségét fontolgatja, nem csupán rekonstrukciós kísérletről, a naiv népeposz imitációjáról, valamiféle archeológiai ambícióról, vagy – mégoly tiszteletre méltó – »utóvédharcról« van szó, hanem a modern ember tapasztalatainak a hagyományba való bekapcsolódásáról [...]”¹⁴².

A történő hagyomány (vélt) folytonosságának fenntartásán, mintegy Grált kereső/őrző keresztes vitézként munkálkodó Arany ön- és közösségi szerepkijelölését hasonlóan láttatja Koós István is:

¹³⁹ DÁVIDHÁZI 1992, 180.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² S. VARGA 1995, 109.

[...] az eposz megírása nem más, mint a nemzeti létezés linearitásáért felelős emlékezet megteremtése. Hogy Arany milyen sokat bajlódott a nemzeti versidom, illetve egy feltételezett nemzeti mitológia nyomainak kutatásával, és mennyi fájdalommal járt számára a hiány felismerése, ezt jól tudjuk. Az a rengeteg erőfeszítés, amit a nemzeti eposz megalkotásába fektetett, egy linearitásként elgondolt lét utólagos megteremtésére irányult.¹⁴³

A szakirodalom tanúsága szerint Arany tamáskodó küzdelme elveszett epikánk rekonstrukciójáért több aspektusból vizsgálható, például értekező prózájának és/vagy levelezésének tükrében, a heterogenitás és fragmentáltság jelentésképző potenciáljának rákérdezésével, műfaj történeti/elméleti horizontból.

E korábbi irodalomtörténeti belátások megerősítését éppúgy szolgálná, mint ahogy új belátásokat eredményezne, ha intertextuális olvasásmóddal közelítenénk az Arany-epika szövegtörzshöz, mégpedig nem pusztán csak a genette-i transztextualitás kategóriáival. Hisz a szövegtörzshöz olyan alakzataival is találkozunk, melyek nem feltétlenül sorolhatók be abba, hanem egyéb intertextualitás-elméletek kategóriáival és a klasszikus retorika alakzataival is operálnánk – segítségül hívva ehhez az Arany-életmű egyes darabjairól született kimerítő tárgy-, motívum- és forrástörténeti kutatásokat, a szövegbe integrált szövegelemek funkciójának meghatározására téve a hangsúlyt. Teljes mértékben egyetértve ebben az Arany János költeményeiben a szövegalkotások funkcióját és módjait vizsgáló Hász-Fehér Katalinnal: sokkal nagyobb figyelmet kellene szentelnünk arra, hogy „Arany versei többségükben transztextuális jellegűek”¹⁴⁴.

Nagyon fontos, hogy az intertextuális háló megrajzolása, egy ilyesfajta Arany-lát(tat)ás, ne az intertextuális nyomok szöveggyűjteményét eredményezze szimplán, hanem funkciójukon keresztül világítsa meg az Arany-életmű egy-egy problematikáját, s a transzformáció mikéntjét és intencióját egyidejűleg mutassa fel.

Az Arany-textusok autotextuálisan hálózatosodó és/vagy – igen gyakran bonyolult és nagy kiterjedésű – szöveghálóba épülésének mintázatát akkor fogjuk színéről és visszajáról látni, akkor reménykedhetünk egy nagyobb ívű munka megszületésében, ha sok-sok olyan alapos (elő)tanulmány készül el, mint amelyet például Szörényi László írt a *Visszatekintésről*¹⁴⁵ és a *Toldiról*¹⁴⁶, Hász-Fehér Katalin írt *Az elveszett alkotmányról*¹⁴⁷,

¹⁴³ KOÓS 2004, 46.

¹⁴⁴ HÁSZ-FEHÉR 2012, 174.

¹⁴⁵ SZÖRÉNYI 1970

valamint *Arany János költészetének dialogikus jellegéről*¹⁴⁸, S. Varga Pál a *Toldiról és Toldi estéjéről*¹⁴⁹.

Maga Arany prózájában többször reflektál a szövegmegelejtésre, legyen az az orális hagyomány vagy az írásbeliség textusa.¹⁵⁰ Felfogásában még a zseni sem „semmiből teremt világokat”, különösen igaz ez az eposzra, ahol a költő formát ad, kerek egészzé komponál egy voltaképpen befoghatatlan mennyiségű és sokrétű szóbeli műfajú anyagot, melyet maga a nép költ, s valamiféle énekmondói kaszt hagyományoz a „rögzített” műalkotás létrejöttéig:

Szerencsés esetben előáll egy külön dalnokraj, egy testület, mely az emberi szellemnek e talált gyermekeit mindenholnan összegyűjti, felruhazza, ápoló gondjai alá veszi. Ily énekes osztály, viseljen az rhapsod, bárd, vagy scald nevet, firól-fira örökíti a nemzet mondai kincsét, a tehetségesb új adalékkal is gyarapítja: végre jó a lángész, »alkotó aethert lehell« a mondavilágba, s az eposz meg van teremtvé.¹⁵¹

A nyugati eposzírás történetében pedig már nyilvánvaló, hogy ahogy Vergilius Homérosz követője, úgy az összes epopeia szerzője Vergiliusé.¹⁵² Arany eredetiségértelmezése

¹⁴⁶ SZÖRÉNYI 1989

¹⁴⁷ HÁSZ-FEHÉR 1999

¹⁴⁸ HÁSZ-FEHÉR 2010

¹⁴⁹ S. VARGA 2010

¹⁵⁰ Lásd például: „Költészetben – valamint minden ágában a művészetnek – többé-kevésbbé mindnyájan *utánzók* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, ami jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, aminő mintha előtte lebeg, a benne lévő eredeti erő által egészen mást hoz létre.

Hanem foszd meg az utánzás lehetőségétől, zárd el csecsemőkorában minden érintkezéstől a költészettől, nőjön elszigetelve egy magános szobában, adj neki bár alkalmat szelleme egyéb tehetségei kifejtésére, halmozd bár el minden tudománnyal, csupán a költészetnek minden sejtelmét zárd el tőle hermeszileg, ne halljon soha egy népdalt, ne olvasson egy költeményt, tanítsd bár meg ráadásul a mérték és rím mesterségére is, de ne költői darabokon, hanem egyes összefüggetlen szavakon: a te született költőd, ha lángelme is, soha sem fog megszólalni, valameddig ez elkülönzés tart, legfőlegb oly rímjátékot farag, aminőt eléje adtál.” ARANY 2012D, 101–102.

¹⁵¹ ARANY 2012E, 108.

¹⁵² „Általában, a mint Virgil Homérre támaszkodott, akkép támaszkodik őrá egész köre az epopoeiáknak, összes ugynevezett műeposzaink, melyekről elmondhatjuk, hogy azon egy tőnek különböző hajtásai, hogy „*facies non omnibus una, nec diversa tamen*” *Uo.*, 109.

egyidejűleg számol a nyelvi és kulturális megelőzöttséggel és a transzformáció szükségességével. Amit Zrínyi kapcsán mond, s amit igazán nagynak tart benne –

Azonban itt sem vak utánzással lesz dolgunk. Mint a képíró hol egy, hol más színbe mártja ecsetét, hogy a festék öntudatos vegyítése által a kívánt hatást előidézzé: úgy kölcsönzi ő vonásait majd innen, majd onnan, az átvettet néhol elevenebbé, néhol meg bágyadtabbá tevén, a mint célja kívánni látszik, – és felolvasztván saját erős egyéniségében annyira, hogy a mit átvesz, az, és mégsem az¹⁵³

– összhangban van saját alkotói attitűdjével, habitusával, elég, ha összevetjük – a talán legtöbbet idézett – Pákh Albertnek írt sorokkal:

De én vandali módon jártam el az utánzásban: nem csak az Arthus király, Sir Patrick etc. neveket változtattam meg, nem csak a szépen sántító trochaeusokat cseréltem fel a kevésbbé művészi népdalformával, nem csak a mese helyén egészen újat költöttem: de ezenfelül a scot élet helyén magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada menetelét, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladánk folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi illyes ki nem látszik, semmi, de semmi studium belőle ki nem rí, épen olly kevésbé, mint Toldiból a Frithiof-rege, vagy a Nibelungen, vagy (ne vess nem bánom) ... Homér! – Ha az »Atridák ragyogó dagályát mosolyogva nyögném a tarka pórázon« akkor tudós költőnek kiáltanátok, ha irnék a »hajnali kellemű fényről«, melly »hinti mosolygva sugárát, s mellyre az ifju remény rakja le fellegi várát« nem lenne panasz »lelki szegénységem« ellen: de minthogy értem a bakancsosok indulóját: »a mit loptál, jól eldugd« bezzeg kell hallanom ezt és amazt.¹⁵⁴

A citált levél jelzi a kihívás nehézségét, ha az Arany-epika hypo- és pretextjeinek vizsgálatát, a transzformációs sor megrajzolását tűzzük ki célul, hisz sosem tudjuk, milyen intertextus bukkan fel. (Arany kedveli a disszimulatív intertextuális alakzatokat, de például a közköltészeti kutatások is más megvilágításba helyezhetnek egyes szövegrészeket az Arany-epikában éppúgy, mint lírájában.) A szöveghagyományba beleíródás, a legitimáló szoros követés mellett számolnunk kell a médiumváltó transzformációval is, hisz a már lejegyzett (az

¹⁵³ Uo., 140.

¹⁵⁴ Arany – Pákh Albertnek (Nagykőrös, 1853. febr. 6.) = AJÖM XVI, 168–170, itt: 169–170.

írással kultúra részévé tett), korabeli terminussal „naiv” és „műeposz”-nak nevezett szövegek redukálhatatlan pluralizmust hoznak létre az orális hagyomány műfajaival keveredve egy intertextuális „emlékezetmunka” (Lachmann) révén.

Amikor az Arany-epika legalapvetőbb (nagyepéteki) kérdését: „nem chimaera-e népeposzt gondolni?”¹⁵⁵ kívánjuk mégis körbejárni az architextuális, hypertextuális eljárásokat vizsgálva, vagy az intertextuális olvasásmód egyéb (diffúzabb) módozatait választjuk, a legcélravezetőbb, ha azt egy affirmatív-szubverzív intertextualitás oppozícióban tesszük. A referált szöveg elemeinek jelentés/funkcióvizsgálatakor szem előtt kell tartani, hogy megerősítő integrációval vagy változtató integrációval bírnak-e. Arany kronologikusan egymásba ékelődő epikus művei (lásd ehhez a 7. sz. ábrát) ugyanis sajátos ritmusát adják az eposz igenlésének és az eposz lerombolásának. Korrelációban ezzel egy eposzszerű intertextusrendszerrel és egy regényszerű intertextusrendszerrel kell számolni.

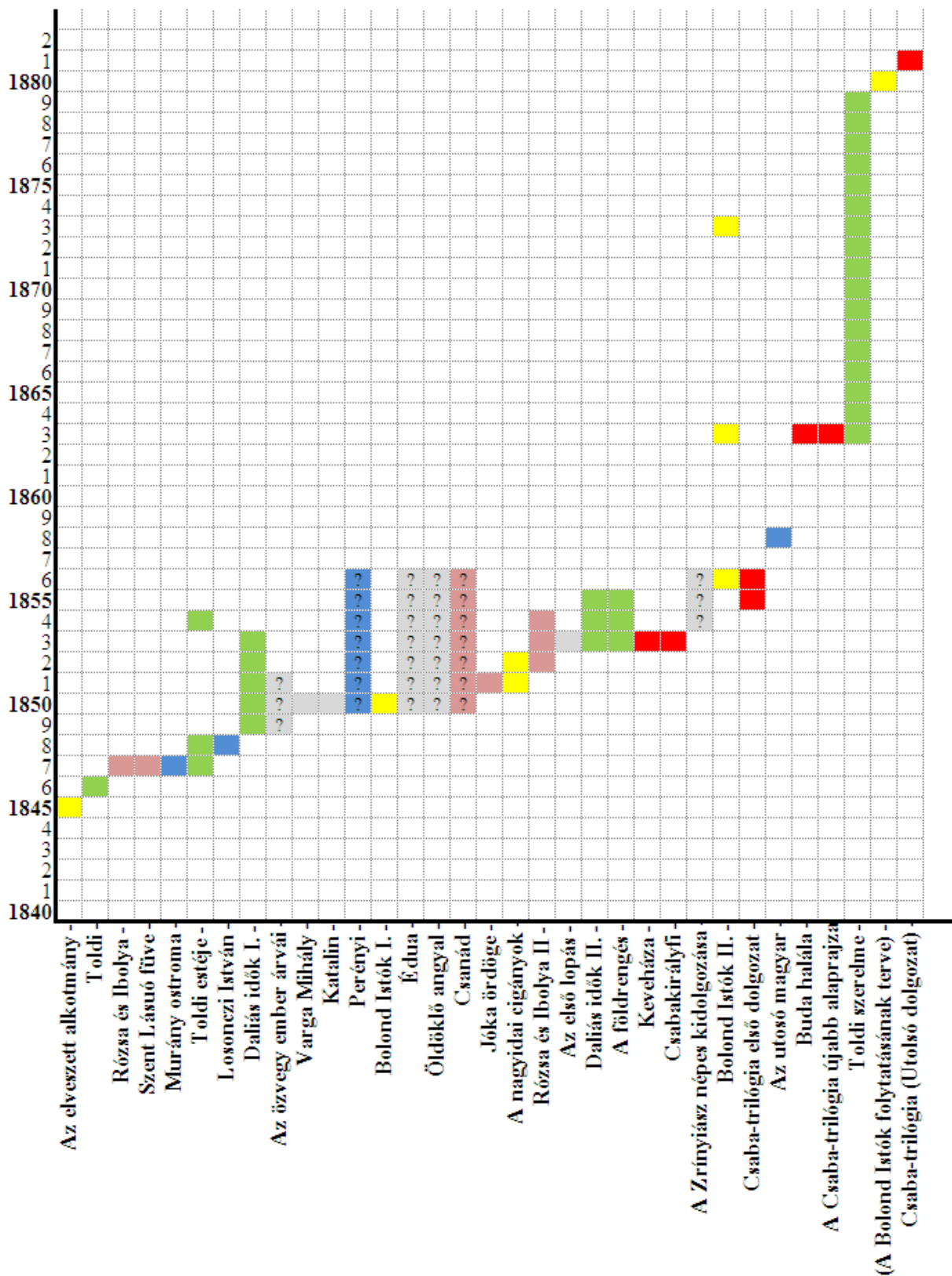
A szövegek ilyes vizsgálatának tétje voltaképpen, hogy igazolható-e a Stanesco–Zink szerzőpáros „válasza” Arany kérdésére:

Nem csupán valamennyi regény közös nevezőjét jelenti a regényesség, ennél magasabb szintű kategória: hasonló ahhoz, ami a dráma esetében a drámaiság vagy az epikánál az epikus jelleg. Regényes jellegzetességek a regényen kívül is előfordulnak, a gesztaénekekben éppúgy, mint az udvari balettban vagy az operában. Éppen a regényesség teszi lehetővé az »irodalom elregényesedését« (Mihail Bahtyin kifejezése), vagyis a regény erőteljes beáramlását a többi műfajba. Nem csupán szereplők, helyzetek, elszigetelt motívumok átvételéről van itt szó a kor éppen divatos regényeiből; mindez egész műfajoknak a regény irányába történő szüntelen, általános fejlődése egészen addig, amíg saját eredeti jellegzetességeik teljesen el nem halványulnak. [...] Az a fordított irányú törekvés, hogy utólag, a forrásokhoz történő »ésszerű« visszatéréssel az eposzt magát teremtsék újra, minden alkalommal kudarcra volt ítélve.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Arany – Szilágyi Istvánnak, Szalonta, nagyepétek [ápr. 2.], 1847 = AJÖM XV, 75–79, itt: 77.

¹⁵⁶ STANESCO – ZINK 2000, 24–25.

7. sz. ábra

Toldiana

Hunnicák

komikus/humoros verses epika

népi témák

történeti témák

kevert témák

2. Az elidegenítő, határátlépő szövegegységek fókuszán át

Nem tűnik tehát alaptalannak felállítani azt a hipotézist, hogy az erős jelentésképző mechanizmussal bíró, a főszöveggel sajátos helyzeti kapcsolatot létesítő paratextusok, *mise en abyme*-ok, metalepszisek is bevonhatóak e tárgykörbe, mivel a szövegközi olvasásnak még e kvázi mikro- és zavaros szintjein is megragadható, körbejárható a kérdés.

Tudjuk jól (többek között Dávidházi Péter mélyreható kutatásainak eredményeképp¹⁵⁷), hogy Arany költészetében minden egyes szónak megvan a pontos, hangsúlyos helye, alkotói jelisége: „nálam főleg a *compositi*óban van a *poesis*”.¹⁵⁸ Rendkívül fontos Hász-Fehér Katalinnak az észrevétele, hogy a főszöveg tartozékos elemeinek kompozícionális funkciója Arany esetében épp olyan súllyal esik latba, mint magának a főszövegnek a felépítettsége:

A szigorúan *egymásra vonatkoztatott*, s ily módon behatárolt hypertextualitás rendszer Arany funkcionális, ökonómiát érvényesítő, központosító törekvésű kompozícióeszményének szintén megfelel. Azt jelenti ez, hogy a *megkomponáltság követelményének nemcsak a főszövegben, hanem a kapcsolt szövegek rendszerében is érvényesülnie kell*.¹⁵⁹

Az előző fejezetben Erdélyi és Kelecsényi népköltési gyűjteménye kapcsán azt néztük meg, hogy két külön szerzőséghez/szerkesztői szerephez köthető szövegek miként olvashatóak, ha egymás paratextusaiként kezeljük a két, fizikailag egymásba ékelődő textustömb szövegegységeit (és egyéb epitextusait), s a paratextusok hogyan írnak ki egy metatextuális viszonyrendszert. Arany epikai alkotásai esetében egy belső paratextuális viszonyt keresek az egy szerzői névhez kapcsolható opusokban, amikor azt vizsgálom, hogy művek „járulékos elemei” miként erősítik a szövegkomponáltságot, s barométerei-e az eposzírói nyomásnak.

A paratextualitás Genette *Palimpsestes*jének¹⁶⁰ bevezetésében a transztextualitás egyik alapkategóriája, talán a legmegfoghatatlanabb, legkülönbözőbb típusú elemeket magába foglaló valami. A zavart a mű szövegteste és a másik szövegegység közötti viszony, hovatartozás okozza, egyúttal ez is teszi izgalmassá, mert állandó határátlépésre késztet.

¹⁵⁷ Lásd ehhez: DÁVIDHÁZI 1994.

¹⁵⁸ Arany – Petőfi Sándornak (Nagyszalonta, 1848. ápr. 22.) = AJÖM XV, 201.

¹⁵⁹ HÁSZ-FEHÉR 1999, 5.

¹⁶⁰ GENETTE 1982

Ahogy Onder Csaba fogalmaz:

Ez volna tehát a paratextus: a szöveget (és a könyvet) kísérő, körbefogó és szegélyező, a belsőt a külsőtől elválasztó és/vagy összekötő, velük valahogy mégsem/mégis keveredő valami – (üveg)palackba zárt és a felszínen lebegő üzenetek egész sorozata.¹⁶¹

Ezt a határpozíciót boncolgatja Genette, amikor egy egész könyvet szentel, *Seuils (Küszöbök)*¹⁶² címmel a paratextusoknak, melyben az alapfogalmat két részre, típusra bontja: peritextusnak nevezi mindazokat a szövegeket, melyek közvetlenül a textus közelében vannak, így pl. a címet, alcímet, előszót, utószót, mottót, műfajjelölést stb., epitextusnak pedig mindazokat a szövegeket, melyek távolabbról utalnak a textusra, azaz a levelezést, kritikát, interjút, recenziót stb.

A peritextusok általános funkciója lehet a paktum biztosítása, azaz a szerzői szándék kinyilatkoztatása, ajánlattétel az olvasónak a befogadói pozíció helyes elfoglalására, szerződésajánlat az olvasás módjára. Arany világosan látja, hogy az eposzi hitel garantálása mellett a korabeli befogadói mássággal is számot kell vetnie, ha elevenné kívánja tenni a hagyományt, ha megkísérli korszerűvé tenni az eposzt, amely mintegy a nemzeti identitás alapidokumentuma.¹⁶³

A címválasztás, a műfajmegjelölés (mint alcím), a mottók, a lábjegyzetek, a szerzői előszó Arany epikájában egyszerre szolgálóleányai az eposzi hitelnek és a reflexív narrációs technikának, amely folyamatosan számot vett a (korabeli) odaértett befogadóval. A paratextusok funkciójának efféle elgondolásával cseng össze Milbacher Róbert *Toldi*-elemzésének idevonatkozó summázata:

¹⁶¹ ONDER 2003, 52.

¹⁶² GENETTE 1987

¹⁶³ Lásd: „Denique beláttam, hogy korunkban, még nálunk is, az epos nagyon mondva csinált virág: a költőnek magát is, publicumát is vagy hat századdal hátra kéne vinnie, hacsak hexameterben, flosculusokat nem akar pattogatni: s az nem olly könnyű dolog” Arany – Gyulai Pálnak, Nagy-Kőrös, jan. 21. 1854 = AJÖM XVI, 381–384, itt: 382; vagy „Korunk vezéreszméje, a nemzetiség, már előttünk lobog; s hogy ez nem volna termékenyítő, s nem inkább az eposzra, mint akármely költemény-nemre, alig hihetem. A nemzetiség éppen a múltnak folytatása a jelenben és jövőben: semmi alak nem képes annyira kifejezni, mint az eposz. Más kérdés, vajjon az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáivál, isteneivel stb. korszerű-e? De tudjuk, az úgynevezett klasszikai formán kívül, az eposz mennyi különféle iomot ölthet; s hogy ezek közül egy sem volna többé korszerű, – legyen szabad kétségbe hoznom. Már az éjszaki ballada újraéledése napjainkban, megcáfolja ezt. Teremtsetek jó eposzt, – s az eposz korszerű!” ARANY 2012J, 353.

A paratextus az elbeszélői struktúrát tekintve persze nem a narráció, hanem a szerző szintjét képviseli, vagyis a szöveg határterületén helyezkedik el, amely a korabeli kulturális-irodalmi valóság kontextusa és a mű abban történő elhelyezésének problémakörével áll kapcsolatban. Vagyis a paratextusok itt arra szolgálnak, hogy kijelöljék azt az irodalmi, kulturális közeget, amelyre a Toldi megírása és egyben ideális („helyes”) befogadása támaszkodhat egyben.¹⁶⁴

Az Arany-epika ilyen irányú vizsgálatakor nem az a cél vezérel, hogy egy-egy epikai mű egyfelől a maga paratextuális teljességével elénk táruljon, hisz az epitextusok folytonos bővülése ezt eleve lehetetlenné teszik, sokkal inkább az, hogy a jól behatárolt peritextusok funkciójának feltárásával, a peritextusokkal kapcsolatba hozható levelezés mint epitextus segítségül hívásával kitapinthatóvá váljék a hit és hitetlenség lüktetése az eposz utáni vágyban, az eposzteremtés reményében/reménytelenségében.¹⁶⁵

Az alábbiakban a paratextusoknak csak egy meghatározott körének funkcióvizsgálatára teszek kísérletet Arany János epikájában a műfajelméleti dilemma tükrében. A vizsgálódás így elsősorban a címekre, alcímekre, címvariánsokra, mottókra, foglalatokra, szerzői jegyzetekre, tervezetekre, előszókra, végszóra fókuszálódik.

3. Címek, alcímek

A címválasztás mindig rövid (kivéve *Az elveszett alkotmány* eredeti címét), a megénekelt történeti személyt, mesei-mondai főhőst jelöl (*Toldi*, *Rózsa és Ibolya*, *Losonczy István*, *Varga Mihály*, *Katalin*, *Perényi*, *Bolond Istók*, *Édua*, *Csanád*, *Csaba királyfi*), vagy birtokos szintagma, amely a főhősre fókuszálást némileg elmozdítja (*Toldi estéje*, *Toldi szerelme*, *Az özvegy ember árvái*, *A Jóka ördöge*, *Buda halála*), vagy „eredet/vég”-magyarázatú jelzős szerkezet (*Az elveszett alkotmány*, *Szent László füve*, *A nagyidai cigányok*, *Az első lopás*,

¹⁶⁴ MILBACHER 2009, 189.

¹⁶⁵ Ugyanezt szolgálna egyfelől a metalepszisek, másfelől a szövegbe ágyazott, a kizárólag önálló műként is megálló, saját műfajiságot hordozó mise en abyme-ok értelmezése (*A nagyidai cigányok*ban a cigánynóta, a *Buda halálában* a *Rege a csodaszarvasról*, a *Csaba királyfi*ban Hábor éneke [=Keveháza], a *Toldi szerelmében* Anikó éneke, Győri Jakab „balladája”, Zács Klára nótája [ez utóbbi a *Daliás idők* második dolgozatában is], amitől az értekezésben most eltekintek, kivéve a *Toldi estéje* (a Szent László-legenda és az apródok csúfolója) két betétszövegének interpretálását a *Quijote*-fejezetben.

Öldöklő angyal, Az utolsó magyar) vagy a múlt egy kitüntetett eseményének, időszakának megnevezése (*Murány ostroma, Daliás idők*).

Címvariánsról csak néhány esetben beszélhetünk. Milton barokk eposzának címére (*Elveszett paradicsom*) rájátszó *Az elveszett alkotmány* eredeti címe a barokkos hosszúságú magyarázó cím (*Az elveszett alkotmány, – azaz Maradvári és Ingadifalvi Ingadi Rák Bendeguznak földön vizen s föld alatt véghezvitt, álmélkodásra méltó vitézi cselekedetei, nem különben életében, és halála után rajta megesett rendkívül való történetei, melyeket az effélékben gyönyörködőknek kedvéért először ugyan szép versekben szerzett Néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan ur, mostan pedig ez uj formában Világ elébe bocsátott egy hazáját igazán szerető magyar nemes*) régi irodalmunk címadási szokását idézi meg, némi parodisztikus éllel. A tárgy és a célközönség megjelölését is tartalmazó címben két dologra érdemes figyelni, egyrészt a hős neve kelt némi disszonanciát (Maradvári, Rák – Ingadifalvi Ingadi), melynek értelmét a 7 énekből álló főszöveg után következő *Ráadás* adja meg (a megözvegyült Ingadyné kezével öröklí Rák Bende a címet). A *Ráadás* mint fejezetcím inkább helyezi az utószó szerepébe a költemény utolsó versszakait, vitathatóvá téve így e rész pozícióját a főszöveghez képest, egyszerre kelti a szoros szövegösszefüggés és peritextuális viszony érzetét a befogadóban. A cím másfelől kettős szerzősége utal, amikor a mű eredeti szerzőjéül egy fiktív költőt jelöl meg (Néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan) és egy szerkesztő/átíró névtelen szerzőt (hazáját igazán szerető magyar nemes). Ezt a kettős szerzőséget kettős narrátori hang kíséri, elegendő az *Első ének* és a *Ráadás* felütésére, beszédpozíciójára utalni. Míg a (parodizált) homéroszi kezdés egyes szám első személyű elbeszélője tárgyának biztos ismerőjeként lép fel („Férfiat énekelek, ki sokat s nagy-messze rikoltott. / [...] ki hogy az volt / Aminek énekelem...”¹⁶⁶), addig a *Ráadás* beszélője a Krónikától mint a történettudás autoritásától követeli a befejezést („Krónika! még mielőtt hallhatatlanságba repülnél, / Mondd el a kútba szorult jó Ingady mostoha sorsát.”¹⁶⁷) – az is világos, hogy itt a Krónika egyszerre allegorikus figura és *Az elveszett alkotmány* narrátorának visszamenőleges műfajmegjelölése.

A *Szent László füve* címe a kéziratban még *A keresztfü*, s így is jelenik meg először a *Pesti Divatlapban*. A néphit szerint életre keltő növény történetének forrását Arany maga adja meg egy bejegyzésében: „A mondát és a növény nevét (*Gentiana cruciata*) Beythe Istvánnál [a név kijavítva:] Fabricius Balázs szókönyvében találtam.”¹⁶⁸ Azaz az eredeti cím voltaképpen

¹⁶⁶ AJÖM II, 7.

¹⁶⁷ Uo., 96

¹⁶⁸ AJÖM III, 291.

a latin megnevezés magyar változata, s csak később változik úgy, hogy a legenda egyértelműen történeti személyhez, mégpedig kizárólagosan Szent Lászlóhoz kötődjön (nevezték még ezt ugyanis Szent Ilona fűvének és Csabáirének is). Arany címváltoztatását és hősválasztását ebben az esetben bizonyára a történeti források többsége magyarázza.

A *Bolond Istók* kéziratban szereplő eredeti címe az értelmező/magyarázó, alternatív megnevezést felsorakoztató címadás mintázatát követi: *Bolond Istók, vagy az élehetetlen*. Tudjuk jól, hogy Arany e műve esetében az eposzi hitelt mindössze egy közmondás („Bétekintett, mint Bolond Istók Debrecenbe”) biztosította, s meg is gyűlt a baja Istókkal, hisz a tervezett négyből csak két ének készül el, az is 23 évnyi távolságban. Az első magyar verses regény eredetileg elképzelt címének jelentéstudbületét az adja, hogy ott van benne a byron-i modellre utalás, Istók az unheroic hero, az élehetetlen, aki csak bekukkant, nem pusztán a világba, de az Arany-epikába is.

A *Nagy-Idai cigányok* első kiadásának kézi példányára Arany egy nagy A betűt rajzolt. A látszólag jelentéktelen módosítás, a határozott névelővel ellátás a konkrét értelemadás felé zár le. Szilasi László műértelmezésének *A billog és a térkép* c. fejezetében ügyesen tulajdonít megnyugtató bizonyosságot ennek a betűnek, miután a Süsü-sztorin keresztül megmutatja, hogy az európai írás relativisztikusságának leleplezését is tartalmazza a szöveg, mi több Arany írásképtelenségét: „írogat magának (autográf kéziratok lassan bár, de szaporodnak), (nagybetűs) címeket nyomtatásban is nagy kedvvel ad, de a szövegek befejezésétől és (döntő részben kisbetűs) kinyomtatásától ettől kezdve – ellentmondva népiességéből következő íráspártiságának is – mindvégig tartózkodik”.¹⁶⁹

A *Szép idők*, majd *Daliás idők* kidolgozásai és a *Toldi szerelme*, azaz a Toldi-trilógia középső része változatainak két kéziratos címlapja van, melyeken az áthúzások, felülírások mellett mottókban megírt tervezetet, további mottósort, megjegyzéseket találunk. Az egyik címlapon mintegy önszuggesztióként olvasható: „Ez részt cassálva, részt beolvastva az 1863 végén kezdett Toldi Szerelme című k. beszélybe, mely ha isten segít utolsó kidolgozása lesz e tárgynak.”¹⁷⁰

A *Toldi szerelme* tisztázott kézirata kettős címlapja (A baloldali címlap: TOLDI. / KÖLTŐI ELBESZÉLÉS. / HÁROM RÉSZBEN. / MÁSODIK RÉSZ: / TOLDI SZERELME. A jobboldali címlap: TOLDI SZERELME. / ELBESZÉLÉS / TIZENKÉT ÉNEKBEN. / ÍRTA / ARANY JÁNOS.)¹⁷¹, akár a *Buda halála* és a hun trilógia töredékes énekeinek

¹⁶⁹ SZILASI 1996, 402.

¹⁷⁰ AJÖM V, 463.

¹⁷¹ Uo., 464.

címmel való ellátása, akár az anyaggyűjtési ívre felírt *Toldiana*, illetve az Arany-levelezésben hunnicáknak¹⁷² nevezett *Csaba-trilógia* összefoglaló elnevezése, azt sugallja, hogy e két trilógia valamelyikének vagy mindkettőnek lett volna tiszte betölteni azt az űrt, mely nemzeti (naiv) eposzunk helyén tátong. A Toldi (itt a cím alatt a trilógia egészét értve) műfaji, hangnembeli heterogenitása és a *Csaba-trilógia* végérvényes töredékessége ellenére mégiscsak az körvonalazódik, hogy a *Toldiana* és a *Hunnicák* mint az eposz ideájának különböző megvalósulásai köré szerveződik az összes többi epikai mű, mintegy ujjgyakorlat, formai kísérlet vagy éppen replika.

Alcím-peritexteket kivétel nélkül műfaji paktumként használ, azaz megszab egy olvasási irányt attól függetlenül, hogy a korabeli vagy a mai műfaji osztályozásunk szerint hova sorolható be egy-egy mű. A *Rózsa és Ibolya – Népmese* (1847), a *Szent László füve – Népmonda* (1847), a *Losonczi István – Népies krónika* (1848), a *Katalin – Költői beszély* (1850), a *Jóka ördöge – Pórrege* (1851), *A nagyidai cigányok – Hősköltemény négy énekben* (1851), *Az első lopás – Költői elbeszélés* (1853) – a *Buda halála – hún-rege* (1863); a *Varga Mihály* (1850) töredékes művének bizonytalan műfaji kijelölését nem az alcímben, hanem egyik másik peritextuális helyen, a lábjegyzetben adja meg: „Valami elbeszélés akart lenni Szalontáról.”

Látjuk, hogy a *Buda halálát* leszámítva, a 40-es évek második felétől az 50-es évek első feléig megjelenő kisebb-nagyobb terjedelmű elbeszélői költeményei esetében tartja fontosnak, hogy peritextusban egyértelműsítse a szerzői intenció szerinti műfajmegjelölést. Ez az az időszak, amikor (levelei tanúsága szerint is) a 'népeposz' ('quasi népies epepeia') megvalósíthatósága felől gondolkodik, amikor belátja, hogy Toldi szerelmének népies balladai hangoltságú története pusztán egy epizód (talán mint Delimán és Cumilla szerelmi epizódja a *Zrínyiászban*), Toldi alakja és ifjúkori cselekedetei pusztán az eposz kiemelt, párviadalt vívó vitéze (talán mint Deli Vid a *Szigeti veszedelemben*) lehetne egy nagy ívű munkában – így kapja a népies epepeiának induló szöveg az eposzok idődimenziójára (hősi múlt) utaló *Daliás idők* címet.

A paradoxnak tűnő – hisz kollektív szerzőséget feltételező – népmese, népmonda, pórrege, népies krónika, a népies elbeszélésnek szánt költői beszélyek írása valójában mind-mind a szóbeliség műfajainak, a kollektív narratív struktúrák verses epikai műformákká

¹⁷² „Ha azt hiszed, hogy én itt valami órjas előmenetelt teszek akár Toldiban, akár a hunnicákban, akár más egyébben: felette csalatkozol.” Arany – Gyulai Pálnak, Nagy-Kőrös, jan. 21. 1854 = AJÖM XVI, 381–384, itt: 382.

fordításának tesztelése, mintázatok egy nagyobb kompozíció (népies epepeia) létrehozásához. Arany nem imitálni akarja a népi műformákat, hanem létrehozni:

Egyébiránt nálam van nép epos: az Iliás és Odyssea. Nem egyebek ezek egyszerű - tej mézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanúlja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn Toldit irtam, s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet.¹⁷³

A *nagyidai cigányok* kilógni látszik ebből a sorból. Amennyiben komolyan vesszük az alcímben megjelölt paktumot, miszerint hőskölteményként kell olvasnunk, akkor az olvasói elvárás nagyon hamar összeütközésbe kerül a szöveggel, amit a befogadó kénytelen vagy provokációnak tekinteni, vagy nyugtázni, hogy ez valami kinyilvánítás arról, hogy nem írható többé epepeia, csak eposzparódia vagy eposztravesztia. Később (még mielőtt a *Bolond Istók* második énekében megíródik az ismeretes palinódia, ahol a műklasszifikálás a metaforikus „[k]étségbe’esett kacaj” és a kereskedelmi forgalomban pocsék termék „kis könyvem” megnevezhetetlensége között lebeg) Arany a Gyulainak írt 1855-ös életrajzi levélben megpróbálja mégis beilleszteni a műfaji paktuma szerinti népi(es) epikai kísérletek sorába:

A *nagyidai cigányok* (mellyet ugyan már Kőrösön végeztem be) **népies vig eposz**, olly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ<gal> folyásával és önmagammal meghason[u]lva, torzalakok festésében akartam kárpótlást keresni.¹⁷⁴

Noha Arany sokáig a Toldinál is sikerültebbnek tartja az „eredeti népmese”-ként értett *Rózsa és Ibolyáját*, a kedvezőtlen fogadtatás előtt értetlenül áll, s amikor nekikezd a téma – végül töredékben maradt – újra kidolgozásának, az olvasási paktumot egy szinttel beljebb viszi: nem csupán a műfajjelölő alcím tűnik el, hanem a mottó visszavonja a szintagma ’nép’ elemét: „Mese, mese, (hagy) hadd mesélek.”¹⁷⁵

¹⁷³ Arany – Szilágyi Istvánnak, Szalonta, nagypéntek [ápr. 2.], 1847 = AJÖM XV, 75–79, itt: 77.

¹⁷⁴ Arany – Gyulai Pálnak, (NKőrös. jun. 7. 1855 = AJÖM XVI, 554–564, itt: 563. [Kiemelés tőlem.]

¹⁷⁵ A *Rózsa és Ibolya* műfajtörténeti kontextusáról lásd GULYÁS 2010, 203–300.

4. Mottók, foglalatok

Egy 1851-es Toldy Ferenchez írt leveléből azt olvashatjuk ki, hogy Arany ekkor még reménykedik abban, hogy felbukkan a Toldi-monda valamely verziója, mely Toldi ifjúkori cselekedeteihez adna támpontot a Toldi második része írásához. Annak ellenére is bizakodott, hogy szomorúan veszi tudomásul, az 1692-es lőcsei Ilosvai-kiadásából hiába másolta ki Toldy azt a 15 versszakot, melyet hiányzónak hitt Arany a saját 1746-os pozsonyi kiadásából. A pretextus szükségszerűségét úgy magyarázza, hogy a saját műveit a textus szerinti prédikációkhoz hasonlítja: a másik „szöveg” (itt még a szóbeliség műfajára [monda] vonatkoztatva) funkcióját a legitimációban határozza meg:

Ha a Toldi-mondából kevés van, vagy semmi nincs is fel azon felül, mit már ismerek, az engem, mint író, nem aggaszt: de rösteltem volna valami fönlevőt, s felhasználhatót fel nem dolgozni. Ugy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével, szeretek, a hol csak lehet, rájuk támaszkodni, s több hitelt, nyomatékot vélek általuk művemnek adhatni.¹⁷⁶

A sokat idézett, Gyulai Pálnak írt levélben már nem csak az „eposzi hitel”-hez szükséges (szóbeli) mondai anyag teljes hiányán kesereg¹⁷⁷, hanem amiatt is, hogy a textus szerinti prédikáció mintázata az írott szöveghagyomány szerint sem működik már:

Ezért pihen olly hosszasan Toldi II; Illosvai magamra hagyott, s én egyik légvárat a másik fölé rakom, de egyikkel sem vagyok megelégedve, mert nem bigyeszthetek mottót a szakaszok fölibe, mint pap a textust,* mintha mondanám: „higyetek, ne nekem, hanem az írásnak; mert meg van írva anno ez s ez, hogy „bika rugaszkodik etc.”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Arany – Toldy Ferencnek [Nagyszalonta, 1851. ápr. 28.] = AJÖM XV, 365–366, itt: 365.

¹⁷⁷ „Hol az anyag? A gazdag mondakör? a mythologia? Csináljunk! Köszönöm szépen. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik. Nem tudom, benn van-e az aesthetica szótárában e terminus: „eposzi hitel” de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti, vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventióm, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.” Arany – Gyulai Pálnak, Nagy-Körös, jan. 21. 1854 = AJÖM XVI, 381–384, itt: 382.

¹⁷⁸ Uo.

Arany a Toldiana és a Hunnicák darabjai esetében mindig, de további epikai alkotásaiban is él a jeligék (mottók), foglalatok szöveglegitimáló és/vagy az implicit olvasót szövegolvasási iránymutatással ellátó funkciótulajdonítással.

A Kisfaludy Társaság 1845-ös vígeposz-jutalomkiírására *Az elveszett alkotmány* jeligéjét Byron 1823-ban megjelent tragédiájából, a Wernerből kölcsönzi („Oh, thou world! / Thou art indeed a melancholy jest. Byron Werner, Act II. sc. 1.”) – s ezzel meg is határozza azt a nézőpontot, ahonnan a műben leképzett korabeli politikai és társadalmi berendezkedésű magyar „valóság” szemlélendő.

Az amazontermészetű Szécsi Mária alakformálásához – melyről Szilágyi Istvánnak írja Arany, hogy „mindketten [azaz Petőfivel] megleltük az egyetlen archimedesi pontot, melyből Szécsi Máriát művészileg felfogni lehet és kell”¹⁷⁹, azaz a „valódi” női hivatás, szerepkörhöz mint a boldogság zálogához visszatérésből/terelésből – Vörösmartytól vesz igazoló-orientáló-tematizáló idézetet, annak *A túlvilági kép* című balladájából. A *Murány ostroma* szerepkijelölő mottója („Ó hölgy! az Isten gyönyörül / Teremte tégedet.” Vörösmarty) megelőlegezi a mű kimenetelét: Szécsi Mária, ha a boldogságot keresi, azt csak Vénusznak, s nem Marsnak hódolva érheti el.

Amikor Arany a Toldi-trilógia minden énekéhez egy-egy passzust választ Ilosvai Selymes Péter *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való historiájából* nem mechanikusan jár el, azaz az Ilosvai-műből nem a lineáris olvasás mentén veszi paratextusnak a vendégszövegeket – kivéve a *Toldi estéjét*, ahol a hat énekhez választott sorok az Ilosvai szöveg versszakainak növekvő számsorát követi (77, 78, 82, 85, 97, 99. vsz.) (Még egy ilyen Ilosvai szerinti lineáris történetmondást sugall a Daliás idők II kéziratán szereplő *Harcias mottók* sora). Az első *Toldi* esetében úgy variálja a vett idézeteket, hogy az saját történetmondói cselekményvezetésének megfelelően (1 vsz. 1-2. sor, 16/3-4, 10/1 és 11/4, 12/2-3, 13/1-2, 12/4, 28/2, 32/1-2, 25/1 és 26/4, 19/3 és 20/4, 29/1-2-3, 35/3-4, 40/3-4), ha kell kihagyásos módszerrel jeligéz: pl. „..... Király..... / Ha tartaná Miklóst otthon, írta nagy kárnak” Ilosvai (25. vsz. 1. és 26. vsz. 4.) vagy „Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala... / Miklósnak akkoron sok máj adatott vala” Ilosvai (19. vsz. 3. és 20. vsz. 4.). A *Toldi szerelmére* is igaz ez a *Toldi Miklós historiája* történetvezetésének más helyi értéket adás ((42. vsz. 1. sor, 78/2, 54/2-3-4, 74/2-3-4, 16/2, 50/3, 59/1-2, 80/2, 58/1, 63/1, 39/4, 53/1-2), az opushoz kapcsolódó egyéb töredékes korpuszok mint szövegelőzmények esetében egyenesen azzal találjuk szemben magunkat, hogy cserélgeti, sőt a *Daliás idők* első dolgozatának első jeligeverzójában mellőzi az Ilosvaitól vett idézeteket. Érdekes

¹⁷⁹ Arany – Szilágyi Istvánnak, Szalonta, január 27, 1848 = AJÖM XV, 171–173, itt: 172.

áttekintenünk egy táblázatban (lásd 8. sz. ábra), hogy változik a 'papi textus' a Toldi II-ben, s hogyan válik végérvényessé egy-egy mottó ahhoz képest, hogy Arany a cserbenhagyó Ilosvait említi. A *Daliás idők* első dolgozatának áthúzott népdalidézetei ugyanazt jelzik, amit az alcím-paratextusok: az eredendő szándék egy népies eposzeia megalkotása lett volna. A mottótörlések és a mégiscsak Ilosvaira fanyalodás, azaz a históriás énekhez mint „mész és téglá”-hoz visszatérés, a mottósor-verziók mint tervezetek jelzik a vállalkozás kivitelezhetetlenségét, a szövegépítkezés nehézségét, a kompozíció összedőléseit és újrarakásait a *Daliás idők* mint „népepos” (népies eposzeia) vágyálmától a Toldi szerelme mint „verses regény” realizálódásáig.

A *Csaba királyfi* Ilosvaitól vett mottója („Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről.”) inkább kétségbeesett autoritáskeresés, és általános jelmondat elfe(le)dett epikus történeti hagyományunkra vonatkozóan. A *Hunnica* egyetlen lezárt része, a *Buda halála* énekei nem kapnak saját mottókat, mint a *Toldi* darabjai, nem véletlen, hisz nincs olyan mondai nyomokat tartalmazó históriás ének, mint Ilosvai *Toldija*, nem is foglalat-paratextusokat kapnak, a részek címadása sokkal inkább a regények fejezetcímadására emlékeztetnek (*Buda király megosztja öccsével az uralkodást, Etele álmod lát, Isten kardja stb.*). A jeligéjét ([Ethela] Budam fratrem suum / manibus propriis interfecit... eo / quod... metas inter fratres stabilitas / transgressus fuerit dominando. Sim. de Keza Chron. Hung.) Kézaitól veszi, részben az „eposzi hitel”-hez ez tematikus hivatkozási alap lehet, részben azért, mert poétikailag is erősebb szöveghagyományként kezeli, mint a 16. századi énekmondók históriáit:

Hanem a krónika-ciklus, mely Kézaival kezdődik és Turóczin végződik, számos epizódban annyira megtartotta az eposzi szerkezetet, hogy kész mesével szolgál újabb költőknek.¹⁸⁰

Az 'eposztágadó' *A nagyidai cigányok* és a *Bolond Istók* nem véletlen nem alkalmaz mástól vett jeligéket, az énekek elején álló foglalat-peritextusok nem pusztán tartalmi kivonatok, tematikus előrejelzések, hanem jelzése annak is, hogy az epikus történetmondói (hézagos) hagyomány szorításából kikerülnek ezek a szövegek. Ugyanakkor megfelelnek annak a történetmondói architextusnak, amely foglalatokat alkalmaz szövegstruktúrákhoz – de ez inkább bekapcsolódás egy szövegkonstruálás-hagyományi sorba, s nem valami külső-belső megfelelési kényszerből való szövegalkotás.

¹⁸⁰ ARANY 2012A, 75.

8. sz. ábra

	Daliás idők I (1849–53)		Daliás idők II (1853–55)	A Daliás idők II. dolgozata címlapjának hátulján		Toldi szerelme (1863–79)
				„Mottók Ilosvaiból:”	„Ez a legutóbb gondolt, rövidebbre vont terv felosztása, mottók szerint, XII énekre”	"Quid damnosa juvat sine causa bella cieri? Tutius est regnis perpetue pace frui. Ilosvai jeligéje"
1.	Egyszer egy királyfi mit gondolt magában! Betér egy udvarba paraszti ruhában. – Népdal.	Az idő akkoron szép folyással vala, Az bálványimádás immár megszűnt vala. Ilosvai [42. vsz. 1-2.]	Az idő akkoron szép folyással vala, Az bálványimádás immár megszűnt vala. Ilosvai [42. vsz. 1-2.]	I. Az idő akkoron szép folyással vala. [42. vsz. 1.]	I. Az idő akkoron szép folyással vala. [42. vsz. 1.]	Az idő akkoron szép folyással vala. Ilosvai [42. vsz. 1.]
2.	Vagyok olyan legény, mint te, Vágok olyan rendet, mint te, Ha nem hiszed, gyere velem... Népdal.	Történék, hogy ismét esék gyilkosságba, Melyért következék néki bujdosása. Ilosvai [17. vsz. 1-2.]	Jeles öklelések akkor ott levének. Ilosvai [78. vsz. 2.]	II. Történék, hogy ismét esék gyilkosságba, Melyért következék néki bujdosása. (A csehországi expedíció, melyért Szalonta várát nyeri.) [17. vsz. 1-2.]	II. Jeles öklelések akkor ott levének. [78. vsz. 2.] - Nagy parancsolatja Cseh király Császárnak : Adóját kívánja jó Magyar Országnek, És személyét látni Iffiú Lajos királynak. [54.vsz. 2-3-4.]	Jeles öklelések akkor ott levének. Ilosvai [78. vsz. 2.]
3.	A) Szülőföldem szép határa Itt hagylak én nem sokára Népdal. B) Iszonyú sors! El kell válni, Számkivetést kell próbálni. Szép angyalkám, Isten hozzád, A szerencse vigyázzon rád. Népdal. II. 318. C) Zöld erdő szállásom, Itt sincs maradásom; Most lesz kis angyalom Tőled elválásom.	Toldi Miklós hazaméne, Nagyfaluba. Ilosvai [98. vsz. 3.]	Vagyon Lajos király oly nagy készületben Sok erős vitézek vannak seregében. Ilosvai [59. vsz. 1-2.]	III. Toldi Miklós hazamene, Nagyfaluba. [98. vsz. 3.]	III. Meghigyétek ti ezt stb. [74. vsz. 2-3-4.]	Nagy parancsolatja cseh király császárnak; Adáját kívánja jó Magyarországnak, És szeméjét látni ifjú Lajos királynak. Ilosvai [54. vsz. 2-3-4.])

4.	Isten hozzád Magyarország, Mert bejött az háborúság. Népdal.	Vagyon Lajos király oly nagy készülétkben, Sok erős vitézek vagnak seregében. Ilosvai [59. vsz. 1-2.]	Rettenetes haddal ezentől induljunk. Vala okossága az tisztes asszonynak. Ilosvai [58. vsz. 1. és 44. 1. sz.]	IV. Vagyon Lajos király oly nagy készületben, Sok erős vitézek vagnak seregében. [59. vsz.,1-2.]	IV. Toldi Miklós hazamene, Nagyfaluba. [98. vsz. 3.]	Meghigyétek ti ezt tizenegy királyok! Agyatokban rontom arany koronátok, Uratokat Lajost ha jól nem szolgájjátok Ilosvai [74. vsz. 2-3-4.]
5.	Arany-ezüstért, cifra ruhákért, Leányt el ne végy, koszorujáért, Inkább szeressed jámborságáért, Előtted való szép járásáért. Népdal.	Vala okossága az tisztes asszonynak. Ilosvai [44. vsz. 1.]	-	V. Vala okossága a tisztes asszonynak. [44. vsz. 1.]	V. Igy állá bosszuját meg siralmas asszonynak [39. vsz. 4.]	Tholdi Miklós ezen igen búsult vala. Ilosvai [16. vsz. 2.]
6.	Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak, Még ifjú voltáról ily éneket írnak. Ilosvai [41. vsz. 1-2.] majd: Meghigyétek ti ezt, tizenegy királyok! Agyatokba rontom arany koronátok! Uratokat Lajost ha jól nem szolgájjátok. Ilosvai [74. vsz. 2-3-4.]	Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak, Még ifjú voltáról ily éneket írnak. Ilosvai [41. vsz. 1-2.]	-	VI. Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak, Még ifjú voltáról ily éneket írnak. [41. vsz. 1-2.]	VI. Jó Lajos királynak ezt bemondták vala. (Az erőszakosság) [96. vsz. 1.]	Gazdagsággal való rakott sírt felbonta. Ilosvai [50. vsz. 3.]
7.	-	Tart vala az asszony... nagy siralmat. Ilosvai [31. vsz. 3.]	-	VII. Tart vala az asszony... nagy siralmat. [31. vsz. 3.]	VII. Klastromban gárgyántól barátruhát veve.' [80. vsz. 2.]	Vagyon Lajos király oly nagy készületben, Sok erős vitézek vannak seregében. Ilosvai [59. vsz. 1-2.]
8.	-	-	-	VIII. Meghigyétek ti ezt, tizenegy királyok! Agyatokba rontom arany koronátok! Uratokat Lajost ha jól nem szolgájjátok. [74. vsz. 2-3-4.]	VIII. Vala okossága a tisztes asszonynak. (A leánynézés.) [44. vsz. 1.]	Klastromban Gárgyántól barátruhát véve.' Ilosvai [80. vsz. 2.]
9.	-	-	-		IX. Ott a város kívül táborát futtatá.	Rettenetes haddal ezentől induljunk. Ilosvai [58. vsz. 1]

					(Nápolyban) [Ott az város körül táborát jártatá] [63. vsz. 1.]	
10.	-	-	-		X. Király azt kiáltja: kegyelem neki legyen. [84. vsz.4.]	Ott az város kívül táborát futtatá. Ilosvai [63.vsz. 1.]
11.	-	-	-		XI. Imé Toldi szívből úristent említe. [36. vsz. 1.]	Igy állá boszúját meg... Ilosvai [39. vsz. 4.]
12.	-	-	-		XII. Ifjúságabeli több sok dolgairól Én mostan nem szólok semmit az többiről. (Utolsó ének.) [53. vsz. 1-2.]	Ifjúságabeli több sok dolgairól Én mostan nem szólok semmit az többiről. Ilosvai [53. vsz. 1-2.]
				A lap alján még: Harcias mottók: 1. Rettenetes haddal ezentől induljunk. [58. vsz. 1.] 2. Ott az város kívül táborát futtatá. Vitéz magyarokat minden nép csudálja. [63. vsz. 1-2.] 3. Nagy vakmerőn magyarok indulának.[67. vsz. 1.] 4. Vagyon nagy kiáltás szélyel az városban. [68. vsz. 1.] 5. Jó Lajos királynak mind fejet hajtanak. [75. vsz. 3.] 6. Kurta pej lovára mint egy barát üle. [80. vsz. 3.] 7. Hamar jó lovára olasz felült vala. [83. vsz. 3]		

5. Szerzői jegyzetek

S. Varga Pál hívja fel a figyelmet arra, hogyan viszonyul Arany kettősen Erdélyi Jánosnak ahhoz az elképzeléséhez, hogy az egykori népszellemet a költő mint hermeneuta-médium-tolmács képes közvetíteni kora nemzetének:

Ami mármost az áthidalást illeti, a teoretikus Arany alighanem hajlamosabb volt a szkepszisre a költőnél. [...] A dilemmát Arany elméleti gondolkodóként az eposzi hitel, költőként Erdélyi programja javára döntött el. Azok a nemzeti-történeti „dolgozok”, amelyeket Arany János költői művei tárgyává tett, nagy többségükben *már nem éltek* „a nemzet[,] a nép tudalmában, emlékei- s hitében”; vagyis Arany, e téren saját szkeptikus elméleti állásfoglalásának ellentmondva, magára vállalta azt a szerepet, amelyet Erdélyi eredetileg Vörösmartyn kért számon.¹⁸¹

Ezt a gondolatmenetet (miszerint a „nemzeti költészet csarnoka” a gyakorlatban végül nem épül fel) látom igazolva Arany szerzői jegyzethasználatában is. Arany (láttuk fennebb a *Toldi* esetében Milbacher Róbert paratextus-funkciótulajdonításában) a jegyzeteket a szerző és saját kora odaértett befogadói pozicionálásához használja a heterodiegetikus narrátor (annak meghatározatlan beszédideje) és az elbeszélő múlthoz viszonyítva. Ezek a megjegyzések, magyarázó jegyzetek egyszerre szövegértést segítők és elidegenítők, egy-egy műkapcsán akár nagyon eltérőek azt tekintve, mit jegyzetel meg Arany, s a szubjektivizmus milyen fokán szólal meg.

Az elveszett alkotmányban a lábjegyzet már-már kvaterkázó, időnként szószátyár megszólalójának (szatirikus) hangneme egészen közel van a mű kerettörténetét elbeszélő narrátoréhoz. Nemcsak szó- szólásmagyarázatokkal találkozunk, hanem a közelmúlt figuráira, szokásaira, eseményeire utalás megvilágosításával („*Valami Zerffy Gusztáv írogatott akkor e címen ferde aesthetikai dolgokat.*”, „*A honoratiorok szavazata iránt körülbelül ily végzést hozott 1845 táján egy nagy megye híres ellenzéke.*”, „*Sok szó volt akkor állatkínzás elleni egyletek alakításáról.*” stb.), valamint az odaértett olvasóhoz szólással („*Puff. Alább meg fogja látni a kegyes olvasó, hogy mind a puff, mind a puff, sőt még a pöff is, becsületes nemzeti kifejezések.*” „*Ne gondolja a kegyes olvasó, hogy az egyiptomi kastokról van itten szó. Kastos egy igénytelen tájszó, s annyit tesz, mint csatkos, csatkos pedig annyit tesz, mint kastos. q. e. d.*”) Sőt, az első lábjegyzet magának a műnek a

¹⁸¹ S. VARGA 2005, 566–567.

történetiségére utal, amennyiben az opusba beleírja a szöveg megjelenés előtti sorsát („Célzás a Kisfaludy-Társaság által kitűzött 25 arany jutalomra, melyet 1846-ban jelen munka nyert, nem sok dicsőséggel. Innen a kétértelmű játék.”)

A Losonczi István jegyzete erősen leszűkíti a feltételezett olvasótáborban a mű helyes értőinek körét („Ki, mint szerző, 1848 első havaiban a nép között élt, érteni fogja a bevezetés hangulatát.”) Az Édua, a Csanád és Az utolsó magyar töredékének jegyzete a mű „kifejlésé”-nek leírása, egy olyan tervezet, melynek megfogalmazásában ott van, hogy végérvényesen kidolgozatlanok maradnak. A Jóka ördöge három jegyzete etnografikus, az egyik közülük valamiféle közös tudásra, sémára alapozza a megmagyarázott szövegrész megfogalmazásának módját („Ki ne emlékeznék gyermekkorából az úgynevezett madár vagy szarkanyelvre. Az idegen abrakadbra helyett bátorkodtam ezt használni. Tartalma a fentebbi soroknak: "Tudod, mit fogadtál - Adósom maradtál, / Takarodj hát koma - innét a pokolba").

A Zrínyiász népies kidolgozásának jegyzetei a szövegtestben megjelenített más kultúrák szóhasználatának „fordításai” („Fejedelem.”, „Borostyán.”, „Kaur, gyaur, így nevezte a török a keresztyént, a. m. hitetlen.”) mitológiai („Alvilági istennők, a régi rómaiak hite szerint.”), történeti utalások magyarázata („Itt és a következő versekben ázsiai és afrikai harcait emlegeti, melyek bővebb magyarázata nem tartozik a dologra.”)

A Toldi jegyzetei az Ilosvaitól beágyazott szavak jelzésjelölésén (‘_’) kívül szinte kivétel nélkül tájnyelvi szavak, szintagmák vagy az irodalmi nyelvhasználatban eltérő jelentésű szavak magyarázata („Felült Lackó”, „Toportyán”, „Imette”, „Paraszt”). A főszöveg homogenitása¹⁸² behatárolja azoknak a jelentésegységeknek a területét, melyeket a jegyzetírónak fordítania kell saját társadalmi-kulturális közegének feltételezett befogadói számára. A Toldi estéjében mindössze öt jegyzettel találkozunk, ebből kettő Ilosvai-átvételt jelez, és egy további intertextuális kapcsolat jelzése („Célzás az ismert mesére: »A halál és az öreg.«”). A Daliás idők I. dolgozata jegyzetei szigorú forrásmegjelölések („Galeotti, Cap. XIV.”, „Thuróczy, Pars. III. Cap. 15.”, „Dubnici krónika”, „Lajos adománylevele Laczfi István részére. Dubnici krónika.”), jelzik azt az alkotáslélektani helyzetet, amikor „a monda nem fog rá semmit” az elbeszélendőre, s a tudós szerző történeti kutatásokkal keresi az autoritást a megszólaltathatósághoz. A jegyzetek itt is egyneműek, akárcsak a Toldiban, de

¹⁸² „Arany János Toldijáról biztosan állítható, hogy egynyelvű szöveg – amennyiben az elbeszélőt és a szereplőket ugyanaz a jelentésképző beállítódás jellemzi; vagyis „befelé” egynyelvű. Ami azonban az olvasót illeti, más helyzetet teremt az a sokat emlegetett illúzió, amelyet a szöveg már az előhangban megteremt – tudniillik az orális költészet facet o face történetmondói szituációjának illúziója. Az odaértett olvasó (pontosabban hallgató) osztozik az egynyelvűségben, a feltételezett befogadó azonban nem; a szöveg „kifelé” paradox módon viselkedik.” S. VARGA 2010, 335–336.

egy egészen más epikusi hagyományt jelölnek. A *Toldi szerelmében* a mű heterogén világával párhuzamosan a jegyzettípusok sokféleségével találkozunk. Megőrzi a történeti forrásokra utalást, de már nem a *Daliás időkbeli* szikár hivatkozásról van szó („Laczi Dénes tette történeti episod. L. Szalaynál. [II. 199.]”), ahol talált mondai anyagot, ott a történetírói „tényeket” mellőzi az „eposzi hitel” szellemében, s a népeposz megalkothatóságának egykori hitében („*Karlsbad történetírói régibb korra vitatják a forrás ismert voltát s a hely keletkezését: de én a népmondát követem, mely a forrást is IV. Károllyal földzötteti fel, a leírt módon.*” ; „*A régi Visegrád leírását Oláh Miklós után adom, amint még ő látta.*” ; „*Népies geographia szerint, mely a Brunszvik históriából szívárgott népünk közé. Mágnas hegy a tenger közepén, mely minden hajót s egyéb közeledő tárgyat magához ránt.*”, „*Maritabatur A. L. I. O. (alio). E baljóslatot ki használja fel, ha nem a népköltő?*”)

Az ortográfiai megjegyzése arra utal, hogy nyelveket ismerő befogadókkal számol („*Idegen helynevek leírásában, népies műnél, nem követtem se az illető nyelv orthographiáját, sem egészen a magyar kiejtést. Hagyék rajta némi idegent, péld. a c-t nem írtam k-nak, -- annyit mindenki tud, - vagy az olasz g-t dzs-nek, mert nagyon elrútítja a neveket; de már a qu-t kv-nek írom, s a hangzókat ékezem.*”)

A *Toldi szerelme* jegyzeteiben Arany mint szerző megszólalásai Az *elveszett alkotmány* jegyzetírásához hasonlóan szubjektívebb színezetet öltenek, többször egyes szám első személyben beszél. De míg amott az elbeszélő és a jegyzetben megszólaló szerző közelségét az magyarázza, hogy az elbeszélő idő a szerző közelmúltja, itt a mű szubjektivizálódása, elregényesedése adhat magyarázatot arra, hogy a – főszövegben metadiegetikus elbeszélőként is feltűnő – szerző szubjektív jegyzeteket fűz a szöveghez („*Felejthetetlen Juliskám szívreható kedves tréfája. "Te, kis idegen!" szokta mondani csecsemőjének az első napokban; nem sejtve még, hogy mint tőle "idegen" fog felnőni.*” ; „*Haldoklásakor, midőn, csaknem jóslati ihlettel, mindnyájunktól elbúcsúzott, gyermekét is behozták, de ezt a fentebbi szavakkal távolítja el.*”)

A *Buda halála* jegyzetapparátusának bősége a *Toldi szerelméhez* mérhető, s típusai is hasonlóak (krónikákra, történeti munkákra hivatkozás, népi kifejezések, szólás-mondás és mitológiai szómagyarázatok). Itt is találkozunk egyes szám első személyű megszólalásokkal, de a *Toldi szerelmével* szemben, ezek között nincs életrajzi, már-már lírai hangoltságú megszólalás. Inkább akkor használja, amikor névválasztását magyarázza, a forrásokban bizonytalan vagy ellentmondó ismeretek között dönt, s ilyenkor egy olyan odaértett olvasóhoz beszél, akiről feltételezi, hogy otthonosan mozog az írott kultúra világában, s birtokában van bizonyos szövegek ismeretének, melyek a *Buda halála* szövegszerveződését, kompozícióját segítenek megérteni („*Megszoktuk Budát ifjabb testvérnek képzelni, de csakis*

megszoktuk. A krónikák egyszerűen frater-t mondanak s az lehet a bátya, öcs egyaránt. A Nibelung Blöde-e, igaz, fiatalabb; de az nem történet. Thierry Amadé (nem tudom mi forrás után) határozottan Budát nevezi frére aînének. Hogy tárgyamra nézve e föl vétel igen háládatos volt, az olvasó meg fog győződni.”; Hogy Detre itt pogányul beszél, holott a Nibelung-énekében keresztyén, azon nem fog megütközni, ki a régibb Edda énekeket ismeri. Azon még mit sem tudtak ama nagy keresztyénségről, melyben egykorú hőseiket a mai német írók, mint a civilizáció (!) képviselőit, a barbár Etelével szemközt állítani annyira szeretik. A história Theodorich-jának semmi köze a regebeli Detrével.”; „Tehettem volna: gót-tal, s a rím úgy is megjárna. De nagy vidék így ejti a hoz-hez ragot. Az pereljen az én perlőimmel.”)

6. Előszó, végszó, tervezetek

A mottók és jegyzetek kapcsán már láttuk, hogy Arany több tervezetet, alaprajzot készít, a kisebb epikus töredékes szövegeknél általában a történeti vázat és az alakformálásra vonatkozó elképzeléseit skicceli fel; az egész életét kísér(t)ő nagyvállalkozásai – melyek hiányzó nemzeti eposzuk ürének betöltésére lettek volna hivatottak – esetében a kompozícióvariánsok száma egyre nő, kivált a hunnicák kapcsán.

A tervezetek, alaprajzok közül ki kell emelnünk a *Bolond Istók* folytatásának tervrajzát, melyet Arany egy 1880-as akadémiai meghívó hátlapjára jegyez le. A további két ének olyan bonyolult narratológiai megoldásokat és cselekményvezetést sugall, ami Arany verses regényét Cervantes, Sterne, Fielding, Diderot narratív struktúráihoz, regénykompozícióihoz közelítette volna.

A végül elkészült Toldi-trilógia két darabja (*Toldi estéje*, *Toldi szerelme*) és a Csaba-trilógia egyetlen befejezett része (*Buda halála*) esetében Arany szükségesnek érezte, hogy a szövegek keletkezéstörténetéről, az (meg)írás nehézségeinek körülményeiről paratextusban szólaljon meg, de kiváltképp műfaji paktumot kínáljon fel. A 'Végszó az első kiadáshoz' szerint a *Toldi estéjét*, akkor olvassuk helyesen, ha humoros népi költeményként kezeljük. Az 'Előszó az első kiadáshoz' a *Buda halála* kompozíciójának egyszerre lezárt (Buda és Etele viszonyának tárgyában) és nyitott („csak mintegy előjátékát teszi a nagy tragédiának, mely a szerző gondolatában már megalkotva él”¹⁸³) voltára figyelmeztet és a szándékoltan naiv formában elbeszélhetőségre (nem a klasszikus eposzok hexameteres, hanem a krónikák egyszerű beszédmódjára). Az 'Előszó' tanúsága szerint a *Toldi szerelmét* is eredendően egy nagyobb kompozíció (*Daliás idők*) „egy eposz (quasi népies epopeia)” epizódjaként képzelte

¹⁸³ AJÖM IV, 19.

el, ám be kellett látnia, hogy a monda közös nevezőre nem hozható a történetírással.¹⁸⁴ Később, már az „elregényesedés”-nek a Buda halálában magát megadó Arany kibékülne „a költői beszély, azaz a *verses regény*” formájával. Hogy a műfaji hierarchiában alábbszállás eredményesen valósult-e meg azt befogadóra bízza, ő maga kételyek között marad: „Érdemes volt-e a fáradságra s nem jobb lett volna-e a töredéket nagyreményű és sajnálatos töredéknek hagynom: azt már te fogod megítélni nyájas olvasó!”¹⁸⁵

¹⁸⁴ „De volna bár a tárgy ahármilyen alkalmas eposzra, (azaz epopoeiára) : még egy nagy nehézség maradt leküzdetlen. Toldit, a *monda* Toldiját, kiről a história *épen semmit* nem tud, hogyan állítani oda, *nyíltan*, mint nagy szerepű vagy épen fő hőst, a história világába, történeti nagy nevek és személyek mellé? Igen, ha mondai korban játszanék a cselekvény: de Lajos kora *mondának* már nagyon világos, történetnek pedig, az eposzíró kívánta részletekre, *nem eléggé* az.” AJÖM V, 8–9.

¹⁸⁵ *Uo.*, 9.

IV. FEJEZET

Palimpszeszt-kedély. Intertextuális szövegszervező eljárások Kemény Zsigmond két regényében

[...] kedélye azon romok közül kiásott pergamen-tekercshez hasonlít, melyről ha egy írást lehántanak, alatta mást fedeznek föl, különböző jegyekkel, nyelvvél és tartalommal.” (Kemény Zsigmond)

Töröld ki Keményt, hogy neve sejdíthető se legyen.
(Kemény Zsigmond)

1. Drámai szerkezetű regények: Gyulai Pál; Özvegy és leánya

A 19. századvégi tragikumelmélet-írók legjelesebbje, Péterfy Jenő a regényíró Keményről szólva azzal a tézisondattal indítja esszéje 4. passzusát, hogy „[i]smert dolog, mennyire drámai érdekűek Kemény regényei.”¹⁸⁶ Korábban Gyulai Pál emlékbeszédében kétszer is nyomatékosította ezt a megállapítást, rögzítve a befogadástörténet számára: „Nemcsak legalaposabban értekezett irodalmunkban a tragikumról, hanem regényei egyszersmind a legtragikaibb magyar regények, tragikaiabbak, mint tragédiáink [...] Kemény a regény formájában tragédiákat írt, s olykor drámaiságban is vetekedett a tragédiaírókkal.”¹⁸⁷ A tragikum mibenlétét, műfaji hordozójának változásait kutató Péterfy érzékeny, a jellemalkotást a lélektaniség felől megítélő írásának egyik vezérmotívuma végig a Kemény-opus drámaiságának, tragikai jellegének hangsúlyozása. A Kemény-recepció számára magától adódóvá vált tézisre koncentráló, arra koncepciót építő, Péterfy értelmezéséhez hasonló nyomatékú és kifejtettségű írások közül minden bizonnyal Barta János átfogó tanulmánya¹⁸⁸ és Bényei Péter közelmúltban megjelent monográfiája¹⁸⁹ vált megkerülhetlenné a témában.

¹⁸⁶ PÉTERFY 1901, I, 128.

¹⁸⁷ GYULAI, 1914, I, 169, 171.; lásd még: „Gyulai Pál alapjában véve egy nagy tragédia regény alakjában” LAJOS, 1941; „Ha monologok drámai hőst megteremthetnének, Gyulai Pál volna rá szemén szedett példány.” PÉTERFY 1901, I, 132.

¹⁸⁸ BARTA 1987

¹⁸⁹ BÉNYEI 2007, különösen: 169–317.

Barta a keményi jellemalkotás nehezen kikezdzhető kategorizálásával, Bényei a Kemény-regények drámaiságát és tragikumát széles kritikátörténeti kontextusban vizsgálva végzett olyan kimerítő munkát, melyek után nehéz újabb eredményeket felmutatni.

A folyamatos és gazdag Kemény-recepcióban tehát nem ismeretlen a kérdéskör, melynek körbejárására vállalkozom, megállapításaimnak nagy része visszhangozni fogja az újabb kutatások észrevételeit, eredményeit. Újdonságot az fog jelenteni, hogy Kemény műfajteremtő kísérletét az írói munkásság egy bő évtizedében (1845–1857) vizsgálom, úgy, hogy a *Gyulai Pál* és az *Özvegy és leánya* c. regényének megírása közötti értekezői, kritikai írások egy részét műfajelméleti belátásokként értelmezem. Olyan teoretikus átgondolásokként, melyek segítik az írói gyakorlat tökéletesítését a két vizsgált regény vonatkozásában.

Kemény, akárcsak Arany János, egy műfajelméleti/műfajtörténeti dilemmával szembesül teoretice és practice, mikor is a kevert műfajok megjelenése, a regény egyre erősödő „divatja”, a színjátszás drámaírással visszaható változásai a hagyományos műfaji hierarchiát megbontják. A műfaji kánonban előkelő helyet elfoglaló eposz és a drámai műfajok (azon belül is a tragédia) elvesztik pozíciójukat – ami magyar irodalomtörténeti kontextusban még azzal a különösséggel is bír, hogy voltaképpen úgy kell szembesülniük hazai íróinknak a műfaji kánonok változásával, hogy sem valódi eposzunk, sem valódi tragédiánk nem született meg.

Túl vagyunk már az eposz korszerűségének vitáján, túl vagyunk már a színi hatás vitáján, és épp belekerülünk abba a tragikumelméleti kritikai diskurzusba, amely a századvégen majd a tragikum-vitában csúcsosodik ki, amikor Kemény Zsigmond és Arany János opusaiban két különböző út körvonalazódik értékmentésre.¹⁹⁰ Arany, aki nem volt jó véleménnyel a regényről¹⁹¹, nem ír regényt, noha epikus művei, az eposzteremtési kísérletei arra mutatnak, hogy a regény vehetné át azt a közösségi-művészi funkciót, amivel az eposz bírt. Az eposzmentési kísérlete marad a verses epika műfaji, s még inkább formai keretei között, hisz a verses formát mint a magas költészet attribútumát nem kívánja lecserélni prózai formára. (Majd Jókai lesz az – noha bizonyára nem bír olyan mélységű elméleti belátásokkal,

¹⁹⁰ Az egész problémakörhöz lásd: DÁVIDHÁZI 1992; S. VARGA 1999; BÉNYEI 2007, 112–134. (*Eposz és történelmi regény*); BÉNYEI 2007, 169–255. (*A Kemény-regények drámaiságának és tragikumának néhány kérdése*); HOJDÁK 2014, 131–169.

¹⁹¹ Pl.: „Regény, novella, népiessége igen mondva csinált dolog.” ARANY 2012B, 79.; „Az eposz nem regény. Hiú várakozást, vagy ál félelmet gerjesztő eszközök nem illenek méltóságához. [...]” ARANY 2012E, 130.

értekező prózával, mint Arany vagy Kemény –, aki meghirdeti, hogy „[Í]rjunk mitológiát!”¹⁹² s *A kőszívű ember fiaival* megalkot egy eposzi szerkezetű regényt.¹⁹³) Kemény maga is kételyekkel tekint a regényre mint a költészet hordozójára, de felismerve azt, milyen lehetőségeket rejt magában¹⁹⁴, s hogy a regénynek van divatja, míg például „a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű”¹⁹⁵ azaz magasabb költészeti nemű dráma hanyatlik, megpróbálja átmenteni a dráma szubsztanciáját a regénybe¹⁹⁶ – és nem kísérli meg, hogy drámát írjon (bár ígéretet tett rá)¹⁹⁷. Kihasználva a regénynek azt a sajátosságát, hogy az mindent magába integrálhat, lévén egy nagyon szabad, képlékeny forma, Kemény szavaival „[...] a szépirodalom minden nemei közt a legkétségesebb esztétikai becsű, a legformátlanabb alakú, ti. a regény [...]”, melynek „[t]örvényei oly engedékenyek, köre oly tág, hogy majd mindent a művészi feldolgozás anyagává tehet.”¹⁹⁸

Felismeri, hogy a regény e szabadossága műfaji érték lehet, hisz akár a tragikumot/komikumot mint esztétikai minőséget, a dialogikusságot (mi több a monológot), éppúgy magáévá teheti az „új” műfaj, mint ahogy az a drámai műfajoknak sajátja – azaz

¹⁹² „Írjunk mitológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent, ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni.” JÓKAI 1989, 94.

¹⁹³ Lásd ehhez: BÉNYEI 2002a

¹⁹⁴ „A regény költői, bölcselmi és politikai elemek vegyületéből áll, hol az egyiknek, hol pedig a másiknak túlsúlyával. A regény közép-nem, átmenet a költészetből egészen más régiókba, s bár lényegében szépirodalmi mű, nem bíraltathatik meg sem az eposz, sem a dráma különös szabályai szerint; mert ezen tisztán költői terményekkel szerkezetére és alapeszméink választására nézve ritkán bírhat még csak felöltő hasonlatossággal is. Azonban abból, mert a regény nem egészen poézis és amennyiben poézis is, nem engedelmeskedik a dráma vagy eposz számára szükséges törvényeknek, még nem következik, hogy romlott ízlés szüleménye és korcs termény volna. De ellenben az okvetlenül következik, miként az ítéskész tévedésre tévedéseket fog halmozni, ha a regényt akár drámai, akár hőskölteményi szempontokból akarja megbírálni. S bizonyosan nem válik korunk kritikusainak nagy becsületére, hogy a szépirodalom legnépszerűbb és legáltalánosabban elterjedt fájának szervezeti törvényeit kikémlenni s összeállítani nem tudták.” KEMÉNY 1971c, 247.

¹⁹⁵ KEMÉNY 1971b, 191.

¹⁹⁶ „Kemény a relativizáló világszemlélet rohamos előretörésében, az egységes nemzettudatot fenyegető kozmopolita tendenciák térhódításában, a vallási-történeti tradíción nyugvó társadalmi rendképzetek elbizonytalanodásában és a szubjektumfelfogás lényegi módosulásában, az individualizáció térnyerésében jelölte meg a korszakban lezajló változások főbb irányait. Igaz, Kemény az átalakulás legfontosabb irodalmi következményét a regény megnövekedett szerepében látja, s közvetlen nem utal a dráma kanonikus pozíciójának a megrendülésére, ám prózájában érzékenyen reagál a folyamatra: a létalapját veszített tragédia hatásfunkcióinak egy részét mintegy áttemeli a drámai szerkezetű, tragizáló regényeibe.” BÉNYEI, 2007, 191–192.

¹⁹⁷ Délibáb, 1853 július.

¹⁹⁸ KEMÉNY 1971b, 194.

lehetőség nyílik a műfaji minták megőrzésére, bizonyos műfaji funkciók átruházására.¹⁹⁹ A „legformátlanabb alakúság” a legkülönbébb variánsokra ad lehetőséget, teret a „műfaj a műfajban” játékra. Kemény egész regényírói művészetének sajátja marad, hogy él ezzel a lehetőséggel, a széles spektrumú intertextuális szövegszervezői eljárásai között mindig jelen van az architextusok irányította szövegalkotás, hol explicit, hol implicit módon, hol a narrátor *expressiv verbis* hívja fel a figyelmet az adott műfaji kódoltságú olvasásra, hol allúziók, reminiscenciák, hol pedig csak a mélystruktúrába rejtett szerkezeti elemek irányítják, igazítják el a befogadót.

Kemény első nyomtatásban megjelent regénye a befogadástörténetében mindig akkor válik érdekessé, akkor értékeli az életmű jelentős szövegeként, ha úgy tekintenek rá, mint ujjgyakorlatra, kísérleti darabra, kérdésfelvetésre, a később nagy regények előszövegére:

A későbbi regények műalkotás-mivoltukban gyönyörködtetnek, a korábban ott érezzük az induló művész élményvilágának még kiforratlan, olykor ragyogó tarkaságát. Ezért a *Gyulai Pál* után a későbbi műveket olvasni nagy tanulmány – de izgalmas élmény amazoktól a *Gyulai Pál*-hoz visszatérni.²⁰⁰

A magas költészet rangjára akarta emelni a regényt. Kísérletezésbe fogott, nagyon is különböző elbeszélési módok összefogásán fáradozott, s így tulajdonképp mindazokat a művészi kérdéseket fölvetette, amelyek megválaszolására későbbi regényeiben s novelláiban vállalkozott.²⁰¹

– vagy ha korabeli újszerűségével kitűnő alkotásként, a műfajon belüli műfaji sokszínűség okán interpretációs lehetőségek kincsesbányájaként értelmezik²⁰²:

Ez a regény hasonlíthatatlanul szenvedélyesebb, mélyebb, mint a Karthausi. Ezért nincs mit csodálni rajta, hogy ma már a kölcsönkönyvtárakból is kiveszett. Ép oly kevésbé lehet népszerű, mint pusztaság közepén szaggatott tűzhányó nem lesz a

¹⁹⁹ Nyilasy Balázs épp arra hívta fel a figyelmet a Kemény Zsigmond születésének 200. évfordulójára rendezett konferencián, hogy Kemény értekező prózájának egészéből olyan regényelméleti koncepció rajzolódik ki, mely megelőlegezi a 20. századi regényelméletek meglátásait (NYILASY 2014). A műfaji hierarchiák változásának módszeréhez lásd: IMRE 1996, 137–155. (*A reciprocitás mint a műfaji hierarchia módosulásának tünete (eposz és történelmi regény)*)

²⁰⁰ BARTA, 1967, I, 90.

²⁰¹ SZEGEDY-MASZÁK 2007, 87.

²⁰² Ideértve azokat a tanulmányokat is, melyek a portré mint irodalmi és/vagy festészeti műfaj középpontba állításával közelítik meg a regényt: BENCE 2007; KUCSERKA 2012; HOJDÁK 2013.

nyaralók kiránduló helye. Pedig *Gyulai Pál* már azért is érdekes, mert benne a múlt idők regénye mögött, rejtve mély értelmű modern dráma játszik, melynek transcendentalis hőse maga a regény írója.²⁰³

A *Gyulai Pál* viszont első tekintetre is merőben különbözik a korábban írt magyar regényektől. Egyes korai jelenetei drámai formában készültek, más fejezetei lírai betéteket tartalmaznak, és a közbeiktatott levelek, valamint a naplóforma szerepeltetése az utolsó kötetben, kifejezetten arra engednek következtetni, hogy Kemény enciklopédikus vagy legalábbis átfogó kifejezésformára törekedett.²⁰⁴

Az elbeszélő műfajokon belül is többféleségre törekszik a regény, egyaránt él a szóbeliség formanyelvéből merítő közös tudásra támaszkodó rege szerepeltetésével, a tételes tanulságot állító fabula általános példázatosságával, továbbá találkozhatunk még értekező hangnemű magyarázó, elemző esszékkel és a vallomásosság személyes műfajaival, az önkifejezés és önmegértés céljával formálódó monológ, a napló, valamint a másikat megszólító, vele párbeszédre törő levél konstrukciójával egyaránt.²⁰⁵

Thomas Cooper mutat rá, hogy a *Gyulai Pál* magyar irodalomtörténeti jelentősége abban rejlik, hogy Kemény koncepciózus a műfajok kompilálásával megszerkesztett műegész (kollázs) létrehozásakor. Kutatásai szerint a német romantikus mintákat követve egészen a *Quijotéban* alkalmazott szövegszervezői eljárásokig nyúlik vissza az elbeszélői hagyományban.²⁰⁶ A szöveguniverzumok sokaságát (beleértve a szóbeliség műfajait is) mozgó *Quijote* mint architextus (tematikus, modális, narrációs, topikus, figuraalkotási mintázat) sajátja lesz az *Özveggy és leányának* is, amelynek szövegvilága például éppoly telített más szövegek jelenlétével, mint a *Quijote*. Carlos Moreno Hernández *Un episodio de El Quijote y Cien años de soledad (A Quijote egy epizódja és a Száz év magány)*²⁰⁷ című írásában három diskurzustípusra hívja fel a figyelmet, mint amelyek meghatározóak a *Quijotéban*: a lovagregények fiktív vagy fantasztikus beszédmódjára, a történelmi és a mitikus beszédmódra. Ezeket a végső soron egyenértékű diskurzustípusokat például az *Özveggy és*

²⁰³ PÉTERFY 1901, I, 125.

²⁰⁴ SZEGEDY-MASZÁK, 2007, 86.

²⁰⁵ PINTÉR 2014, 205.

²⁰⁶ COOPER 2014, 184–203.

²⁰⁷ MORENO HERNÁNDEZ, 1997.

leányában is megtaláljuk, s épp oly jelentős funkciót töltenek be ott, mint Cervantes regényében.²⁰⁸

A műfaji hagyományokat egymás mellé, egymással szembe állító, a hagyományos szerkezetet felülíró írásmód mindkét regény jellegzetessége, ahogy ezt már Péterfy Jenő konstatálta:

Kemény nem egyszer hasonlítja a képzelmet asbest tekercshez, melyet, ha tűzbe vetnek, eltűnik róla a régi írás s lapjára új betűk jegyezhetők. Művei többnyire ezen új íráshoz hasonló, melynek szövege az eredetitől nem egy részben eltér.²⁰⁹

E kollázstechnikát szemlélve, ha vizsgáló tekintetünk arra irányítjuk, hogy a prózaepikába miként kerülnek bele eredendően a drámai műnemre jellemzőbb elemek (dramatikus jelenetezés, tragikum, komikum, a tragédia hagyományos szerkezeti kategóriáinak alkalmazása, drámai szerepkörök stb.), kirajzolódik egy határozott írói program, melynek kezdőpontja a legtalányosabb, legkevesebb olvasóra számítható *Gyulai Pál*, s megvalósulásának tetőpontja²¹⁰ a mai napig legolvasottabb Kemény-regény, az *Özveggy és leánya*.²¹¹ Ez az írói program nem más, mint Kemény *terminus technicus*ával szólva a „drámai szerkezetű regény” létrehozása²¹², mely, mint már fentebb jeleztem, műfaj történeti jelentőséggel bír: egy gyengülő műfaj/műnem/műforma esztétikai értékeit akarja átmenteni, miközben egy erősödő műfaj/műforma magas költészetbeni helyét kívánja megteremteni/stabilizálni. Eközben egy befogadásesztétikai, olvasásszociológiai tettet is

²⁰⁸ Lásd ehhez az értekezés következő fejezetét.

²⁰⁹ PÉTERFY 1901, 108.

²¹⁰ Azért tetőpont, mert a drámai szerkezetű regény mint program darabjai a későbbi nagyregények is (*A rajongók*, *Zord idő*) kevésbé tökéletes alakban. Ezek elemzésére itt most nem vállalkozom.

²¹¹ „A közönség »Gyulai Pált« nem nagy tetszéssel fogadta. Valóban e regény elbeszélése vontatott, költőitlen analysissal terhelt, szerkezete hibás s általában formátlan, de a kor- és jellemrajz tekintetében rendkívüli tehetséget árul el. [...] Az »Özveggy és leánya« (1855–57) a legjobb szerkezetű magyar regény...” GYULAI 1866, 530.

²¹² Érdekes ugyanakkor, hogy a „drámai szerkezetű” regény fogalmat alig használja, gyakoribb a „drámai szerkezet” megnevezés. A dráma szerkezetű regény korabeli poétikája után kutató Bényei így összegzi a műfaji sajátosságokat: „A korabeli értésmód alapján a drámai elemeket ötvöző regény lényeges jellemzői tehát a következők: a szerzői személyesség háttérbe szorulása, tárgyias elbeszélőhelyzet a *történetmondásban*; önelvű világlátás és lélektani motiváció a *jellemek felépítésében*; gyakori jelenetező technika a cselekménybonyolításban, valamint »drámai kényszerű fejlődés« és szigorú ok-okozatiság a *kompozíció* tekintetében, ami természetesen még zavartalanul összeegyeztethető a konstruált életvilág tágasságát kibontó más cselekményalakítási eljárásokkal.” BÉNYEI 2007, 181. [Kiemelés az eredetiben.]

végrehajtani azáltal, hogy a regényolvasást egyre inkább preferáló és a színi hatástól befolyásolt befogadót a drámai szerkezettel visszavezesse a drámaolvasáshoz.²¹³

Mindezen felül a regény drámához közelítésével olyan differenciapontokat is létrehoz, mely a történelmi regényt különbözteti meg az ugyancsak epikus históriától:

A história egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőbe szövi magát, s még nagy korszakai sem oly kikerekítettek, mint a teoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben művészileg befejezettnek kell lenni, kiformált mesével, megoldott eszmékkal, célhoz vitt tényekkel, *lepergett szenvedélyekkel és a katasztrófaban elmondott költői igazságtétellel*. [...] A história epikai kényelemmel mozog, míg a regényben több *drámai gyorsaság* kell.²¹⁴

Kemény a *Gyulai Pált* 1845-ben kezdi írni, 1847-ben jelenik meg, kísérleti regény volta az '50-es évek elején keletkezett elméleti, kritikai írásai felől mutatkozik meg először, majd az 1855–57-es *Özvegy és leánya* tükrében.²¹⁵ A drámai szerkezetű regény szempontjából fontos értekezései (az *Eszmék a regény és a dráma körül* [1853], a *Színművészetünk ügyében* [1853], az *Élet és irodalom* [1852–1853] és a *Szellemi tér* [1853] egyes fejezetei), valamint színibírálati (elsősorban a *Manlius Sinister* [1853], annak kéziratosa első verziója, az *Egy római család* [1852], a *Khelonisz* [1854]) kétirányúak, egyfelől betekintést engednek abba, milyen szerzői intenciók mentén születhetett meg a *Gyulai Pál*, másfelől, az első teljes, megjelent regénye írói tapasztalatainak összegzése, továbbgondolása is. Amikor regény és dráma felől gondolkodik ez idő tájt, egyfelől ott van már saját írói praxisa a maga hibáival egyetemben, másfelől a korabeli drámaírói gyakorlat, melyekkel hivatalos drámabíráói működése alatt is találkozik, ugyanis 1852-ben elfogadja Festetics Leó felkérését arra, hogy a

²¹³ „Hitem szerint: a regények divatbajotte a dráma-költészetre nézve korszakot – mégpedig szerencsétlent – nyitott meg.” KEMÉNY 1971d, 286.

„A főbb kárt, melyet a regények divatbajotte a drámaköltészetre okozott, s melyet, nézetem szerint, mostani civilizációnk alatt egészen helyreütni aligha lehet, abban találom, hogy a regény a drámától végképp *elvette az olvasóközönséget*.” *Uo.*, 288. [Kiemelés az eredetiben.]

„Nem taglalok tovább, mert úgy hiszem, olvasóim az eddigiekből is láthatják, miként formailag legnehezebb mű a dráma.” *Uo.*, 291–292.

„A dráma az irodalomból száműzetvén, vagy ott csak mint kegyvesztett és mellőzött tengvén, igen megfogható, hogy a színműköltők irányában a színház fontossága emelkedett, s hogy a színész most célnak tekintetik, melyért a darabok készülnek, míg régebben a darab tekintetett célnak, melyért a színészek játszanak.” *Uo.*, 301.

²¹⁴ KEMÉNY 1971a, 163–164. [Kiemelés tőlem.]

²¹⁵ Azt is mondhatnánk, hogy míg a *Gyulai Pál* nézi magát az *Özvegy és leánya* tükrében, akkor ideális önmagát pillantja meg, míg, ha az *Özvegy és leánya* tekint a *Gyulai Pál* tükrébe, saját formája kissé torz változatát látja.

Nemzeti Színház új drámapírálói bizottmányának legyen tagja. A bizottság hárompillérű, a színészet, a színirodalom és a széptan egyenlő arányban képviseltetik, Kemény széptani bíráló lesz, azaz részéről elsősorban a művek esztétikai megítélését várják.²¹⁶

Az elhibázott, a drámaköltészet esztétikai elvárásainak meg nem felelő színművek egy jól körülhatárolt csoportját képezik számára a regénydramatizációk (pl. Jókai regényének színpadra írt változata). Az *Eszmék a regény és a dráma körülben* hosszasan érvel amellett, hogy a regények színpadi művé átírása miért nem szerencsés, s értekezését az egy témát kétszer megírók (eladók) számára írt tanáccsal zárja:

Miután ezen utóbbi divat ellen nálunk sem lehet siker reményével küzdeni – mert ahol pénzünk forog fenn, nehezen kapacitáltatjuk magunkat –, legalább e két úton járó íróinknak ajánlanám, hogy ily célra drámai érdekekkel és szoros drámai egységgel bíró mesét válasszanak maguknak. Aztán tárgyukat előbb dolgozzák ki színművé, s a színműi kidolgozásból készítsék el a regényt, s nem megfordítva.

Mert a színműi szervezetet könnyű a regényben szélesebbé és szabadabbá tenni. Továbbá a színpadon már teljesen indokolt jellemek indokoltak maradnak a regényben is; míg ellenkezőleg – mint fennebb kimutattam – a regény jellemei a dráma számára össze nem vonható részletekben nyerik legkétségtelenebb erejüket és sajátságait.²¹⁷

Jókai *Egy római család* c. színművéről (a *Manlius Sinister* első változatáról) írt bírálata különösen érdekes lehet számunkra, ugyanis az ítézés legfőbb kifogása e darab kapcsán éppen az, hogy nem egy olyan színművet olvas, amelynek tárgya később kidolgozható lenne regénnyé, hanem a regényszerűség annyira uralja a szöveget, hogy nem is tudja drámaként olvasni:

Ő a' nem-drámai mese által, a' czimtól kezdve a' cselekményekig semmiben sem lehetett a' színvilágban.

'S művének nincs valodi alapeszméje, és a' drámai egység helyett inkább csak összefüggő 's egymás utjába lépő történeteket látunk, miként a' regényekben szokás.

[...]

Szóval: a' darab nem is dráma ; de egy dialogizált regény vagy novella.²¹⁸

²¹⁶ Lásd ehhez PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR 1938.

²¹⁷ KEMÉNY 1971b, 212.

²¹⁸ KEMÉNY 1938, 264.

E bírálat summázata még egy nagyon fontos dolgot enged sejtetni: a dialogizált regény (vagyis a dialógusregény) sem azonos a drámai szerkezetű regénnyel. A *Gyulai Pál* épp azt mutatja meg, hogy a Dialogroman mint műfajba integrált műfaj a többi integrált műfaji betét közül akár a regényszerveződés egészét meghatározó lehet,²¹⁹ míg az *Özvegy és leánya* azt, hogy akár teljeséggel ignorálható, s a jelenetezés más módozatával a regény e műfaji hagyománya teljességgel feloldható egy drámai szerkezetű regényben.

A *Gyulai Pál* tipográfiaiailag is feltűnő megoldása, hogy a történetmondás, a cselekményvezetés, a szereplők közötti párbeszédek időnként drámai formát öltenek. A betétek különböző terjedelműek, változó számú szereplőt színre léptetők, s a regény narrátorának elbeszélése és a szerzői utasítások közötti váltás is több verziót mutat. Az I. rész 2. fejezetében egy 12 jelenetre osztott egyfelvonásos darabban Eleonórán, Zsigmondon és Boldizsáron kívül jóformán mindenki szerepel, aki a regénytörténet szempontjából jelentőséggel bír. A regény narrátora bejelenti a drámai formára váltást („Mi ezentúl következik, azt célszerűnek gondoltuk drámai alakba öltöztetni.”²²⁰), majd saját hangja feloldódik a szerzői utasításokban, míg a felvonás végén formailag továbbra is egy – tipográfiaiailag is jelezett – szerzői utasításban veszi vissza a regény narrálását. A II. rész 1. fejezetében az olvasót vezető narrátor a szerzői utasításként funkcionáló tömör helyszínelirásával rögtön át is helyezi az olvasót a „drámai alak”-ba, de a kétszereplős (Sofronia és Genga) jelenet végül oda-visszaváltja formailag a drámai dialógust és a narrált párbeszédet. A 10. fejezet végén ismét előre jelzi a formaváltást²²¹, s a tizenegyedikben szerzői utasításként kapjuk meg a helyszínelírást, a jelenet idejét s szereplőit. Eleonóra és Barbara dialógusa akkor vált át narrált párbeszéddé, amikor a szomszéd szobából vita hangjai szűrődnek át, majd a tekintetünket mindenhová vezetni képes narrátor átvisz a másik helyiségben zajló párhuzamos jelenetbe, a 12. fejezet éppúgy helyszínelírással, s a szereplők megnevezésével kezdődik, mint a 11., a rövid dialógus drámai formáról hamar visszavált Genga cselekedetének, érzelmi állapotának narratori (áttételesen hozzáférhető) leírásába. A III. rész 2. fejezetében minden felvezetés nélkül egy igen rövid drámai jelenetezéssel találkozunk, a formaváltást két majdnem azonos cselekvéssor (hangos olvasás, magában

²¹⁹ A regény olvasási módját befolyásoló dialógusregény mint poétikai-műfaji kód jelentőségéről lásd Szilágyi Márton írását: SZILÁGYI M. 2014a.

²²⁰ KEMÉNY, 2011, I, 20.

²²¹ „E megkövült fájdalomnak, mely könnyekké ritkán olvadt, mely viharos kitörésekkel nem enyhíté magát, s mely tétlen elszánással várta az ég védelmét vagy a sors tiprását: rögtön más alakot, új lengületet adott egy véletlen fölvilágosulás, melynek titkához olvasóim a közelebbi szakaszon drámai formába szorított jelenetei által jutandnak.” *Uo.*, 208.

olvasás) egyidejű bemutatásának kényszere indokolja: Báthory Boldizsár levelet kap Prépostvári úrtól, melyet a titkárával olvastat fel, miközben eszébe jut egy másik levél, amelyet Gesztiné küldött neki; míg titkára hangosan olvassa Prépostvári intéseit, Boldizsár magában olvassa házasságtörő szeretője kétségbeesett sorait. Ez az utolsó tipográfiaiilag elkülönített jelenetelés a *Gyulai Pál*ban, az *Özvegy és leánya* pedig már teljességgel nélkülözi azt, ez utóbbiban a dramatikus beállítás nyílt narrátori bejelentése is csak egyszer fordul elő („A természettől alkotott ezen kis színpadon, különböző helyzetben és foglalatosság közt találjuk a szerepvivőket.”²²²)

Már a *Gyulai Pál*ban is találkozunk olyan dramatikus szöveghelyekkel, kvázi szcenikus beállításokkal, melyek jelöletlen jelenetelések, de következetes regénypoétikai megoldásként az *Özvegy*ben sikerül alkalmaznia. Ezekre a regényrészekre jellemző a tárgyias elbeszélőhelyzet a történetmondásban, a máshol fecsegő, az olvasóknak kiszóló narrátor háttérbe vonul, a szüksézáván deskriptív mondatszerkesztés nyelvileg a szerzői utasításhoz közelít, a szabad függő beszédet, az egyenes beszédet felváltja a tiszta dialógus, a (belső) monológ, egyes kulminációs pontokon akár tiszta szólamokkal vagy épp a szólamok egymásba csúszásával találkozunk.

Ilyen például a *Gyulai Pál* kezdete Kristóf vajda temetési ceremóniájának leírásával, ahol a regény felütése egy pontos szcenárió, leosztott szerepekkel:

[...] A gyász kíséret négy öltre a templomtól megáll.

Rövid szünet és mély csend.

Ekkor előlovagol Gyulai Pál, a templom falán széttöri láncsáját, s innepélyes arccal fordul a gyülekezethez.

Másodszor dördül húsz ágyútorok.

Az egész tömeg leemeli fővegét.

Gyulai visszalép, és Gálfi János meghajtván a nagy fekete zászlót, bevezeti a gyász kíséretet.

A koporsó a bú-állványra lőn helyeztetve.

Zsigmond őfensége és a lengyel követ elfoglalják kijelölt ülésöket.

A halott fejénél hét hamvadó szövétnek, lábainál viszont hét terjeszt tömött füstöt és gyér vörös lángot.

A bú-állvány egyik oldalán ötven szegény jelen meg, durva szörmeben és égő viaszgyertyákkal, másikon ötven főúr.

Ők a nép és aristocratia fájdalmának képviselői.²²³

²²² KEMÉNY 1855–57, II, 11.

²²³ KEMÉNY, 2011, I, 7–8.

Vagy Haller és Judit dialógusa az *Özvegyben*, melyben a szereplők monologikus színpadi „félre” mondatait (hogyan az olvasó „hallhassa” a beszélő belső magánbeszédét) zárójelben olvashatjuk, amíg az őszinte beszéd lehetőségében fel nem oldódik a kölcsönös bizalmatlanságtól feszült szituáció:

– De ha kegyednek szüksége volna egy barátira, ki örömmel ajánlaná föl befolyását Tarnóczzinénál és a fejedelelemnél: akkor, kíséretemet előreküldvén, szerencsésnek tartanám magamat ön parancsait itt elfogadni.

(Szinlelt-e, vagy őszintén szólt? Ugy tetszik, arcának gyanús kifejezése van.)
Uram! ön rendkívül lekötelez, de nem bírnám elhatározni, hogy e perczben minő szívességeért tudjak esdekelní. (Szent ég! Ha ő utánam indul el, látni fogja, hogy Sára nélkül megyek. Ha pedig én várom be mint háziasszony az ő indulását, szintén minden gyanuját bebizonyultnak hiszi.)

– Asszonyom, szólt Péter kedvetlenül, sejtelveim sugták, hogy e háznál valami kivételesnek kellett történni.

– De éppen a kivételes az, válaszolá Judit, mely minden lovagnál leginkább számít kimélethe.

(Minő büszke, minő önérzetdús visszautasítás! Nem, nem, ez derék nő, kit csak a romlott indulat merne gyanuba venni.) Asszonyom, mondá Péter emeltebb hangon, ön tegnap este említé, hogy Sára hugom, anyja ellenére, szenvedélyesen szeret. A szerelemnek rendszerint a szülék tilalma ad mélységet s tartósságot. Általában érzéseinknek emlős dajkái az akadályok. Szívünket a korlátok, melyek szorítják, csak erősödik.

– Ah! sohajtá Judit aggódva. (Oly szépen kezd beszélni, hogy arca fiatalodik. Tán nem akar botrányt: fontolgatta ismét Hallerra szegzett szemekkel.)

[...]

[...]

[...]

(Ah! Most csap le a villám.) Önnek? kérdé Judit roszul színlelt csodálkozással. S elfogadta az ajánlatot?

– Nem utasítottam vissza. De az éjjel elhatározám, hogy minden befolyással törekedni fogok Sára kezét annak szerezni meg, kit szíve választott.

– Hihetek-e szavainak? kiáltá Judit bámulva.

– Kétszínű, álnok embernek nézek-e ki?²²⁴

²²⁴ KEMÉNY 1855–57, I, 218–221.

Dramatizált szituáció Gergely diák és Genga dialógusa és párbaja, melyben Gergely folyamatosan a művelt ember szellemi fölényével gúnyolódik színpadias gesztusok kíséretében: Pierro azonosításakor pontosan definiálja a bohóc és fajrokonai közti különbséget²²⁵, majd javaslatot tesz a bajvívás mímelésére²²⁶ s mikor Genga kardot ránt, ironikusan fohászkodik az antik napistenhez²²⁷, végül egy királydrámákba illő rövidebb monológgal lép le a színről:

– Most először tettem porrá oly lényt, kinek a természet mondá: élj hosszú évekig! Az ajkakon apró férgek fogják magokat kifúrni, s még nagyobbak költenek tojást, alapítanak családfát a szív kamaráiban... Ily különc kockákat vet a szerencse földünknek, mely a lehető világok legrosszabbika, ledér kéjhölgye! – Szegény Genga!... Mit tehetek róla. Ő támadott meg... Bűnoldás nélkül haldokolni keserű lehet, kinek hite van!! – Az én vallásom egy púpos nő, mely meggörbedt, szünetlen a föld göröngyei közt keresvén kincseket. Feje nem nyílik égbe, fürtein nincs csillagkoszorú. Neve: siker e bánatvölgyben, honnan ön, Genga, messze távozott, mert szemei, mint látom, már behunyódtak. Idv a kegyes kimúltaknak, örök csend a kételkedők számára!! –²²⁸

A hosszú tirádák mestere, özvegy Tarnócziné csak a mű felénél, de egy nagyjelenettel robban be a regény színpadára (addig csak a többi szereplőn, a narrátoron, másodlagos elbeszélőn stb. keresztül ismerjük), amikor is leányát követeli vissza Mikesvárbán. Jákob és Lea lányának, Dinának történetét írja át a szituációra, s Mikes Zsigmondot rögvest belehelyezi Hámor szerepébe, majd Jébuzeuséba, amit az öreg Mikes nem ért.²²⁹ Nagymonológjai a regény

²²⁵ „– Tehát a bohócról van szó, kit meg kell különböztetni az olasz arlequinótól és a német Hanswursttól, mert külön egyéniség, mennyiben a bohóc soha színpadra nem lép, míg fajrokonai nagy zajjal csörömpölnek a függönyökön túli világban, hol a költészet addig meredez, és szól rímekben – meg prózában, míg elhiteti, hogy ő az élet képe és a valónak hiteles másolata. –” KEMÉNY, 2011, II, 153.

²²⁶ „– Pugnare Thracum est, mondja a római költő – válaszolá Gergely. – Célszerűbb volna tehát nekünk, kik közül egyik bölcs, másik művész, e tusát szóval, arcjátékokkal és szónoklattal folytatni. –” Uo.

²²⁷ „– Phoebus Apollon, nem látod-e, mily tusa gerjed egy kecskegyapjú fölött? – Óh, nap, ha éles sugáraid, melyekkel a görögöket megbetegítetted, hiányzanak, vagy a szép nőjü kovácsistennél vannak köszörülés végett, hunyd be most szemeidet, hogy ne lássad az ártatlan tudósnak véromlását! –” Uo.

²²⁸ Uo., 154.

²²⁹ „Alig haladt a nagyterem közepéig, midőn az árva özvegy, hátracsapva az ajtószárnyat, belépett. Bal karja már a küszöbön fölemelve, s kövér kerek keze gombolyékba szoritva volt. Első indulatrohamában, úgy látszék, tán egypár széket is föl akart dönteni; de midőn a neki hasztalan köszönető Zsigmondhoz ért, megváltoztatá szándékát, s feléje fordulván, csipőre tett kézzel s vadul csengő hangon mondá: – Állj elő vén Hámor, s adj számot sáfárkodásodról! Hová rejtetted Dinát, Jákobnak és Leának magzatát, kit a te utálatos bálványimádó fiad,

folyamán egyre erőteljesebb szólammá válnak, s míg kezdetben az elbeszélői hang ironikusan viszonyul e megszólalásokhoz, a végkifejlethez közelítve fokozatosan maga alá gyűri az özvegy szólama a narrátori hangot.

A szereplő és az elbeszélői hang egybecsúszásával találkozunk az *Özvegy és leánya* kommosz-szerű jelenetében: a színpadi beállításban Sára holttestére borul Haller, míg a cselédség alkotja a kart (maga a narrátor nevezi így), Tarnócziné halálában is megátkozza lányát, a kar ítéletet mond, az anyai átok valóban elhangzottságán tűnődik Haller, de belső beszéde teljesen jelöletlen marad, az egyértelműen narrátori mondatok és az 1. szám 1. személyű hang közötti mondatok a szólamok felcserélhetőségét sejteti:

Haller Pétert az átok és a zaj a földről fölemelte. Keresé szemeivel napáját; de nem látá sehol. A valóság és álom bősé vegyületéből fogamzott-e az ádáz jelenet, mely ördögi képleteivel fél-öntudata előtt vonult el? Körülhordá tekintetét. Néhány cseléd a szobában volt; a többi már kívül. Nem, nem átkozhatta meg halottágán őt az anya! Oly szívet, mely erre képes volna, a jó Isten keze nem alkothatott. Engem egy rossz lélek kísértett meg ez álomlátással! Oh, Sárám, Sárám! miért éltelek túl! Ki fejt meg a gondviselés talányait?

Haller halt nője elé borúlt, megcsókolta a hideg ajkakát, s akart volna imádkozni.²³⁰

Ez a jelenet megerősíti a befogadót abban, hogy a görög sorstragédiák szerkezeti sémája és szerepkörei szerint is olvasható a regény, vagy épp e jelenet készíti arra, hogy újraértelmezze a románcos történetként induló szöveg regényépítkezését. Az *Özvegy és leánya*, akárcsak a *Gyulai Pál* tele van olyan drámapoétikai kódokkal, melyek több műfaji mintázatot mozgatnak a percepció során, a jellemalkotások pedig ismerős drámai szerepköröket idéznek meg. Míg a *Gyulai Pál* kompozíciója a (marlowe-i, shakespeare-i) királydráma struktúráját követi, addig az *Özvegy* a görög sorstragédiák, a romantikus végzetdrámák mintázatát.²³¹ Ez utóbbi még pedig úgy, hogy a regény modalitáscezurájáig a sorstragédia-szerkezet a molière-i és

Sechem, elrabolt? Hogy lepje meg a bélpoklosság, zsugorodjék össze keze-lába! Hozd ide tüstént Dinát. Hallod-e vén Hámor, nyomban itt legyen Dina!” KEMÉNY 1855–57, II, 138–139.

²³⁰ *Uo.*, III, 265–266.

²³¹ „Ami tehát egyenletlenségnek, művészi átgondolatlanságnak látszhatik (az egységes, harmonikus elbeszélő modor hiánya), azaz *Özvegy és leánya*-ban nemcsak egy sajátos életrajzi és világképi fordulattal magyarázható összetettség, hanem a különmemű műfaji mintákhoz (előbb Scotthoz, Dickenshez, Thackeray-hez, utóbb Shakespeare-hez, a görög s a romantikus végzetdrámához) kapcsolódó megváltozása elbeszélői magatartásnak és értékelésnek.” IMRE 1996, 279. (*A műfaji minták módosulása [Elbeszélői magatartás és értékelés az Özvegy és leánya-ban]*)

shakespeare-i vígjáték (a *commedia dell'arte*, a *farce*) hatásának takarásába kerül. A drámamodellek és a drámai szerepkörök funkcióvizsgálatát elvégezték mindkét regény közelmúltbeli interpretátorai, ahogy megmutatták azt is, mely konkrét drámatörténeti figurák finomítják, tökéletesítik a regények alakformálását/jellemábrázolását. Így olvasható akár Hamlet-újraírásként a *Gyulai Pál*, s egy keresztyén *Médeia* történeteként az *Özveg*.²³²

Az *Özveg* és *leánya* esetében érdemes megemlítenünk még egy architextuális aspektust, amely erősíti a drámai szerkezetet, a tragikai hatást: a népballadák világának kitapinthatóságát. Épp a 19. század közepén kezdik felfedezni a magyar népballadát a magaskultúra, a rögzíteses kultúra számára, ez idő tájt indulnak meg a gyűjtések, amikor Kemény a drámai szerkezetű regény elméletét és praxisát kidolgozza. Petrás Ince János 1840-es évekbeli gyűjtése kéziratban marad, s majd csak 1863-ban jelenik meg Kriza János *Vadrózsákja*, de Kemény kultúrközege számára a népballada mint az oralitás műfaja adott volt már a rögzített szövegváltozatok előtt.

A balladai beszédmód és a hálaének hangján szólás váltogatása jellemzi Mikes Zsigmondot családja gyorsan hullámzó sorsának tapasztalásában. A negatív hírek, események, a rossz döntés felismerése a balladák egyik gyakori diszkurzív formájának, az átoknak használatára készíti a beszélőt. Amikor megírja Móric védelmében levelét, s elküldi az erdőmesterrel a Kőműves Kelemen-típusú balladák nyelvi regiszterét visszhangozzák szavai:

Hadd törnék el szekerének négy kereke, hadd dőlne ki a hámból lovai, mielőtt szemei Fehérvár tornyát meglátnák; s ha mégis a fejedelmi palotába lép, hadd rugdossák ki, mint nyihogó, nyüves ebet, az előcsarnokból a poroszlók! Oh én hóbortos, vén gonosztevő, ki kezeimet családom kiirtására emeltem föl, hová tevém azon kevés ész, melylyel az oktalan állat is meg tudja különböztetni, hogy kettő több egynél. Két gyermekem véres árnya riaszson álmaimból föl, ha az irgalmazó szender pilláimat szelíden összefogná, s átkod legyen, Ágnes a halotti ének, melylyel bűnös testemet a földbe fektetik.²³³

²³² BÉNYEI 2007, 285–296. („*Ki fejt meg a gondviselés talányait?*” *Drámaiság és történelmi regény Kemény Zsigmond: Özveg és leánya*); KUCSERKA 2012, 1226–1227.

²³³ KEMÉNY 1855–57, III, 144. Vesd össze: Mennek, mendegélnek Déva vára felé. / Kőműves Kelemen őket észreuvé. / Szörnyen megijedett, imádkozik vala: / – Istenem, istenem, vidd el valahova! / Mind a négy pejlovam törje ki a lábát, / Vessen a hintómnak négy kereke szakát, / Üssön le az útra tüzes istennyila, / Horkolva térjenek a lovaik vissza!... (Kőműves Kelemen, népballada)

Mikes Zsigmond szolamának rapszodikus retorikája épp inverze az árva özvegyének. Tarnócziné bibliai példázatos győzelmi mondatai és zsoltáros átkokat szóró hangja ellenkező ütemben hangzanak fel. A két beszélő így olyan ritmikát ad a szövegformálásnak, mely drámai feszültséget kelt.²³⁴ Tarnócziné ezenkívül nemcsak az átokzsoltárok mesteri tolmácsolója, hanem a gyermeke szerelmét tiltó, a szerelmeseket életükben és halálukban is szétválasztó anya szerepkörét alakító, a *Kádár Kata* népballadából jól ismert Gyulainé-típusú figura is (megátkozza Mikes Jánost, hívén, hogy a vesztőhelyre viszik²³⁵, az átkot a lánya magára veszi²³⁶, amely cselekedetet eleinte az özvegy nem is ért²³⁷, majd Sárát holtában valóban megátkozza²³⁸).

Kemény az *Özvegy és leányában* így a sorstragédiák mintázatának követését kiegészíti a balladák világának drámaiságával, ami a regény tragikumát és a drámai szerkezetet erősíti. Már a *Gyulai Pál*ban hasonló intenciójú funkcióban szerepelhettek a románcok (azaz a spanyol, portugál „népballadák”), de a regény folyamán a hol egyik, hol másik szereplő megszólaltatta románcos dal – talán épp a műfaj nagyon direkt jelenléte miatt – nem éri el azt a hatást, amit a magyar népballadák történet szerkezetbe, szereplői szolamokba beépítése az *Özvegyben*.

Temitikusan, metaforikusan, cselekménymeghatározóként, a szereplők ön- és a másik értésében/félreértésében mindkét regény szövegvilágában központi jelentőségű maga a színjátszás és konkrétan egy-egy dramatikus játék kvázi hypotextként működtetése. A *Gyulai Pál*ban egy teljes professzionális színtársulat szerepel, míg az *Özvegy és leányában* a főhősök maguk, akik amatőr színjátszókként mutatkoznak meg. Az előbbiben egy *Jerikó ostroma* című misztériumjáték, az utóbbiban egy széphistória (*az Vitéz Franciscoról és az ő feleségéről*) dramatizált változata válik jelentésformálóvá.

Amennyiben elfogadjuk Kucserka Zsófia olvasási javaslatát, s Hamlet-újraírásként olvassuk a *Gyulai Pált*, az általa megjelölt azonossági pontokon túl (az irodalmi figurák

²³⁴ „Ha Kemény Zsigmond regényeinek interpretációját a szereplői kollíziók és dialógusok mentén kíséreljük meg aktualizálni, akkor a drámaiság fogalmát ki kell terjesztenünk a vendégszövegekkel és a műfaji hagyományokkal végrehajtott, ekként színre vitt ütközések felé.” EISEMANN, 2007, 41.

²³⁵ „– A lator Mikes Jánost vitték. Megátkoztam őt. S tudom, hogy a hohérbárd alatt csak Tarnócziné átkára, a te anyád átkára fog gondolni.” KEMÉNY 1855–57, III, 255.

²³⁶ „– Oh anyám! te engem átkoztál meg! Én nem panaszklok ellened sem itt, sem ott!” *Uo.*, III, 256.

²³⁷ „S miért monda leányom, hogy őt átkoztam meg, holott én Mikes Jánosra... Seregek ura! mely sejtelem! Ne tovább, pokoli gyanú!...” *Uo.*, III, 258.

²³⁸ „– Átok reád elfajult lány! Sírod legyen a fertőzet helye! Ijedve tekintsen rá a hívő, s legiszonyúbb bűneit fejfád előtt gondolja ki a gonoszság! Átok reád Tarnóczi Sára! mert megloptad családod becsületét és vagyonát, hogy ellenségeinknek lábaihoz dobjad!” *Uo.*, III, 264–265.

külső meghatározottságának hasonlósága, a tett elgondolása és a cselekvés közötti hosszas tétovázás, szövegszerű „idézés”, a Gőri és Görbei páros mint Rosenkranz és Guildenstern alteregója), a regény első „drámai alak”-ban elbeszélte részére úgy kell tekintenünk, mint a Hamlet egérfogó-jelenetének variánsára. A színház a színházban tükörtechnika a shakespeare-i darab csúcspontja, ahol is vándorszínészek játsszák el azt, ami a múltban feltehetően történt, a színpadi fiktív szerepek a dráma szövegvilágának „valós” figuráit mintázzák, Hamlet számára a valóság önnön képének felmutatása cél, bizonyosságszerzés és leleplezés. A *Gyulai Pál* elején egy olyan színpadi jelenetsorban látjuk a társulatot a regény több szereplőjével egyetemben, melyben regénybeli önmagukat alakítják. Ez a „regény a regényben”²³⁹ dramatizált formában előreutaló *mise en abyme*-ként funkcionál, amennyiben a szereplők közötti viszonyokat felmutatja, és sorsuk előre sejteti.

Amikor pedig a színházi szerzői utasítás és a regény narrátori hangja megkülönböztethetetlenül bejelenti, hogy „[n]éhány perccel később a fejedelem elfoglalja bársonymennyezetű ülhelyét. A függöny emelkedik, és a »mysterium« elkezdődött”,²⁴⁰ két dráma kezdetével kell számolnia a befogadónak, attól függően, hogy a függöny melyik oldalán elhelyezkedő regényfigurák tekintetével nézi tovább a történéseket. A regény terét kettéválasztó függöny felhúzásával egyfelől a színpad mögötti térben véget ért ’regény a regényben’-felvonást felváltja a színpadon a *Jerikó ostroma* misztériumjáték, melynek nézője a fejedelem és udvara. Másfelől pedig a színpadon játszó, a függöny mögötti térben korábban regénybeli önmagukat alakítók számára a függöny felvonásával elkezdődik az a misztérium is, melynek egyik szereplője maga a fejedelem lesz, s így a regényben az olvasó előtt kibontakozó dráma prológusa lesz a drámai betét.

A *Jerikó ostroma* viszonyítási ponttá válik a regény folyamán²⁴¹, noha magáról a darabról szinte semmit nem tudunk meg, mert a „nagyszerű mysterium” egy az egyben

²³⁹ „A színjátszás motívuma a regényben szervesen összekapcsolódik az irodalmi mimézis technikájával, ami folyamatosan » színház a színházban« hatást kelt. A drámai formát a regény mindig az erdélyi udvar által foglalkoztatott külföldi színészek életét bemutató jelenetekben használja, ami viszont amolyan »regény a regényben« hatást kelt.” HOJDÁK 2014, 325.

²⁴⁰ KEMÉNY, 2011, I, 42.

²⁴¹ „De a Szászsebesre vezető út csak néha merült föl, s a láthatár arcán valami sötétebb folt gyaníttatá Péterfalvát, és néhány pásztortűz jelelt tájékozási pontokat azon tér körül, hol Jerikónak ostroma adatott.” KEMÉNY, 2011, I, 48.; „– Signor – válaszolta Pierro –, a félreértés, mint Sofronia kisasszony Jerikó ostromában közelebből mondá, hasonlít egy vackorághoz, mely szelíd tökébe oltva is gyümölcseiben mindig megtartja fanyar ízét.” I, 106.; „A szászsebesi tér, mely „Jerikó ostroma” óta feledve volt, június 7-én s tehát több mint három héttel ama bonyodalmas nap után, melynek a színpadon kívüli mysteriuma Senno fogságával kezdődött, viszont éledni készül aléltságából, és a közönség rokonszenvét magára vonni akarjai.” II, 100. „Talán még

történő leírása a narrátor szerint műfaji korlátokba ütközik: „Sajnálom, hogy e regény terve csak a mutatványok készülleteire és a színköri függöny felvonataláig engedi olvasóimat elvezetni.”²⁴² Továbbá mind e misztérium, mind annak előadói finom irónia tárgyává válnak a narrátor magyarázkodásában²⁴³ és abban a gesztusban, hogy a misztérium szöveggönyve helyett egy tizenkét jelenetes felvonás elé állítódik az olvasó. Egyedül a szerepét tükör előtt, majd Cecil társaságában próbáló, a darabban Rahab kéjhölgy szerepét alakító Sofronia monológjából ismerhetünk meg egy töredéket, mely magánbeszédben Rahab kettős érzelmi/érzéki kapcsolatán mereng, s mely szöveg Sofronia számára itt még csak szerep, de a későbbi regénytörténetek felől olvasva saját szöveggé is válik:

Melyikért ver szívem? Achán-e vagy Khimat,
Kiért fölálodom hitemet s hazámat?
Kiért dülnek romba Jerikó falai,
S tűnnek keblemből a jobb érzés romjai?
Habzó vér, küzdő ész fejtsd meg kételyidet:
Szeretsz örjögőn, de kettőt-e vagy egyet?²⁴⁴

Egyébként a színészeket sosem látjuk tényleges darabokban színpadon játszani, a rendezőt rendezni, annál többször olyan szerepkörökben, melyek az ok-okozatiság elvének érvényesülését segítik a kompozícióban. Senno mint politikai üldözött vértanú jelenik meg a börtön színfalain belül,²⁴⁵ elfogatása a bonyodalom elindítása, személye és jelentéktelen vétsége a Zsigmond és Boldizsár közötti konfliktus terepévé válik. A színészek megtagadják

fognak olvasóim emlékezni, hogy a színkörtől nemigen messze, több ács s napszámos fáradozott már Jerikó ostromakor is a vitézi játékokra szánt sorompók s építmények elkészítésével.” Uo.; „Felderült június 11-e, a vitézi játékok napja. – Csaknem oly enyhe volt a lég, mint négy héttel előbb, midőn Jerikó ostroma adaték. –” Uo., II, 183.; „Mert Senno megöletése közbotrányt szült. Az aristocratiából a jobb kedélyű emberek idegenkedni kezdtek attól, kit aprólékos bosszúbóli gyilkosnál másnak nem tekinthettek, miután ők csak a maestrónak Jerikó ostroma alatt mondott goromba szavait képzelhették az elkövetett bűn egyedüli indokának.” Uo., II, 234.

²⁴² Uo., I, 19.

²⁴³ „Ez rám nézve kedvetlen körülmény; de némi vigasztalásul szolgál, hogy vitézi játékokat Turpin püspök óta James úrig elegenden írtak már le. Továbbá nem akarom olcsárolni Jerikó ostromát; de azt mégis rágalom nélkül állíthatni, hogy a bibliai színművek egész irodalmában egy darab sem versenyezhet Calderon mysteriumaival, noha ezek is – ízlésem szerint – eléggé unalmasak. Végére pedig, az akkori kötéltáncosok- és műlovagokhoz hasonlókat most minden varjúzugban láthat az érdemes közönség, és a szászsebesi zeneversenyekre bizonyosan a világhírű maestrók nem küldöttek el legjobb tanítványaikat.” Uo., I, 19–20.

²⁴⁴ Uo., I, 29.

²⁴⁵ „Senno tehát a művészek és alakosok által vértanúnak tekintetett, ki fején politikai rokonszenvéért az üldöztetés töviskoronáját hordozza.” Uo., I, 54.

a játékot, míg karmesterük szabadon nem bocsáttatik, de e fenyegetést nem veszik komolyan az udvarbeliek, „mert ki Zsigmond őfenségét közléről ösmeré, tudta, hogy ő inkább szereti az alakosokat, mint tanácsnokait, a színpadot, mint a hongyúlést, a műlovaglást, mint a katonai szemlét és az élvezeteket, mint a kormányzás gondjait.”²⁴⁶ A közvélemény formálásában viszont központi jelentőségűvé lesz ez az esemény, mely a korábban élőködőnek titulált színészekhez – akik a fejedelem pazarló fényűzési hajlamának szimbólumai – való viszonyulást megváltoztatja a Boldizsár-hívek körében, s a vértanúság szerepébe helyezik a maestrót, aki e rátestált tragikai szerepet akaratlanul be is tölti. Genga (Pierro elmondása szerint) rendezői hibák sorát véti.²⁴⁷ A zsebtolvajból lett meglopott bajazzo, Pierro szerepkörét pontosítania kell Gergely diáknak, hogy tudja, kiről beszél Genga. A társulat felosztatásakor Battista a kötél-táncos ítéletet mond a fejedelemségről és a mutatványosok nélküli játékról („Mily barbár ország ez! Hová süllyed a világmysterium kötél-tánc és bajazzo nélkül”²⁴⁸), majd a többiek sorsán kesereg, akiknek az előadó-művészete beszédhez kötött, így korlátozott, milyen közönség előtt játszhatnak. Cecil, az első énekesnő hezitálás nélkül búcsút mond a művészetnek, mit az elbeszélő azzal magyaráz, hogy a drámán felülkerekedő színi hatás – ami az elbeszélés idején jellemző –, még nem bírta csáberővel az elbeszélő idejében:

A színpad, melyen akkor a legmíveltebb országokat kivéve csak mysteriumok és szent énekek adattak, s melyen a német birodalomban is egy Sachs János sem igen merészelt vidorabb művei tárgyait is a biblián kívül más könyvből keresni, s a dévaj Hanswurst – e theuton arlequino – még kevés zajt ütött nyers, de ép tréfáival, mik később a föléledt drámai irodalomban a legegészségesebb népies elemet vegyítették volna, ha a száraz és pedants Gottsched által idő előtt a művészet köréből nem száműzetének – a színpad, mondom, nem bírhatott még annyi ingerrel, hogy Cecil tőle könnyű szívvel ne távozzék.²⁴⁹

Nem úgy a száműzött Sofronia, aki csak rövid időre képes visszavonulni, aki eleinte a Gozzi-típusú félig kidolgozott dráma, félig rögtönzött darabokban „begyes nőket” játszott, majd a Battistával való újratálalkozás után kizárólag bős modorban amazonokat alakít, s e

²⁴⁶ *Uo.*, I, 54–55.

²⁴⁷ „s midőn rendező léte egy színművet, melyben az ármánynak kell győzni, némberszerepek nélkül akart előadatni, vagy a fejedelmi udvart színpadnak nem tartotta, vagy kisasszonyainkat zárdaszüzeknek hiszi, kiknek szívökbe szintűgy nem vegyülhet egy kis ördögség, mint a temploménekek közé egy szerelmi dal.” *Uo.*, I, 88.

²⁴⁸ *Uo.*, II, 134.

²⁴⁹ *Uo.*, II, 79.

szerepkörváltás teszi lehetővé, hogy „Genga mátkája, ha nem is a legművészbibb, de a legdúsabb fizetett színésznővé váljék.”²⁵⁰ Az alakítások választásának talánya mögött Sofronia regénybeli figurájának igen prózai motiváltságát sejteti a narrátor:

Igaz-e először, hogy Sofronia azért volt begyes a színpadon, mert azt hitte, hogy a Milánóba nem érkező Genga által rászedetve hívé magát, és másodszor Battista megjelenése óta, azért volt-e ő viszont a színpadon szenvedélyes, dühöngő és bösz, mert szerelme Gengához s iszonya mátkája kimúlása iránt végletekre ragadta, kivált midőn dühöngéseit tapsvihar kíséri?²⁵¹

Báthory Zsigmondról azt tartja a történetírás, hogy kivételes figyelmet szentelt a színjátszásnak, udvarának jellegzetes figurái a mutatványosok s színészek²⁵² így az epikai hitelnek is megfelel a külföldi komédiások szerepeltetése a regényben. Az *Özvegy és leányában* Bethlen Istvánné udvarában nem találkozunk mecenált színtársulattal, de az udvari színjátszás szokásával igen. A *Vitéz Francisco* dramatizált változatát nem ismerjük, és magát az előadást sem láttatja velünk a regény, akárcsak a *Jerikó ostroma* esetében, de Sárától megtudjuk, hogy „Bethlen Istvánné iródiákja a történetből színművet készített”²⁵³, hasonlatosat a *Comoedia a Balassa Menyhárt árultatásáról*hoz. Sára a teljes dialogizált szöveget ismeri, továbbá ismerteti a szerepvivőket (Loránt Szécsi Mária, Kassander a huszti vitéz várnagy, ő maga az apród, Francisco pedig egy titokzatos ismeretlen férfi), s utal a valóság illúzióját keltő mimetikus előadásmódra, a művészi hatás alá került naiv befogadói közönségre.²⁵⁴ A drámajáték alapjául szolgáló széphistóriát (ahogy a műben szerepel: ’verses regény’-t) viszont hosszan ismerteti a narrátor: megnevezi a szerzőt, az énekelt mű létmódját, idéz a vers szövegéből. Ezzel is erősítve azt, hogy az *Özvegy és leánya* hypertextként

²⁵⁰ Uo., II, 159.

²⁵¹ Uo., II, 160.

²⁵² „Keménynek tetszettek a komédiások. Tudjuk, hogy Báthory Zsigmond az idealismus nyomása alatt szereti a szépet, a művészt és egész serege színészt és komédiást honosít meg Erdélyben. Ők mulattatják, ők gyönyörködtenek az udvart, színésznők pedig az udvar és a főurak kéjének szolgálatban állnak. E színészeket szerepelteti Kemény az ő Gyulai Páljában.” BODNÁR 1905, 155.

²⁵³ KEMÉNY 1855–1857, I, 100.

²⁵⁴ „Mi pedig régi czifra ruhákat vettünk magunkra, s a cselédekkel, kik játékunkat nézték, majdnem elhitettük, hogy az egész velünk történik. Némelyik Joránon [a későbbi kiadásokban: Loránt] könyezett; mások szerették volna Kassandért megverni, s tán teszik is, ha nem tudják, hogy a huszti vitéz várnagygyal gyűl meg a bajok.” Uo.

olvashatóságának egyik hypotextusa a széphistória (és annak dramatizált ismeretlen változata) lesz²⁵⁵.

Tarnóczi Sára és Mikes János alkalmi szerepjátéka kivétel a regénybeli szerepükre, tragédiájukat az is okozza, hogy képtelenek kilépni abból az előadásból, amelyben először névtelenül találkoztak, így ragadnak bele Vitéz Francisco és a Loránt kis apródja alakításába. Maga a narrátor is rögzíti ezt a szerepjátékot („Mit mondhatta Szécsi maramarosi várában Francisco a Jorán kis apródjának? Csak a mi szerepében volt, s az egypár rossz vers lehetett”)²⁵⁶ s Tarnócziné is teátrális gesztusok soraként érti lánya szavait, mozdulatait egészen annak haláláig. („– Leányom komédiásnő lett – szölt ez –, s ha nem Bethlen Istvánné udvarában, akkor e szép mesterséget Judittól tanulta.”²⁵⁷)

A két regény ellentétes módszerrel építi be kompozíciójába a színjátszást, szerepvivést mint visszatérő motívumot, mint a bonyodalmat a katasztrófa felé sodró cselekményelemet. A *Gyulai Pál* színészei a regény szövegvilágának közönséges szereplőivé válnak, míg az *Özvegyben* a szövegvilág emberalakjai újra(tovább)játsszák az önmaguknak valóságga hazudott darabot.

Látjuk tehát, hogy a jelenetezés, a belső monológok gyakorisága, a különféle drámai műfajok szerkezeti egységeinek követése a kompozícióban, a tragikum és komikum mint esztétikai minőségek és mint affektivitás fajták, a jellemalkotás, az objektivitásra törő vagy elhallgató elbeszélői hang meg-megjelenései az elbeszélői nézőpontok között, a drámai allúziók, reminiscenciák, explicit intertextusok, a színjátszás színre vitele (akár narrátori reflexiókkal kísérve) mind a drámai szerkezet felépítésében, erősítésében játszanak szerepet mindkét regényben. Ám az *Özvegy és leánya* épp azért lesz az egyik legtökéletesebben megkomponált magyar (drámai szerkezetű) regény, mert mindazokat az elemeket, szerkezeti megoldásokat képes homogén egésszé szervezni, műimmanenssé tenni, melyeket Kemény már a *Gyulai Pálban* feltalál, de ott még azok sokszor darabosak, idegenek, kevésbé motiváltak, zavaróan direkt a drámaolvasás felé vissza-visszaterelgetni vágyott regényolvasó számára.

²⁵⁵ Lásd ennek kifejtését a későbbiekben.

²⁵⁶ KEMÉNY 1855–57, II, 129.

²⁵⁷ *Uo.*, III, 256.

2. Az *Özveggy és leánya* szövegvilágai: palimpszeszt-kedély

2.1. Fogadtatástörténet és az olvasási stratégia kijelölése

Láttuk tehát, hogy az *Özveggy és leánya* egy hol implicittebb, hol explicitebb architextuális utalásrendszert használ. Ám ennek csak egy, a regény egészét átölelő szeletére fókuszáltunk, miközben a transztexuális kapcsolat korántsem (még csak az architextuális sem) merül ki a drámai műfajokra mutatóval. Mondjuk azt, amit eddig végeztünk a regénnyel – intertextuális szövegszervező eljárását vizsgálva – mélyfúrás volt, s mivel a minta igen gazdag leletet sejtet, hozzákezdhetünk egy szélesebb merítésű feltáráshoz.

Az *Özveggy és leánya* ugyanis remek példája annak, hogy „[...] a szöveg felhívó struktúrájában (az Iser-féle Appelstruktur értelmében) megjelenhet a kifejezetten intertextuális olvasásra való »felszólítás«”²⁵⁸ Az ideális olvasó igényével fellépő mű kapcsán Szegedy-Maszák is e regényt említi Kemény-monográfiájának azon a részén, ahol a történetbefogadó, a teremtett és tényleges olvasó közötti differenciáltságról beszél:

A mű igényelte olvasót talán annak alapján is lehet jellemezni, hogy föl kell ismernie bizonyos szövegek közötti kapcsolódásokat, idézeteket, függetlenül attól, tud-e a tényleges olvasó róluk. Az *Özveggy és leánya* például olyan befogadóra számít, aki elég jól ismeri a Bibliát és tudja, mikor idéz belőle Tarnócziné.²⁵⁹

Szegedy-Maszák e felismerésében rejlő lehetőséget nem viszi tovább, hisz monográfiájának tétje más, az értelmezésnek másféle irányt szab. A szakirodalom nagy része „jelzi” az *Özveggy és leánya* szövegkorpuszában másfajta szövegek jelenlétét – ilyen Thackeray „költészete”²⁶⁰, Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*, gr. Kemény József *Árpádiája*, Walter Scott *A lammermoori menyasszonya*, Schiller *Wallensteinje*, Dickens *Chuzzlewit Mártonja*, a XVII. század irodalmi divatja: a széphistóriák szeretete, a korabeli erdélyi jogrendszer és az Ótestamentum szövegei²⁶¹, a *Budai Ilona* típusú balladák²⁶² vagy ilyen az elbeszélői magatartás és értékelés megváltozását előidéző műfaji minták követése (Scott, Dickens,

²⁵⁸ KULCSÁR-SZABÓ 1995a, 496.

²⁵⁹ SZEGEDY-MASZÁK 1989, 84.

²⁶⁰ Pester Lloyd, 1857, 65. sz. (márc. 20.)

²⁶¹ PAPP 1922, II, 256–283.

²⁶² NAGY Miklós 1972 (Megjegyzés: N. M. is említi Scott *Lammermoori nászát*.)

Thackeray, Shakespeare, a görög s a romantikus végzetdrámák)²⁶³ –, de Szegedy-Maszákhhoz hasonlóan nem tulajdonítanak azoknak olyan jelentőséget, melyre akár önérvényű interpretáció építhető. Mindenesetre a szakirodalom ilyen jellegű észrevételei csak megerősítettek abban, hogy megpróbálják egy olyan olvasatot létrehozni, mely igyekszik megfelelni a szöveg efféle kihívásának.²⁶⁴

Már az *Özveggy és leánya* megjelenésekor írt ismertetések²⁶⁵ az életmű kiemelkedő alkotásaként üdvözölték a regényt. Greguss Ágost a regénystruktúra, a művészi kivitelezés kiválóságát dicsérte:

[...] szerkezet tekintetében Kemény többi művét mind felülmúlja, tartalom és alak tökéletesen egymásba talál, gondolat és kép, egymást áthatva, teljesen egygyé lesznek, a lélektani feladat megoldása pedig nem írói fejtegetés, elemzés útján – mit az olvasó tán a szerző előbbi munkái után várna – de tisztán cselekvényi mozzanatokban és mozzanatok által van előmozdítva és kifejtve, szóval igazán művészileg.²⁶⁶

Az 1880-as évektől a pozitivisták irodalomkritika jelesei²⁶⁷ a feltárás igényével – lemondva az esztétikai értékítéletről – közelítettek a szövegkorpuszhoz (megjelölték Kemény feltételezett forrásait, az azonosságokat és eltéréseket), ám a források használatát funkciójukban nem vizsgálták, így igazából ki is vonták azokat a mű értelmezéséből.

Az első komplexitásra törekvő értelmezés, Papp Ferenc interpretációja, már a 20. század első negyedében születik meg.²⁶⁸ Papp egyrészt „megjósolja” a mű sikerét: „Kemény

²⁶³ „Ami tehát egyenletlenségnek, művészi átgondolatlanságnak látszhatik (az egységes, harmonikus elbeszélő modor hiánya), az az *Özveggy és leánya*-ban nemcsak egy sajátos életrajzi és világképi fordulattal magyarázható összetettség, hanem a különmemű műfaji mintákhoz (előbb Scotthoz, Dickenshez, Thackeray-hez, utóbb Shakespeare-hez, a görög s a romantikus végzetdrámához) kapcsolódó megváltozása elbeszélői magatartásának és értékelésének.” IMRE 1996, 279.

²⁶⁴ Az értekezés ezen része egy még 2000-ben írt tanulmányomon alapszik, interpretációm és olvasásmódom legitimálta, hogy írásomtól nem függetlenül több igen jeles további értelmezés született a regényről, elsősorban Kemény Zsigmond születésének bicentenáriuma: BÉNYEI 2002b, EISEMANN 2007, PINTÉR 2014, BÉNYEI 2014, S. VARGA 2014b.

²⁶⁵ PN, 1855. jún. 15.; DANIELIK, 1857; DUX 1857; GREGUSS 1857; SZÉKELY 1857; „[...] prózai szépirodalmunkban a forradalom óta ez kétségtelenül a legjelesebb” BH, 1857. ápr. 12., 84. sz.

²⁶⁶ GREGUSS 1857

²⁶⁷ SZILÁGYI S. 1884, SZÁDECZKY 1897; LOÓSZ 1905; SZINNYEI, 1932; SZINNYEI 1935.

²⁶⁸ PAPP 1923

regénye azonban oly emlékszerű alkotás, mely felülemelkedik saját korának érdeklődésén és komor szépségével *izgató kérdés* marad későbbi korok számára is.”²⁶⁹; másrészt a Kemény-életmű fordulópontjaként definiálja²⁷⁰ azt, hagyományt teremtve ezzel a majdani értelmezésekhez.²⁷¹

Mindennek ellentmond Keresztury Dezső meglepő – nem tudni igazán, mire alapozott – állítása, mely szerint az *Özveggy és leánya* sohasem számíthatott s nem számíthat széles befogadói bázisra.²⁷²

A regénynek a Kemény-életmű legjobb darabjaként való interpretálásra is történtek kísérletek.²⁷³ E „legfelső” hely érvényességét vonja kétségbe Szegedy-Maszák Mihály:

Kiváló irodalomtörténészek estek abba a hibába, hogy a nézőpontváltásból származó összetettséget, valamely elvont regényszerűség alapján szerkesztetlenségnek vélték, s viszonylag egyszerű felépítése miatt az *Özveggy és leányát* nevezték a szerző legjobb regényének.²⁷⁴

Ennek megfelelően a '80-as, '90-es évek középiskolai irodalomoktatásban is *A ködképek a kedély láthatárán* és *A zord idő* kapott némi teret.²⁷⁵ Igaz, az ezredforduló tankönyv-pluralizálódása lehetőséget adott arra, hogy az *Özveggy és leánya* alternatív kötelező olvasmány²⁷⁶ is lehessen. A nyolcvanas években készült kiváló tévéjáték²⁷⁷

²⁶⁹ Uo., II, 282–283. [Kiemelés tőlem.]

²⁷⁰ „Kemény lángelméje diadalmasan került ki a küzdelemből, de rohamos fejlődésének titka mégis az, hogy a tragikus történeti regényben találta meg azt a műformát, mely költői egyéniségének leginkább megfelelt.” Uo., II, 283.

²⁷¹ Szegedy-Maszák Mihály a romantika meghaladására tett kísérletben, Imre László a műfaji minták módosulásában látja a fordulópontot. SZEGEDY-MASZÁK 1989, 168–195.; IMRE 1996, 273–279.

²⁷² „A mű, mint az egykorú magyar szépirodalom egyik legjelesebb alkotása könyveltetik el, anélkül azonban, hogy alaposan s érdeme szerint megvizsgálatnák. Sorsa később sem igen változik; mint Kemény kitűnő művét emlegetik, a valóságban azonban olvasatlanul áll a könyvespolcokon; sajnos egyre kevesebb könyvtáréin.” KERESZTURY 1970, 218–219.

²⁷³ GYULAI 1902 és NÉMETH G., 1971

²⁷⁴ SZEGEDY-MASZÁK 1978, 16.

²⁷⁵ Lásd a Szegedy-Maszák Mihály, Veres András stb. szerkesztésében készült *Irodalom a gimnázium III. osztálya számára* című tankönyvet. (SZEGEDY-MASZÁK et al. 1982)

²⁷⁶ Lásd pl. a Mohácsy Károly-féle középiskolai tankönyvet (MOHÁCSY 1993). Valószínűleg ennek a tankönyvnek a hatására is jelent meg újra a regény a *Diákkönyvtár* sorozatban (KEMÉNY 1997).

²⁷⁷ *Özveggy és leánya*, tévéfilmsorozat, 1983, rendezte: HORVÁTH Z. Gergely, forgatókönyv: GÖRGEY Gábor, HORVÁTH Z. Gergely.

„regénypropagandája” ha nem is szélesítette feltétlenül a mű olvasói bázisát, kánonban maradását biztosította.

Megkockáztatom azt a kijelentést, hogy napjainkban – bár statisztikai adatok sohasem készültek róla – még mindig ez a legtöbb olvasóra számító Kemény-regény, talán épp azért, mert a „*viszonylag* egyszerű felépítés” [kiemelés tőlem] kettős olvasási módra ad lehetőséget. A párhuzamosan futó, majd összetalálkozó cselekményvezetés mentén haladva lehetőség nyílik arra, hogy a románcnak induló szövegtől egy tragikus végkifejletű regényhez jusson el az olvasó; vagy a többszöri újraolvasást választva, s az egyszerű felépítés *viszonylagosságára* helyezve a hangsúlyt felfigyeljen másfajta szövegstruktúrákra is. A második lehetőséget választva az alábbiakban azt fogom bizonyítani, hogy az *Özveggy és leánya* rendkívüli mértékben megszerkesztett, ugyanakkor „csillagokká repesztett szöveg”²⁷⁸, mely érdekeltté teheti a ma befogadóját is.

Már az *Özveggy és leánya* „első” olvasásakor feltűnt (noha nem minden esetben tulajdonítottam neki jelentést), hogy számtalan más szöveget hoz játékba a regény, ezért a további újraolvasásokat már olyan előfeltevéssel hajtottam végre, hogy a legoptimálisabb intertextuális olvasatot hozzam létre, szövegek többszintű diskurzusaként értelmezzem azt.

Interpretációm a továbbiakban az *Özveggy és leánya* indukálta szövegvilágok vizsgálata köré épül. 'Szövegvilág' terminus technicus alatt nem egyértelműen azt értem, amit a szegedi szemiotikai iskola dolgozott ki irodalomelméleti rendszerében:

A szöveg által létrehozott világot *szövegvilágnak* nevezzük. A szövegvilág – mint minden lehetséges világ – tényállásokból épül fel: azaz *tárgyakból*, amelyeket különböző *tulajdonságok* határoznak meg, és amelyeket számos reláció kapcsol össze.[...]A szövegvilág tényállásait ismét relációk kötik össze, így a szövegvilág maga is egy komplex tényállás.²⁷⁹

Tágabb értelemben fogom használni a fogalmat: szövegvilágnak nevezve bizonyos szövegek (melyek önmagukban is lehetséges világok) egyidejű jelenlétét (komplex tényállások integrációja). Vagyis a regény szövegvilágát további/más szövegvilágok mozaik- vagy puzzle-szerű felépítésében látom: a kirakó egyes elemeit a narrátor, a szereplők és a befogadó (s esetleg az odaértett szerző) szövegismeretei adják. Fontos megjegyezni, hogy gyakorlati módszeremben is eltérek a szegedi szemiotikai iskolától, mikor is nem a valóságra vonatkoztatásból eredő azonosságok és/vagy ellentétek vizsgálata, s abból származó

²⁷⁸ „[...] az újraolvasás sokszorozza meg a szöveg sokrétűségét és pluralitását” BARTHES 1997, 28.

²⁷⁹ BERNÁTH 1978, 191.

szabályszerűségek felismerése a célom, hanem a szövegvilágok egymásra vonatkoztatása, párbeszédük, illetve egymás mellett elbeszélésük megfigyelése; számolva azzal, hogy a befogadó világa – lévén nyelvi entitás – csakúgy beletartozik a szövegvilágok univerzumába, mint a vizsgált anyag.

Az alábbiakban először kijelölöm a szövegvilágok/szövegek vizsgálati területét, majd ajánlatot teszek az *Özvegy és leánya* által behívott szövegek tipologizálására.

Különbséget kell tenni a befogadó, a szerző, az elbeszélő és a regényfigurák szövegvilága között.²⁸⁰ A befogadó szövegvilága a mindenkor tényleges olvasó szövegvilágának függvénye, ezért elvileg végtelen számú szöveg léphet párbeszédbe a regény indukálta szövegekkel, ugyanakkor a tényleges olvasó korlátozza is a szövegek diskurzusát, hisz csak az a szöveg válik a diskurzív folyamat részévé, amelyet megszólít vagy felismer a befogadó. (Ez a hagyomány(ok)ban benne állás reflektáltságának fokától, s az olvasó műveltségi anyagától is függ.) E gondolatmenetből következően végső soron saját szövegvilágommal azonosítom a befogadó szövegvilágát, s annak is csak az az intervalluma érdekes pillanatnyilag, amelyik metszetet alkot a vizsgált szövegkorpusszal.

A biografikus szerző szövegvilágával nem foglalkozom, csak megjegyzem, hogy az *Özvegy és leánya* szerzője „birtokosa” azoknak a szövegeknek, melyeket az elbeszélő, illetve a regényfigurák ismernek, s ezen felül mindazoknak, melyek a mű „regénystruktúráját”, „forrásait”, „geneziséjét” jelentik.²⁸¹

Az elbeszélő szövegvilága korlátozottabb a szerzőénél, bár a figurák szövegeiről ő is tud. A regényfigurák szövegvilágai behatároltabbak (annyi, amennyit a narrátor, valamint az odaértett szerző tulajdonít nekik, illetve amennyit az olvasó felismer a befogadás során). Kísérletet teszek a szereplők és részben a narrátor szövegvilágának feltárására, annak tudatában, hogy a (re)konstruált vagy inkább testált szövegvilágok átértelmezhetők, listájuk bizonyára bővíthető.

A műben jelenlévő/megidézett szövegek megnevezésére, tipizálására a következő fogalmakat alkalmazom²⁸² (részben igazodva a transztextuális eljárások fajtáihoz²⁸³): 1. Nyílt

²⁸⁰ „Intuitíve különbséget tehetünk az elbeszélő (narrátor) világa, az egyes figurák világai és a befogadó világa között. Ebből is kitűnik, hogy a narratív struktúrát a legelvontabb szinten is kommunikációs szinten kell kezelni. Az 'elbeszélőt' és a 'befogadót' természetesen absztrakt szemantikai funkciónak tekintjük, s nem azonosítjuk a pragmatikai szint 'írójával' ill. 'olvasójával'.” CSURI, 1980, 192.

²⁸¹ Érdeemes lenne mindazonáltal egyszer a szerzői szövegvilág bizonyos fokú vizsgálatára is kísérletet tenni. Pl. hogyan olvassa egymást *A rajongók*, Kemény tanulmányai, Szalárdi *Síralmas magyar krónikája*, Pálffy Albert: *A szebeni házban* (1853) és Halmágyi Sándor: *Szívek harca* (1855) stb. és az *Özvegy*?

²⁸² Megjegyzés: bizonyos szövegek tartozhatnak az itt bevezetett két vagy több fogalomhoz is egyidejűleg.

szöveg: 1/a hibátlan szöveg, 1/b hiányos szöveg; 2. utalás; 3. hypertextualitás; 4. rejtett szöveg.²⁸⁴

1. Nyílt szövegen a direkt beidézett szövegrészeket értem (pl. A *IX. zsoltár* három versszaka Szenczi Molnár Albert fordításában).

1/a. Hibátlan szövegen a pontosan idézett²⁸⁵ textusokat értem. A hibátlan szöveg relevanciája a hiányos szöveggel való oppozícióban nyer majd jelentést: pl. „Kiontom te reád az én haragomat, az én búsulásomnak tüzét felfútatom tereád, és adlak tégedet goromba férfiaknak kezekbe, kik fő mesterek lesznek a pusztításra.”²⁸⁶

1/b. Hiányos szöveg lesz a pontatlanul idézett bibliai részlet, illetve azok a beidézett szövegegységek, melyeknek egész textussá való kiegészítése alátámasztja jelen olvasat végkifejletét: pl. „»Én Sáronnak rózsája vagyok és gyöngyvirág. **[Mint az lilium az tövisek között, olyan az én jegyesem a leányok között.]**”²⁸⁷ Mint az almafa az erdőnek fái között, olyan az én szerelmesem az ifjak között. Az ő árnyékában fölette igen kívánok ülni: mert az ő gyümölcse gyönyörűséges az én inyemnek.«”,²⁸⁸ illetve pl. az *Egy széphistória az vitéz Franciscóruól és ő feleségéről* 1–14. versszak).

2. Utalás az, amikor valamely műben előforduló nyelvi egység (nem idézett szövegrészlet) más textus(ok) felé nyit. Ez a leggyakrabban előforduló, legtöbb művön kívüli szöveget behívó eljárás, számtalan variációval (pl. szerzővel és/vagy címmel utalás: *Ráskai Gáspár: Vitéz Francisco, Énekek éneke*; mitológiai-bibliai névvel: *Ararát, Saturnus, Bolina*; a hős

²⁸³ A szoros szövegolvasat során genette-i értelemben használok egyes kategóriákat, mások saját alkotású kategóriák.

²⁸⁴ Ebbe a kategóriába tartozik például a fentebb már vizsgált architextuális kapcsolati rendszer.

²⁸⁵ Eltekintek itt attól, hogy pl. a bibliai idézetek pontossága ab ovo pontatlan, lévén fordítás.

²⁸⁶ KEMÉNY 1855–1857, II, 36.

²⁸⁷ Kapcsos zárójellel és **vastag** betűkkel emelem ki az *Özvegy és leánya* idézeteiből „kimaradt” részeket. A kimaradt bibliai szövegrészek kiegészítésekor a *Vizsolyi Biblia* hasonmás kiadásának (KÁROLI 1590/1990) használata mellett döntöttem, ugyanis egészen pontosan nehéz lenne megmondani, hogy melyik változatot használhatta Kemény. A regény szövegében igen, de a Károli-féle Bibliában nem szereplő részeket pedig kurziválom. (Ez utóbbi ebben az idézetben nincs.) Ezt az eljárást alkalmazom a későbbiekben is. A dolgozat főszövegében a könnyebb olvashatóság végett átírtam a Vizsolyi Biblia egyes betűit. Lábjegyzetben közlöm az idézett rész „betűhív” változatát is.

²⁸⁸ KEMÉNY 1855–1857, I, 9–10.

„En Saronnac rófiaa vagyoc, es gyöngy virág.

Mint az lilium az töuisek között, olyan az én iegyefem az leányoc között.

Mint az álma fa az erdőnec fái között, olyan az én f]erelmešem az iffiac között. Az ő árnyékában felötte igen kéuánoc ülni, mert az ő gyümölcze gyönyörűléges az én ényémnec.” *Énekek éneke*, 2:1–3.

megnevezésével: *Griseldis, Volter*; a témával: *Balassa Menyhért árultatásáról*; szövegből vett szószerkezettel, szóképpel, szimbólummal: *világ vége, egyiptomi kövér esztendő, a babona hétfejű sárkánya, lator*; stb.)

3. „A hipertextualitás azon (szerkezeti) utalásviszonyt jelenti, amelyben a pretextus egészét érinti az új szöveg egésze (tematikai, szerkezeti, szemiotikai egységként), s így tulajdonképpen tovább- vagy átírja azt.”²⁸⁹ Előzetesen itt csak azt a kijelentést kockáztatom meg, hogy az *Özveggy és leánya* működtethető hypertextusként, még hozzá kétszeresen is: hypotextusa (ahogy amdrámái szerkezetű regény vizsgálatakor már láttuk) az *Egy széphistória az vitéz Franciscóru, és az ő feleségéről*, valamint Keresztelő Szent János fejtételének története lesz.

4. Végül rejtett szövegen a műben valójában elhallgatott szövegtudást értem. A szöveget nem mondás, a megértett szöveget tetté átíró magatartás normáját (pl. Mikes Móric és az evangéliumok).

*

Az *Özveggy és leánya* szereplői két nagy szövegvilág-csoport köré szervezhetők, nevezzük ezeket a *világi költészet, lovagepika és antik mitológia*, illetve a *Biblia, egyházi értekezések és a korabeli erdélyi jogrend* szólamának. A figurák egyike sem rendelhető tisztán, egyértelműen valamelyik szólamhoz, azt viszont elmondhatjuk róluk, melyik szövegvilág-csoport határozza meg erőteljesebben az adott hőst, mik azok a szövegvilágok, melyeket az *Özveggy és leánya* történetében megél. Egyes regényalakoknak van egy-egy (reflektáltan vagy reflektálatlanul) kitüntetett szövege, mellyel olyannyira azonosítja magát a hős, hogy a szövegmegélés meghatározóvá lesz a regény végkifejletét tekintve. A narrátor a történetmondás folyamán igyekszik igazodni ahhoz, hogy a szereplők éppen milyen szövegektől meghatározva beszélnek, s az utalás típusainak széles spektrumát használva erősíti azok beszédmódját. A narrátor a két fő szólamon kívül más szövegvilág-csoportot is használ: a krónikák és a drámák világát.

2.2. Világi költészet, lovagi epika, antik mitológia

A narrátornak köszönhetően a befogadó kellőképpen tájékozottá válik az elbeszélte idő irodalmi kánonjáról, olvasási szokásairól, sőt azt is megtudhatja, hogy az elbeszélés idejére a „verses regények” preferenciája erősen csökkent, annyira, hogy az elbeszélő időnként teljes

²⁸⁹ KULCSÁR-SZABÓ 1995a, 511.

iróniával kezeli, ez utóbbira legszebb példa Naprádiné ábrándozása: Mihály száműzetés utáni sorsáról oldalakon keresztül olvashatja a befogadó a legképtelenebb kalandsort²⁹⁰, mely a lovagregények parodizált modorában hangzik el. De nemcsak a szereplők kedvelt szövegeit csapja meg az avíttóság szele, hanem az általuk követett minták is kérdésessé válnak. A regény szereplői közül néhányan (Sára, János, Naprádiné, Mikes Mihály) egy olyan viselkedési kódexet követnek, melyeknek cselekvésmintái épp érvényüket kezdik veszíteni.²⁹¹ Mihály és Judit, illetve Sára és János két külön nemét mutatja e viselkedési kódexhez való igazodásnak, azaz a szövegmegélésnek két fajtájáról beszélhetünk esetükben. Míg az előbbieket merő játéknak, az utóbbiak teljes mélységükben megélelődni tartanak bizonyos olvasott cselekvésmintákat.

A lovagi epika egyik szokványos motívuma, a leányrablás már a történet ideje alatt is idejét múlt szokásnak számít, érdemes megfigyelni miként viszonyulnak ehhez a tett-mintához a fent említett hősök. Naprádiné a leányrabláson nem lepődik meg, hisz irodalmi kelléktárában ott van az a proairetikus kód²⁹², ami a befogadó számára sejtetésként jelenik meg. „Olvastam én ennél furcsább történetet is.”²⁹³ – mondja, „[s] ha most a névtelen lovag akarna elragadni?”²⁹⁴ – kérdi már akkor, mikor még csak fantáziál a nőrablásról, ennek megfelelően az esemény bekövetkeztekor már reflektáltan cselekszik, pontosan tudva, milyen szabályai vannak a leányrablási játéknak:

Judit [...] oly mesés színezetűnek hitte az egész jelenetet, mintha csak egy régi költeményből multság végett játszátnék el, mit a gyilkolóbb természetű fegyverek hiánya is tanúsítani látszott; azonban mégsem mulasztá el néhány erélyes segélykiáltással riogatni vissza a Sárát átölelő merész lovagot.²⁹⁵

²⁹⁰ KEMÉNY 1855–1857, III, 99–104.

²⁹¹ A széphistóriák, lovagregények szerinti életforma anakronisztikusságának jelzésével implicite megidéződik a *Quijote*, de erről egy későbbi fejezetben.

²⁹² BARTHES 1997, 33.

²⁹³ „[...]s maholnap Kelemenhez egy vén cigányné fog sompolygani, és tenyeréből annyi szerencsét jósol, ha Sárával titkon megesküszik, hogy a szerelmes ifju *leányrablóvá lesz*, [kiemelés tőlem] s csak az első kereszteléskor kezdjük sejteni, miként a cigányné, ki Sára anyját rászedte, a Sára anyja volt.” KEMÉNY 1855–1857, I, 69.

²⁹⁴ *Uo.*, I, 126.

²⁹⁵ *Uo.*, I, 129.

Mikes Mihály és Judit nosztalgikusan emeli piedesztálra a letűnt kort, de már mint csak játékot, mókát tekintik a leányrablást, eljátsszák a szerepet (az „udvarhölgy” és a „csatlós”), de ki-kiesnek az alakításból.

Mikes János és Mihály maga is reflektál arra, „mint megváltozott minden”²⁹⁶, de mivel az előző érárt tartják értéktelítettebbnek, viselkedésmódjukat is annak előírásaihoz igazítják e „mostani romlott világban”²⁹⁷, ezért tartja János érvényesnek a leányrablást (kiváltképp, mert ahonnan érkezik, még érvényben van e szokás). Mihály meg a letűnő kor igazolását látja János ötletében. Sára és János teljesen azonosulna a forгатókönyvvel, de a véletlen (Sára megpillantja János arcát) mindkettőjük számára átértékeli a cselekményt: Sára a bibliai Juditként (legalábbis a narrátor szerint) törrel védekezik elrablója ellen, de mikor felismeri Franciscót, a leányrablásból leányszöktetés lesz, ehhez igazítja viselkedését; János ébredező szerelme („Hisz! szemem előtt volt a szerelem tiszta eszményképe: ez a fölavatás.”²⁹⁸) pedig ahhoz a felismeréshez vezet el, hogy nem a viselkedési kódexnek megfelelően járt el, hisz „[n]őt csak magunk számára rabolhatunk. A többi a zsoldosok szerepe.”²⁹⁹

A világi költészet, lovagepika és antik mitológia szólamának legjellegzetesebb alakja Naprádiné (a második anya, az anyahelyettes), épp ellenkező póluson áll, mint majd a Biblia, az egyházi értekezések és a korabeli erdélyi jogrend szólamát tisztán képviselő Tarnócziné (az anya). Ennek a dichotómiának nagy jelentősége van Sára sorsának alakulásában, mint azt a későbbiekben látni fogjuk.

Naprádiné mindig valamely már ismert szöveghez igazítja a „valóságot”, a már olvasotthoz tetteit. Sárát a görög mitológia makulátlan nőalakjához (Bolina) hasonlítja, s mikor analógiája hibádzik, gyorsan más hősnők után kutat:

Judit elméje végig futott a delnőkön, kik a verses regényekben érdekes szerepet játszottak, s majd az egyik, majd a másik nevét ruházá igéző unokahugára; azonban kénytelen volt bevallani, hogy ez mindeniktől különbözik, egy egészen sajátos példány, és oly tulajdonokkal is bír, melyeket előbb nála kell látni, hogy varázsaikról meggyőzzenek.³⁰⁰

Leginkább merész hősnők (Clotild, Estrella, Kunigunda, Klárisz) szerepében képzelné el a lányt, akik szerelmükért a legbizarrabb kalandokat is vállalják. Mikes Mihály tetszését például

²⁹⁶ Uo., I, 20.

²⁹⁷ Uo., I, 70.

²⁹⁸ Uo., I, 166.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ Uo., I, 81.

úgy akarja megnyerni, hogy hol Ábrahám pátriárka nejének, hol Sába királynénak öltözik, attól függően, melyik festményre tévedt Mihály úr tekintete, s mikor már végképp nem érti, miként lehetne szerephez idomítani a valóságot, olvasmányaiba menekülve fordít az eljárás – a valósághoz keres illő szöveget:

[...] a boldog szerelemről irt verses munkákat ritkábban olvasta, s egész éjeken át oly szomorú történeteket tanult be könyvnélkül, melyekben a kegyetlen lovagok halálra keserítették szerelmeseiket, s csak akkor vették észre, hogy hibát követtek el, midőn már késő volt.³⁰¹

Naprádiné hasonuláskényszere jelmeztárrá alakítja át Sára ruhatárát is, míg Judit Delilának öltözik, Sára Jeftát, Clorindát, Morgana tündért, Semiramist alakítja, „s a költők több más kecses alakjai sem maradtak ki a játékból.”³⁰² A megírt világok valóságreferenciával bírnak Naprádiné számára; Babszem Jankó, a félszemű óriás, Tündér Ilona, a szaracénok, a keresztes vitézek, harem-hölgyek, Bolina stb. mind-mind „elvitathatlan valósággá incselgé magát”.³⁰³ Még legsötétebb sejtését is rögtön irodalmiasítja:

Mégis rettenetes nap a mai! Hasonlóról mondá a költő: hogy sárkány-fogakat vet az eseményeket termő barázdákba, s a bűn és büntetés aratását készíti elő.³⁰⁴

Naprádiné mégsem naiv befogadó, még akkor sem, ha a helyzeteket, cselekedeteket, jellemeket stb. a (írott és tágabb értelemben vett kulturális) hagyományból vettekhez akarja igazítani. Mindig tudatában van, hogy a szöveg „csak” szöveg, sőt hogy a világ „csak” szöveg, egy lehetséges világ a többi közt. Számára még az ellentmondó szövegek közötti átjárhatóság is – épp azért, mert nem éli meg az alkalmazott szerepeket teljes mélységükben – lehetséges. A fentebb már említett versesregény-kelléktár szerint képzeletben megélt kalandok befejezése is azt igazolja, hogy végső soron csak szövegváltsárról van szó esetében:

A bölcs fejedelem hallván, hogy a híres Amadis és Lancelott is a lovagok között van, igennel felelt. A házaspár tehát szerencsésen megérkezett Debrőre.

– De miért éppen Debrőre? kérdé magától a divánon ülve Judit.

³⁰¹ Uo., 1, 68.

³⁰² Uo., 1, 106.

³⁰³ Uo., 1, 79.

³⁰⁴ Uo., 1, 151.

– Mert – válaszoló szintén maga – ily kalandori élet után, milyen a miénk volt, le kell a világról mondanunk. A háztűzhely igen köznap tárgy ugyan; de akkor a legkedvesebb költészetté válhatik, ha az egy regény befejezése, s ha a zivatar utáni kikötő.³⁰⁵

Miután megtudja Mihály valós sorsát, egyszerűen a korszellem változására fogva konstatálja annak „próza”-ságát: „A lovagias kor fogyatékán van, [panaszolja Sárának] ritka férfi hasonlít azokhoz, kikről anyádnak távolléte alatt annyi szép mesét olvastunk.”³⁰⁶ Ezek után nincs semmi meglepő abban sem, hogy a narrátor az epilógusban megemlíti annak lehetőségét, hogy Judit végül Haller Péterhez ment nőül. Naprádiné – bár rendkívül érzékeny nő – nem válhat tragikus figurává, mert az őt meghatározó szövegvilág azt nem engedi meg.³⁰⁷

Míg Naprádiné a szöveggént értelmezett világok közötti átjárhatóságot éli meg, Mikes Mihály a kultúrák sokszínűségét preferálja. Ezt jelzi például az is, hogy milyen könnyen igazodik a váratlan helyzetekhez (nagyon gyorsan meg tud felelni a Lupuj udvarában élő szokásoknak), vagy lakóházának berendezése, ahol is a tárgyak egy kis multikulturális térre berendezései lesznek („a törpe divánok Keletet, az egyenes hátú zselyeszékek Nyugatot képviselték”, „damaszkai cső és görbe szablya”, „toledo kardacél”, „német páncél”, „ó-bizánsi s uj ágostai képtömbek”-kel kiverter serlegek, római kori mell- és karkövek stb.³⁰⁸). Legféltettebb kincse egy gyűrű, mit épp Naprádiné egykori férjétől kapott:

amethistjára titkos jegyek voltak vésve, melyeknek elolvasásával szellemeket lehetne idézni, csak hogy fájdalom! elolvasni még az öreg Biszterfeld sem tudja, s a szíriai tudós doktorokon kívül más soha sem fogja.³⁰⁹

Mihály bízik abban, hogy a rejtélyes írás olvashatóvá válhat egyszer. E gyűrű (s a Francisco-történet gyűrűjének) hasonmása lesz a fejedelem gyűrűje, s a befogadó – Mihályhoz hasonlóan – reménykedhet abban, hogy a titokzatos idegenhez került zálog jelértéke a történet végén felfedi értelmét.

³⁰⁵ Uo., III, 104–105.

³⁰⁶ Uo., III, 111.

³⁰⁷ Ez teljesen összhangban van azzal, amit BARTA János a gyermekkedélyekről ír a *Sorsok és válságok Kemény Zsigmond tragikus emberalakjaiban* (BARTA 1987).

³⁰⁸ KEMÉNY 1855–1857, I, 31.

³⁰⁹ Uo., I, 32.

A világi epika szólamának van egy kitüntetett, – mondjuk így – központi szövege, a *Vitéz Francisco*, mely egy összetett intertextuális játék része lesz. A rövidített cím nemcsak Ráskai Gáspár művére (*Egy széphistória az vitéz Franciscóról és az ő feleségéről*), hanem feltételezett szövegváltozataira is utal. A teremtett olvasó szövegemlékezetében a textus elvárása szerint ott van Ráskai széphistóriája. A 16. századi ének egy vándortémát dolgoz fel, ezzel automatikusan behív minden olyan történetet, ahol a *Vitéz Francisco* motívumai jelen vannak.³¹⁰

A szövegváltozatok lehetőséget nyújtanak arra, hogy az *Özveggy és leánya* maga is rájátsszon a Ráskai-féle elbeszélő költeményre: a narrátor és a regény egyes szereplői eltérő szövegtudással vannak felruházva, valamint a szövegkorpusz némely eleme egy rejtett hypertextust hoz létre; jelen befogadót ezzel pedig arra jogosítja fel, hogy a regényben működő szövegvilágok vizsgálatkor kitüntetett pozíciót tulajdonítson ennek, s a (de)formált szöveg jelenlétét funkciójában vizsgálja.

A történetbefogadó a narrátortól kap információt a szöveg létéről: konkrétan megnevezi a széphistóriát („Megtalálá a »Vitéz Francisco« regényes történetét, melyet a híres Vasfay [sic!]³¹¹ Gáspár szerzett”³¹²), utalást tesz a korabeli szöveggkultúra létmódjára („s várról várva utazván, a szép delnőknek czitera mellett énekelt.”³¹³), és a korabeli befogadó elvárási horizontjában kánonműként határozza meg a *Vitéz Franciscót* („Sok könynek kellett folyni e költő érzékeny műve miatt, különben a házaló dalárok nem nyerték volna az újabb versírók által utasításul, hogy előadásaikban Francisco nótájához tartsák magukat.”³¹⁴). Az elbeszélő a továbbiakban elmondja a széphistória cselekményét, a prózai összefoglalás

³¹⁰ „Azt, hogy az egész história merőben az ő csinálmanya volna, nem hihetjük. Ellene mond ennek a föltevésnek a monda magva is, mely ősidőtől fogva majd minden nép költészetében megfogant s szép virágot hajtott. A hű nő, már a hindu mondákban is (Yogananda királyról, feleségéről és Vararrukhi brahmanról szóló elbeszélésében) férfi ruhát öltve keresi föl férjét, a kivel a nélkül találkozik, hogy az őt fölismerné, míg maga nem ismerteti meg vele magát. (Somadeva I.36.) Boccaccio-nak már Toldy által idézett elbeszélésében (2.9.) szintén találkozunk vele; der Pfiffigste című német népmesében (Wolf, *Deutsche Hausmärchen*. 1851. 355. l.) Campbell, Gael népmeséiben (18. sz. a.); új görög népdalban (Mavrianos és a király); valamint olasz, francia, számos német, svéd, dán, norvég, oláh népmesében, francia, angol elbeszélésekben és Shakespeare Cymbaline-jében. Mindezek egybevetése olvasható: Simrock, *Die Quellen des Shakespeare* 2. Aufl. 257-288. l. – Dunlop-Liebrecht, *Gesch. d. Prosadichtungen* 224. l. – Reinhold Köhler, *Benfey's orient und Occident*. II. 314. l. – Liebrecht, *Zur Volkskunde* 189. l. – Hagen, *Gesamtabentheuer* 68. – Heinrich Gusztáv, *Philol. Közl.* III. 100. l. és Boccaccio élete és művei 220-225. l.” (SZILÁDY 1898, 61.)

³¹¹ Későbbi kiadásokban ez Ráskai Gáspárra van módosítva.

³¹² KEMÉNY 1855–1857, I, 96.

³¹³ Uo.

³¹⁴ Uo.

mintegy *mise en abyme*-ként funkcionál, középen egy szoros értelemben vett intertextuális utalással (szó szerint idézi Ráskai művének egy versszakát). A narrátor (meg)idézési technikája egyúttal interpretálja is a pretextust, vagyis metatextuális viszonyt létesít az alapszöveggel.

A *Vitéz Francisco* Tarnóczi Sára világának alaptextusa. Kitüntetett pozícióját, superlativusokban kifejezhető esztétikai értékét más – a korban kánonműként ható – szövegekkel összevetve alakítja ki, a dramatizált változatot például sokkal szebbnek tartja a *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról* című drámánál. Az is kiderül, hogy Sára elutasítja Volter és Griseldis történetét (Istváni Pál: *Historia regis Volter*), mert alkatával ellentétesnek ismeri fel Griseldis alakját, az nem szolgálhat mintaként számára, nem erősítheti önértését – hisz Griseldis Sára interpretációjában önérzés nélküli lény.

A hősnő számára legalább négy létmóddal bír a *Vitéz Francisco*: teljes szöveggként, elhallgatott szöveggként, hiányos szöveggként, dramatizált szöveggként (vagyis egyfajta hypertextusként). Tarnóczi Sára szövegtudásáról/interpretációjáról részben az elbeszélő értesít:

Sára, a nagynéne csodálkozására, fölnyitás nélkül szavalá Zeberník urának, a hős Franciskonak történetét, azon jelenettől kezdve, midőn Béla király által Budára hivatik, hogy a nagy ünnepélylyel tartandó vitézi játékokban részt vegyen.³¹⁵

Az idézett mondat arra figyelmeztet, hogy a lány szövegtudása hiányos, ha a Ráskai-féle változatot vesszük. A későbbiekben maga a hősnő mintha módosítaná ezt, ám az „akár végig elmondom”– kijelentés éppúgy vonatkozhat arra, hogy az idézett jelenettől kezdve a végéig, miként arra, hogy az egész a „verses regény”-t tudja.

Az „azon jelenettől kezdve” utalás határozottan kijelöli, mely rész marad ki Sára történetmondásából és a narrátoréból, ez utóbbi sem pótolja a szövegelőzményt, merőben a regényhős előadásához igazodik. Az elhallgatott szövegrész az *Egy szép história az vitéz Franciscórul és az ő feleségéről*nek első tizennégy versszaka, melyből a 12–14. strófa a történet expozíciójaként funkcionál, a megelőző részek pedig a témamegjelölést, illetve az elbeszélő intencióját ölelik magukba. A beszélő irányt ad a (korabeli hallgató) befogadó szövegértelmezésének – Vitéz Francisco története az asszonyi hűség, a forgandó szerencse, s legfőképp az isteni gondviselés és kegyelem példázataként olvasandó:

³¹⁵ Uo., I, 96–97.

Nem volt soha senki oly bölcs ő magátul,
Hogy ki nem csalatott valahon dolgában,
Jelesben ki elhitte magát dolgaiban,
Hanem ki követte magát dolgaiban.

Bízzék csak korosként Isten kegyelmében,
És nem ejti magát semmi kevélségben,
Ki korosként vagyon oly nagy reménységben,
Hogy Isten nem hagyja semmi szükségében.

Azért ha történik néha oly eseti,
Valami dolgából néki megcsalatni,
Minem kell embernek ottan kételkedni,
Hogy ő teremptője gondját nem viseli.

Nem hiszek ég alatt oly nyomorúlt embert,
Kinek az úristen segedelme nem lőtt,
Csak ki megesmerte magához térését,
Mert minden igyében ő ad segítséget.³¹⁶

A példázat e hármas strukturáltsága az *Özvegyben* is jelen van. A rossz és jó szerencse váltakozása leginkább a Mikesek sorsában érhető tetten, az asszonyi hűség Sára szerepköréhez tartozik, a kegyelem pedig mint kulcsmotívum legtöbbször – akárcsak itt – az elhallgatott és/vagy hiányos szövegekben, jelen nem létével szólal meg.

Az elhallgatott textus (1–14. strófa) két mozzanattal árnyalja Tarnóczi Sára szerepkörét, jellemét, önértését. Az egyik: a *Vitéz Francisco* műfajilag egyaránt kapcsolódik a lovagi kalandregényhez és a vallásos históriás énekhez. Sára a széphistória előadásakor épp azt a részt hagyja el, amely ez utóbbival való rokonságra egyértelműen utal (bibliai példázatosság az isteni gondviselésről és kegyelemről), s ami értelemszerűen átvinné már az őt meghatározó másik szövegvilághoz (vallásos írások). A preferálás gesztusát alátámasztja az elbeszélő több helyen is: pl. „Sára szeretett volna táncolni, a vitézi játékokon jelen lenni, és Mózes öt könyvéből, Ruth asszonyból s Habakuk profétából valamivel kevesebbet olvasni.”³¹⁷ A másik: a témakijelölésben többek között azzal találkozunk, hogy a mű példa

³¹⁶ RÁSKAI 1898, 34.

³¹⁷ KEMÉNY 1855–1857, I, 8.

„[És] ő szerelmének nagy titkolásáról”.³¹⁸ Ez az elhallgatott sor (igaz, az eredeti szövegben ez a feleségre vonatkozik, de mindenképpen a Francisco iránti szerelem eltitkolásáról szól), éppúgy kijelöli Sára szerepét (hűség és titoktartás), mint Franciscónak az apródhoz intézett azon sorai, melyeket az elbeszélő a történetmondás közepén – nem véletlenül – nyíltan idéz.

A hiányos szöveg létre a rövidített paratextus hívja fel a figyelmet. Az eredeti cím (*Egy szép história az vitéz Franciscórul és az ő feleségéről*) lerövidítésének a praktikus szemponton kívül (egyszerű használat) többletjelentést is adhatunk, ha Sára hipotetikus interpretációját követjük. A cím (paratextus) előfeltevéseket kelt a befogadóban a szöveg egészét illetően. Jelen esetben a hosszú változat két szereplőt jelöl meg: első helyen egy Francisco nevű ifjú vitézt, akinek tetteiről várnánk beszédet, másodsorban a hitvesét. A széphistória elsődleges cselekvő hőse valójában a feleség: személyével kérkedik férje, ő lesz egy hűtlenségi vád pereltje, egy ármány áldozata, s az igazság bajnoka, amikor Francisco cselekvésképtelenségével szemben megoldást keres az ármánykodás leleplezésére. Az elliptikus cím „elfeledkezik” a feleségről, ám így válik reálissá Sára számára a mű (a hiányos szöveg), amelyben a férfi főszereplőn van a kizárólagos hangsúly.

A Sára és Naprádiné között zajló dialógusból megtudjuk, hogy a lány nem csupán Ráskai széphistóriáját, hanem annak egy dramatizált szövegváltozatát is ismeri. („[...] Bethlen Istvánné íródiákja a történetből színművet készített.”³¹⁹ A lány Bethlen Istvánné udvarában megismerkedik a tánccal, a világi költészettel, lovagi epikával, s egy olyan értelmezői közösség tagjaként nevelkedik, melynek említése mások számára is sokat elárul műveltségéről.³²⁰ Tarnócziné azzal, hogy Naprádinéra bízta lányát, szabad utat nyit a szövegelemlekezetnek. Naprádiné megjelenése kitágítja a lehetséges világok térreumát Sára számára, valami már valaha ismert nyílik meg újra előtte, a lány szövegelemlekezete a „második anya” (anyja helyett anyja) jelenlététől kezdve aktivizálódik és aktualizálódik. A narrátor meglepő metaforikát használ az egyházi s világi könyvek egymáshoz való viszonyának kifejezésére:

[m]intha Éva anyánk legcsábítóbb leányai simultak volna rideg erkölcsbirák és szinmutató farizéusok oldalbordáihoz, hogy addig incselegjenek, míg mindenik táncolni, cziterázni és zsolozsma helyett egy pajkos szerelmi dalt fog énekelni.³²¹

³¹⁸ RÁSKAI 1898, 35.

³¹⁹ KEMÉNY 1855–1857, I, 100.

³²⁰ Vö.: „S miveltsége? tudakolta János. – Bethlen Istvánné udvarában serdült fel: válaszoló Mihály spartai rövidséggel.” (Uo., I, 47.)

³²¹ Uo., I, 94–95.

E szövegrész nyilvánvalóvá teszi, hogy Tarnócziné olvasatában Heródiás leányainak világába tartoznak az effajta olvasmányok. Ám hiába égette el Rebekka a könyveket, miket Sára Bethlen Istvánné udvarából hozott haza, mert lánya fejből tudja a *Vitéz Franciscót*. Az elégetés gesztusa feledteti Tarnóczinéval (ám az elbeszélővel nem), hogy a szövegek nemcsak papíron élnek, s a szövegek sosem égnék el. Ráadásul a mű Naprádiné jóvoltából könyvformájában is újjászületik Sára számára. Az özvegy igyekezetének – törölni mindent, ami nem kanonizált Írás – hiába-valósága egyértelművé válik:

Minden elhamvasztott könyv helyett legalább tíz egyházi értekezést és prédikációt kellett Sárának elolvasni, s ráadásul még a Tarnóciak- s Napradiakkal rokonságban levő családok nevezetes pöreinek történetét is édes mamája élő előadásából igen gyakran tanulmányozhatta: csak hogy a szegény gyereknek, mint látszott, nem sok emlékezőtehetsége volt e komoly és szükséges dolgok megtartására; míg ellenben a verses regény tiltott sorai, gyakran oly olvashatóan lebegtek szeme előtt, mintha lenyomtatva volnának. Még a kezdbetűk czirádái is ott voltak a levegőben, s vigyorgó tekintettel erősíték, hogy nem haltak meg, nem égtek el.³²²

A leány a dramatizált széphistória és a többi olvasmány – melyeknek tartalma „többnyire világi érzésekre és történetekre vonatkozik”³²³ – hatása szerint cselekszik, teljesen reflektálatlanul, naiv befogadóként (szemben Naprádinéval), ezért válik számára végzetesen komollyá a történet.

A *Vitéz Francisco* történetében Loránt kis apródja eredendően Franciscót szolgálta, s miután hírül vitte a vitéz bujdosását s annak okát, az asszony ugyanazzal a szereppel (fiaként tekintett hűséges titkos) ruházta fel, mint ura. Sára a regénytörténet folyamán fokozatosan esik ki szerepéből, s alakítása minél kevésbé tud megfelelni az apród jellemének (és az elhallgatott szövegrészben említett feleség példájának), annál közelebb sodródik a tragédiához. Először csak álmában árulja el titkát (másba szerelmes, nem Kelemenbe), aztán Naprádinét teszi bizalmasává: nem tartja Kelemen regehősnek, ez épp elég ahhoz, hogy ne érezzen iránta szerelmet, csak tiszteletet szemben a lovagdrámába beugró (vagy inkább abból kilépő?) ismeretlennel. Naprádinétől előbb Mikes Mihály, később Haller Péter is tudomást

³²² Uo., I, 93–94.

³²³ Uo., I, 95.

szerez a titok létezéséről, s ezzel körülbelül egy időben Sára először adja ki magát Mikes János előtt, s közli Kelemennel és Mikes Zsigmonddal, hogy mást szeret.

Az elbeszélő előkészíti Kelemen és János összetéveszthetőségének lehetőségét. János névtelen lovagként jelenik meg a második fejezetben, kilétét a várkastély szolgálai szcenikusan beállított jelenetben találgatják. Előbb a népi hiedelemvilág alakjának gondolják, a hetedik fiúnak, aki teliholdkor született, s kinek a lova is „tátos”, majd valami címet viselő személyként (legyen bár idegen nemzetiségbeli, vagy maga a fejedelem), de mindenképpen veszedelmet hozónak. János személye már az első beállításban is rejtély, s ez a mű végéig megmarad: összetévesztése Kelemennel; Judit a leányrablás után a kesergő trubadúr szerepében képzelet el a névtelen lovagot (ekkor még nem sejti, hogy épp ő volt a rabló); összeegyeztethetlensége Franciscóval; Naprádiné nem tudja csak sejti, ki a Mikes Mihályról hírt hozó névtelen látogató; a narrátor lebegteteti, ki halt meg a párviadalban, illetve ki a sebesülten fekvő ismeretlen; a mű végén is találunk utalást a két testvér hasonlóságára; az epilógusban elbeszélt sorsa is kételyeket ébreszt. Az exponált szerepek mindkét irányában van némi igazság: János mint hetedik fiúnak képzelt figura végső soron csak kegyelmet kaphat a fejedelemtől³²⁴, ugyanakkor megjelenése indít el minden „rosszat” Szentléleken. János maga is abban a meggyőződésben van, hogy Sára Kelemennek hiszi. Hogy Sára miért nem látja meg a két testvér hasonló vonásait, hogy miért elég neki egyetlen rövid pillantás a holdfényben a lovag felismerésére, s miért érthetetlen számára, hogy a Mikes-várba került, egészen egyszerű: Sára Vitéz Franciscóba szerelmes, hisz alkalma sem volt megismerni Mikes János jellemét – csak amennyit az alakítás mint interpretálás sejtetni engedett. Sára a széphistóriából veszi viselkedési normáját, mi több „tovább játssza” a Bethlen Istvánné udvarában előadott darabot. A „leányrablás–leányszöktetés–leányrablás”-hoz igazodó szerepjátzásának csúcspontját a második rész hetedik fejezetének elején adja elő, mikor Mikes Zsigmond Jánost küldi be hozzá Kelemen érdekében. A Franciscótól segílyt kérő hölgy szerepét vivő Sára, aki megátkozta a Mikeseket, majd áldássá váltja az átkot, e jelenetben találja először magát szembe a színdarabon kívüli világ prózaiságával. Francisco azonosítása Mikes Jánossal a színpadias jelenetből a valós helyzet keserűségébe helyezi át Sárát. Azzal, hogy a Haller Péterrel kötött esküvőn elájul, nemcsak a templom oszlopainak homályában is felismert Francisco-János előtt árulja el titkát, hanem Isten és gyülekezete előtt. Majd a szertatáson kimondott hazug *igen* végérvényesen múlt időbe helyezi a Naprádiné

³²⁴ „Ha megszakítatlan sorban 6 élő után születik a H., [hetedik] szokás egész Közép-Európában, hogy a fejedelem vállalja nála a keresztapaságot” – tudjuk meg a *hetedik gyerek* címszó alatt RÉVAI Nagy Lexikonából X, 25.

(kérdés) – Sára (felelet) dialógus értelmét: „– S te mi *voltál*? / – Csak a kicsi *hű* apród.”³²⁵
Bár a *Vitéz Francisco* széphistóriájában nem a női főszerepet vitte Sára, a szöveg mégis pontosan kijelöli Loránt kis apródjának az egyetlen lehetséges érzelmi viszonyulást és magatartásformát (hűség és titoktartás). Mikor Sára magára veszi az árva özvegy Jánosra mondott átkát, végül Tarnócziné is a titok közelébe jut. A lány ezzel teljesen lemond az „ő szerelmének nagy titkolásáról” szóló darabról, kiüresedett alakítása, képtelen tovább játszani a széphistóriából vett figurát, s ez azt jelenti, hogy magát az életet is, hisz nincs, ami előírja az új viselkedési normát.

Az olvasó az elbeszélőtől, Sárától és magától Mikes Jánostól tudja, hogy János a *Vitéz Francisco* dramatizált szövegváltozatát ismeri. Bár János csak kalandvágyból, mint névtelen lovag, ugrott be a darabba, a szövegtől a későbbiekben sem marad érintetlen. János és Vitéz Francisco között két analóg vonást találunk. Francisco és János kérkedésükkel hibát követnek el (Francisco neje hűségével, János merészségével kérkedik). Az elhamarkodott kijelentés úgy alakítja az események sodrát, hogy mindkettőjükre vagyon és fővesztés vár, „halálra ítélt” bujdosóvá válnak. Mindkét hős a fejedelem (király) érdekből fakadó szimpátiáját bírja, I. Rákóczi György éppúgy számol Mikes János befolyásával Lupuj vajdánál, mint a széphistória királya Francisco esetleges szolgálatával.

Semmit sem halaszta, király ez szót mondá:

»Az vitéz Franciskó nékem jól szolgálja,
Az tű könyörgéstek ő néki használa,
Azért parancsolom feje megmaradna.

Franciskóval azért megigyesedjék,
Kasszánder ő véle megigyesedjék,
Mert én nem akarom, hogy feje vétessék,
Mert az vitéz nekem korosként kelletik.«³²⁶

Végül az sem kerülheti el figyelmünket, hogy Tarnócziné is kiveszi szerepét a széphistóriából, hisz hiába kárhoztatja a világi szövegeket, az elutasításukkal máris jelenlevővé teszi őket. A széphistória negatív figurájának, Kasszándernek a célja analóg az árva özvegyével: az előbbi Zebernik várának birtoklására és Francisco fejére vágyik, míg az utóbbi a Mikes-vár és a Mikes-fiúk, elsősorban János megsemmisítésére. Végzetük is

³²⁵ KEMÉNY 1855–1857, I, 101. [Kiemelés tőlem.]

³²⁶ RÁSKAI 1898, 46.

hasznos: a forgandó szerencse és az isteni/fejedelmi kegyelem önpusztítássá fordítja gyilkos szándékukat. („Kard által vész, ki kardot ragad.”)

Az *Özveg és leánya* egyik pretextusa javaslattelem szerint Ráskai Gáspár *Egy szép história az vitéz Franciscóru és az ő feleségéről* története lehet, de hangsúlyozom, csak az egyik, hisz a másik nagy szövegvilágcsoporthoz is találunk egy kitüntetett, rejtetten jelenlevő, mélystruktúrájában a regénnyel azonos történetet (*Keresztelő Szent János*). Mielőtt megvizsgálnánk a másik – előfeltevésem szerinti – hypotextust, nézzük meg azokat a szövegkorpuszokat, melyek vallásos-egyházi-jogrendi szövegvilág-csoportba tartoznak.

2.3. Biblia, egyházi értekezések és a korabeli erdélyi jogrend

A regény mindegyik alakja vallásos szövegektől is megérintett (egy kultúrkör), de a szövegmegélés perspektívájából nagyon különbözően értik önmaguk és a textus viszonyát. Naprádiné – mint már láttuk – inkább a világi szövegek felé fordul, s igaz, hogy olvasmányainak jórésze a zsidó-keresztény szöveghagyományból építkezik, az mégsem mérhető Tarnócziné kanonizált vallásos szövegek iránti rajongásával,³²⁷ s ez utóbbi meg épp ellentéte lesz Haller Péter és Mikes Móric elhallgatott szövegtudásának. Tarnócziné szent igékkel és bölcs eszmékkal írja tele a lakást, Sára szobájában vörös márványtáblán éktelenkedik: „Ha csak kisujjadat nyújtod is a sátánnak, egész karodat magához fogja ragadni.”³²⁸ Az írás a fényviszonyok miatt olvashatatlanul válik, de ez is, akárcsak a többi Sárára erőltetett vallásos szöveg elutasítottságukban is jelenvalók éppúgy, mint a már említett elégetett könyvek Tarnócziné számára. Sárában a kötelezően olvasandó Biblia és az unalmas egyházi értekezések is nyomot hagytak: rendkívül alázatos a viselkedése, s amikor önmagába vetett bizodalma megínogni érzi, Istenhez fohászkodik³²⁹, de később öngyilkosságával imája negligálódik. A templomi jelenetben is – ahol a narrátor „lehivatkozva”, nyíltan idézi a szertartás bizarr szentbeszédének részletét – bizonyosságát adja Sára annak, hogy a bibliai szövegek jelentéssel/jelentőséggel bírnak számára. A már saját szövegének (Francisco-történet) megfelelni sem tudó lánynak egy újabb textussal kell szembesülnie:

³²⁷ „Benne megvan a XVII. század szenvedélye, a vallási rajongás, s a puritán erkölcsök torzgyümölcse, a képmutatás. Ha az árva özvegynek hatalma volna, kiirtaná a világból a dévaj nótát és tánczot, az ördög csábítószereit, s örökös vezekléssel sujtaná a kéjmámort, melyet sohasem érzett. A mint Kálvin megégette Servetet, ő is szeretné az öreg Pécsit s a szombatosokat máglyára küldeni.” PAPP 1923, II, 276.

³²⁸ KEMÉNY 1855–1857, I, 84.

³²⁹ „– Istenem! / Add, hogy el tudjam viselni az élet terhét; / Add, hogy ne gyűlöljem azokat, kiket szeretni tartozom; / Add, hogy higgyek az erényben; / Add, hogy ne tagadjalak meg téged!” (Uo., III, 126)

Elmélkedése tárgyául vevé szent Pát [sic!] apostol Rómába írt levele VII-dik részének 2-dik versét: »Mert a férfiú birodalma alá vetett asszonyi állat, az ő urához kötteték a törvény által, míg az ő ura él; de ha meghaland a férfiú, megszabadult az asszonyi állat az ő urának törvényétől.«

E szövegben a körülmények sajátságánál fogva valami megdöbbentő volt. Mintha jéghideg szél csapott volna Sára szívére, fázott, rezgésbe jöttek idegei, s Judit, ki mellette állt, az alabastromfehér arczon köirati betűkkel látta bévésve a kétségbeesést.³³⁰

Sára tragédiája – nem utolsósorban – az, hogy szövegvilágok ütközőpontján él, hisz két – a műben diskurzusképtelen – nagy elbeszélést képviselő nő (az anya és a második anya) a leány számára szerepminta is.

A narrátor a párhuzamos életrajzokból ismert technikával paralel mutatja be a két testvért (Kelemen és Jánost). Itt találkozunk először a hasonmás problematikával, a felcserélhetőség korlátozott lehetőségével. A kör a későbbiekben bővül, a szövegben létező hasonmás párok (Csulai és Tarnócziné; Mikes János és Kelemen; Mikes János és Sára; Haller Péter és Mikes Móric; Naprádiné és Mikes Mihály) jórészt a szövegvilágok hasonlósága alapján alakulnak ki. Az értekezés keretei között nincs lehetőségem ennek tüzetes vizsgálatára, csak egyetlen hasonmáspárra utalnék, mely termékeny lehet jelen olvasat előfeltevései felől is.

Olvasási stratégiám kialakításában kulcsszerepe lett annak a jelenetnek, amelyben Csulai és a fejedelem a vadászaton beszélget. Csulai igyekszik meggyőzni I. Rákóczi Györgyöt az általa helyesnek vélt politikai lépésről: argumentációként használja a Biblia egy passzusát. A fejedelem elutasító válasza abban a gesztusban rejlik, hogy kiigazítja Csulai szöveggörnyezetéből kimetszett citátumát, kiegészítve a bibliai passzus további részével, mely által teljesen más értelmet nyernek Ezékiel próféta szavai.

Csulai fölkelt a pázsitról és ihletett hangon kezdé: Jehova megjelenvén, szólt Ezechiel profétához: **[És te]** »Embernek fia fohászkodjál föl, mintha derekadban fájdalmat szenvednél. **[és keserűséggel tégy fohászkodást szemek láttára. És léssen, mikor mondnak tenéked]** És midőn kérdenék tőled: miért nyögsz te? mondjad: a **[hirért]** hitért Mert jön immár az ellenség, és elolvad minden szív, és minden kezek elerőtlenednek, és minden lélek szomoruságba esik, és minden

³³⁰ Uo., III, 130. Vö.: „Mert az férfiú birodalma alá adatott a f ́nyállat, az ́ Wrához köttetet az törvény által, míg az ́ Wra ́l, hogy ha meg haland az férfiú, meg f ́abadult az A f ́ f ́nyállat az ́ Wránac törvényétől.” Rómába írott levél, 7:2

térdek vízzel folynak. **[imé eljő, és meg lészen, azt mondja az Úr Isten: És lőn az Úr beszéde én hozzám mondván: Embernek fia prófétálj és mondjad: Ezt mondja az Úr Isten: mondjad:]** Az fegyver, az fegyver megélesítettett *ellenetek* és meg is **[tisztították]** *tisztítatott*. Hogy áldozatokat öljön, megélesítettett: hogy fényes legyen, megtisztítatott. **[Avagy örüljünké? holott az én fiam vesszeje ez mely minden fát megutál.]**«

–Én, válaszoló Rákoczi György, kegyesen tekintvén a buzgó káplánra, én a vallás jogainak védelmében nem fogok hátrább állni, mint Bocskai és Bethlen. Azonban mindennek megvan a maga ideje. Esztelenség volna most rontani Magyarországra, midőn a török lesi az alkalmat, hogy ellenségeimet ültesse székembe. Akármelyik bitang áruló fusson a portához, pártfogókra talál, s ha van vád, melyet ellenem kizsákmányolni lehet, nyokamra jön a temesvári, belgrádi és budai pasa. S akkor Ezechiél szája által ezt fogja mondani nekem a Jehova: »Kiontom te reád az én haragomat, az én búsulásomnak tüzét felfútatom tereád, és adlak tégedet goromba férfiakkal kezekbe, kik fő mesterek lesznek a pusztításra.«

Csulai saját fegyverével vala legyőzve. Érzé ugyan, hogy Ezechiélből más versek által még tudná magát védelmezni; de fontolóra vette, miként sok lépcső vezet a püspökségig, s e lépcsők mindenike a *fejedelem kegye* nélkül a jégnél sikamlóbb, melyen könnyű elbukni.³³¹

Nilvánvaló, hogy a fejedelem is argumentációként használja a szöveget, ám kettőjük citációs technikája a befogadót mégsem egyenértékűen győzi meg. A fejedelem pontosan idéz a Bibliából. A káplán a pontatlan idézéssel hitelét veszti saját értelmezésének, úgyis mondhatnánk, a Bibliát ismerő befogadó előtt Csulai, a hiányzó szövegrészek által lepleződik le. Csulai erősen meghúzza a Károli-Biblia szövegét. A sorozatos elíziós citálás nemcsak azt jelzi a kegyes olvasónak, hogy nem az odaértett szerző elírásáról, ill. emlékezetből való hibás

³³¹ KEMÉNY 1855–1857, 2, 35–37. Kiemelés tőlem. Vö. „Es te ember nec fia foháljkodgyál fel, mintha derekádban faldalmat f enuednél, és keserűléggel tégy foházkodált f emek láttára.

Es léf en, mikor mondnac tenéked: Miért nyőf te? mondgyad: Az hirért: mert iő (immár,) és el oluad minden f iw, és minden kezec el erőtlenednec, és minden lélek f omorufágban efic, és minden tērdc vízzel foljnac, imé el iő, és meg léf en, azt mondgya az WR Iften:

Es lőn az WR bef éde én hozzám, monduán:

Embernec fia prophétálly, és mondgyad: Ezt mondgya az WR Iften: mondgyad: Az fegyuer, az fegyuer meg előfittetett, és megis tif titottác.

Hogy áldozatokat öljön, meg előfittetett; hogy fényes légyen meg tif titatott: Auagy örüllüünké? holott az én fiam vef f eie ez melly minden fát meg vtál.” Ezékiel, 21:7-10

Valamint: „Es ki ontom te reád az én haragomat, az én búsulásomnac tüzét fel fútatom te reád: és adlac tégedet goromba férfiakkal kezekben, kic fő mefterec léf nec az puf titáfra.” Ezékiel, 21:31.

idézésről van szó, hanem a regény szövegegészét érintő eliptikus alakzatról, tudatosan roncsolt idézésről.

Egy másik példa³³²: Csulai analógiát keres egy idealizált fejedelem-alattvaló viszonyra a Bibliából, s amikor ráérez, hogy az analógia nem megfelelő, a legjobb érv ennek elvetésére az lesz, hogy mit is kezdene egy nem kanonizált szöveggel:

Darius király egyik apródja, így szólott: ne imádd, oh fejedelem, a világi ravaszságot, hogy ne csalatkozzál hitedben; mert a bölcsesség hamar válhatik döreséggé: de az igazság megmarad, erejében örökké él, és mindörökké megáll. Ezt mondhatnám én is most. Hümm! Darius rá így felelt: oh apród! valamit csak akarsz tőlem kérni, kérjed és megadom teneked. Valjon Rákoczi Dárius volna? Alig hiszem. S miért legyek én apród? Különb is az egész történet Esdras azon könyvében van megírva, melyet mi reformátusok nem tartunk hitelesnek.³³³

³³² Lásd még: –, „Körülvettenek engemet [sok bikák, és a] Bazannak erős bikái: [megkörnyékeztene engemet] olvasá hévvel. Föltátozták ellenem az ő szájakat, mint a ragadozó és ordító oroszán. [Mint az víz ugyan ki önttettem, és minden én csontjaim eloszlattnak, az én szívem mint az vigasz elaludott az én belső tagjaim között.] Megszáradott mind [az cserép] az én erőm, [az én] nyelvem is inyemhez ragadott, és a halálnak porába vetettél engemet. [Mert környül vettenek engemet az ebek, és az gonosznek serege meg környékezett engemet által lyukasztották] Átallikasztották kezeimet, lábaimat, [Megszámlálhatom minden én csontjaimat, ők pedig csak reám néznek és tekintenek vala.] és az én ruháimat [maguknak elosztották, és az én köntösömre sorsot vetettek.] elszaggatták. De te istenem, ne légy meszsze tőlem, én erősségem, az én segítségemre siess. [Ments meg az én lelkemet az fegyvertől, és az én egyetlenemet az ebeknek kezéből.] Szabadíts meg az oroszánoknak szájából, és az unikornisoknak szarvai ellen halgass meg engemet!” (2, 52–53), Vö.: „Környül vötenec engemet loc bikác, és à Balañac erős bikai meg környeköztene engemet.

Fel tátoztác én ellenem az ő fű áioakat, mint az ragadozó és ordító Orofű lán.

Mint az víz Vgyon ki önttettem, és minden én czontaim elofű lattattanac, az én fű iuem mint az vijafű el oluadott az én belső tagaim között.

Meg fű áradott mint az czerép az én erőm, az én nyeluemis az én inyémhöz ragadott, és az halálnac porába vetettél engemet.

Mert környül vötenec engemet az ebek, és az gonofű oknac ferege meg környeközött engemet, által lyukafű tottác kezeimet és lábaimat.

Meg fű ámlálhatom minden én czontaimat, ők pedig czac reám nézne és tekintene vala.

Az én ruháimat magoknak el ofű tottác, és az én köntösömre forsot vetettec.

De te ne légy mefű fű e tőlem, én erőlfégem az én fegitlfégemre fies.

Mencz meg az én lelkemet az fegyvertől, és az én éggyetlenemet az ebecnek kezéből.

Sű abadicz meg engemet az Orofű lánnac fű áiaból, és az Vnicornifőknac fű aruai ellen halgaś meg engemet.”

Zsoltárok könyve, XII. zsoltár, 12–21.

³³³ KEMÉNY 1855–1857, II, 48. Vö.: „De az igazság meg marad, és ereiben öröcké ęl, és mind öröcké meg áll.

Ezsdrás próféta harmadik könyve ugyanis a 13. szakasznál véget ér mind a református, mind a katolikus bibliaverziókban, ám a Vizsolyi Biblia még tartalmazza azon passzusokat, melyekre Csulai utal. Az eredeti kontextus (az a szövegrész, amely a későbbi szövegváltozatokból kimarad) azt sugallja, a káplánnak ismét sikerült a kegyelem hangsúlyossága felett elsiklania.³³⁴

Csulai, lévén Tarnócziné hasonmása, a befogadó számára jelezheti, hogy kétellyel olvassa Tarnócziné retorikus tirádáit. Visszakeresve az árva özvegy hol jelölt, de többször jelöletlen bibliai idézeteit, felvállalja a fejedelem szerepkörét, vagyis a befogadó játékba kerül a szöveggel (egyszerre többel is!), s beillesztve a bibliai textusok hiányzó részeit leleplezi a kegyelem és részvét hiányát az árva özvegyben, s teszi vele szemben értékke azokat.

Tarnócziné a hétköznapiakban előforduló apró hibákat e bűnös világ tökéletlenségeként értelmezi, előbb férje, majd annak halála után lánya tölti be a bűnbak szerepét, akire a világ bűneit testálja. Őmaga e tökéletlen világ mártírja, kinek szenvedése Jézushoz mérhető. Első nagy idézett monológja erre az alapbeállítódásra mutat rá, három szövegréteg figyelhető meg ugyanis benne: a keresztyén siralmak és könyörgések retorikai alakzatai, szófordulatai („Én kedves Krisztusom, keresztfán szenvedő Jézusom!, önts giliadi balzsamot szívembe; mert Sára hegyes törrel szurdálja, s igen vérzik. Pedig emlőmön tápláltam őt...”³³⁵ váltakoznak a szentté mitizált elhunyt férj laudációjával („Soha sem születik több oly tökéletes férj, és oly jámbor keresztyén, mint az én Sebestyénem volt. Isten nyugtassa porait!...”³³⁶), illetve a profán megjegyzésekkel, utasításokkal („Sára!, tudd meg, miért rőfögnek a sertések az olban? Az a czafra Jutka bizonyosan nem öntötte a váluba az abarlót! semmire sincs gongjok! [sic!] Csupa vesződés az özvegyek élete!”³³⁷). Hol Jézushoz,

Kinél fem fű emély válogatás nintfen, sem különbözés, hanem igazat fű olgáltat minden igazaknac és hamifű aknac, kic mindnyáián az ő kegyelmes czelekedetiuél élne.

Mert ninczen az ő ítéletiben hamiság, hanem erősség, és bizodalom és hatalmafság, és felléges diczőfégy minden időben. Aldott légyen az igazságnac Istene.

Ez pedig a fű óláltól mikor meg fű ünt vólna, à fő népec mind felkiáltuán mondánac, igen nagy az igazság és mindennél erősb.

Az király pedig monda: Ha valamit akarű kénni annac felötte az mint irua vagyon, kéried és meg adom te néked; miért hogy leg bölczebnec találtattál, leg közelb ülf én hozzám, és én rokonomnac hiuattatol.” Ezsdrás 3, 4:38–

42

³³⁴ Vö. A Vizsolyi Biblia Ezsdrás próféta 3. könyvével!

³³⁵ KEMÉNY 1855–1857, I, 9.

³³⁶ Uo.

³³⁷ Uo.

hol a „szegény jó Sebestyén”-hez, hol Sárahoz intézi szavait, szabályosan váltogatva a beszédmódokat.

Itt találkozunk először hiányos szöveggel is.³³⁸ Tarnócziné nem tud mit kezdeni az *Énekek éneke* dialogicitásával, ezért elhagyja a számára zavaró sort, kiküszöbölve annak halvány lehetőségét is, hogy sensus litteralis szerelmi énekként olvassa a szöveget, sőt a pontatlan idézés után ő maga hívja fel a figyelmet arra, hogy e sorokat sensus spiritualis kell – természetesen keresztyén olvasatban – értelmezni:

Sára!, Olvasd föl az Énekek énekéből a II. rész [sic!], mely így kezdődik: »Én Sáronnak rózsája vagyok és gyöngyvirág. **[Mint az liliom az tövisek között, olyan az én jegyesem a leányok között.]** Mint az almafa az erdőnek fái között olyan az én szerelmesem az ifjak között. Az ő árnyékában fölette igen kívánok ülni; mert az ő gyümölcse gyönyörűséges az én nyemnek.« Ez a szép hölgy, ki így szól, Sára, az igaz reformált hit [...]»³³⁹

Ám a következő Sárahoz intézett kérdése („s mi köze Mikes Kelemennek a házunkhoz? Mindig Szentlélek körül olálkodik.”³⁴⁰) mintha azt sejtetné a befogadóval: a szöveg érzékisége is jelen kell, hogy legyen ahhoz – mégha a tudatalattiba is szorítva (szövegelfojtás) –, hogy ilyen kérdés jusson eszébe közvetlenül a bibliai szövegértelmezés után.

Tarnóczinéről már rengeteg információnk van, mikor a színre lép. A könyv első fejezete, mely egyfajta prologusként funkcionál, jelzi, hogy az elbeszélő ironikusan jeleníti meg Tarnóczinét, a második fejezet (ahol is a történet maga elkezdődik) a Mikesek szemszögéből, aztán a mű következő részei a mögöttes elbeszélő (a szentléleki plébános), majd Naprádiné horizontjából láttatja az özvegyet. Tarnócziné csak az első rész legvégén lép be a mű eseményének menetébe, amikor az elbeszélő felvesz egy másik cselekményszálát. Már-már mindent elsőpró prókatori és prédikatori szerepkörében csak a Mikes-várban látjuk. (Épp azon a helyszínen lép be saját darabjába, ahol a *Vitéz Franciscót* tovább játszó Sára kezd kiesni a maga konstruálta játékból.)

Tarnócziné, sógornőjéhez hasonlóan, csak már ismert szövegeken keresztül tartja leírhatónak a világot. Beszédmódjában számára nyilvánvalóan, az odaértett befogadó számára már-már érthetetlenül zavaróan keveredik a Biblia és saját szövege. Az özvegy olykor túlmetaforizált tirádája a meg nem érthetés tapasztalatába helyezi hallgatóját. Fentebb láttuk,

³³⁸ Melyet, nyilván, csak többszöri lassú olvasás után láthattam el értelmezéssel.

³³⁹ Uo., I, 1, 9–10. Vö. a 263. lábjegyzettel

³⁴⁰ Uo.

hogy félelmetes entréjakor (megjelenése a Mikes-várban) Mikes Zsigmond szinte beleszédül Tarnócziné leányrablás el-beszélésébe, s az egészből csak a „mit beszél ez itt?” döbbenete marad.

Tarnócziné és Zsigmond között nem is jöhet létre dialógus, hisz nincsenek egy szövegben. Mikes Zsigmond nem értheti azonosítását Hámmal és a fiáét Sechmannel, mivel az árva özvegy az ószövetségi Rebeka-történetből beszél „ki” – Rebeka kedvesebbik fiának gyermeke Dina –, ő viszont második Jóbként³⁴¹ éli meg a történetet a későbbiekben. Csak Jób történetén keresztül képes az önértésre és a számára realizálódott világtapasztalat megszelídítésére. Az apa architextuális beszédmódja az események menetével ritmikusan változik: hol az (ön)átok („Ágnes, ne térdelj többé az oltár előtt. Nőjjön kövein föl a bogancs-koró, s kigyók sziszegjenek málló porai közt.”³⁴² vagy „Két gyermekem véres árnya riaszszon álmaimból föl, ha az irgalmazó szender pilláimat szelíden összefogná, s átkod legyen, Ágnes! a halotti ének, melylyel bűnös testemet a földbe fektetik.”³⁴³, hol az apokaliptikus irodalom („Egy üstökös kilépett útjából, a földhöz ütközik, serénye meggyújtja a világot...”³⁴⁴), hol a hálaénekek („Croesusok vagyunk, kedvesem! gazdagok, mint Salamon király. Fiainknak meg van mentve a fejök.”³⁴⁵), hol a siralmak („Elmetszetének minden ágai a vén törzsnek!...”³⁴⁶), hol a *Kőmives Kelemen*-típusú balladák („Hadd törnék el szekérének négy kereke, hadd dőlnék ki a hámból lovai, mielőtt szemei Fehérvár tornyát meglátnák; s ha mégis a fejedelmi palotába lép, hadd rugdossák ki, mint nyihogó, nyüves ebet, az előcsarnokból a poroszlók!”³⁴⁷ [3., 14]) hangján szólal meg.

Visszatérve az özvegy retorikájához, elmondhatjuk, hogy a fejedelem a Mikes-várban – csakúgy mint Mikes Zsigmond – kissé zavarodottan hallgatja végig a hozzáintézett szónoklatot, s rá is kérdez, miként is értse a Salamon-Rákóczi párhuzamot. Tarnócziné itt is szabadon idéz, és a kiegészített szöveg tanúsága szerint Isten és Salamon párbeszédéből legalább tízszer hagy ki olyan szószerkezetet, melyben szerepel a *te* névmás³⁴⁸, s egy

³⁴¹ „– Oh, Ágnes, Ágnes! hangzék a karszékből-, hol az a *második Jób*, [kiem. G. M.] ki annyit szenvedett, mint mi?... Melyiket öleted meg gyermekeid közül?” (Uo., 3, 147.) „... s valódi fájdalommal nevezé [t.i. Kapronczai] az öreg Mikes Zsigmond nagyuramat második Jóbnak.” (Uo., 3, 63) Vö. *Jób* könyvével.

³⁴² Uo., II, 287.

³⁴³ Uo., III, 144.

³⁴⁴ Uo., II, 285.

³⁴⁵ Uo., III, 393.

³⁴⁶ Uo., II, 285.

³⁴⁷ Uo., III, 14.

³⁴⁸ A modernizált bibliaváltozatok is gyakran törlik a személyes névmásokat, ha az utána következő szó egyértelműen utal a megfelelő személyre.

folyamatos passzust, melyben kétszer is utalás van Isten irgalmasságára. Továbbá olykor-olykor megváltoztatja az igeidő használatot (*jelent* használ *múlt* helyett), a *megőrizvén* szó helyett a *teljesítvént* alkalmazza – ily módon is jelezve Rákóczi számára a kívánatos cselekvésmintát:

Főnséges uram, nagyhatalmu és tündöklő erényű uralkodónk! kezdé Tarnócziné mély bókok közt: *midőn* [**Mikor annak okaért**] Gibeonba ment volna *Salamon* [az] király, hogy ott áldoznék, [**mivel hogy ott vala az magasságon építetett főoltár: és az Salamon azon az oltáron áldozott volna egészen égő áldozatul ezer barmot.**] *megjelent* [**Megjelenék ott Gibeonban**] az Úr [**Salamonnak**] éjjel az ő álmában és mondá [**az Isten**]: kérj amit akarsz, hogy adjak tenéked! És *válaszolá* [**mondá**] Salamon: [**Te az te szolgáladdal az én atyámmal Dáviddal nagy irgalmasságot cselekedtél, az miképpen ő is járt te előtted hiven, igazán, és te hozzád egyenes szívvel, és megtartottad ő neki ezt az nagy irgalmasságot, hogy ő neki fiat adtál, ki az ő királyi székiben ül, az mint ez mai napon megtetszik. És mostan**] Oh én Úram és Istenem, te tettél engemet, te szolgálát királylyá, Dávidnak, az én atyámnak helyette. Én pedig kicsiny gyermek vagyok, és nem tudom a népet igazgatni, [**És az te szolgálád az te néped között gondviselő, az mely népet**] *melyet* magadnak választottál, s mely *oly* nagy számu nép, [**melly**] *hogy* meg sem számláltathatik, meg sem irattathatik az ő sokasága miatt. Adj azért a te szolgáltnak értelmes szívet, hogy tudja megítélni a te népedet, és *hogy* tudjon választást tenni a jó és a gonosz között!... [**mert kicsoda ítélheti meg ezt az te népedet?**] És tetszék e beszéd az Úr előtt. [**hogy Sálomon ilyen dolgot kívánt volna.**]

Mondá azért *Salamon királynak* [**az Isten ő néki**]: Mivel **hogy** [**ezt kívántad én tőlem**], *te* [**és**] nem kívántál magadnak sem hoszu életet, sem gazdagságot, [**sem pedig az te ellenségidnek lelkeket**] *sem pedig ellenségeid fölött győzedelmet*; hanem kívántál értelmet az ítélettételre, imé! én [**te veled**] a te beszéded szerint *cselekszem* [**cselekedtem**]: *veled*, és adok neked [**Imé te néked adtam**] bölcs és értelmes szívet, ugyanynyira, hogy *valamint* [**te**] hozzád hasonló nem volt [**te**] előtted, utánad sem támad *senki* [**hasonló**]. Sőt még azt is, amit nem kívántál megadom [**megadtam**] te néked, tudni illik a gazdagságot és dicsőséget. [**úgy annyira hogy nem volt te hozzád hasonlatos senki az királyok között minden te idődben**] És ha [**az én**] útaimon járandasz, *teljesítvén* [**meg őrizvén**] az én végzéseimet és parancsolataimat, [**az miképpen járott az te atyád az Dávid**] meghoszabítandom [**az te**] életednek idejét is. – Erdély fejedelme! folytatá szónoki hangon Tarnócziné, nagy nevü és fényü Rákóczi György! a mit Izrael istene föltétlenül adott Salamon királynak, tudni illik a bölcseséget, gazdagságot és

dicsőséget, mindazt te teljes mértékben bírod. S én árva özvegy, keserőséggel szívemben, imával és átokkal ajkaimon, mást nem kívánhatok számodra, mint azt, hogy a szent isten, ki lelkedbe néz és szavaimat hallja, oly mértékben juttassa neked is, a mit Salamon királynál föltételekhez kötött, tudni illik, a hoszu élet ajándékát, a mily mértékben fogok én, a te általad kormányzott országban, részrehajlatlan igazságot, és szigorú elégtételt nyerni azon mély megsértésre nézve, mely rajtam most követtetett el, s melyhez hasonlót a szemérmes nap arcza igaz hitű keresztyén népek közt egy század folyama alatt alig lát.³⁴⁹

Tarnócziné leggyakrabban utalásokkal (név, esemény, szófordulatok, szóképek stb.) irányítja a befogadót elsősorban az Ószövetség felé, ami természetes is lehetne, lévén keresztyén, de különös módon mindig a hitetleneken bosszút álló, csak a kiválasztottakhoz irgalmas Istenről szóló történeteket idézi.

Az Újszövetségből csak azt a részt beszéli el, amely követi az efféle ótestamentumi hangot, s mellyel alátámaszthatja a Mikesekre kimondott ítéletét. Itt már teljesen összeolvad az idézés és szövegmagyarázat, s ez megerősítheti azt az érzést, hogy az árva özvegy gyakorlatilag felülírja önmagának a Bibliát:

Immár a fejsze a fáknak gyökerére vettetett,... alleluja! A Krisztus az ő gabonáját az ő csűrében betakarja, a polyvát pediglen megégeti olthatatlan tüzzel, alleluja!... A polyvák a pápisták, a fa a Mikes család, alleluja!³⁵⁰

és

A rókáknak barlangja vagyon, az éjjeli madaraknak saját fészkek, mondja a szentírás; de alleluja, Mikes Zsigmond fiainak nincssen hová fejüket lehajtsák.³⁵¹

³⁴⁹ KEMÉNY 1855–1857, II, 167–169. Terjedelmi okokból itt eltekintünk a „betűhív” idézéstől. Vö. a Vizsolyi Bibliával, Királyok 1, 3:4–14!

³⁵⁰ KEMÉNY 1855–1857, III, 1. Vö.: „Immár pedig az feyűe az fáknac gyökerére vettetett, minden fa azért valamelly ió gyömlöcsöt nem terem, ki vágattatic, és tűzre vettetik.” (Lukács, 3:9)

„Immár pedig az feyűe az fánac gyökerére vettetett, minden fa pedig, valamelly ió gyömlöcsöt nem terem, ki vágattatic, és az tűzre vettetik.” (Máté, 3: 9)

„Kinec az ő őró lapáttya kezében vagyon, és meg tiztíttya az ő őerűét, és az ő gabonáit az ő czűrében bę takaria, az pelyuat pediglen, meg égeti, olthatatlan tüzzel.” (Máté 3:12)

„Kinec ő őró lapáttya az ő kezében vagyon, és meg tiztittya az ő őerűét, és az gabonát az ő tsűrében takaria, az polyuat pedig meg égeti meg olthatatlā tüzzel.” (Lukács, 3:17)

Tarnócziné a győzelem hitében egy olyan hálaéneket választ a *Psaltérium Ungaricum*-ból (IX. zsoltár. *Az Izrael népének hálaadása és könyörgése*), amely az úgynevezett átokzsoltárok közé tartozik. Az ellenségre átkot és fenyegetést csak részben szóró húszstrófás zsoltárból az árva özvegy azt a négyet (2–5) emeli ki, mely összefüggően hálálkodik az ellenség elveszejtéséért. Épp azokat, mik akár indexre kerülhetnek a közösségi énekrendben (a szitkozódó részeket általában egyszerűen kihagyják az éneklésből, a katolikusok pedig fel sem veszik az új zsoltosmákba).

Te benned Uram vígadok,
Nagy örömben tombolok,
És az te fölséges nevednek
Szép dicséreteket éneklek.

Mert az én ellenségimet
Megtérítéd, veréd őket.
Kik rettegven hátra esének,
Színed elől mind elveszének.

Én ügyemet megtekintéd,
És kegyelmesen fölvevéd,
Ülvén törvénytevő székedben,
Megmentél igaz ítéletben.

Az pogányokat megfeddéd,
Az gonoszokat elvesztéd,
Semmivé tőd az ő nevöket,
*Teljességgel eltörléd őket.*³⁵²

³⁵¹ KEMÉNY 1855–1857, III, 2. Vö. „Es monda Iefus nékie: Az rokáknak barlangoc vagyon, az egi madaraknac féljkek, de az ember nec fiának nincsen feiét holott le haytfa.” (Máté, 8:20)

³⁵² KEMÉNY 1855–1857, III, 233–234. Kiemelések tőlem. Vö. „1Diczérem az WRAT tellyes fű iuemel, hirdetem minden czuda tételidet.

Öruendezec és örülec te benned, és diczéreted mondoc Felféges Iften az te Neuednec.

Hogy az én ellenfégit hátat adtac, meg ütöztec és el veztenec az te ortzád elől.

Hogy az én ítéletemet és igyemet véghöz vittet, ültél az fű ekben mint igaz Biró.

Meg feddetted à pogányokat, el vezteted az hitetlent, az ő neuket mindenhá és mind öröcké el törlötted.”

Zsoltárok könyve, IX. zsoltár, 1–5

A kiemelt sorokat tartalmazó strófa kétszer is elhangzik, Sára halála előtt és után. Előbb diadalmas énekként: a Mikes-család teljes elenyészésének (a név eltörlése a totális megsemmisülés) reményében; másodjára „riadó öröm” nélkül, mert immár önmagára is vonatkoztathatja a sorokat (a végkifejlet felől pedig csak önmagára): Sára halálával még annak lehetősége is szertefoszlik, hogy a nevében már törölt Tarnóczi-család legalább vérvonalon megmaradjon. Sára nevének törlése a Bibliát felülíró Rebekka számára saját sorsának eltörlését is jelenti, hisz az ószövetségi történet szerint Rebeka Sára egyetlen fiának, Izsáknak lesz a felesége. Így nemcsak az első ősanya (Sára) törlődik, hanem a férj is, így válik visszafelé olvasva törlés alá Rebekka anyaszerepe is (Rebeka a második ősanya a Bibliában).

Tarnócziné, aki állandóan korigálja a Bibliát, a zsoltárekléssel felülírja az ábécét (a 9. és 10. zsoltár eredetileg összetartozott, s együtt tettek ki egy ún. ábécés-zsoltárt³⁵³), kiválasztva bizonyos versszakokat megbontja a teljes (héber) ábécé rendjét, vagyis metaforikusan törlés alá helyezi önmaga számára végérvényesen a Szent Írást.

A törlés motívumával találkozunk a regény szövegszerveződése szempontjából kitérőnek tűnő, valójában központi jelentőségű, kicsinyítő tükörként funkcionáló vadászatepizódban is³⁵⁴, mikor politikai megfontolásból I. Rákóczi György kiveteti Kemény János nevét a „fiskális direktor” „tizenhetedik pótléklajstrom”-áról, melyen a feltételezett felségárulók nevét listázza. „Töröld ki Keményt, hogy neve sejdíthető se legyen”³⁵⁵ – mondja a fejedelem, miközben már megadta az olvasónak a kulcsot a szövegkiegészítő olvasásához. Azaz az elfe(le)dett név arra figyelmeztet, hogy a történetet krónikák után elbeszélő narrátorunk (és az odaértett szerző) „forrásait” kutatva, nem csak *Szalárdi János siralmas magyar krónikájával* kell számot vetnünk, hanem *Kemény János önéletírásával* is össze kellene olvasnunk a regényt. S még inkább, a zsoltáros, imádságos, gileadi balzsam után

³⁵³ „A 9. és 10. eredetileg egy zsoltárt alkotott, tartalmilag is összetartoznak [...]. A kettő együtt ún. ábécés zsoltár. Ez azt jelenti, hogy minden második vagy harmadik, esetleg negyedik vers(szak) a héber ábécé soron következő betűjével kezdődik.” HAJDÓK 1980, 31.

³⁵⁴ „A fejedelem medvevadászatát elbeszélő hosszas jelenetegység – a fő cselekményszáltól messze elkalandozó, „jókaiai” anekdotizmusa ellenére – jó példa arra, hogy mennyire szigorú funkcionális rendbe illeszkedik a regény szinte minden mozzanata. A jelenetsor – mimetikus szempontból – a 17. századi Erdély politikai helyzetének, szokásrendjének apró részleteibe avatja be az olvasóját, míg a szövegszerűség, a jelhasználat aspektusait tekintve kicsinyítő tükörként funkcionál, amennyiben tematikai szinten az anya-gyermek viszony, az anyai önfeláldozás kérdése helyeződik a kalandos jelenet középpontjába, az elbeszélői modalitásszintjén pedig a komikus (ironikus), tragikus hangnemek keveredése uralja a történetmondást – akárcsak a szöveg tágabb elbeszéltségében.” BÉNYEI 2007

³⁵⁵ KEMÉNY 1855–1857, II, 31.

vágyakozó Tarnócziné szövegszerkesztése kapcsán Kemény *Gilead Balsamuma* című imádságoskönyvével.³⁵⁶

Míg a regény többi szereplője valamilyen szinten tudatában van az őt meghatározó szöveg(ek)nek (pl. Sára fejből tudja a Vitéz Franciscót, Mikes Zsigmond második Jóbnak nevezi magát), Tarnóczinét a nyíltan megidézett Ószövetség és erdélyi jogrend szövegvilágán kívül egy implicit szöveg mozgatja (*Keresztelő János fejevételének története*), amelyről a befogadó csak az elbeszélőn, illetve az özvegy belső beszédén keresztül tud. A Tarnócziné tudattalanjában működő, félreinterpretált történet az árva özvegy lelepleződésével paralel válik explicitté. Az intertextuális viszony csak a regény vége felől olvasva lesz nyilvánvaló. A már átértelmezett pretextusra a „Heródiás leánya(/)i” kifejezés utal egyértelműen, ám csak az újraolvasás (vagy a visszafelé olvasás) során rajzolódnak ki a szövegnek mindazon jelentettjei, melyek egy hermeneutikus kód³⁵⁷ alá sorolhatók.

A rejtély megfejtésével a befogadó nem csupán Tarnócziné lelkének mozgatórugóit érti meg, hanem a regénynek egy újabb olvasatát nyeri el, mivel a mű egyfajta hypertextusként működik Keresztelő Szent János története felől olvasva. (Vö. *Máté*, 14 és *Márk* 6:14–29!)

Az egyazon hermeneutikus kód alá szerveződő jelentettek alapján a következőképpen rekonstruálható az árva özvegy alaptörténete: Tarnócziné udvarhölgyek iránti féltékenységének volt egy kitüntetett időszaka – midőn viselős volt Sárával. Ekkor született meg benne az az elemi gyűlölet, mely végül saját magát örölte fel. Gyűlölte a férjét, mert más nőkkel táncolt (s hogy mi másért még, azt homály fedi), gyűlölte a hölgyeket, mert szemet vetettek Sebestyénre, gyűlölte leendő gyermekét, mert miatta mellőzte férje, s végül gyűlölte Mikes Zsigmondot, mert az ő háza szolgált bünbarlangul a mulatozó hitetleneknek. A *Mikes-vár a megszenteltetlenített templom* metafora alapján Rebekka annak megsemmisítését csak a kufárok kiűzéseként tudja elképzelni (ismét sikerült kiválasztania az egyetlen részt az Újtestamentumból, amely kissé problematikusán érthető a „Jézus, a szelíd bárány” felől).

Botrányok háza, mihelyt birtokomba jutsz, széthányatom a padimentumot, le fogom veretni a falak vakolatját, elhordatom az ajtóküszöböt, a kilincset- és a

³⁵⁶ „Kemény a könyv 150 zsoltárát, illetve imádságait a Bibliából gyűjtötte össze és szerkesztette sajátos rendbe.” A *Gilead Balsamum*áról lásd FAZAKAS 2012a. Érdeemes lenne Kemény János kötetkompozíciójának esetleges hatásával is számot vetni egyszer az *Özvegy és leánya* szövegstruktúrája kapcsán.

³⁵⁷ „A hermeneutikus kód alá azok a különböző (formális) elemek tartoznak, melyek szerint egy rejtély fókuszálódik, felvetődik, azután felfüggesztődik, végül pedig lelepleződik (ezen elemek némelyike elmarad, gyakran ismétlődnek, és felbukkanásuknak semmiféle rögzített rendje nincs).” BARTHES 1997, 33.

félfákat, s ha koldussá leszek is, nem fog semmi, amit csak bűnös testök érintett, az épületben maradni...³⁵⁸

A frigid feleség tánctól való irtózatának eredendően lélektani oka van, irreálissá azáltal válik a lelki sérülés, hogy az egyszerű érzelmi indulatot (féltékenység) és az érzéki neutralitást (kéjt sosem érzett) előbb fanatizmusná szublimálja, majd mitikussá növeli azzal, hogy szimbolikus értelmet tulajdonít a mozgásnak. A tánc, ahol a test teljes valóságában megszólalhat (erotikus rejtjeleket küldhet a másik nemnek), a fanatikus ember értékrendjében testiségénél fogva csak a Gonoszhoz kapcsolható. Tarnócziné, aki *sensus allegoricus* olvassa a Bibliát, rátalál az – egyébként mellőzött – Újszövetség azon passzusára (Keresztelő Szent János története), ahol a tánc a férfi esendőség, az árulás, a halál metaforája. Tarnócziné kettős hibát követ el az újszövetségi szövegrész értelmezésekor: egyfelől pluralizálja Heródiás leányát, mikor jelképesen–összefoglalóan így nevez minden, a férje körül „legyeskedő” nőt, kik ennél a szereposztásnál fogva logikailag csak megvetés, gyűlölet tárgyai lehetnek; másfelől elfojtja ezt az értelmezést (sohasem válik hangzóvá általa a megnevezés, csak az elbeszélő tudásán és a belső monológon keresztül jutunk a név és a történet ismeretéhez). A szómágia értelmében a megnevezésével maga a dolog is megidéződik, a történet megidézésével az újratörténet veszélye fenyegethet, ezért válik fontossá az elrejtés aktusa Tarnócziné számára. Félelme az árultatástól, a férji esendőségtől tabuvá teszi a táncot, s a táncról szóló szöveget magát. Az özvegy a megéléstől menekülve az elfojtott szöveghez jut, ám a tudatalattiba szorított szöveg lassan, deformáltan működni kezd, s Tarnóczinét lassan bekebelezi Keresztelő János fejevételének története, és a „nomen est omen” törvényei szerint egy másik történet, a bibliai Rebekáé.³⁵⁹ Az ószövetségi Rebeka történetéből két mozzanat, döntően meghatározza az árva özvegy magatartását. Erős gyűlöletet érzett bizonyos nemzetségbeli nők iránt, s hallani sem akar hitetlenekkel kötött házasságról³⁶⁰, valamint hogy magzata eszközül szolgáljon az

³⁵⁸ KEMÉNY 1855–1857, III, 3.

³⁵⁹ Szádeczky Lajos írásából tudtam meg, hogy Tarnóczy Sebestyénne leánykori neve Károly Zsófia volt, a Rebekka név választása nem pusztán a történet korabeli keresztyén erdélyi névadási szokásoknak felelt meg, hanem a „nomen est omen” elvet is érvénybe léptető költői névadás.

³⁶⁰ „Az Isháknac pedig monda Rebeca: Eluntam életemet a Hitthęufoknac leáni miatt. Ha az Iákób feleféget vef] en az Hitthęufo] közöl, minęmęc ezekis, (az Elau felefégi) mit haf] nál nékem az én életem?” (Mózes1, 27:46) Vö. a „Heródiás leányai” keltette indulatokkal, valamint: „Tehát ok nélkül éltem volna!...” (KEMÉNY 1855–1857, III, 222)

ellenség megsemmisítésében.³⁶¹ Tarnócziné Rebekka büszke Sárára, hogy általa töröltetik majd el a Mikes név a nemzetségek köréből :

Hálát adok menyei istenem, hogy az én lányomat választottad eszközül e hitetlen család semmivé tételére! Dicsértessék szent neved; mert fölmagasztalál engemet e kegyelem, e kitüntetés által!³⁶²

S boldog az én magzatom Sára, mert az örök kegyelemtől eszközül választaték a hitetlen nemzetség semmivé tételére!³⁶³

Rebekka bevonódik az újra leosztott szerepű történés játékába, ahol az árva özvegy táncoltatja leányát Mikes János fejéért a fejedelem előtt. A regény parafrázálja a pretextust, s a visszafordult szöveg átírja a sorokat: János, bár önkéntesen, de betölti az áldozat szerepét. Sárát eszközként használja Tarnócziné a fej- és jószágvesztési pörben, („Az lány pedig az ő *anyja tanácsából* monda: Hozasd elő nékem ide egy tálban az Keresztelő János fejét.”³⁶⁴) A lány, aki egy ismétlődő szöveg szerint „engedelmes leány vala”, ebből csak úgy tud kilépni, ha beteljesíti a róla szintén többször elhangzó „oltáráldozat” szerepét. Sára hattyútáncával végső soron János halálkeresését is előidézi. A fejedelem valójában az írásnak megfelelően cselekszik („És *megszomorodék* a király, de az ő *esküjéért* és az lakodalmosokért, parancsolá elő hozatni.”³⁶⁵) Heródes bűnbánata (megszomorodék) magában rejti az isteni kegyelem lehetőségét, melyet Rákóczi György földi törvényként alkalmaz, s tartja magát az eskühöz, mit nem Tarnócziné-Heródiásnak tett, hanem a hit lovagjának (Kelemennek). Tarnócziné maga annyira belebonyolódik a szövegbe, hogy míg öntudatlanul a Heródiásnak kiosztott szerepet játssza a történetben, igazából elfojtott értelmezését teljesíti be, melyben ő csak az áldozat lehet: a Mikes-ház tánca számára az árultatást, a halált jelenti.

A hiányos szöveg maga jelzi több helyen a részvét, a kegyelem, az élet hiányát. A Biblia táncról szóló passzusai közül Tarnócziné elfeledi azokat, melyek az örömről, az isteni

³⁶¹ „Meg áldác Rebecat, monduán néki: Mi húgoncvagy, f] aporodjál ezer f] er való ezerîg, es bîrjia az te Magod az te ellenfegidnec kapuiát.” (Mózes1, 24: 60)

³⁶² KEMÉNY 1855–1857, II, 144.

³⁶³ Uo., III, 3.

³⁶⁴ [Kiemelés tőlem.] „Az leány pedig az ő anyja tanácsából monda: Hozafd elő nékem ide egy tálban az keresztelő Iános feiét.” (Máté, 14:8)

³⁶⁵ [Kiemelés tőlem.] „Es meg f] omorodéc à király, de az ő esküüéfeiert, és az lakodalmofokért, paranczola elő hazatni.” (Máté, 14:9), valamint „Az király pedig igen meg f] omorodéc, mind az által az ő esküüefeiért, és azokért az kic az lakodalomban valánac, nem akara annac kéréfét meg vetni.” (Márk, 6:26)

hálaadásról tanúskodnak³⁶⁶, miként az *Özveggy és leánya* benső zárójelenete a Mikes-házban. („Dávid pedig és az Izraelnek minden népe az Isten előtt teljes erejükből éneklésekben, hegedölésekben, dicséretekben, dobolásokban, cimbalom verésben, és kürtölésekben valának foglalatosak”³⁶⁷)

*

A világi epika és költészet oppozíciós és részben korrelatív párja a bibliai szövegvilágnak. Az oppozíció a szövegszólamok értékviszonylagosságának jelzésére, igazságtartalmának kikezddhetőségére szolgál. A világi szövegek – legyenek azok a narrátor vagy valamely regényalak által mozgatottak, explicite citáltak/utaltak vagy implicite megidézettek – strukturálisan ugyanúgy funkcionálnak, mint a regény másik meghatározó szövegblokkja. A regényben nyíltan megszólaló szövegek a „fecsegés” gesztusával idézőjelbe teszik önmagukat, Tarnócziné félelmetes retorikáját éppoly komolytalannak veheti a befogadó, mint Naprádiné regényes csacsogását. Az odaértett auktor s részben az elbeszélő által az olvasónak sugallott értékek máshol vannak, a hiányos és rejtett szövegek árulkodnak erről; a regény feltehetően kettősen hypertextuális olvasatát diszkurzív/dialogikus viszonyba állítva is, erre a belátásra jutottam. Most már feltehető a kérdés: kinél van, kié, milyen értelemmel bír a kegyelem?

„Az uralkodók Isten földi képviselői” konszenzus alapján kegyelmet bíró/osztó fejedelem szerepének interpretálására a pretextusok kapcsán már kísérletet tettem.

Tarnócziné a kegyelmet olyan – a haragvó Istentől – kitüntetett állapotnak véli, melyben lányát eszközül használhatja mások elveszejtésére, s a Rebeka-történet által eleve elrendeltnek, hogy ki bírhatja az isteni kegyelmet.³⁶⁸ Szövegválasztásai, szöveghagyásai és

³⁶⁶ „A Biblia táncvilága sokkal gazdagabb annál, mint ahogy első látásra gondolnánk. Manapság a legközismertebb példa az Újszövetségben leírt Salome tánca, amely a közgondolkodásban évszázadok során a bosszúállás és a gonosz csábítás szimbólumává vált. De az alábbi jegyzék tantanulsága szerint a tánc sokkal több helyen és több szerepben jelenik meg a Bibliában.” FELFÖLDI 2016, 403.

³⁶⁷ „Dávid pedig és az Izraelnek minden népe az Isten előtt tellyes ereiekből éneklefeckben, hegedölefeckben, diczéreteken, dobláfokban, czimbalom verésben, és kürtöléfeckben valának foglalatoffac.” (1Krón, 13:8) Ld. még 2Sám, 6:14 és 16; 1Krón, 15:29 stb.

³⁶⁸ Vö a Rómába írt levél 9. részével. Különösen „Miképpen meg vagyon irua, az Iácobot fű erettem, az Efauot gyűlöltem.

Mit mondunc tehát? auagy hamiflág vagyoné az Iftennél? táuól légyen.

Mert Mofefnec azt mondgya: könyörölöc azon az kin könörültem, és kegyelmelléget tfeleklű em azzal, az kihöz kegyelmes voltom.

Csulaival folytatott polémiája is ezt támasztja alá. Egy ironikusan beállított jelenetben a hasonmás udvari káplán lesz éppen az (most lényegtelen, hogy milyen érdekek vezetnek ebben), aki megpróbálja a törvény betűiről a hangsúlyt a törvény szellemére (Ószövetség → Újszövetség) áthelyezni az özvegy tudatában („A mi vallásunk a szeretet. A Krisztus nem a bosszút, hanem a megbocsátást prédikálta.”³⁶⁹), természetesen eredménytelenül. Tarnócziné palimpszeszt-kedélyének végső szava a részvét, a kegyelem, a te hiánya. Így nyer értelmet az elbeszélő jelzős szerkezetű megnevezése is: míg a történet kezdetén elsősorban özvegy (jelző!) Tarnóczinének (tulajdonnév) nevezi figuráját, a tragikussá váló történet folyamán egyre gyakrabban használja a kezdetben ironikus, később végtelen szánalmat sugalló árva özvegy (duplikáló) megnevezést. Az állandó jelzővé vált 'árva' és a korábban melléknévként használt, főnévvé minősülő 'özvegy' olyan nyomatékosítást sejtet, mintha az urától elhagyott özvegy a történet végére önmagától s Urától is elhagyottá válna. Az 'árva' megnevezéssel a narrátor megnyit egy további folyosót a szövegek labirintusában egy újabb hatalmas szövegtörzshöz, az árvaságot (mint a reformátusság mártíriumának allegóriáját) reprezentáló panaszirodalom felé.³⁷⁰

Vannak a műnek olyan szereplői, akik egyáltalán nem, vagy minimálisan tesznek bármiféle utalást bibliai vagy jogi szövegekre, ilyen a lelkierejét, Istenbe vetett bizodalma végig megtartó Mikesné, a Sára boldogulását mindig szem előtt tartó Haller Péter, s ilyen Mikes Móricz, a hit lovagja. Az üldözött vallás képviselője egyetlen-egyszer hivatkozik az erdélyi jogrendre (az 1588., 1607. és 1610. évi törvényekre), azért hogy a kegyelmet ne ő kapja, hanem a testvérei. Nem véletlen, hogy hozzá kerül a fejedelem gyűrűje, melynek bevésetlen szava a kegyelem lett, hisz Tarnócziné elbeszélte komor ószövetségi világával szemben Móricz evangéliumokat megélő magatartása sugallhatja azt, hogy az Írás szentsége megérthető.

Azért nem azé (az válfj tás,) az kinec arra akarattya vagyon, sem azé ki fűt, hanem az könyörűlő Iftene.” (9:13-16) Ld. még Mózes 2, 33:19.

³⁶⁹ KEMÉNY 1855–1857, III, 196.

³⁷⁰ Az árvaság panaszirodalmához lásd FAZAKAS 2005, FAZAKAS 2012b.

V. FEJEZET

**„A Don Quijoté-t olvasni fogják mindaddig, míg az emberek egyáltalán
olvasni fognak valamit.” ***

A Quijote mint architextus a 19. század második felének magyar irodalmában

*Gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé,
hogy meg ne tapossák lábaikkal, és fordulván,
meg ne szaggassanak titeket
(Máté: 7 : 6)*

*A rőfögő falka, a mocskos állatok irama
összekavart-zavart s földre döntött mindent,
mindenkit, a számárnyerget, a fegyvereket, a
szürkét, Rocinantét, Sanchót, de Don Quijotét
is. (Cervantes)*

Az észlelés

Lukács György 1916-ban németül megjelent *A regény elmélete* és Hamvas Béla 1948-as *Regényelméleti fragmentuma* egyaránt kitüntetett helyet tulajdonít nem csak a regény történetében, de általában az európai irodalomtörténetben a *Quijoténak*. Olyan határszöveggént értelmezik, mely egyszerre tölti be a vég- és a kezdőpont szerepét az epika és az európai kultúra történetében.

Lukács György és Hamvas Béla minden bizonnyal jól ismerték a századelő magyar *Quijote*-receptióját és a századelős Európa filozófiai eszmeáramlatait, köztük a spanyol egzisztencializmus két meghatározó alakjának *Quijote*-könyvét, José Ortega y Gasset *Don Quijote nyomában* (*Meditaciones del Quijote*) című elmélkedését, valamint Miguel de Unamuno hypertextusát, a *Don Quijote és Sancho Panza életét* (*Vida de Don Quijote y Sancho*). Ez utóbbi a Cervantes-mű 300. évfordulóján jelent meg, 1905-ben, épp abban az évben, mely vizsgálódásom tárgyának záróéve. Visszatérve Hamvasra és Lukácsra, az, hogy hasonló belátásra jutnak, azaz, hogy mindketten mérföldkőként, válságszöveggént interpretálják Cervantes művét, legalább annyira eredménye egy másik, rejtettebb hatástörténeti folyamatnak, mint a fent említettek receptiójának.

Viktor Sklovszkij szépprózájáról szóló egyik írásában³⁷¹ egyenesen *Quijote*-járványt vél felfedezni a 19. századi Európában: „A *Don Quijote* a XIX. században éppúgy elterjedt, mint valaha a lovagregények, és sokszor át is dolgozták.”³⁷² Észrevételét, nyilvánvalóan, a különféle nemzetek 19. századi fordításdömpingje és orosz irodalmi tapasztalatai alapozzák meg (nem nehéz Gogol, Goncsarov, Turgenyev, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveiben sem fellelni a *Quijote* nyomait).

E „külső” nézőpontból tekintve úgy tűnhet, hogy egy kulturális folyamat törvényszerű velejárója a magyar *Quijoték* 19. századi nagyszámú megjelenése. Bizonyára ebben is van igazság, ám közelebbről szemlélve a jelenséget a belátások szélesebb spektrumához juthatunk, mert a 19. század második felében, mint bűvópatak, rejtezik egy csendes (don) *Quijote*-diskurzus, melynek elemei a múlt század második felében születő részmagyarítások és az első teljes fordítás, a korabeli folyóiratokban megjelenő Cervantesről, (don) *Quijotéről* szóló írások, valamint azok a szépirodalmi művek, melyeknek „összövege” bizonyíthatóan vagy vélhetően a Cervantes-mű.

A magyar irodalomtörténet-írás még adós a *Quijote* magyar befogadás- és hatástörténetének komplex feltérképezésével: a mind a mai napig egyetlen magyar Cervantes-monográfia³⁷³, bár filológiai kiváló támpontokat nyújt a recepcióhoz, az 1950-es évek irodalompolitikai meghatározottsága, ideologizmussal terheltsége miatt kevésbé használható – arról nem is beszélve, hogy közben eltelt több mint egy félévszázad. S noha a „klasszikus magyar irodalom”-értésben már régóta jelen van a *Quijote* mint a hatástörténet egyik megkerülhetetlen alapszövege, s a korszak alkotásairól írt egy-egy olvasat különböző mélységben vizsgálta is e textus jelenlétét, valamint a 2000-ben Debrecenben tartott nemzetközi Cervantes-konferencia³⁷⁴, illetve az utóbbi két évtizedben több, nagyrészt a *Quijote* első kiadásának 400. évfordulója apropóján készült tanulmány³⁷⁵ is deklarálta a *Quijote*-jelenség megkerülhetetlenségét, még sem történt kísérlet arra, hogy átfogó nagyobb

³⁷¹ SKLOVSZKIJ 1963

³⁷² *Uo.*, 191.

³⁷³ SÓS 1955. Két másik könyvformátumú áttekintés is született magyarul Cervantes életéről és életművéről, de ezek nem tekinthetők szoros értelemben irodalomtörténeti monográfiának: Kőrösi Albín írása inkább nagytanulmány (KÖRÖSI 1918), Reményi Ferenc (1868–1940) császári és királyi haditengerész, katonai és tengerészeti író kiadatlan művét pedig Rakos Miklós zenetörténész adta közre átdolgozva 2015-ben (REMÉNYI 2015).

³⁷⁴ *Cervantes y la narrativa moderna*, Coloquio internacional, Debrecen, 19-20 de octubre de 2000.

³⁷⁵ Vö. KISS T. Z. 1997, GÖNCZY 2001, KISS G. 2001, LUKÁCS E. 2001, RÁKOSI 2005, KISS T. Z., 2005, CSUDAY 2005a, GÖNCZY 2006, KISS G. 2006, KISS T. Z. 2006, BIKFALVY 2006, BENYHE 2007, VÉGH 2008, VÉGH 2009, valamint VÉGH 2012 *Quijote*-fordításokkal foglalkozó fejezetei, KISS T. Z. 2011, KISS T. Z. 2013.

lélegzetű munka térképezze fel a regény szerepét, helyét, transztextuális vonatkozásait a 19. századi³⁷⁶ és későbbi magyar irodalomban, illetve irodalmi tudatban. A magyar *Quijote* nagyelbeszélésének megírását még mindig csak kerülgetjük, mint macska a forró kását.

Rendkívül jelentős a *Quijote* recepciótörténetét 1853-ig felvázoló Kiss Tamás Zoltánnak azon észrevétele, hogy mielőtt értelmeznénk a magyar írók műveiben tetten érhető intertextusokat, rekonstruálnunk kell a kérdésfeltevések horizontját, melyeken keresztül a korabeli magyar befogadók közelítenek a Cervantes-opushoz³⁷⁷, továbbá, hogy kezdetben elsősorban a különböző európai irodalmak és irodalmi kánonok határozták meg a magyar olvasó don Quijote/*Quijote*-értését, -megítélését,³⁷⁸ s hogy szimbolikusan kvázi a kultúrnemzetté válás kritériumai között szerepel a saját nemzeti nyelvű teljes *Quijote*.³⁷⁹ E szempontok mentén szerzőnk jelesül el is végzi feladatát, s ahol Kiss Tamás Zoltán leteszi a tollat, ott szeretném folytatni a vizsgálódást, mert meglátásom szerint a század második fele lesz a magyar irodalomtörténetnek az az időszaka, mikor a *Quijote*-szimptóma *Quijote*-szindrómává válik.

Kevés olyan szöveg van az egyetemes irodalom históriájában, mely egyrészt mint zárt egész textus hat, másrészt – akár a szöveguniverzumából kiszakított – emblematikussá vált figuráján (figuráin) keresztül. Az *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* és don Quijote (nem megfélekezve Sancho Panzáról sem) bizonyára ilyen. A hosszú 19. századi irodalmunkban folyamatosan felbukkanó intertextuális nyom ennek megfelelően hol gyengébben, hol erősebben teszi magát láthatóvá, időnként topikusan, máskor az egész művet meghatározó szövegstrukturáló elvként. A tárgyalt korszak irodalma bővelkedik olyan epikai alkotásokban, melyek bizonyos aspektusokból hasonlóan interpretálhatók, e (válság)elbeszélések mögött azonos alapszöveg után kutatva a *Quijotét* találhatjuk, néhány műalkotás esetében mint hypotextust, de gyakrabban mint architextust. Az achitextualitás fogalma alatt nem egyszerűen valamely műfaji mintára való utalást értve, hanem – Genette-tel

³⁷⁶Természetesen, itt a tág értelemben vett 19. századi irodalmat értem (kb. az 1772–1905 közötti korszakot).

³⁷⁷ „Para interpretar la presencia intertextual de Cervantes en los escritos de los Húngaros hay que reconstruir primero el horizonte de preguntas en el que los magiares se acercaban a la obra cervantina.” Kiss T. Z. 1997, 88.

³⁷⁸ „Por la falta de una lectura directa e intuitiva de los textos españoles (en original, claro está), son los cánones críticos y de historia literaria de las diferentes literaturas europeas que influye en los juicios y reflexiones de los lectores húngaros.” Uo.

³⁷⁹ „La asimilación de la novela al canon nacional es uno de los prerequisites de ser un país de progreso. Por otro lado, una buena traducción del texto cervantino es asimismo un fiel indicador del grado de estandarización y de léxico amplio de la lengua literaria que es, al fin y al cabo, un criterio *sine qua non* de la identidad etnocultural de una *Kulturnation*.” Kiss T. Z. 2005, 33.

egyvetértésben, hiszen a műfaj az architextusnak csak egyik aspektusa –, egy olyan bonyolultabb és néma kapcsolatot, mely bizonyos számú relatíve állandó és történelem feletti tematikus, modális, formális kategóriák alkotta kombinatorikus térbeli rendszerben létező szövegek mintákra utal³⁸⁰.

Felbukkan Arany János vagy Reviczky Gyula lírájában³⁸¹, Arany János sokdimenziójú verses epikájában (*A nagyidai cigányokban* [1851], a *Bolond Istókban* [1856–1880], a *Toldi estéjében* [1848; 1854], a *Toldi szerelmében* [1879]), de jóval korábban Gvadányi falusi nótáriusának verses történetében³⁸² is [1790; 1796]. Jelen van verses regényekben: Arany Lászlónál *A délibábok hőségében* [1872] egyszeri nyílt utalásként³⁸³, de a tematikus-formális-modális-narrációs szöveg mintázat méltóbb örökösként Hübele Balázssal, mint például Csengey Gusztáv hypertextes intenciójú *Don Quijotéja*³⁸⁴ [1903], a maga „bús magyar” Máncsai Bélájával. Különböző mélységben és funkciótörténeti szerepben, nyílt utalásként, folyamatos reflektáltsággal és/vagy implicit módon novella- és regényirodalmunk mára már elfeledett, feledésbe merülő vagy kánonban tartott darabjaiban (Eötvös József: *A karthauzi* [1842], *A falu jegyzője* [1845]; Székely József: *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás* [1851], Kemény Zsigmond: *Férj és nő* [1851–1852], *Özvegy és leánya* [1855–57], Gyulai Pál: *Egy régi udvarház utolsó gazdája* [1857], Jókai Mór: *Fekete gyémántok* [1870], Arany László: *A délibábok hőse* [1872], Asbóth János: *Álmok álmodója* [1876], Toldy István: *Anatole* [1872], Ábrányi Kornél: *A dicsőség bolondja* [1875], Rákosi Jenő: *A legnagyobb bolond* [1882], Bródy Sándor: *Don Quixote kisasszony* [1886], Ambrus Zoltán: *Dom Gil, a zöld nadragú* [1894] Mikszáth Kálmán: *Nemzetes uraimék* [1882–83], *Beszterce ostroma* [1894], *Prakovszky, a siket kovács* [1895–96], *A gavallérok* [1897], *Az új Zrínyiász* [1898], *A mi örökös barátunk* [1899], *A sipsirica* [1902], *A vén gazember* [1906], *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* [1906–08] és Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes* [1905]).

A fenti irodalmi alkotások egytől egyig felkínálják az architextuális (vagy egyéb transztextuális, a transzformációk létmódját kutató) olvasásmód sok szempontú lehetőségét.

A fordítások mint intertextuális alakzatok vizsgálata, a korabeli folyóiratokban megjelenő *Quijotéről* szóló írások mint metatextusok értelmezése és az irodalmi alkotások archi/hypertextuális olvasásmódja olyan kérdésekre adhatnak választ, mint: Miért éppen a 19.

³⁸⁰ GENETTE 1979

³⁸¹ Pl. Arany János: *Csillag-hulláskor*, Reviczky Gyula: *Arany Jánosnak – Válaszul „Kozmopolita költészet” című versében*.

³⁸² GVADÁNYI 1796

³⁸³ „Mi haszna Don Quixotte-harcot követni?” ARANY L. 1998, 57.

³⁸⁴ CSENGEY 1903

század második felében válik a szélesebb magyar olvasóközönség és a kritika számára jelentős művé Cervantes alkotása? Miért épp az 1849–1905 közötti – konszenzus alapján meghatározott – irodalomtörténeti korszakban éri meg a legtöbb rész-, illetve az első teljes fordítást? Miért ekkor kerül először valójában a kritikai-irodalmi diskurzus figyelmébe? Miért „nyer először magyar indigenatust” – mintegy emelődik be a magyar irodalmi kánonba – az 1848–1849-es eseményeket követő nemzeti trauma idején? Miért válik a 19. századvégi nemzetkarakterológia egyik ikonjává don Quijote figurája? Miféle identitásképző modellt nyújthatott a személy, illetve a nemzet számára a „megértett” don Quijote/*Quijote*? Miért épp a *Quijote* az az irodalmi mű, amely pretextusként jelen van a fenn jelzett (válság)szövegek esetében? Milyen poétikai és narratológiai eljárásokat örököl a 19. századi magyar epika Cervantestől? Milyen új „(világ)olvasási stratégiát” nyújtanak e 19. századközépi, századvégi szövegek a korabeli és a ma befogadójának?

2. „[...] tán nem lesz minden érdek és érdem nélkül, ha tudniillik méltónak találtatik a' hazafiúsításra” – interpretált fordítástörténet

Arra a kérdésre, hogy íróink a *Quijote* melyik fordítását ismerték, vagy melyik közvetítő nyelven olvasták a regényt, csak egy alapos és hosszadalmas filológiai kutatás adhatna választ (ha adna). Némi támpontot a név helyesírása adhat: angol és német a Quixote (a régi spanyol alakú formával megegyező), francia a Quichotte (Quichott, Quichote), spanyol a Quijote és magyar a ritka Kihóte forma. Példának okáért Arany János esetében a spanyol irodalom (és történetének) közvetítő nyelveken, illetve magyarul ismeretét támasztja inkább alá, hogy don Quijote esetében az angol és német Don Quixote alakot használja prózai munkáiban, akárcsak *A csillag-hulláskor* IX. darabjában, ez utóbbiban továbbá egy német-magyaros helyesírással kevert Rozinánte alakkal nevezi meg a búsképű lovát.

Sajnos, arra nézvést, hogy Arany melyik *Quijotét* olvasta, nincs megbízható, egyértelmű filológiai adatunk.³⁸⁵ Szövegismeretének több szintje is lehetett: egy, az oralitásba feloldódó, a szereplőket némileg leegyszerűsítő történet bírása; valamely kivonatos, rövidített idegen nyelvű (leginkább német, talán angol) változatot is olvashatta; a *Toldi estéje*, *A nagyidai cigányok*, a *Bolond Istók* első részének és az 50-es 60-as évekbeli értekező prózája

³⁸⁵ Arany életében magyarországi megjelenéssel jelölt Cervantes-fordítások, melyeket elvileg forgathatott, a következők (de ez egyáltalán nem zárja ki azt, hogy nem magyarországi kiadást olvasott először): CERVANTES–FLORIAN 1829; *Don Quixote de la Mancha the life and exploits, of with the humorous conceits of his facetious squire, Sancho Pansa abridged*, Pest, 1846; CERVANTES–KARÁDY 1848; [CERVANTES–LUKÁCS M. 1843]; CERVANTES–HORVÁTH Gy. 1850–1853; ; CERVANTES–GYÖRY 1873–1876; CERVANTES–GYÖRY 1875.

darabjainak keletkezési ideje alatt magyarul a Karády-féle fordítást és Horváthét (az elbeszélő költemények esetében inkább csak annak első részét ismerhette), teljes *Quijotét* csak idegen nyelven olvashatott ; később a Győry-féle teljes és rövidített változatot is bírhatta.

A *Quijote* első része kiadásának 400. évfordulójára Rákosi Marianna elkészítette a magyar kiadások feltételezett teljes bibliográfiáját, s egy azokról szóló tanulmányt³⁸⁶. A kiadástörténetet napjainkig feltáró értekezés valóban hiánypótló. Noha a 19. századi fordításokat illetően már korábban saját utakon indultam el³⁸⁷, fenti szerző célkitűzése további inspirációkat nyújtott számomra³⁸⁸, akárcsak Végh Dániel fordítástörténeti/elméleti irányú kutatásainak³⁸⁹ kérdésfeltevései, belátásai.

Kiss Tamás Zoltán fenn hivatkozott tanulmányaiban pontosan írja le az irodalmi és a kultúrpolitikai diskurzus azon szölamát, mely a *Quijote* magyar nyelvű fordításának szükségességét egyre erőteljesebben hirdeti. Efféle várakozások mellett érhető, hogy amikor 1843-ban a Külföldi Regénytár sorozatban megjelenik az első magyar Cervantes-szöveg, *A bőkezű szerető*³⁹⁰, a fordító, Lukács Móríc magyarázkodni kényszerül:

A tisztelt olvasó bocsánatát reméljük, ha életírásában s munkái jellemzésében hosszasabbak leszünk, mint mások, e regénytárban megjelent lent egyéb biographiákban. Azt hisszük, hogy ezzel tartozunk azon magas polcznak, melyet Cervantes a világirodalomban elfoglal, tartozunk pedig különösen azért, mivel az itt mutatványul közlött novella, melynek választásában külső körülmények határoztak, magában véve nem szerezhethet az olvasónak kellő fogalmat szerzője írói érdeméről. Remekművét, Don Quijotet már csak terjedelme miatt sem lehetett adnunk, mert e gyűjteménynek legalább nyolcz kötete megtelt volna vele. Így tehát a mutatvány hiányait, magának a szerzőnek bővebb ismertetésével hittük pótolandónak e gyűjteményben, hol Cervantesnek, mint a regényirodalom első rendű hősének, kihagyni vagy csak úgy könnyedén s hanyagul bemutatni nem illett volna.³⁹¹

³⁸⁶ RÁKOSI 2005

³⁸⁷ GÖNCZY 2001

³⁸⁸ „Sobre las relaciones literarias húngaro-españolas hasta hoy sabemos poco. Con respecto a las ediciones húngaras del *Quijote* este artículo quisiera terminar o disminuir esta ignorancia. Debido a las fuentes insuficientes, no se puede afirmar casi nunca que conocemos ya todos los datos, pero esta investigación ya podría ser una materia de búsqueda para lo sucesivo.” RÁKOSI 2005, 20.

³⁸⁹ VÉGH 2008, 2009, 2012.

³⁹⁰ CERVANTES–LUKÁCS 1843

³⁹¹ LUKÁCS 1894, I, 67–68.

Az első magyar fordítást végül 1848-ban nyomtatják *Az ifjúság olcsó könyvtára* sorozatban. Talán nem véletlen vagy (bátorkodjunk ez időtávtól azt mondani) nem minden célzás nélkül való, hogy a *Don Quichotte de la Mancha*³⁹² című magyar *Quijote*-változatot az a Karády Ignác fordítja le, aki ez idő tájt épp a Kossuth-gyerekek nevelője, azaz annak a kultikus történelmi személyiségnek alkalmazottja, aki jó néhány kortársa szemében már ekkor is „csak” a „nagy álmodó”³⁹³. Karády a francia Florian-féle rövidített kiadványt³⁹⁴ vette alapul, s a nagyobbacska gyermekeket célozta meg mint olvasóközönséget.

Noha a korabeli publikum mintegy tudomást sem vett az első magyar *Quijote*-változatról³⁹⁵ – tegyük hozzá, valószínűleg egészen az újabb kiadásokig³⁹⁶ –, az intertextuális olvasásmódot választó 21. századi befogadónak azért válhat fontossá e kiadás, mert e francia utáni rövidített változatban is megőrzi *A borbély története*³⁹⁷ részt, amely értelmezésében mise en abyme-ként működik a *Quijote*-ban, s olyan poétikai, narratológiai eljárásokat alkalmaz, melyek modellként szolgálnak majd elsősorban Mikszáth Kálmán *Beszterce ostroma* című regényének.

A Magyarországon is ismert, „közkezen forgó” Florian-féle francia nyelvű fordítás magyar változatát némi módosítással (Sancho szólásmondásai esetében a német fordítást is használta bevallása szerint) készíti el Horváth György kecskeméti mérnök. Kétkötetes könyvének³⁹⁸ első rész 1850-ben, a második 1853-ban született meg. Utószóról sem feledkezik meg Florian után, mely magyarázatul szolgál arra, hogy miért lett az első rész 50, a második 55 fejezetre rövidítve.

Horváth saját fordításához írt rövid előszava is azt látszik megerősíteni, hogy – habár közvetítő nyelveken keresztül – már jó ideje jelen volt a *Quijote* a magyar recepcióban („Jelen

³⁹² CERVANTES–KARÁDY 1848

³⁹³ Végh Dániel inkább azt feltételezi, hogy Kossuth, „aki már 1838-ban használja a »szélmalmok elleni harcz« kifejezést”, maga ösztönözhetette a fordítást. VÉGH 2009

³⁹⁴ CERVANTES–FLORIAN 1829

³⁹⁵ „Esta refundicion apareció en 1848, pero no llamaba la atención del público por acontecimientos históricos.” RÁKOSI 2005, 10.

³⁹⁶ A Petrik-féle *Magyar Könyvészet* szerint létezik a Karády-fordításnak egy 1852-es (Új kiadás, egy képpel. [12-r. III és 243 l.] Pest, 1852. U. o. Kötve. – 48 p.), továbbá 1864-es változata (*Don Quixotte de la Mancha*. Nagyobb gyermekek szám. ford. Karády Ignác. (12r. 243 l.) Pest, 1864. Heckenast G.). Továbbá a fordító Karády nevének feltüntetése nélkül 1870-ben is kiadták újra: *Don Quichote kalandjai*, 1870, Heckenast (e példány az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető, kérdés, hogy ezt a példányt vette-e fel Petrik Géza retrospektív bibliográfiájába 1871-es évszámmal: *Don Quichott kalandjai*. Az ifjúság szám. (8r.) Pest, 1871. Heckenast G.)

³⁹⁷ CERVANTES–KARÁDY 1848, 113–118.

³⁹⁸ CERVANTES–HORVÁTH GY. 1850, 1853

mű nem új, sőt ismeretes tünemény az olvasó világban [...]”³⁹⁹). Ám, csak „most nyer először magyar indigenatust: – állítja Horváth, majd hozzáteszi – tán nem lesz minden érdek és érdem nélkül, ha tudniillik méltónak találhatik a’ hazafiúsításra.”⁴⁰⁰ Rendkívül fontosnak tartom Horváth ezen felismerését, illetve igényét, hisz egyértelműen jelzi számunkra azt a pillanatot, amelyben a Cervantes-szöveg idegensége végérvényesen szűnni kezd. A fenti idézetből emeljünk ki két szót: az egyik a *hazafiúsítás*, mely sensus litteralis fordításként, sensus allegoricus pedig olyan beavatási rítusként érthető, amely végre méltó műként immár végérvényesen a magyar nyelvi közösségbe, mintegy a magyar irodalmi kánonba emeli be a *Quijotét*; a másik a jog nyelvéből vett terminus technicus: indigenátust kap, azaz az 1848 előtti törvények értelmében bizonyos érdemekért kitüntetésképpen adományozott nemesi címet (később tágabb értelemben véve mintegy állampolgárságot, polgárjogot).

El kell ismernünk, nem szerénytelen vállalkozás egy magát műkedvelőként identifikáló fordítótól⁴⁰¹, hogy egy spanyol hidalgót magyar nemesi címmel ruházzon fel. Előszavának zárómondatában Horváth abbéli reményét fejezi ki, hogy készen áll a magyar olvasóközönség a be/elfogadásra:

E’ tekintetben nagy reményünk van, hogy Don Quichotte’ új hazája nem leend túl szigorú, sőt számot vetve ön magával, nem fog visszaútasítani egy olly hírhedett vitézségű erős bajnokot, mint a’ minő Don Quichotte a’ manchai.⁴⁰²

Fordítása első részének *Hölgyfutár*-beli beharangozása mintegy válaszként azt erősíti, hogy a magyar befogadók közössége, akiknek ez idő tájt valóban számot kellett vetniük létállapotukkal, identitásukkal, készen állnak a *Quijote*/don Quijote felkínálta vigaszra, értelemadásra:

Don Quijote a nagyhírű lovag, ki oly kedélyesen harcolt a szélmalmokkal, mintha csak most élne közöttünk [...], magyar fordításban megjelent Kecskeméten Szilády költségén négy képpel, s minden könyvárusnál kapható egy huszason. E mulattató olvasmány *most igen jókor jött*.⁴⁰³

³⁹⁹ HORVÁTH GY. 1850, [IV].

⁴⁰⁰ Uo.

⁴⁰¹ Az *Előszó*ban jegyzi meg, hogy a munka francia fordítási gyakorlatnak indult, majd szórakozásnak, végül kényszerből unaloműzésnek fejezte be, valószínűsíthető, hogy az 1848–49-es események alakították úgy, hogy „körülményei miatt nagyon reáért” (HORVÁTH GY. 1850, [III].)

⁴⁰² Uo., [IV.]

⁴⁰³ *Hölgyfutár*, 1850, júl. 6. [Kiemelés tőlem.]

A *Magyarország és a Nagy Világ* című lap 1870-től kezdi közzétenni Gustave Doré, francia festő művészi rajzainak néhány darabját, melyek a *Quijote* illusztrációjaként készültek. A k-s. álnevű szerző *Don Quichotte szélmalomharcza*⁴⁰⁴ címmel röviden arról tudósítja az olvasókat, hogy készülöben van egy magyar *Quijote*, ám annak kiadása igen sokba kerül, ezért a kiadó mecénásokat, előfizetőket keres:

Kiküldjük a manchai lovagot Doré generális felszerelésében, hogy hódítson a magyar közönség körében pártolókat azon eszmének, mely mellett a napi sajtó már melegen nyilatkozott. E lapok kiadói ugyanis a Kisfaludy-társaság s a magyar akadémia ajánlása mellett a Don Quihote-ot szándékozik kiadni Doré összes rajzaival és e célból aláírási íveket fognak kibocsátani. A kiadás költségei oly magasra rugnak, hogy a közönségnek csak tömeges pártolása teend lehetségessé az eszme kivitelét. Im, ily küldetésben lép ma a manchai lovag önök elé. Reméljük, hogy hódítani fog.⁴⁰⁵

A kiadás szükségessége melletti argumentáció mintha a 19. század elején megfogalmazott kultúrnemzet-kritérium variánsát hangoztatná:

Don Quichote de la Mancha, az „éleselmjű lovagot” van szerencsénk ezuttal Doré Gusztáv művészi rajzában a magyar olvasóközönségnek bemutatni, ki őt, fájdalom, csak hírből ismer, miután magyar Don Quichote mindez ideig nem létezik.

[...]

De ha felkelvén, tapasztalná [mármint Cervantes – G. M.], hogy míg Európa minden műveltebb nemzete átülteté irodalmába halhatatlan művét, csak egy, lovagiasságban a spanyollal rokon nép, melynek körében pedig annyi a szélmalom-harcz, s politikai életében annyi a Don Quichotismus, csak mi magyarok nem tettük ezt: Miguel Cervantes de Saavedra, a csonka bajnok, bizonyára felőlünk nem a legjobb véleménynyel szállana vissza százados sírjába.⁴⁰⁶

Úgy tűnik, hogy k-s. az elhangzottak szerint nem ismeri sem a Karády, sem a sokkal teljesebb Horváth-féle fordítást (pedig mint fennebb láttuk, 1870-ig a Karády-félét többször is kiadták,

⁴⁰⁴ k-s. 1870/12, 118.

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ Uo.

a Horváth-féle meg állítólag minden könyvtárban kapható volt.) Ha ez valóban így van, akkor több mint érdekes, hogy egy olyasfajta érveléssel, ami mintegy négy évtized távlatában Szekrényesy szavait visszhangozza⁴⁰⁷, ugyanarra a következtetésre jut, mint Horváth, azaz a *Quijote* szövege immár annyira megfelel a korabeli magyar olvasók elváráshorizontjának, hogy halaszthatatlan annak magyar nyelvű újrateremtése. Sőt, nem csak elodázhatatlan feladat, hanem kötelesség is, hisz az érvelés szerint nagy szégyen, ha épp a magyar, aki nemzetkarakterológiaiilag – természetesen – a legközelebb áll a spanyol néphez, elmulasztja a honosítást.

Érdemes megismételnünk a fordítások melletti érvelések éveit: 1850 és 1870. Nyilván nem véletlen, hogy a '49-es vereség utáni trauma ideje, illetve később, annak kezdete, hogy a kiegészítés eredményei illúzióknak kezdenek látszani, teremti meg azt a léthelyzetet, melyben világossá, megérthetővé, sajátta válhat a *Quijote*/don Quijote.

Arany esetében ha szem előtt tartjuk a kronológiát, akkor felvetődhet a kérdés, hogy miért éppen azokban a verses epikai alkotásokban vélünk architextuális vonásokat felfedezni, melyek egészükben vagy részükben az 1852-es Tisza Domokoshoz írt levél előtt keletkeztek, s melyben, épp azt mondja, hogy alig ismer valamit az igen dicsért spanyol irodalomból.⁴⁰⁸

Egyfelől nem hanyagolható el az a tény, hogy ekkor igény mutatkozott valami *Quijote*-szerű műre. Ezért jegyzi meg Horváth fordításának ismertetője, hogy „[e] mulattató olvasmány most igen jókor jött.”⁴⁰⁹ S lesz népszerű olvasmány Székely József, az egykor ünnepezt szerző feledésbe merült regénye, *A nagyidai cigányokkal* egy évben megjelenő, az első magyar (don) *Quijote*ként számon tartott *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás*. De már 1846-ban azt írja Erdélyinek Pesthy Frigyes:

véleményem az, hogy ezen sok cigánymeséket, melyekből az ország minden vidékén tán mást tudnak, összeszedni nem volna érdemtelen, és ha akadna ügyes humoristicus vagy satyricus íróink közül egy, ki nem sajnálná valamenyi oly egyes méseket [!] egy egészre olvasztani, bizony oly hazai komikus regényünk

⁴⁰⁷ „holott Cervantes regénye az ó és új világ minden nemzeteinél elterjedt, s a mai napig közmagasztalás tárgya. A magyart kivéve, nincs irodalmi míveltségű nyelv, melyre az lefordítva nem volna, s nincs bármi csekély literariai ismeretekkel bíró ember, ki azt legalább híréről nem ismeré.” SZEKRÉNYESY 1832, 410.

⁴⁰⁸ „Könyvtára igen jó darabokkal szaporodott, Hafiztól még én is keveset olvastam s a spanyol irodalomból sem sokkal többet; de hallottam dicsértetni, s ha isten éltet még vagy 70 esztendeig, majd talán nekem is lesz alkalmam elolvasni őket. Próbálkozzék fordításban, s küldjön nekem egy párt mutatványul.” Arany – Tisza Domokosnak, 1852. dec. 17. = AJÖM XVI, 131.

⁴⁰⁹ Hölgyfutár, 1850, júl. 6.

lenne, mely – ha kivált az adatokat ügyes korszerű célzásra tudja használni – a spanyol manchai hős mellett kudarcot nem vallana.⁴¹⁰

Másfelől azzal a hipotézissel élhetünk, hogy Arany levelében a 'sem sokkal többet' kitétel mögött a valamit alatt a *Quijotét* kell értenünk. Ezt támaszthatja alá az is, hogy az első teljes magyar *Quijote* megjelenése előtt születtek meg azok a tanulmányok, melyek – mint láttuk – egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a Cervantes regényére hivatkozáskor annak formális, modális, jellemalkotási, kompozícióbeli, műfaji sajátosságait is érzékeli Arany, azaz bizonyos, hogy ismernie kellett egy teljes változatot.⁴¹¹

Megfontolandónak tartom Végh Dániel azon felvetését is, hogy épp azok az 1850 és 1870 közötti szépirodalmi alkotások is „kikényszeríthették” az első teljes, eredeti nyelvből fordítást, melyek különféle transztextuális viszonyba léptek a *Quijote* valamilyen nyelven, s valamilyen kiadásverzióban ismert változatával.⁴¹²

Ám, még mielőtt azt a látszatot kelteném, hogy egyszerűen történelmi eseményeket hozok azonos nevezőre irodalmi folyamatokkal, arra is felhívnam a figyelmet, hogy a fordítások melletti efféle érvelések csírakezdeményei az 1870–90-es években folyó fordításelméleti diskurzusnak. Nem egy tanulmányban találkozunk majd ezen évtizedekben a fordítások kapcsán az indigenatus-eszmével, itt csak egyetlen – a növénynevelés metaforikáját használó – példát hoznék igazolásul:

A nevére méltó műfordításhoz már más követelmények fűződnek. Itt csak az lehet a fő cél, hogy az idegen művet, mint irodalmi terméket, a saját irodalmunk számára

⁴¹⁰ Pesthy Frigyes – Erdélyi Jánoshoz [Szend, 1846. június 27.] = ERDÉLYI 1960, I, 270–272, itt: 272.

⁴¹¹ Ugyanis – teljesen egyetértve Végh Dániellel – „a rövidített változatok kényszerpályán mozognak. Megfosztják a regényt a posztmodernitás felől izgalmas aspektusaitól és jelentésrétegeitől: az átdolgozók – az első fejezetek kivételével – kigyomlálják a Cervantes-szöveg retorikáját (a magyartalannak tetsző szerkezetek kizárólag a kóbor lovag kimódolt stílusát illusztrálendő maradhatnak), egyszerűsítik az elbeszélés szerkezetét (kiegyenesítik a fonódó kalandok és többszörösen közbeékelte történetek indáit) és elhagyják a mű fordítás- és irodalomelméleti jelentőségét rejtő értekező részeit. De említhetnénk az elveszett elbeszélői kommentárokat is: Cervantes (illetve elbeszélő hangja) teljesen eltűnik a megrovidított szövegekből. Némelyik változat – például Mándy szinte dramatizált átdolgozása – jelentősen változtat nemcsak a regény stílusán és elbeszélésmódján, de időrendjén s magukon a kalandokon is; míg más rövidítések (így példának okáért Györy saját 1875-ben elkészített átdolgozása) kevésbé torzítanak a mű arányain.” VÉGH, 2009.

⁴¹² „A 19. század második felének Don Quijote-recepcióját szintén lehetséges volna a magyar szövegek felől újragondolni. Nem túlzás-e azt feltételezni, hogy Arany János, Arany László, Kemény Zsigmond vagy Gyulai Pál 1850 és 1870 között írott elbeszélő művei kezdeményezték a Györy-féle fordítást?” VÉGH 2009

megszerezzük, meghódítsuk, az idegen talajból nemzeti irodalmunk talajába plántáljuk, hogy így ugyanaz a művelt közönség, mely irodalmunk termékeit figyelemmel kíséri, az ily fordítást is az irodalom integráló elemének, aesthetikailag élvezhető műnek tarthassa. Tudvalevő ugyanis, hogy az ily fordítások mindig és mindenütt nagy hatással voltak a nemzeti irodalom fejlődésére.⁴¹³

Visszatérve a Győry-féle magyarításhoz, 1873-ban szintén a *Magyarország és a Nagy Világ* ad hírt a megjelenő műről, s közöl portrét Győry Vilmosról:

Jelenleg Cervantes „Don Quijote”-jának fordításával bizta meg őt a Kisfaludy Társaság, s annak első kötete a legközelebbi hetekben már meg fog jelenni. [...] Az ő értelmezésében a fölvetett költő megmarad egészen annak a mi, mitsem veszítvén tartalmából és emelkedettségéből.⁴¹⁴

1873-tól kezdi közzé adni a Kisfaludy Társaság négy kötetben a spanyol eredetiből fordított, teljes szöveget⁴¹⁵ (ám Doré illusztrációi nélkül), melynek előszavában Győry tömören összefoglalja az eddig fenn elhangzott elvárásokat:

A Kisfaludy-Társaság intézkedik arról, hogy e nevezetes mű, mely a felsorolt nevek szerint Európának majd minden nyelvére át van már ültetve, s melyet egyébiránt — habár csak másod kézből — a miénk is birt: magyarul is meglegyen, minden kihagyás vagy önkényes elváltoztatás nélkül, az eredetiből fordítva s szigorúan ahhoz alkalmazkodva.⁴¹⁶

Így 1876-tól elvileg minden magyarul olvasó számára hozzáférhetővé vált a Cervantes-mű. A Győry Vilmos-féle *Quijote* sokak szerint napjainkig az egyik legjobb fordítás, amit valaha is készítettek műfordítóink. Tény, hogy a későbbi modernizáló fordítások is ezt veszik alapul.⁴¹⁷

1875-ben Győry is elkészít egy ifjúsági változatot⁴¹⁸, s ugyanerre vállalkozik Radó Antal is 1895-ben⁴¹⁹, ez utóbbi változat ad helyet a már 1870-ben beharangozott Doré-

⁴¹³ CSENGERI, 1894, 214. [Kiemelés tőlem.]

⁴¹⁴ *Magyarország és a Nagy Világ*, 1873/28, 349.

⁴¹⁵ CERVANTES–GYŐRY 1873–1876

⁴¹⁶ Uo., I, 5.

⁴¹⁷ „Esta traducción ejerció gran influencia sobre las ediciones posteriores, porque llegó a ser hasta hoy un punto básico de las nuevas traducciones.” RÁKOSI 2005, 12.

⁴¹⁸ CERVANTES–GYŐRY 1875, 407.

illusztrációknak. Radó fordításának sajátosságai, hogy a mese mint műfaj szövegépítkezését használja a történetmondás folyamán, s szem előtt tartva a magyar olvasó gyermeket mint odaértett befogadót, itt-ott támpontokat helyez el a szövegben:

Jóformán napestig lovag-históriákat olvasott, afféle rossz férczelményeket, melyekben „kóbor *levanték*” mindennemű *csudás vitézi* tettei voltak elbeszélve. Ezelőtt vagy kilencszáz esztendővel ugyanis sok ilyen bajnok ember volt, a ki a nyakába véve a világot, iparkodott hírré-névre jutni. Ezek a *vitézek* egész külön rendet alkottak: a lovag-rendet, melybe csak azt vették föl, a ki bátor és becsületes viselkedéssel jogot szerzett rá. A lovagok fő kötelessége a gyöngék védelme volt, amellet pedig a pogányok ellen kellett harcolniok. Látnivaló, hogy e *vitézeknek* igen tiszteleltre méltó *céljaik* voltak és valóban nagyon sok kiváló ember is akadt köztük. Sokuk tetteit könyvekben is megírták, a hol aztán az igazságot mindenféleképen megtoldották költött dolgokkal, pl. hogy egy-egy lovag sárkányok, óriások, bűvészek ellen hadakozott, holott pedig jól tudjátok, hogy ilyesek bizony sohasem voltak a világon. Ezeket a lovaghistóriákat egész Európában mindenütt olvasták, nálunk is Magyarországon, hol a nép ma is megveszi őket a vásáros emberek ponyvájáról.⁴²⁰

Az idézet szöveg kiemelései azt bizonyítják, hogy a *Quijote* honosítására tett kísérletek immár (a növénymetaforikánál maradva) túlajtásokat kezdenek növeszteni. Még inkább ezt látszik sugallani a Magyar Könyvészet 1901–1910 közé felvett megjelenési év nélküli ifjúsági változatának címe: *Az elmés, magyar (sic!) don Quijote la manchai lovag élete és kalandjai*.⁴²¹

Az utolsó „új” fordítás, ami még az érintett korszakhatáron belül születik meg, a Győry alapján átdolgozott Huszár Vilmos ifjak és felnőttek számára összevont változata 1900-ból.⁴²² E kiadás gondolatmenetünk szempontjából igen lényeges bevezetést tartalmaz. Huszár Vilmos tanulmánya⁴²³ a nemzetkarakterológia, a történelmi szituáltság felől indítva expressis verbis rámutat azokra hasonlósági pontokra, amely alapján közös nevezőre hozható

⁴¹⁹ CERVANTES–RADÓ, 1895

⁴²⁰ Uo., 1–2. [Kiemelés tőlem.]

⁴²¹ Sajnos e változatot a mai napig nem leltem fel, pedig – ha nem pusztán elírásról van szó – a cím szerint a fordítási folyamat egészét tekintve igen meglepő belátásokhoz vezethetne. *Az elmés, magyar don Quijote la manchai lovag élete és kalandjai*. Az ifjúság számára átdolgozott kiadás. (k. 8-r. 80 és 4 színes kép.) Bpest, (é. n.) Révai és Salamon kny.

⁴²² CERVANTES–HUSZÁR 1900

⁴²³ HUSZÁR 1900

a spanyol kultúra a magyarral, s mely imigyen magyarázatul szolgálhat a k. s.-féle „spanyollal rokon nép”-típusú kijelentésekre:

A hosszú harcz, melyet a spanyolok az arabok ellen folytattak, hogy saját országukat visszahódítsák ; az a szerepük, hogy utját állották az arabok terjeszkedésének és mintegy megvédték beözönlésük ellen Nyugat-Európát : sokban emlékeztet azokra az ádáz küzdelmekre, amelyeket mi vívtunk a török ellen, megakadályozva a mohamedánizmus terjeszkedését Kelet felől. Nyugaton Spanyolország, Keleten mi voltunk Európa védbástyái az iszlám ellen.⁴²⁴

Vagy:

[...] Cid, aki oly hőiesen harczolt a mórok ellen, mint a mi Hunyadi Jánosunk a török ellen; aki dicső győzelmeivel ép oly nagy mértékben járult hozzá az arab uralom megtöréséhez, mint Hunyadi a törökség erejének gyöngítéséhez [...] ⁴²⁵

Ám e nyilvánvaló azonosítások mellett sokkal finomabbak azok az el-elszórt mondatok, melyek a magyar befogadás lehetőségének „előfeltételeire” céloznak:

Élete [mármint Cervantesé] a spanyol nemzeti nagylét vakító korszaka és a süllyedés szomorú kezdete közé esik.⁴²⁶

Item: a magyar „nemzeti nagylét vakító korszaka” volt a reformkor és a szabadságharc, majd a szabadságharc bukása és az önkényuralom a „süllyedés szomorú kezdete”.

Figyelmeztetni akarta honfitársait, hogy ne rohanjanak hanyatt-homlok vesztőkbe és térjenek vissza őseik egyszerűbb szikásaihoz. Don Quijoteja voltaképpen a spanyolokhoz intézett szózat, amelyben síkra száll kora vétkei ellen.⁴²⁷

Item: a nemzeti erkölcsök, a nemzeti lét kérdése, a hagyomány és haladás dichotómiájának kérdése, mely a klasszikus magyar irodalom állandója.

⁴²⁴ Uo., VI.

⁴²⁵ Uo., VII.

⁴²⁶ Uo., XIV.

⁴²⁷ Uo., XV.

A humor csillogó mezében voltaképpen szomorú könyv ez a Don Quijote [...] ⁴²⁸

Item: a korszakban erőteljesen jelen van a humorfilozófia, ismerős „a nevetséges álarcába rejtett sírás” (Arany János).

Az ő tévedése [mármint Don Quijotéé – G. M.], hogy az álmot, az ábrándot, a szépet tartja valónak, és az életet, a mindennapi prózai valóságot hazugságnak és varázslatnak. ⁴²⁹

Item: az álom – való toposza végigkíséri a 19. századi magyar irodalmat.

Cervantes Don Quijotéjének története az emberi lét egész körét felöleli és a költészet minden hangnemét: a tragikumot, komikumot, a humorost, az érzelmet magában egyesíti. ⁴³⁰

Item: a 19. század vége felé haladva egyre erőteljesebb a hangnemek keveredése egy-egy műalkotáson belül (sokukban – nem kizárt, hogy – épp a *Quijote* hatására, ám valószínű, hogy a korabeli befogadók jó része hamarabb ismerte azokat a szövegeket, amelyekre a *Quijote* hangnemkeverése hatott, mint magát a *Quijotét*, azaz épp azért vált könnyen befogadhatóvá a *Quijote* kevert hangneme, mert e poétikai eljárás ismerős volt már például a *Toldi estéjéből*, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájából*, a verses regényekből stb.)

Ilykép ez a mű az egész spanyol nemzet kortörténetének tükré lesz, amelyben azonban minden nemzet és minden kor megláthatja magát. ⁴³¹

Item: a térben és időben idegen megértése önmegértésünkhöz vezet el. 1848-49 után, valamint a századfordulón számos irodalmi szöveg tétje a személyes és nemzeti (közösségi) (narratív) identitásképzés.

⁴²⁸ Uo., XXIII.

⁴²⁹ Uo., XXIII.

⁴³⁰ Uo., XXVIII.

⁴³¹ Uo., XXV.

3. A *Quijote* 19. századi magyar fogadtatástörténete

A 19. századi fordítások végére érve, s Huszár Vilmos *Bevezetését* boncolgatva a (don) *Quijote*-jelenlét egy másik síkjára értünk el. Mielőtt klasszikus irodalmunk – különös tekintettel Arany János írásművészetének – néhány darabja és a (don) *Quijote* együtt olvasására ténylegesen kísérletet tennék, próbállok tágabb kontextust teremteni a szövegközi vizsgálódáshoz. A korabeli fordítások áttekintése után még két vizsgálódási szempontra néhány példán keresztül rá kell mutatni: egyrészt arra, miként van jelen Cervantes és a (don) *Quijote* a korabeli kritikai diskurzusban és publicisztikában, másrészt arra, hogy a „klasszikus magyar irodalom”-értésben hogyan mutatkozik e hatástörténeti jelenség.

A korabeli periodikákat lapozgatva a kritikai, publicisztikai írásokban folyamatosan elő-előbukkan a *Quijote* vagy csak don *Quijote* hol rövidebb, hol hosszabb értelmezése, vagy egyszerűen valamiféle utalás a regényre vagy hősére.

A *Koszorú*ban tudósítást kapunk arról, hogy Sardou Viktor (=Victorien Sardou /1831–1908/) a *Don Quichotte* című drámáján dolgozik⁴³². Majd később e darab Gymnase-színházbeli bemutatójáról is, melynek különlegességeként emeli ki, hogy maga a Sardou-darab rossz kritikát kapott, ám a Gustave Doré rajzai után felépített díszlet és gépezet a közönség tetszését elnyerte, olyannyira, hogy a tapsvihart Doré páholya, s nem a színpad felé irányozta.⁴³³ Gustave Doré rajzai láttuk a Kisfaludy Társaság Györy-féle fordítása kapcsán kerültek elő egy évtized múlva a *Magyarország és a Nagyvilág* lapjain.

Bartalus Istvánnak a trubadúrokról és zsonglőrökről írt esszé-sorozatában⁴³⁴ nem csak arról olvashatunk, hogy a provencai verses lovagregényeknek bölcsője „Spanyolhon arab tartományai”, honnan a spanyolok éppúgy kölcsönözték a költői formákat, hanem tudomást szerzünk egy megnevezetlen angol író⁴³⁵ *Quijote*-hypertextusáról is: *Arabella vagy Don Quixote szoknyában* – a női don *Quijote* nálunk egy modernizálódó kor antihősnőjeként reinkarnálódik Bródy Sándor regényében.

A Cervantes életét, vagy hányattatott sorsának bemutatását vállaló 19. századi írások gyakran folyamodnak ahhoz a megoldáshoz, hogy a maga teremtette világ fiktív alakjainak

⁴³² Koszorú, 1864. febr. 28. II/I/9, 215.

⁴³³ Koszorú, 1864. aug. 28, II/II/9, , 215.

⁴³⁴ BARTALUS 1863

⁴³⁵ Charlotte Lennox 1752-es Londonban kiadott regényéről, a *The Female Quixote, or the Adventures of Arabella*ról van szó.

mezét húzzák vissza a spanyol szerzőre.⁴³⁶ Így tesz a Koszorú Külföldi szemle rovatának ismeretlen (?) tudósítója is, aki a (mára már a feledés homályába merült, korában jeles) spanyol irodalomtörténész, Don Blas Nasare (!) y Feriz Cervantes-életrajzi adatát és narratíváját ismerteti az addig hézagosan ismert 1568-ik évről. A spanyol irodalomtörténész szerint az Aquaviva bíbornok életéről szóló „Storia dei piu celebri Cardinali” fontos mellékszereplője egy ifjú spanyol, Michele Savedoro, aki nem más, mint Miguel de Cervantes Saavedra. S máris irodalmi hősként olvassuk olasz kalandját, s szerelmi történetét egy Beatrice nevű hölgygel.⁴³⁷

Vagy olyan szenzáció apropóján kerül címlapra, minthogy Alensio y Toledo nevű sevillai ügyvéd rábukkant Cervantes egyetlen hiteles képére, melyet közzé is tesznek egy francia lap után.⁴³⁸

Kemény Zsigmond a *Classicismus és romanticismus* c. írásában már társadalomtörténeti aspektusból világítja meg Cervantes színrelépést:

Azonban mihelyt a kóbor lovagok szerepe a megszilárdult államhatalom miatt feleslegessé és az ököljog kiirtása után veszélyessé lőn, tüstént föllépett egy lángezü romanticus, Don Quixote hallhatatlan írója, és a lovagiasság e nemét a nevetségessé tétellel eltörölte.⁴³⁹

Salamon Ferenc Csokonai *Dorottyájáról* értekezőn a komikus alakformálás módozataira don Quijote figuráján keresztül világít rá:

Lehet a comicus hős egy nem saját jellemében meghasonlott ember, hanem olyan is, ki környezetében, a társadalomban és korában Don Quixote őszinte következetességével lesz nevetségessé⁴⁴⁰.

Greguss Ágost vígjátékának bírálója is Cervantes figurateremtésével példálózik:

Ha Cervantes egy szobájában okoskodó Don Quixotte-ot rajzol, nem századokig, hanem hetekig sem élt volna műve.⁴⁴¹

⁴³⁶ Jó példa erre a műben betéttörténetként is szereplő algériai kaland, SZEKRÉNYESY 1832.

⁴³⁷ *Koszorú* 1863. szept. 27. II/13, 306–308.

⁴³⁸ D-s. 1865, 427–428.

⁴³⁹ KEMÉNY 1864, 2.

⁴⁴⁰ SALAMON 1861

⁴⁴¹ # 1861, 648.

A komikus alakformálás kapcsán Sancho Panza mint egy universalia megtestesítője jelenik meg *A hindu dráma* című ismertetésben, melyet Arany fordít le egy német cikk után a *Szépirodalmi Figyelő* számára:

Schlegel megjegyzi, hogy minden színpadnak megvan a maga bohóca; meg a hindunak is az ő vidusakaja, ki valamint a spanyol színpad gracioso-ja, kíséri a hőst, mint annak meghittje és barátja, s sancho-panzai bohóckodással űzi tréfáit főnöke magasb érzelmeivel, ily módon a romantikai hősködést a közélet mindennapi színvonalára szállítván.⁴⁴²

A Mähly vígjátékról szóló könyvét ismertető –y a spanyol vígjáték történetéből nem csak Lope de Vegát, de a komédiaíróként kevésbé (el)ismert Cervantest is kiemeli, sajnálkozva azon, hogy annak korai darabjai elvesztek, melyek bizonyára remekebbek voltak, mint a későbbi elkapkodott munkák, hisz nehéz elképzelni, hogy az az auktor, aki a komikai regényt megteremtette, ne lett volna kiváló vígjátékszerző.⁴⁴³

Bérczy Károly a humorról értekezvén viszont épp a *Quijotét* hozza példának a komikum és a humor más milyenségének hangsúlyozására, a cervantesi opust kvázi unikummá kiáltva ki a spanyol irodalomtörténetben:

a spanyolban Cervantes csaknem egyedül képviseli a humort, nem említhetvén néhány drámaíró, miután a drámának természeténél fogva nem lehet alaphangja a humor.⁴⁴⁴

A nevetséges, szélmalmokkal hadonászó, némileg pejoratív képként megjelenő don Quijote-ikon bizonyára egy szélesebb közeg számára ismerős volt (azoknak is, akik nem olvasták semmilyen formában a *Quijote* történetét). Ezért építheti például retorikáját bátran a populárisabb *Hölgyfutár* szerzője don Quijote párhuzamára egy kisközösségi ügy kapcsán:

Midőn Spanyolország koszorus költője, Cervantes, Don Quixotte című jeles művét írta, a régi lovagkor ódon s már elévült szokásait akarta nevetséges színben előtűntetni, esze ágában sem volt az, hogy a tizenkilencedik század közepén is találkozzandnak manchai hősének méltó vetélytársai, kik a levegőben szélmalmost látanak s azokat óriásoknak képzelik.

⁴⁴² [ARANY] *** 1861, 600.

⁴⁴³ -y 1862

⁴⁴⁴ BÉRCZY 1860, 98

Az újabbkor e Don Quixotteja a Handabanda, midőn egyik számában farsangi politika, vagy politikai farsang címe alatt, politikátlan együgyűséggel okoskodik a kalocsai casino-egylet ügyei fölött, nevezetesen azon eljárásról, hogy a f. évi farsangi időszak alatt nem akart bált tartani. [...]

Azt mondja, hogy a bált nem akaró közönség ellenbált rendezett. – Persze, miután felkötötte Don Quixotte fakardját, meglátta a szélmalmot és neki ment, hogy azt dicsőségesen leverje. Azonban mi, kik tisztán látunk és nem kötöttünk fakardot szélmalom féle óriások leküzdésére, mi sem ellenbált, sem egyéb e félét nem látunk sehol, – de mégis: – a Handabandában, hol az ujkor Donquixotteja életlen fakardjával a levegőben hadonáz.⁴⁴⁵

Érdekes jelenség, hogy Eötvös József és Mikszáth Kálmán is hajlamos leegyszerűsíteni a quijotizmust, míg szépíróként cizelláltabban kezelik a jelenséget, közéleti íróként a nevetséges, ugyanakkor káros maradiság emblémájaként, olykor szatirikus stigmatként használják don Quijote figuráját:

Eötvösnél:

Újabb időkben (s ebben egy kis érdemem van) az emberek kissé józanodni kezdenek, és a purizmus Don Quijote-jai is felhagynak fanatizmusokkal, míg azonban a természettudományi irodalom Szabó Józsefek és consortei kezében marad, addig a bajon gyökeresen segíteni nem lehet. Az irodalom ferdeségeit csak írók hozhatják helyre, s reményem, ha ti, fiatal emberek a munkához fogtok, a régi akadémikusok csak mint makulatúra fognak használtatni.⁴⁴⁶

Mikszáthnál:

Azon percben, midőn a don Quixot-ok, kik magukat vicispánoknak nevezik, elég vakmerők az államügyek rendes menetét föltartóztatni, és ahelyett, hogy néma megadásban engedelmeskednének, a fokossal hadonáznak: szent kötelességgé vált ily szemtelen öntúlbecsülést teljes erővel összezúzni. Ez a lázító brutalitásra legjobb és leghathatósabb ellenszer.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ HANG 1863, 297.

⁴⁴⁶ EÖTVÖS József, 326. Eötvös Lorándnak (1870. március 19.), 19/3 870 Képviselőház = EÖTVÖS 1976, 318.

⁴⁴⁷ MIKSZÁTH Kálmán, A „Wehrzeitung” a magyarok ellen = MKÖM LV

Apponyi után kitódul a Ház a folyosóra, s még egy ideig beszél Apponyiról; ki dicsérőleg, ki csípősen, de mint szónokról csak egy a nézet, hogy büszke lehet rá a parlament.

Előhozzák, milyen volt mai szerepében. Valami gonosz lélek elfecsegi: hogy egy régi fotográfián látta a Don Quijote jelmezében, mögötte Sancho Panzának Bernáth Dezsőt.⁴⁴⁸

Még nagyobb hatást tett, mikor elmondja a közigazgatási reformról, hogy amint a kormány azt látta, hogy a fal nem dől le a rohamra, nem makacskodott soká: »Hisz van még más fal is, menjünk annak neki.«

Ki hitte volna Asbóthról, hogy ilyen jó humora van?

Az ellenzék egy része kacagott, tapsolt. De az Asbóth jó barátjai búsan nézegették az új Don Quijotét, aki szinte egy nagy falnak megy most neki. Csakhogy makacsul. Mert hol talál ő ezután most másik falat.⁴⁴⁹

stb.

Gyulai Pál a *Néhány szó a kritikáról*ban használja a „viv don quixotei harcot”⁴⁵⁰ szófordulatot, Brassai mint fordító veszi magára a megvetett Don Quijote-i gúnyát, mikor az „édes anyai nyelvünk” „nemzetiessége mellett hadonáz”.⁴⁵¹ Don Quijote mint nem kívánatos, de kétarcú szereplehetőség Salamon Ferenc Szemere Miklóshoz a Szépirodalmi Figyelő hasábján írt nyílt levelében tűnik fel:

Ha a legjózanabb nézetei, legbizonyosabb igazságai, legésszerűbb elvei vannak is az embernek, kiállhat az irodalmi Hortobágy közepére az ismeret, meggyőződés s ékesen szólás egész fegyverzetében : igazat adhatnának tán szavának; de figyelemre nem méltatják, — s a legjózanabb ember is félhet ily viszonyok között, hogy Don Quixottá lesz, kinek ábrándos esztelenségétől, rajongásától messze van, de alakja nem kevésbé szomorú alak.⁴⁵²

Hogy don Quijote és a *Quijote* értelmezése nem volt ennyire egysíkú, az evokáló szépirodalmi műveken kívül, az ez idő tájt megjelenő esszéisztikus, értekező írások is jelzik.

⁴⁴⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *A t. házból (Hatodik nap)* = MKÖM LXXVIII, 81.

⁴⁴⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *A t. házból* = MKÖM LXXXII, 102–103.

⁴⁵⁰ GYULAI 1861, 275.

⁴⁵¹ BRASSAI, 1861, 434.

⁴⁵² SALAMON 1862, 134.

Gyakran találkozunk a *Quijotéra* való utalással esztétikai értekezésekben, ezek mindig az adott elmélet, gondolatmenet igazolására szolgáló példaként funkcionálnak.

Lásd például Greguss Ágostnál:

Ünnepélyes, méltóságos emelkedettsége magamagát megsemmisítő dagálylyá csigázódik, és nevetünk rajta: a torképből hathatósan előtör a furcsaság eleme. Máskor meg e torzkép akárhányszor szívünket indítja meg, és sajnálkodó rokonszenvet gerjeszt. [...] és meg van a lovagban, a mi őt épen torzképnek bélyegzi: hogy eredetije, az eszményi lovagiasság, alkalmazásának gyakorlati semmisége által, eltorzul és saját magának ellenképévé lesz.⁴⁵³

Az *Ország Tükre* cikkírója Cervantes-életrajzában hosszan idézi egy német szerző gondolatait, aki nemcsak a mű irodalom- és műfajtörténeti helyét jelöli ki, hanem „a legnagyobb eddig költött allegoria” filozofikumát, modalitásbeli összetettségét is hangsúlyozza⁴⁵⁴, sőt megkülönböztetve kétféle befogadót, a *Quijote*-olvasás és -értelmezés milyenségéről is ítéletet mond :

A felületes olvasó, a »Don Quixote« olvasásánál, mely a komikumot minden alakjában és formájában remekül variálja, csak jóízűt fog nevetni rajta; de a mélyebb gondolkodó azon meggyőződésre jutand, hogy az a szellem és anyag, az élet költészete és prózája közti örök ellentétek hű feltüntetése.⁴⁵⁵

Edward Bulwer Lytton (1803-1873) esszéjének fordítása, a *Művészeti elvekről* különösen figyelemre méltó a *Koszorúban*, mert abban Cervantes *Quijotéja* többször példa, a prózairodalom vonatkoztatási pontja. Címadó hőse, don Quijote pedig mint minőség olyan jellem típusként értelmezhető, mely képes az esztétikai kategóriák (humoros, magasztos) együttes felmutatására, s talán először itt jelenik meg magyar nyelven a 'quijotizmus' is definícióként:

⁴⁵³ GREGUSS 1858, 369.

⁴⁵⁴ „Mély humora nem elégedett meg azzal, hogy a romanticizmus szörny-szüleményeit semmivé tegye, hanem kiszélesítette és alkotta anyagát oly remekművé, mely az emberélet megoldatlan és megoldhatatlan talányával foglalkozik. A lovag helyébe az embert teszi. Az emberi lélet tragicomédiáját, mely az eszmény és való közt folytonosan ingadoz.” D-s. 1865, 427.

⁴⁵⁵ Uo.

Ismét, ha ama prózai románban vagy ábrándban, »Don Quixote«-ban, a hős jellemét úgy nézhetnők, mint egy egyénét, kire az életben bukkant Cervantes, az a jellem nem volna egyéb egy szabályellenes és nyavalyás példánynál, melyet egy gúnyköltő torzképe mintájául vett. De úgy szemlélve, mint az emberi egész természetben dúsan elszórt bizonyos minőségek typusa, lélektanilag igaz és művészileg tökélyes az a jellem; annyira, hogy valahányszor egy oly tulzott és minden korláton túl csapongó lelkesülés eszméjét akarjuk jelezni, mely az emberi bajok és jajok orvoslását veszi célba, s a mely, nevetséges létére is bámulatunkat vívja ki s szeretetünket nyeri meg, a »Quixotismus« kifejezéséhez folyamodunk. A »Don Quixote« fogamzatának nagysága abban rejlik, hogy bizonyos nemes érzelmet fest hiven, a mely, láthatatlanul bár, vagy módosítva, minden igazi nemes természetben megvan. És innen van talán, hogy minden magas humoru művek közt, Don Quixoteban legközelebb jár a humoristicum a magasztoshoz.⁴⁵⁶

Talán a Bulwer-esszétől nem függetlenül, igaz jó néhány számmal később, de még a Koszorú ugyanezen évfolyamában, Arany a Gvadányi-tanulmányban ugyancsak nem szimplifikált figuraként (ahogy általában közszájon foroghatott évszázadokon át a szélmalomokkal harcoló don Quijote rogyant lován, leválasztva az eredeti regényről mint sokrétegű szövegtörzsről) mutatja be a manchait, s nem mellesleg a cervantesi narrációs csavar zsenialitását. A figuraképzés gyengeségére Gvadányi *Nótáriusában* épp a pazarul megformázott cervantesi alakon keresztül figyelmeztet⁴⁵⁷, illetve a *Quijote* példáján tárgyalja a fiktív alak történeti személyként, a fiktív cselekmények valós eseményekként felléptetését, mint az elhíttetés külső eszközét. Ez utóbbi azt a narrációs trükköt leplezi le, ahogy a második kötetben don Quijote és Sancho Panza mint önmaguk imaginárius történetét olvasó, másik szövegvilágban élő reáliák dühösen kirohannak az *ál-Quijote* szerzője ellen, s azt állítják, hogy az a szín tiszta valóság, amit Cervantes írt le, a másik könyv fikciós koholmány:

Külső eszköznek veszem az elhíttetés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don Quixote első kötete megjelent, valaki Cervantesen túl akarván tenni, szintén adott ki egy

⁴⁵⁶ BULWER 1863, 148.

⁴⁵⁷ „Gvadányi nem csak az egyénítésig nem jutott el; olykor még a typusból is kiesik. Notáriusa majd tanult ember, majd tudakosságban nevetséges; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohócza ferdeségeiben. S e kettősség, hogy t. i. okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagyíró lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi a rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén.” [ARANY JÁNOS] M. P. 1863, 578.

könyvet a híres lovag viselt dolgairól, Cervantes a II-dik kötetben úgy boszúlta meg magát, hogy vetélytársa könyvét maga Quixote ur kezébe juttatja, ki nagy indignációban tör ki, mennyi hazugságot összeirt ő róla az a *másik*. S mindjárt hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság, az az igazi csak, a mit Cervantes irt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik és komoly műben az is volna, rendkívül hatásos arra, hogy a költött alakot valóságos élő személynek képzeljük; hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanul hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.⁴⁵⁸

Igazán pikáns akkor lehetett volna ez a példa, ha maga Gvadányi is hasonlót szolgáltatott volna Aranynak, aki e tanulmányában még abban a meggyőződésben van, hogy a falusi nótáriusról trilógiát írt Gvadányi. A *Peleskei nótáriusnak pokolba menetele* (Basilia, 1792), mit a *Koszorú* szerkesztőjéhez Török Károly református tanuló küldött be, s melyről a lap 1863-as első kötetének 209. oldalán tudósít, mint később kiderült, sikerhajhász hamisítvány. Valóban izgalmas lett volna, ha nótáriusunk *A falusi nótariusnak elmélkedései, betegsége, halála és testámentomában* don Quijotéhoz hasonlóan „indignációban” tört volna ki.

Arany más esetekben is felveszi irodalomtudósi példatárába a *Quijotét*, így a *Széptani jegyzetekben* Cervantes művét hozza példaként arra, hogy a satíra a klasszikus formáján túl más irodalmi formában, így a regényben is jelenvaló lehet.⁴⁵⁹ A *Zrínyi és Tassóban* vándoraneidotaként leplezi le az elsőre cervantesi ötletnek tűnő számárlopást.⁴⁶⁰

Jómagam egyelőre közel sem találtam meg az összes nyomot⁴⁶¹, de a fenti példák alapján (s – megelőzendő – a vizsgálat alá vont szépirodalmi művek tanúsága szerint) bátran kijelentem,

⁴⁵⁸ Uo., 601.

⁴⁵⁹ „de a klasszikus formán kívül a satíra, sok más egyéb formába is öltöztethetjük így: »Don Quixote« regényi alakot visel” ARANY 2012g, 284.

⁴⁶⁰ „Nem illő komoly tárgyaláshoz, de meg nem állhatom, hogy föl ne hozzam Cervantes egy furcsa helyét, annak bizonyosságául, hogyan forog csak egy elmés anecdot is kézről kézre. Sancho alól a szamarat ellopják, midőn rajta szunnyad, oly módon, hogy nyergét négy karóval felpöckelik s szépen kivezetik alóla a szerény állatot. Az ötlet Cervantesének gondolható, de éppen így orozza el, Ariostónál, a Sacripante lovát Brunello híres tolvaj: La sella su quattro aste gli suffolse, / E di sotto il destrier modo gli dolse (XXVII. 84), Nyergét felpöckölá négy szál karóra, / S úgy a csupasz mént kilopá alóla. Brunell a Károly-mondák famosus tolvaja, s a lopás ezen furfangos módja hihetően Ariostónál sem eredeti, hanem mondai részlet.” ARANY 2012e, 109–110.

⁴⁶¹ Igazi áttörést az jelent majd, ha a 19. századi magyar periodikák egészét digitalizálják, ugyanis ma igen megnehezíti a (don) *Quijote*-fogadtatástörténet kutatásának e szálát az, hogy pillanatnyilag sok lapnak, folyóiratnak még csak (annotált) repertóriumuk sem létezik, az üdítő kivételektől eltekintve, mint például a Debreceni Egyetem Elektronikus Archívumában vagy az Arcanum Digitális Tudománytárában fellelhető folyóiratok.

hogy a 19. században jóval differenciáltabban érthették a *Quijotét* és don Quijote figuráját, mint azt korábban gondoltuk. Így csak részben tudok egyet érteni Schlachtovszky Csaba azon kijelentésével, hogy:

A múlt század végének olvasóközönsége, amikor kezébe vehette a Don Quijote első teljes, spanyol nyelvből fordított változatát, úgy tűnik, már birtokában volt egy bevett metaforikus vagy még inkább allegorikus értelmezésnek, amelyet a regény alaposabb megismerésének lehetősége sem tudott megingatni.⁴⁶²

Valóban hamarabb volt jelen egy metaforikus vagy allegorikus értelmezés, mint maga a műismeret, ugyanakkor épp azok a szépirodalmi alkotások, melyeknek hyper/architextusa többé-kevésbé, implicit vagy explicit módon a *Quijote*, úgymond dresszírozták is reflektálva vagy reflektálatlanul a korabeli befogadókat arra, hogy állandó elmozdulásban újra és újra (át)értelmezzék azt. Így nem beszélhetünk pl. egy don Quijote-ikonról, sokkal inkább ikontípusokról. A 19. századvégi és későbbi kritikusok, amikor a hypertextus-írást célul kitűző Bródy Sándor (lásd *Don Quixote kisasszony* c. regényét) vagy Csengey Gusztáv (lásd *Don Quijote* c. verses regényét) művét negatív kritikával illették, s egyik hiányosságuknak épp azt hozták fel, hogy semmi közük sincs don Quijotéhoz, meglehet, hogy nem a „letűnt kor szélmalmokkal hadakozó nevetséges öregembere” sematikus ikonját kérték számon. Sokkal valószínűbb, hogy egy olyan don Quijote-ikont hiányoltak, mint ami Toldiként, Radnóthy Elekként, Tarnóczi Sáraként, Pongrácz grófként multiplikálódik. Ugyanakkor a kritikusok nem értették meg, hogy ezek a szövegek mégiscsak kötődnek a pretextushoz, ha másmilyen invenciók alapján is, mint az intertextuális viszonyt elrejtő, ám számtalan *Quijotéból* származó tematikus, modális, formális kategóriát érvényesítő texusok, s talán mégis van bennük valami mélység (legalábbis a szerzői szándék szerint). Így fordulhat elő például, hogy a *Don Quijote* c. verses regény szerzőjének műve 1903-as kiadásakor előszóban kell magyarázkodnia:

Az én művemről néhány év előtt az Akad. Értesítőben egy különben nagyon elismerő bíráló jelent meg, melynek az volt az egyik kifogása, hogy az én hősöm nem Don Quijote, mert „nem egy régi kor ideáljaiért lelkesül időszerűtlenül, hanem csak az ár ellen úszik.”

Erre a megjegyzésre akarok válaszolni, egyrészt azért, hogy olvasóközönségemet előre is tájékoztassam a felől, hogy mit tartok én Donquijotismusnak? s hogy általában mi köze az én művem magyar alakjának a nagy Cervantes lovagjához?

⁴⁶² SCHLACHTOVSZKY 1999, 83.

Másrészt meg akarom magyarázni, hogy a bírálóknak legalább ebben az egyben nincs igaza.

Hogy Don Quijote egy elmúlt kor ideáljaiért küzd időszerűtlenül, az a dolognak csak egyetlenegy oldala s éppen nem az az oldala, melyről a közvélemény nézi; hiszen Don Quijotét az egész világon széltiben, hosszában nem e fővonása szerint használják hasonlatul. A Don Quijotizmus nemcsak ez, hanem egyéb is, sőt mondhatni, hogy erről az oldalról kevésbé ismeretes.

Don Quijote képzelődő az, a kit a közönség jobban ismer, mint a lovagkört föltámasztani akaró lovagot. Nagy kérdés még az is, vajjon ez-e a célja?⁴⁶³

Ebből az idézetből is láthatjuk, hogy a quijotizmus legalább három módozatban volt jelen a 19. századvégen: a régi kor ideáljáért lelkesülő ember, a képzelődő és egy ezeket is magába foglaló összetettebb lelkeség. Ez utóbbit Csengey így határozza meg:

Donquijotaság az önzetlen nemes küzdelem már magában is az önző gyakorlati irányú emberek közt.

Mert ilyféle értelemben használják ezt a hasonlatot mindenfelé.⁴⁶⁴

Csengey Gusztáv szavaiban itt viszont már az Ivan Turgenyev – Jancsó Benedek hatás lepleződik le. A Szana Tamás szerkesztette *Koszorú* 1884-ben a *Nord und Süd* folyóiratból veszi át Turgenyev nagyhatású komparatív tanulmányát Hamletről és don Quijotéről⁴⁶⁵. Néhány évvel később, 1889-ben jelenik Jancsó Benedek azonos című, s hasonlóan párhuzamos jellemrajzra vállalkozó írása⁴⁶⁶. Jancsó tanulmányában szövegszerűn kimutatható Turgenyev hatása, ő maga is hivatkozik egy helyütt rá. Mindketten az egyetemes emberi élet visszatükröződésének két perspektíváját látják a címszereplőkben, s míg don Quijote a hit önzetlen lovagja, addig Hamlet az analízis és önzés kételkedő embere.

Ugy látszott nekem, hogy e két típusban az emberiségnek két alapjában különböző tulajdonsága van megismerésülve, ama tengelynek két végpontja, a mely körül az egész mindenség forog.⁴⁶⁷

– nyilatkoztatja ki Turgenyev, s erre visszhangzanak Jancsó szavai:

⁴⁶³ CSERGEY 1903, 3.

⁴⁶⁴ *Uo.*, 4.

⁴⁶⁵ TURGENYEV 1884

⁴⁶⁶ JANCÓSÓ 1889

⁴⁶⁷ TUGENYEV 1884, 105.

Az ethika egyiket önzésnek, a másikat pedig szeretetnek nevezi. E kettő alkotja moralis életünk tengelyének két sarkát. Erkölcsi természetünk e két sarkát fejezik ki Hamlet és Don Quichotte.⁴⁶⁸

Turgenyev meglátása szerint az emberiség történetében e két típus aránya változó, s úgy tűnik, hogy kora inkább hamleti. Feltehetően e gondolatból indul ki Jancsó, amikor e két típust a történelemre vonatkoztatva azt állítja, hogy abban olykor a don Quijote-i máskor a hamleti vonások uralkodnak. És ezen a ponton, most már Turgenyevtől elrugaszkodva, tesz egy visszafogott értékelést, amikor kimondja, hogy az 1840-es évek kora don Quijote-i, hőseivel, újítóval, prófétáival, lángeszű költőivel és művészeivel – míg saját kora kételkedő hamleti.

Bár Jancsó is, akárcsak Turgenyev, tarthatatlannak mondja saját korában a don Quijote-i jelleget a hamletivel szemben, mégis az előbbit tünteti ki szimpátiájával. S míg az 1840-es éveket csak fenntartással nevezi don Quijote-inek, lejjebb, amikor a tömeg és nagyember viszonyáról beszél Sancho Panza kapcsán, a hamleti kor gyermekeként már-már patetikus hangnemet üt meg:

Sancho Panza e ragaszkodása kifejezi s talán satirizálja is a nép tömegének ama világtörténelmi fontosságu tulajdonságát, mely képessé teszi arra, hogy időről időre felemelkedve nagy és nemes gondolatok, fenséges eszmék hordozójává és hadseregévé legyen. Ez a tulajdonság magyarázza meg azt a hitet, melylyel a történelem folyamában a nép nagy tömege egyes nagy emberek működésének megváltó ereje iránt viseltetett, azt az önzetlen lelkesedést, melylyel az általa csak sejtett vagy legfőlebb is félig értett eszmék érdekében házat, családját, mindennapi kenyerét feledve, oda rohant a csatátérre; azt az önfeláldozó szeretetet, mely szívében él kiirhatatlanul egyes nagy emberek Kossuth Lajosok és Garibaldik iránt.⁴⁶⁹

S végezetül, arra a kérdésre, hogy mégis mit jelenthetett az egyéni, a nemzeti és emberi válságként megélt e félévszázad részeseinek a don Quijote-i minőség az első bizonytalan válasz talán épp Jancsó Benedek költői kérdése lehet:

⁴⁶⁸ JANCÓSÓ 1889, 925.

⁴⁶⁹ *Uo.*, 934.

S bár, ha Cervantes amaz elragadó komikumú lapjait olvassuk, melyeken e furcsa vitézi kalandokat leírja, nem győzünk eleget kacagni, még is méltán kérdezhetjük magunktól, hogy vajjon mi, kiket Hamlet kételkedése, Hamlet elemző bölcsészete megőriz minden erősebb hittől, minden csapongóbb lelkesedéstől, vagyunk-e mindig olyan helyzetben, hogy a szélalmot meg tudjuk különböztetni az óriástól, a borbély réztányérját Mambrin sisakjától? Nem harcoltunk-e életünkben eleget szélalmokkal s nem láttunk-e borbély réztányérjánál haszontalanabb tárgyakban Mambrin varázs-sisakjánál bővösebb erejű tárgyakat?⁴⁷⁰

A magyar 19. század különböző don Quijote-ikonjainak tipizálása, a quijotizmus korabeli fogalmi változatainak megragadása fontos felismerésekhez vezethetnek el az egyéni és kollektív (nemzeti) identitásképzések megértésében. Időzzünk csak el egy kicsit Arany *A szomorú kinézésű lovag* c. szösszeneténél.

A hiúság gözi bánt-e?
Hogyne, arra van nagy ok:
Pegazusom Rozinánte,
Magam Don Quixote vagyok.

Amikor Arany 1867-ben megkapja a Szent István-rend lovagkeresztjét (kiskeresztjét)⁴⁷¹, a történetekre (attól, amikor tudomására jut a felterjesztés, egészen a kitüntetés elfogadásával járó nyomasztó kételyek közt vívódásig) különböző műfajú egy versszakos rögtönzéssel reagál, melyek egy, római számokkal ellátott költeményfüzérre állnak össze. *A csillaghulláskor* négy darabjának van (kettő-kettőnek összehangzó) saját címe is, a III-é *Másképp*, a VII-é *Régi dal, új szöveg*, a VIII-é *Hiúságom!* és a IX-é *A szomorú kinézésű lovag*.

A kilencedik versike egy önironikus önviszonyulás, még inkább (Arany János-i értelemben vett) humoros önarckép⁴⁷², melyben a költemény alanya (Aranya) a hiúság vádjával szemben az antiklimax eszközével két emblematisz ló metaforikus azonosságát használja: a költői ihlet forrásvizét fakasztó szárnyas paripa egy kivénhedt gebe. A második

⁴⁷⁰ Uo., 926.

⁴⁷¹ A felterjesztés körülményeiről, a felterjesztés Arany tudomására jutásáról, a kitüntetés elutasításának gondolatáról és mégis elfogadásáról lásd: KICZENKÓ 2013; KOROMPAY H. 2012.

⁴⁷² Kiczenkó Judit értelmezéséből kiindulva: „Így magához Aranyhoz folyamodom, kis ciklusa IX. bravúrdarabját idézve zárlatként, amelyben a rendjelnek nem attribútumait (csillag, kereszt), hanem elnevezései egyikét – lovagkereszt – teszi meg műremekironikus önportréja vázává, hogy virtuózan egy örök, emblematisz figurával azonosulva és egy briliáns paradoxonnal érzékeltesse helyzetét, tegye (aranyi értelemben vett) humor forrásává önmagát.” KICZENKÓ, 2013, 258.

sor birtokos személyjelei már megelőlegezik a harmadik sorban nevén nevezett identifikációt – a látszólag önkicsinylő leleplezés: a Pegazussal szárnyaló 'költő' valójában csak a Rocinantén ügető 'bolond'. Az önmagát a kinevethetőségnek – így az olvasó számára a közbeszédben a 'bolond', 'az értelmetlen /szélmalom/ harcot vivó', 'az álmodozó', 'az idejét múlt' jelentéssel bíró don Quijote-markert – felkínáló beszélő ugyanakkor nem egyebet állít, mint hogy ő az irodalomtörténet egyik legnagyobb aktora, a halhatatlan don Quijote. Az a lovag, aki Rocinantét igenis Pegazusnak látja. Az inverz oda-vissza játszik, ha az értelmezésbe bekapcsoljuk Toldi lovát, Pejkót, aki a *Toldi szerelmében* már-már a népmesék gebéből lett táltosa⁴⁷³, vagy az eredetileg *A nagyidai cigányok* bírálóinak írt allegória (*A vágtat a ló*) „nemes mén”-jét „Kikiálták vén gebének, / S hámba fogták mint bitangot.” Ez utóbbi szöveg dialógusba állítása azért sem légből kapott, mert Arany két olyan élethelyzetéről, önértékelési szituációjáról van szó, amikor önmagát kell védenie. *A vágtat a lóról* jegyzi meg Voinovich, hogy „Arany költői öntudatának szinte egyedülálló példája. Tanulságos, mennyire hajlik Arany a szimbolikus kifejezésre, kivált ha önmagáról szól. A vers a Pegazus-jelkép reális változata.”⁴⁷⁴

A IX. darab címe don Quijote mellékneve (melyet majd Győry fordít Búsképű lovagnak), az elnevezés Sancho Panzától származik, mit akkor aggat urára, amikor egy kisebb gyászmenet tagjaival összeverekedvén kihullnak a kimerült kóbor lovag fogai. Don Quijote elfogadja a névadást, de nem sanyarú fizikai kinézetével magyarázza a fegyverhordozója szájából előbuggyanó noment, hanem hogy az adta Sancho Panza nyelvére ezt az állandó jelzőt, aki majd megírja tetteit. Arany az egyes szám első személyű négysoros hang elé úgy teszi oda paratextusba don Quijote melléknevét, mint ami egy másik beszélőtől származik, kívülről jövő megjelölésként. Arany 1854-ben ezt írja magáról:

én igazi *eposi* hős lettem, ki szabad akaratából nem működik, s csak addig mehet,
meddig egy felső hatalom bocsátja. E fensőbb hatalom az én örök tépelődésem,
határozatlanságom [...] ⁴⁷⁵

amikor pajzsként festi meg don Quijotét, nem tesz mást, mint beteljesíti Sancho Panza e szavait:

⁴⁷³ „Pejkó figurája a hirtelen feltűnéseknek köszönhetően már-már mesebeli paripává változik, ugyanakkor az elbeszélő mégsem azonosítja vele szövegszerűen egy mesebeli táltos alakját.” DOBÁS 2010, 392.

⁴⁷⁴ VOINOVICH jegyzete = AJÖM, I, 458.

⁴⁷⁵ AJÖM, XVI, 493. (Arany János Tompa Mihálynak [Nagykőrös, 1854. okt. 18.])

csak annyit kellene tennie kegyelmednek, hogy felfedi saját képét: s aki csak látja, minden egyéb kép és címer nélkül is a Búsképű lovagnak fogja nevezni.⁴⁷⁶

(Excursus: Érdeemes egy pillantást vetnünk Arany önértésének, önértékelésének, öniróniájának, alkotói habitusának hasonlóságára Cervantesszel. A *Quijote* szerzője beleírja magát a regényébe *Galateája* kapcsán, akárcsak Arany János a *Bolond Istók* második énekébe *A nagyidai cigányokat*:

Ez a Cervantes számos esztendő óta kedves jó barátom, s mondhatom, hogy jártasabb a sírásban, mint a versírásban. Munkájában van ötlet; sokba kezd, de nem fejez be semmit: be kell várnunk a második részt, melyet ígér. Talán a folytatás kiérdemli számára a mindedig megtagadott kegyelmet. Addig pedig vigye haza, s tartsa zár alatt, kedves komámuram.⁴⁷⁷

Míg Cervantes a *Galateát* megmenti az elégetéstől, csak indexre helyezi, fenntartja a nagy mű megírásának reményét, addig Arany nemcsak, hogy *A nagyidai cigányokat* énekli vissza, de végső búcsút vesz az eposzírástól:

Isten veled, jobb részem *arany álma*!
Hű Toldi, Csaba, isten veletek!
Oly messze a cél, oly magas a pálma!
Rég törve lelkem, és a test beteg.⁴⁷⁸

Az 1855-ös önéletrajzi levelében megírt alkotói önarcképe is rímelve Cervantes soraira:

Több eréllyel, szilárdsággal, kitartással tán lett volna belőlem valami, de ez hiányzott mindig. Tehetségem (amit elvitázni nem lehet, különben nem volnék ott, hol most vagyok) mindig előre tolt, erényem hiánya mindig hátravetett, – s így lettem, mint munkáim nagyobb része, – *töredék*.⁴⁷⁹

A szakadozó koncentrációs képesség, vagy a kedélymozzanat hiányáról már egy 1852-es levél árulkodik, melyben Cervantes pozitív ellenpéldaként jelenik meg:

⁴⁷⁶ CERVANTES–BENYHE 1989, 185.

⁴⁷⁷ *Uo.*, 69.

⁴⁷⁸ AJÖM III,171. (*Bolond Istók*)

⁴⁷⁹ Arany – Gyulai Pálnak, (Nagykőrös, 1855. jún. 7.) = AJÖM XVI, 564.

Gyakran nem vagyok képes egy összefüggő mondatot megérteni, vagy leírni. A vénséget nem okolhatom; az igaz, hogy elértem már “il mezzo camino di nostra vita” az emberi élet ösvényének felét:* de hisz Dante csak akkor kezdett Isteni comoédiájába s Cervantes agg korában írta az örök ifjúságu Don Quixote-t. Más a baj, édes barátom.⁴⁸⁰

Míg Cervantes az utolsó lovagregényt is megírja a számtalan egyéb műfajú betéttörténetet, szövegegységet is tartalmazó lovagregényparódiájával együtt, megteremtve a modern regény alapjait, addig Arany sokdimenziójú epikája a műfajmegújítási kísérletek során egyre inkább elregényesedik.)

További kutatási eredmények bizonyára megerősíthetnék és árnyaltabbakká tehetnék azt az előfeltevést, hogy a *Quijote* a magyar irodalomtörténet e korszakában vált annyira az irodalmi köztudat sajátjává, hogy egyes alkotások esetében szövegszervező eljárásként jelenhetett meg a cervantesi textusra való különféle utalás. Don Quijote alakja és maga a story a kulturális hagyomány olyan kész elemeként állhatott ekkor már íróink számára, mint akár a görög mitológia vagy a *Biblia*⁴⁸¹, melynek történetei, motívumai képesek behívni a szöveg egészét, értelmezéseikkel együtt – függetlenül attól, hogy a szerző intenciózusan vagy reflektálatlanul játszik ezekre az elemekre. Másként fogalmazva: a don Quijote-i, és a Sancho Panza-i figura valamint a cselekménysor – természetesen más-más felfogásban – adva volt múlt századi epikánk számára, ám a több nyelven olvasó literátoraink esetében (akik számára a Horváth, ill. később Györy-féle fordítás is rendelkezésre állott) az sem zárható ki, hogy a cervantesi szöveg poétikai, narratológiai megoldásait tudatosan applikálták.

A hatástörténeti és/vagy intertextuális olvasásmódot nehezíti az, hogy a nyíltabb, közvetlenebb utalási rendszereken (allúziók, reminiscenciák, idézetek) túl jóval rafináltabb intertextuális szövegszervezési eljárásokat is alkalmazhattak a szerzők (kiváltképp Arany János).

Csak egyetlen példa: Arany nyílt intertextuális utalással Cervantes művére értekező prózájában és levelezésében találkozhatunk, költészetében egyedül *A csillag-hulláskor* fent értelmezett darabjában. Azt is láttuk fentebb, hogy a *Quijote*-beli számárlopásról maga Arany

⁴⁸⁰ Arany – Tompa Mihálynak (1852. dec. 1.) = AJÖM, XVI, 124.

⁴⁸¹ Ezt látszanak igazolni Ambrus Zoltánnak a Kisfaludy Társaság Cervantes-ünnepén elhangzott szavai: „*Don Quijote* maga a legtokéletesebb elevenség. Ezt a könyvet megjelenésének napjától fogva máig mindig olvasták, minden országban, minden nyelven, minden rendű és korú emberek, öregek és gyermekek, majdnem olyan sokan, mint a bibliát.” AMBRUS 1916, 326.

állítja, meglehet Ariostótól vette az ötletet Cervantes, de még inkább közköltészeti anekdotáról lehet szó. Ő maga pedig, nyilván már Ariosto és Cervantes nyomán, plusz a lopásmagyarázó cigányadomák (illetve ilyet használó műköltészeti darab)⁴⁸² retorikájának ismeretében írhatja meg Csimaz lólopását, Sancha Panza számára ellopásának fordított mását *A nagyidai cigányokban*⁴⁸³.

4. A *Quijote*/don Quijote a klasszikus magyar irodalomtörténetről szóló diskurzusban

A 'klasszikus magyar irodalom'-értésben már régóta jelen van a *Quijote* mint a hatástörténet egyik megkerülhetetlen alapszövege, interpretációk különböző mélységben tárgyalták is a szövegköziség egynehány alakzatát.

Általánosságban elmondható, hogy a korabeli kritikától a marxista irodalomkritikáig (és tovább) nem a *Quijote* mint szöveg jelent meg referenciaként a művek vizsgálatakor, inkább don Quijote (és/vagy Sancho Panza) figurájának interpretált variánsai, s természetesen a Cervantes-műnek a rajtuk keresztül megszólaló valamiféle „üzenete”, „tanulása”.

Így lesz Tengelyi⁴⁸⁴, az időből kiesett, anakronosztikus figura, aki nem lehet már vagy még részese a hősi, nagy korszakoknak, kettős minőséget hordozó Radnóthy alakja⁴⁸⁵, ködlovag Szlebenits Mihály⁴⁸⁶, a valóságot szüntelen átpoetizáló hős Dom Gil⁴⁸⁷.

Talán legsematikusabbak azok az értelmezések, melyekben a don Quijote-i minőség pejoratív értelemben jelenik meg: az öncsalás, a hazug illúziók, az értelmetlen szélmalomharcok, a kártékony bolond szinonimájaként. Ilyennek láttatja *A gavallérok* úri

⁴⁸² Lásd ehhez : DEBRECZENI, 1923.

⁴⁸³ „Jó Csimaz, kit hajdan érték lólopáson. / »Nem loptam, felelé, követem alászon. / Keskeny úton fekütt, hol menni akartam — / Bizony sosem esett ilyen csufság rajtam. // Hátaul mennék : de rug ; elől mennék : harap ; / Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb ; / Ugranám : felpattan ... a hátára estem... / Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az isten!» AJÖM III, 221.

⁴⁸⁴ „Igaz, Tengelyi ennek az értelmiségnek idősebb nemzedékét képviseli, amely későn született már ahhoz, hogy a Martinovics-összeesküvésnek részese lehetett volna, s korán ahhoz, hogy 48 harcainál jelen lehessen. Ezért is van alakjának némi Don Quijote-jellege, ezért is marad magányos, ezért fejezi be gyümölcsfák ápolgatásával az életét.” SÖTÉR 1951, 48.

⁴⁸⁵ „Radnóthy a félig mártír, a félig Don Quijote...” HATVANY 1960, 69.

⁴⁸⁶ „A *gavallérok* nyersebb színekkel megrajzolt, maradéktalanul lemeztelenített mása volt Szlebenits Mihály: a tegnap kísértő ködlovagja, holt lélek.” KIRÁLY 1960, 219.

⁴⁸⁷ „A kerítőnő »éltes delnő« lesz, a zugbordély törzsvendégei pipázó harcfiaknak nevezetnek. Ily módon az elbeszélő időnként átveszi Dom Gil nézőpontját, az ő szemével láttat, aki Don Quijotéhoz hasonlóan áthazudja, átpoetizálja a valóságot, s Dulcinea testvérének vél egy prostituáltat.” HORVÁTH E. 2002, 406–407.

kompániáját Lázár Béla⁴⁸⁸, Druzsbat Fábri Anna⁴⁸⁹, Mácsikot, Pongráczot, Szlebenitset, a gavallérokat Király⁴⁹⁰.

A Mikszáth-életmű kitüntetett abból a nézőpontból, hogy az egy szerzői névhez kapcsolódó szövegek egész sorában vélték felfedezni *Quijote*-variánsokat, s már a művek megjelenésekor reflektáltak a „hatásra”⁴⁹¹, később a korpusz egészét vizsgáló monográfusok egyes szövegek vagy egymásból következő, vagy együttes értelmezését don Quijote köré szervezték.

Legeklatánsabb példa Király István Mikszáth-monográfiájának a negyedik részét kitevő ötödik fejezet, mely az *Úri Don Quijoték* címet viseli⁴⁹². A vulgármarxista értelmezés határát súroló írásban egymás mellé kerül a *Nemzetes uraimék* mint előzmény („régóta kísértő Don Quijote-motívum”), a *Beszterce ostroma* mint a don Quijote-téma csúcsműve, *A gavallérok* és *A mi örökös barátunk* mint a don Quijote-téma lecsengő folytatása.

Fábri Anna viszont épp a (don) *Quijote*-tól való elhatárolásra tesz kísérletet, amikor egy láncba fűzi a *Nemzetes uraimékat*, a *Beszterce ostromát*, *A sipsiricát*. Mácsik irodalmi mintáját inkább az öreg Toldiban látja⁴⁹³, azaz nem érzékeli, hogy a *Toldi estéje* sem érintetlen a Cervantes-műtől. A *Beszterce ostoma* esetében pedig némi csúsztatást alkalmaz, nyilvánvalóan azért, hogy Mikszáth társadalomkritikáját bizonyítsa, amikor ellentétesnek véli don Quijote és környezete, illetve Pongrácz és környezete viszonyát⁴⁹⁴, elfedve így mind a

⁴⁸⁸ „Egész világfelfogásával gyűlöli vagy mondjuk megveti e nevetséges nagyozolást, a koldus gavallériát, ez üres, léha, önmagukat csaló, komikus illúziókban élő hidalgó büszkeséget s a *Gavallérok* szatírájában előadásának egész erejével üldözi őket.” LÁZÁR 1898, 1–2.

⁴⁸⁹ „A főhős Druzsba tanár szintén majdhogynem Don Quijote-i fanatizmussal szegül szembe a világ törvényeivel. Csakhogy ő olyan igazságot keres, amelyről a jelen azt állítja, hogy eleven és létező, sőt azt hirdeti, hogy éppen rajta épül föl a társadalom.” FÁBRI 1983, 138.

⁴⁹⁰ KIRÁLY 1960

⁴⁹¹ „Ime egy ember, egy modern Don Quijote, egy új variációja a régi témának, akár történeti alak, akár nem, mindenesetre olyan jellem, melynek a lelkébe behatolni, s a modern regénytechnika erejével újra feldolgozni: nagy írói feladat.” LÁZÁR 1896, 5.; „Gyönyörűen, jóízűen van megírva a magyar Don Quijote históriája, nagy virtuózitással megfestve a tizenkilencedik századba teremtett középkori élet.” A HÉT 1895, 723.; „Olyan mint a Cervantes Don Quijote-ja, mely a legkacagtatóbb jelenetek egymásba fűzésével az emberi idealizmusnak szomorú karikatúráját mutatja be.” KÓBOR 1895, 737.

⁴⁹² KIRÁLY 1960

⁴⁹³ „A regény méltatói általában Cervantes *Don Quijoté*-jének ihletését emlegetik Mácsik alakját elemezve, de talán közvetlenebbül és erőteljesebben hatott Mikszáthra ebben az esetben Arany elbeszélő költeményének, a *Toldi estéje*-nek meséje.” FÁBRI 1983, 127.

⁴⁹⁴ „Méltatlannak is tartaná, hogy eszményein kívül bármihez is igazodjék – épp ezért Don Quijote-i figura, mint azt a regény méltatói közül legtöbben már a megjelenés idején is hangsúlyozták. Csakhogy Don Quijotéval ellentétben őhozzá igyekszik alkalmazkodni a környezete. A nemes la manchai lovagnak csak egyetlen

Quijote, mind a *Beszterce ostroma* finom játékait: mikor, ki igazodik kihez, ki játszik kivel? Druzsba tanár úr esetében pedig csak egy majdhogynem don quijote-i figura minősítést enged meg.

Érdekeselek lehetnek számunkra azok a tanulmányok is, melyek a vizsgálandó művek valamelyikét vetik össze egymással, annak felismerése nélkül, hogy nem feltétlenül egyik mű hatott a másikra, hanem esetleg egy közös „összöveg” nyomait kell kutatnunk.

Így például igaza lehet Várdai Bélának, aki szerint „Gyulai Pál előtt az Egy régi udvarház utolsó gazdája búcsújelenetének megírásakor ott lebegett a Toldi Estéje hasonló tárgyú része”⁴⁹⁵, de más belátásokhoz juthatunk el, ha mindkét jelenetet don Quijote és Sancho Panza búcsúja felől olvassuk.

A kitüntetett szövegek egy platformra hozása szempontjából az egyszerű komparatív vizsgálatnál már bonyolultabb összefüggéseket tárnak elénk a kortárs magyar irodalomtörténészek.

Az öreg Toldi és don Quijote párhuzamba állítása az „időből kiesett ember” típusaként szinte evidencia a *Toldi estéje* kapcsán,⁴⁹⁶ de a *Quijote* hatása a műfaji útkeresés architextuális mintájaként a közelmúlt irodalomtörténet-írásában jelenik meg.⁴⁹⁷

Nem lehet figyelmen kívül hagyni például az *Egy régi udvarház utolsó gazdájáról* író Dávidházi Péter azon észrevételét, hogy az „[e]lidegenedés, korhoz kötöttség és anakronizmus összefonódó problémái nem egy epikus művet határoznak meg a 19. század második felének magyar irodalmában.”⁴⁹⁸ Noha nincs utalás arra, hogy e szövegek között a *Quijote* mint a felvetett problémát tematizáló architextus lehet a titokzatos összekötő kapocs, a példák felsorolása magukért beszélnek: a *Toldi estéje*, *Álmok álmodója*, *Beszterce ostroma*, *Új Zrínyiász*, *Az öreg tekintetes* jelezte „folyamatba illeszkedik bele Gyulai Pál kisregénye”⁴⁹⁹ a szerző meglátása szerint.

Hasonlóan tanulságos *Az öreg tekintet* a narratív identitások, egzisztenciális világképzések felől interpretáló Kunkli Enikő észrevétele:

fegyverhordozója van, míg a nedeci várúrnak számos katonája: a birtokán élő parasztok, akik szívesen játszzák a középkori várvédőt a bőkezű fizetségért.” *Uo.*, 135.

⁴⁹⁵ VÁRDAI 1935, 4.

⁴⁹⁶ Lásd pl. SÖTÉR 1965, 114.; KERESZTURY 1967, 223–224.; tankönyvek és internetes érettségítél-kidolgozások a *Toldi estéje* kapcsán szinte sose mulasztják el a don Quijotéra mint archetipikus figurára utalást.

⁴⁹⁷ SZILASI 1996; MARX 1998; KISS 2006 Stb.

⁴⁹⁸ DÁVIDHÁZI 1972, 888.

⁴⁹⁹ *Uo.*, 889.

Itt csak utalhatunk ennek az értelmezési lehetőségnek a kiaknázatlanságára csakúgy, mint a szöveg értelmezési módszerének további applikálhatósági irányaira. A módszer ugyanis alkalmazhatónak bizonyulhat olyan 19. századi szövegek kontextusában is, mint Arany *Toldi estéje*, Gyulai *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, Kemény *Férj és nő*, Mikszáth *Beszterce ostroma*. A világok működésének feltárásához ezekben a művekben is referenciapontként szolgálhat az egzisztenciális viselkedéssémáknak, valamint annak vizsgálata, hogy az egyes világok képviselői milyen kognitív térképpel tájékozódnak és boldogulnak saját életvilágukban.⁵⁰⁰

Talán nem véletlen, hogy az újabb irodalomelméleti irányzatok, az azok nyomán születő *Quijote*-interpretációk, valamint például maga az intertextuális olvasásmód nyit új lehetőségeket a mű mélyebb és összetettebb jelenlétének vizsgálatára, irányítja a figyelmet az örökölt vagy hasonló poétikai, narratológiai, modalitásbeli eljárásokra.

Eisemann György például nemcsak a *Beszterce ostroma* hagyományos Pongrácz gróf a magyar (anti) don Quijote-értelmezéseit mozdítja el a *Quijote* mint architextus vizsgálatának irányába, hanem arra a paradigmaváltásra is felhívja a figyelmet, mely a vendégszöveg használatának funkciójában történik meg, azaz képes így a 19. századi intertextualitás funkciótörténetének egy lényeges mozzanatát úgyszintén megragadni. Mikszáth regényének különlegességét az adja szerzőnk szerint, hogy egyszerre mutatja fel a modernizmusig szokásos formálásmódot, valamint a 19. század második felétől jelentkező új intertextuális szövegszervező eljárást⁵⁰¹:

Mikszáth regényének intertextualitása pedig virtuóz módon éppen e fordulat megragadásaként funkcionál, azaz mindkét tendenciából merít. Tehát Cervantes regényével egyrészt mint történetalkotó és szereplőformáló előképpel, architextuális mozzanattal találkozunk. Másrészt a *Don Quijote* a törzsszöveg szignifikánsaként (azt jelölőként gazdagítva) szerepel, ekkor tehát nem műfaji meghatározottságával befolyásolva a *Beszterce ostromának* szövegalkotási és befogadási stratégiáit. Hol az egyik, hol a másik beállítás erősödik fel a műben,

⁵⁰⁰ KUNKLI 2001, 148.

⁵⁰¹ „A tizenkilencedik század második felétől erősödik fel az a tendencia, mely a másik szövegre utalást nem az elbeszélés struktúrájának műfaji jellegzetességeivel, hanem egy attól függetlenedni akaró, immanens szignifikációval próbálja meg feltüntetni. Így válik lehetővé ugyanakkor, hogy egyáltalán megjelenjen a különbségtétel a főszövegnek tartható és az idézetnek tartható részek között.” EISEMANN 1998, 79–80.

lehetővé téve az olvasó számára az intertextusok módozatainak folytonos átértelmezését, áttűnéseik észlelését.⁵⁰²

Hajdu Péter pedig a regény narratíváinak vizsgálata kapcsán jut arra a következtetésre, hogy „[a] kulturális utalás [...] fontos lesz mint az elbeszélői tevékenység *mise en abyme*-ja.”⁵⁰³, vagyis figyelmeztet arra, hogy a *Quijote* a regény egész struktúrájában, befogadásában ható erőként működhet: „A *Don Quijote* jelenléte természetesen a poétikai alakításokban is felfedezhető: ezáltal lesz a Motesiczky kisasszony Pongrácz-értelmezése az egész *Beszterce ostroma* kicsinyítő tükre.”⁵⁰⁴

Ugyanakkor megtévesztésnek tartja azt, hogy a mű jelentős része azon töpreng, bolond volt-e Pongrácz gróf vagy sem, Hajdu szerint a szöveg tétje nem ez, sőt lényegében mindez jelentéktelen. Saját értelmezésem szerint e relativizáló elbeszélésmódra való reflexióinkat azért nem lehet beszüntetni, mert a bolond-okos ember opposíció körüli relativizáló elbeszélésmód úgy van itt jelen, mint architextuális elem. Maga a *Quijote* sem szűnik meg feszegetni e kérdést. Mi több, a *Quijote* egyik betéttörténete, amit a borbély mesél don Quijoténak⁵⁰⁵ kijózanító példázatul, a szándékkal ellentétesen épp a bolondság relativitását tételezi végül. Maga a betéttörténet imígyen mint a *Quijote* kicsinyítő tükre működik.

5. Könyvek könyve

A *Quijote* mint hypo/architextus után nyomozva olyan szempontok felől érdemes közelíteni mint a narráció, hangnemkeverés, az időcsapdák, a viselkedési kódexek meghatározta lét, az idézetorientált szöveglények, a bölcs bolond don Quijote-típusok, az álom – való kettőssége, a nyelv referencialitásának kérdése és a relativitás, a kísérlet az értékek át/megmentésére versus „a becsület fogalmának korszerűtlensége”, a Quijote-elv és a fiktív lény halála.

A vizsgálódás körébe vont szövegek alakja vagy alakjai don Quijotével azonosak abban, hogy elidegenedéshez vezető történelmi anakronizmusba keverednek a visszafordíthatatlan időben. A *Toldi estéje* öreg Toldija egy letűnő lovagi hőskort képvisel, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* Radnóthyja a régi patriarchális világot, az *Özvegy és leánya* Naprádinéja, Mikes Mihályja, Tarnóczi Sárája, Mikes Jánosa a lovagkort emeli a jelen idő fölé. Az öreg tekintetes

⁵⁰² Uo., 80.

⁵⁰³ HAJDU 2005, 110.

⁵⁰⁴ Uo.

⁵⁰⁵ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 14–27.

Csurgó egy archaikusabb, természetközelibb létet helyez szembe a nagyvárosi étellel, Pongrácz gróf a *Beszterce ostromában* a középkort rehabilitálja a tolakodó 19. században. Vass Teréz, a don Quijote kisasszony már-már időn kívüliségbe helyezi az „aranykort”: „Azelőtt! [...] – azok emberek voltak! [...] Most? [...] A világ egészen megváltozott, csunyán megváltozott”.⁵⁰⁶ A *délibábok hőséiben* Hübele Balázs és a *Don Quijote* című verses regényben Máncsai Béla számára nem a már fenntarthatatlan múltat, hanem a megvalósíthatatlan jövőt realizálni vágyó szándék jelent szélmalomharcot. Az *Új Zrínyiásban* Zrínyiék egyenest időutazóként kerülnek az anakronizmus (nem is az időből kiesettség, hanem az időbe beleesettség) temporális csapdájába. A *gavallérok* deklasszálódó szereplői kollektív – kivéve a homodietikus narrátort – hazudnak egy jelent őseik világából, csak hogy megtartsák a „szép ősi formákat”.⁵⁰⁷ Egyszerű lenne a bevált „jelenéből kihullott ember” motívumaként értelmezni e fiktív figurákat, ám épp ennyire igaz az is, hogy az embert cserbenhagyó jelen-lét elszenvedői ők. A hamleti „Kizökkent az idő; – ó, kárhozat! / Hogy én születtem helyre tolni azt.”⁵⁰⁸ – léttapasztalatával találják magukat szemben, még ha e szövegekben megmutatkozó karneváli nyelvhasználat tompítja is e tragikus felismerés súlyát. Ne feledjük, hogy a hagyomány szerint szimbolikusan egy évben keletkező⁵⁰⁹ *Hamlet* és *Quijote* ugyanannak a tudatállapot-változásnak, ugyanannak a világértelmezés-váltásnak hatására születik meg. Végző soron mindkettő traumatikus határszöveg: valamiféle egyéni és közösségi identitáson innen és túl.

Milbacher Róbert meggyőző feltételezése, hogy *A nagyidai cigányok* megírásához szükséges „kedélymozzanat”⁵¹⁰ egybeesik a *Toldi estéjével*:⁵¹¹ azaz, hogy a két mű párhuzamosan „dolgozott” Aranyban, megerősíti azt az elképzelést is, hogy don Quijote alakformálásának (humoros/tragikomikus) kettősségét Arany megosztja az öreg Toldi és

⁵⁰⁶ BRÓDY 1905, 88.

⁵⁰⁷ MKÖM VIII, 230. Vö.: „Van valami Don Quichote-szerű ezekben a sárosiakban!” Uo., 187.

⁵⁰⁸ SHAKESPEARE 1993, 71.

⁵⁰⁹ A kulminációs időpontként értelmezett év: 1604. A *Hamlet* tényleges keletkezését az irodalomtudomány 1600-1601-re, megjelenését 1602-re teszi, míg a *Quijote* első része 1604 decemberére készül el, s 1605-ben jelenik meg. Ehhez hasonlóan szimbolikus jelentés tulajdonítható annak is, hogy egy napra keltezik Cervantes és Shakespeare halálát (az „irodalomtörténet fekete napja”).

⁵¹⁰ „[...] e szerint valamint a lyra kedély mozzanatot kíván, úgy az elbeszélő költemény is azt, azon kis különbséggel, hogy lyrában csak egy kell: a belső állapot, eposban kettő: a külső tárgy<nak> a belsővel egybehangzásban, aczél és kova – tehát jelenségei nem lehetnek olly sűrűk, mint a lyráé. Érted? Mert én nem értem.” Arany – Lévay Józsefnek [Nagykörös, 1853. máj. 28.] = AJÖM XVI, 32.

⁵¹¹ „Az érdekes mesére való rábukkanás, amely alkalmas lehet a komikum istennőjének kiengesztelésére, nagy valószínűséggel, egybeeshetett a *Toldi estéje* témájának keresgetésével.” MILBACHER 1997, 365.

Csóri között. A vajda és Toldi önmagában is megidézi a don Quijote-i típust, ám igazán egymás kifordított alteregójaként együtt idézik meg Cervantes Búsképű lovagját.

A *Quijotéban* végig jelen lévő kinevetés és kinevettetés, illetve az egy paradigmán belüli értékek átmentésére kísérletet tevő, ezeket az értékeket utolsó lovagként védő figura jellemformálása másként valósul meg Toldi és Csóri alakjában.

Láttuk fentebb, hogy Bérczy Arany lapjában a *Quijotét* hozza szemléltetésül a komikum és a humor megkülönböztetésére. Arany ezért is használhatja bátran implicit architextusként a *Quijotét* a *Toldi estéjéhez*, mert az is humoros, akárcsak a mű utószavában explicit megnevezett pretextusok (orális költészet, Ilosvai, Vörösmarty).

A *Toldi estéje* narrátora maga sosem beszél úgy Toldiról, hogy annak méltóságát megkérdőjelezze, egyszerűen nem él a közvetlen kinevetés eszközével, inkább az elégia, a megrendültség hangján beszél róla. Ha mégis humorosnak tetszik (de semmiképpen nem komikusnak) Toldi, az nem személyét érinti, hanem a korát, magát az öregséget, ahogy Arany a mű utószavában írja: „a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű.”⁵¹³

Amikor pedig gúny éri Toldit, az nem a narrátor szólamán, hanem a kinevettetésen keresztül történik, például az udvaroncok beszédében, legélesebben egy szövegen belüli szövegben, mely textus a maga műfaji és formai másságában mintegy beékelődik a *Toldi estéje* elbeszélőjének történetébe. Ráadásul a profán csúfolót megelőzően egy szentről szóló legenda hangzik el, mely éppúgy vonatkoztatható Toldira, mint Ilosvai Toldijának felidézése, azaz a textusba ékelődő két, egymástól is különböző műfajú és hangnemű szöveg tompítja egymás szöveghatását.

A *Toldi estéje* ötödik énekében épp az okozza a drámai krízist, hogy Toldi meghallja ezt a magáról szóló csúfoló éneket, amit a háta mögött énekelnek az apródok. A falra futás pajzán, komikus története sérti a Toldi-történetet⁵¹⁴, mire az öreg Toldi a gúnydalt halállal

⁵¹³ Arany, *Végszó*. Az első kiadáshoz = AJÖM II, 216. Lásd még: „A humor, (melyet némelyek nedélynek, mások szeszélynek neveznek, de nem elég helyesen), hasonlóképp csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve fönséges. Nevetséges álarcában rejtett sírás. Élesen különbözik mind a szatírától, mind a komikumtól. Mert a komikum tisztán csak nevetet, semmi keserű íz nem vegyülvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomból ered. A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velők. A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek eszökre. A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” ARANY 2012g, 270–271. Arany humorfelfogásának legalaposabb értelmezéséhez lásd: Z. KOVÁCS 2001, Z. KOVÁCS 2002.

⁵¹⁴ Bravúros, ahogy Arany funkciót talál annak az epizódnak Ilosvai *Toldijából* (lásd ehhez Ilosvai Selymes Péter, *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história* 44–49. versszakát), amivel korábban nem tudott mit kezdeni.

torolja meg, miközben Arany-Toldi szó szerint idézi Ilosvai-Toldit (onnan, ahol vaskosabb stílusban szól épp erről az epizódról a históriás ének):

Toldi meg dühösen a királyhoz ronta,
És mennydörgő hangon ilyen szókat onta:
„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét-tollú botomat,
Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
Hogy meg ne csufolnák vitéz vén fejemet.*

* E négy sor Ilosvaiból van átvéve, minden változtatás nélkül. [Arany János jegyzete]⁵¹⁵

Toldi nem tud arról, hogy mielőtt belépett volna a terembe, a csúfoló ének, melynek hőse ő maga *sensus litteralis*, voltaképpen egy énekmondói versengés párdarabjaként hangzott el egy műfaji, ízlésbeli változás jegyében⁵¹⁶, válaszként a Szent László legendára, mely *sensus allegoricus* szólt Toldiról, a *Toldi estéje* mintegy előre és hátra mutató *mise en abyme*-jaként, hisz Toldi, akárcsak Szent László, ki kell sírjából, hogy megmentse nemzetét, mikor már csak a csoda segíthet, majd dolga végeztével visszafekszik sírjába. Toldi számára a legenda jelöli ki azt a narratív teret, melyben szerepét eljátszhatja. Az apródok gúnyverse ezt a viselkedési kódexet próbálja szétfeszíteni, felülírni, s a maga módján ez a közköltészeti darab is kicsinyítő tükör. Míg a legenda Toldi-don Quijotét eposzi nagyságú hősként mutatja fel, a víghistória a bahtyini komolyan nevetés bolondjaként.

Toldi dehonesztálásának a *Toldi estéje* narrátori szólamától ilyen mélységben elkülönítése a mű 1854-es verziójába került be. Az első változatában (1847–48) az apródok csúfoló éneke és az azzal ellentételező párdarabként szereplő Szent László-legendá helyett Toldi becsmérése, gúnyolása, kinevettetése zajlik a mű eredendő versformáján, verselésén belül versszakokon át.⁵¹⁷

⁵¹⁵ AJÖM II, 205.

⁵¹⁶ „Így hangzott az ének. Hallgaták mindnyájan; / Most kiki azon volt, hogy hibát találjon: / Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol, / Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol. / „Egyszóval, unalmas, mint a böjti lecke, / Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske, / Hej, ki mond egy vígat?” kiáltanak többen; / Legott egy kis pisze így kezdi a körben:” *Uo.*, 203.

⁵¹⁷ „A VI. (!) éneknek a királyi udvarról nyújtott képe ugyanis 1847–48-ban még nem tartalmazza a végső fogalmazásban 11–17. számozású versszakokat. A 10. versszakban még „ledér” az apródok jelzője s nem „vidám”, mint 1854-ben. A tizedik versszak után pedig sem László királyról, sem Toldiról nem énekelnek Lajos király udvarában, hanem mintegy ötvennyolc sornyi szemenszedett, Toldi rovására folyó, az Ilosvai által is

A vizsgálat körébe vont további művek jelentős részében is a *Quijote*-i modellnek köszönhetően olvasófigurák konstruálódnak meg, akik valamiféle narratív elv mentén „építenek maguknak” olyan teret, amelyben identitásuk megképződhet, paradox módon, hisz eleve egy szövegvilág teremtett létezői, s valamilyen formában „kiíródnak” a történetből „fenntartva maguknak” vagy „eljátszva” a halhatatlanság lehetőségét.

Don Quijote élete Herman Meyer szavaival élve idézetorientált élet.⁵¹⁸ Hősünk, könyvtára és a kalandjai során megidéződő művek tanúsága szerint, sok műfaj ismerője, ám ízlése, a megértés és megéltség teszi őt a lovagregények megszállottjaként az utolsó lovagregény utolsó lovagjává. Don Quijote olvasmányélményei alapján épít fel „a maga számára egy identitását, s egy ennek megfelelő narratív teret, amelyben szerepét játszhatja”⁵¹⁹ – ezt nevezi Harry Levin Quijote-elvnek⁵²⁰. S így lesz az írott szóhoz szabott önértés, önmegképzés megerősítő ellenpontja az orális kultúra műfajaihoz igazodó Sancho Panza: „életünk egésze többé-kevésbé előírásokhoz és allúziókhoz képest orientálódik. Sancho Panza népi bölcsességekre, találó közmondásokra hagyatkozik, éles ellentétben mestere könyvszagú és agyonretorizált beszélyeivel.”⁵²¹ Moreno Hernández értelmezésében is az írott szó valóságába, szentségébe vetett hite (bár az kérdés, hogy mennyiben naiv befogadó a manchai, vagy mikor az) mutatja örülnék máshoz képest hidalgónk:

[...] don Quijoténak a lovagregények valóságreferenciájába vetett naiv hite [...]. Örülete, mint az már a mű első fejezetében világossá válik, nem az ítélő erő kritikájának elvesztése, inkább úgy értelmezhető, mint hit a maga idejében és helyén leírt dolgok igazságában, ahogy ez a reneszánsz előtt *sensus communis* volt. [...] A fogadós, aki a tekintélyelv alapján a maga részéről ugyanúgy hisz, mint don Quijote a lovagregények valóságában, világosan elhatárolja magát a hidalgó örültségétől. Attól az örültségtől, mely a valóság aktualizálásának igényén alapszik, don Quijote szavaival szólva: „úgy tenni, miként azokban az időkben tettek, amikor – mint mondják – ezek a híres lovagok járták a világot.”⁵²²

említett részegességét, vénségét stb. fölhánytorgató, előre eltervezett eleve elriasztására, az udvarban maradáستól kedvét elvenni szánt csúfolódás olvasható.” NACSÁDY 1967, 627.

⁵¹⁸ MEYER 1967, 62.

⁵¹⁹ SARBIN 2001, 71–72.

⁵²⁰ LEVIN 1970, 45–66.

⁵²¹ „All of our lives are more or less oriented to precepts and allusions. Sancho Panza relies on folk wisdom and pungent proverbs, in contradistinction to the booklearning and rhetorical speeches of his master.” *Uo.*, 51. A fordításért TIHANYI Katalinnak tartozom köszönettel.

⁵²² „[...] en su creencia ingenua en la verdad referencial de los libros caballerescos. Su locura, como puede advertirse ya en el primer capítulo de la obra, deriva de su pérdida de juicio crítico al respecto, que le hace

Hasonló funkcióval (az egyes figurák narratív terének behatárolása, a saját játéktér kijelölése) bírnak a referenciaként, autoritásként, orientációs pontként szolgáló szövegek klasszikus magyar irodalmunk olvasófigurái számára is. Ideértve az olyan metaforikus olvasókat is, mint Berend Iván a *Fekete gyémántokban*, aki a föld kérgeiből mint könyvlapokból olvas, illetve Evila népdalából, fekete gyémánt szemeiből, Szaffrán Peti tetoválásából mint testre írt szerelemből, vagy Csurgó Károly *Az öreg tekintetesben*, akinek bibliája a természet könyve. Mindannyiuk közös vonása, hogy bizonyos kitüntetett szövegek – egy jóval szórtaabb textuális, és sok esetben az orális műfajok megszabta háttérrel – mintegy viselkedési kódexként funkcionálnak, attól függetlenül, hogy reflektálatlan-e, részben reflektált, vagy reflektált idézetorientáltságuk.

Az első magyar (don) *Quijoteként* számon tartott *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás* címszereplője a *Zalán futása* ugyanazon sorát hétszer ismételve (mintegy révületbe esve) máris egy jövődöbeli kalandba képzele bele magát, könyvtárában ott leledzik a *Himfy szerelmei*, *Verbőczy*, a *Corpus Juris*, de leginkább Dugonics *Gyapjas vitézei* határozza meg cselekvési terét. Álmában Dulcinea, akit Tündér Ilonának nevez el, világosan kijelöli Tóbiás életcélját:

Nagyobb dolgot kell véghezvinned, mint Jáson véghezvitt, mi az aranygyapjunak birtokába jutott. Hozd nekem, ne a hadi kalandok, de a szabadság és polgári dicsőség aranygyapját, akkor bevezetlek, ama palotába hol tündér-társaim laknak. Nagy tettek nélkül társává ne kívánj lenni a nagyoknak. A dicsőséget nem birják a gyenge fejek.⁵²³

A XII. fejezet címe szerint *Liliputi elhozza az aranygyapját*, igaz, a rézsarkantyús vitéz a juhbőrt nézi aranygyapjúnak, s a juhászkutyát az aranygyapjat őrző szörnyetegnek.

Radnóthy Eleknek (*Egy régi udvarház utolsó gazdája*) is alapszövege a *Corpus Juris*, *Verbőczy*, továbbá az *Approbata és Compilata Constitutio*, a *Pragmatica Sanctio*, az 1791-iki törvények, *Anonymus*. Ezen érvényüket veszített/vesztő szövegekbe mint autoritásokba fekteti minden bizodalját a „méltóságos”, mikor vehemensen perel elvett

trasladar lo que era más bien opinión común antes del Renacimiento, la verdad de todo lo escrito, a su propio tiempo y lugar. [...] El ventero, por su parte, aunque cree, como don Quijote, en la verdad de los libros de caballería por efecto autoridad, se distancia claramente de la locura del hidalgo, la cual estriba en su pretensión de actualizar esa verdad y de hacer - según sus propias palabras - 'lo que se usaba en aquel tiempo, cuando se dice que andaban por el mundo estos famosos caballeros' (ed. Allen, 381.)” MORENO HERNÁNDEZ 1997, a fordítás tőlem.

⁵²³ SZÉKELY 1851, 23.

birtokrészéért, nem véve tudomásul, hogy megváltoztak a törvények, új rend köré épül fel a világ, míg sajátja, amelyben otthonosan érezte magát, végérvényesen eltűnőben:

Oly erős szenvedéllyel csüngött a múlton, hogy föl nem foghatta a jelent. Egész álmovilágban élt, amelyben csak az volt való, hogy szenved, haragszik, fárad és vénül.⁵²⁴

Naprádiné és Tarnóczi Sára (*Özvegy és leánya*) a lovagi epika, kiváltképp a széphistóriák, Vass Terézia (*Don Quijote kisasszony*) a romantikus kalandregények bűvöletében él. Első pillantásra a női olvasók azon alakját reprezentálják, akikről Herepei János 1805-ben így vélekedett: „[v]agynak az asszonyok közt is Don-Quijottok” akiket „az ostoba és méreggel teli Románoknak serege” megront, hisz

[e]zeknek a nyavalyás repülő írásoknak, a vigyázatlan olvasókra való befolyások által, úgy látszik, az asszonyoknak egész élete, egy Románná változott, és ők semmit figyelmetességre nem méltóztatnak, hanem a mi a hajlandóságokat gyönyörködteti, hijábanvalóságoknak hizelkedik, és azt a zabolátlan tsudát, az ő ifjú képzelődéseket a tündérek országain keresztül bámulás és elragadtatások között hordozza.⁵²⁵

– s akikről 1886-ban Rákosi Jenő már ekként vélekedik: „Helyes dolog látnunk, minek vannak vagy lehetnek leányaink kiteve ez irodalmi hasis-evés, e szépliteráturai opium-falás által.”⁵²⁶

Herepei-Rákosi képlete csak fél igazság, amennyiben Vass Tärri

[teli] volt forró érzéssel, és sorról-sorra jobban-jobban belekergette magát a szenvedélybe; a levél mégis művészi volt, – vagy az akart lenni, – s kompozíciójában, de részleteiben is nagyon hasonlított ahhoz a világhírű levélhez, melyet Puskin Anyeginjában Tatjana ír Eugénnek,⁵²⁷

miközben egy ízig-vérig naturalisztikus szövegvilág kékharisnya olvasófigurája, aki irodalmi babérba, vagyonra vágyik, s hiányzik belőle a hispán lovag szentimentalizmusa, elvhűsége.

⁵²⁴ GYULAI 1989, 49.

⁵²⁵ HEREPEI 1805, idézi NAGY Zs. 2001, 36.

⁵²⁶ [RÁKOSI J.] - Ő 1886, 3.

⁵²⁷ BRÓDY 1905, 177.

Tarnóczi Sára alakjához ezzel szemben épp a komikum nem ér fel, csak a don Quijote-i princípium mélysége, amennyiben hasonlóan-makacsul teljes valóságként éli meg a szövegeket. Sára, aki a szövegvilágok ütközőpontjain él, s így a saját homogén narratív terét csak egy tragikus tetten keresztül képes létrehozni és egyben meg is semmisíteni. A Sárát olvasmányokkal „megrontó” Naprádiné⁵²⁸ viszont azért lesz „sors alatti” s nem „tragikus emberalak”⁵²⁹, mert nem éli meg mélységükben a szövegek felkínálta szerepeket, hanem mindig a helyzetnek megfelelően váltogatja azokat (mint láttuk a megelőző fejezetben). Sára és Naprádiné, akárcsak Toldi és Csóri vajda párban adják ki don Quijote alakjának kettős lényegét.

A cselekedeteit, s nem egyszer a tárgyi világ valóságát (lásd szélmalom – óriás, borbély cintányérja – Mambrin sisakja) szövegekhez igazító don Quijote (a regény egyik legkiválóbb narrációs „húzásá”-nak köszönhetően, mintegy tiltakozó válaszul Alonso Fernández de Avellanédának az első és második rész között megjelent ál-Don Quijotéjára) a legnagyobb természetességgel veszi tudomásul a *Quijote* második részének elején, hogy történetét megírták *Az elmés nemes don Quijote de la Mancha* címmel. A fiktív szövegekből identitást képző fiktív olvasófigura az önmagát (még) nem olvasott saját fikciós voltáról társalog Sansón Carrasco bakkalaureussal két fejezeten át⁵³⁰, de még Sancho is helyre rakja az első rész homályban maradt pontjait, mi több a készülő második részről is érdeklődik a lovag, miközben már javában benne van.

Más módon, de magát olvasó olvasófigura Liliputfalvai Liliputi Tóbiás, midőn „megeresztette képzelődése gyeplőjét”, s második Noéként újra írja az özönvíz történetét a Marosvölgyén, miközben haza csúsznak-másznak a felhőszakadásban. Naprádiné nem különben, amikor a sok sületlen széphistória hatására maga is ír képzeletben egy hasonlót, melynek szereplője Mikes Mihály és jómagá – s mikor a hihetetlen kalandok végére ér, otthon találja magát az *Özvegy és leánya* művön belüli realitásának szintjén, s konstatálja, hogy nem is lehetne más vége sztorijának, mint a mindennapok vágyott unalma. Hasonló ehhez a jelenethez *A délibábok hőséne*k az a része, melyben a narrátor Hübele Balázs egy eltúlzott Montecristo grófja típusú szökésének elbeszélésével bolondítja az olvasót, majd döbbsenti rá tudatosan a befogadót, hogy megvezettetett.

Pongrácz gróf a családi krónikákon keresztül olvassa, értelmezi önmagát, az ő idézet-orientáltságát épp a cervantesi mű mozditja el. Egy kisasszony küldi el a grófnak a *Quijotét*

⁵²⁸ „– Leányom komédiás nő lett – szólt ez [mármint Tarnócziné] –, s ha nem Bethlen Istvánné udvarában, akkor e szép mesterséget Judittól tanulta.” KEMÉNY 1855–57, 373.

⁵²⁹ Lásd ehhez: BARTA 1987, 186–217.

⁵³⁰ Lásd ehhez: CERVANTES–BENYHE 1989, II, 33–49 (a 2. és 3. fejezet).

célzásképpen, az esténként családi krónikákból felolvasó fiú le sem teheti a könyvet aznap éjszaka. A következő nap a gróf, akire nagy hatással volt a regény, kertjében elkezdti tépdesni az almafa virágait, később saját tettgesztusára így reflektál: az okos ember a pondrókat szedi le a fáról, hogy azok ne egyék meg a gyümölcsöt, ő ellenben a virágokat tépkedi, hogy a pondróknak ne legyen mit enniük. A gróf szerint a két dolog csaknem azonos. Miképpen interpretálható ez a jelenet? Talán úgy, hogy a gróf elérte a lovag történetét olyannyira, hogy önnönmaga léthelyzetére ismerve metaforikus gesztussal reagál. A családi krónika mint a Pongrácz jelenét meghatározó múlt helyett a *Quijotét* olvastatja a gróf a nap kijelölt időszakában, a regény olyan katartikus hatással van rá, hogy a rituális felolvasatásból egész éjjeli történethallgatás lesz, mert saját magát olvassa immár Pongrácz, a történet kimenetelének tétje van, önnön sorsa. A reggeli virágtépés egyrészt jelzi számunkra a történetkonstruálás realitását, másrészt Pongrácznak abba a tett-sorozatába illeszthetjük, amit ő maga az Istennel való hadakozásnak nevez. Az almacsecsemők gyilkolásakor önértelmezése szerint Heródest játszik. Hogyan hozható összefüggésbe Heródes, Jézus, don Quijote, Pongrácz gróf és a relativitás? A *Bibliából* tudjuk, hogy Heródes azért öleti meg a csecsemőket, nehogy eljöjjön a Megváltó, aki trónjáról letaszítja majd. Azt is tudjuk, hogy hiábavaló e tette, mert Krisztus eljött, s bár gyermekkorában megmentette az Úr a haláltól, később mégis elárultatik, feláldoztatik, megfeszítetik (és tegyük még hozzá: feltámad, azaz halhatatlanná válik). Ez mint paradoxon jelenik meg Pongrácz számára: nem mindegy, ha az eleve halálra szánt meg sem született volna? Az, hogy don Quijoteként identifikálják, legalább ennyire paradoxon számára: a bolondot játszó Pongrácz hárítja az identifikációt, hisz reflektál a quijotizmusra, ugyanakkor belátja, hogy identitása mégiscsak don Quijote, szerepe az ő szerepe, sorsa az ő sorsa. De írja-e tovább saját narratíváját, melynek ily módon pontosan tudja a végét?

A Quijote-elv szerint működő fiktív lények csak addig személyiségek, azaz jelenvalók, amíg fenntartható számukra az a narratív tér és az a kerettörténet, melyben otthonosan érzik magukat, s ami Hamvas Béla szerint az igazi realitáshoz sokkal közelebb álló valóság, mint közösségének definiált realitása.⁵³¹ Ezt támasztja alá Máthé Andrea *Varázstárgy. A könyv csábítása* című írásának egyik gondolata:

Jelenkori pszichológiai vizsgálatok látszanak igazolni azt, hogy az embereknek szüksége van a történet/mondásra: néma gondolatáramlásban, belső beszédben állandóan, ismételve és korrigálva zajlik bennünk egy belső monológ, mely

⁵³¹ HAMVAS 1994

élettörténetünk mondása. Ahol és amikor megszakad ez a történetszál, ott és azzal együtt az ember normalitása is kibillen.⁵³²

Reflektálva a manchai lovag történetére Pongrácz gróf meginnog valóságreferenciájában, le is mond a budetini parancsnokkal megegyezett háborúról, majd csak akkor tér vissza önmaga történetírásához, amikor az Estella és Behenczy megszökése körül zajló események újra visszahelyezik a középkorivárúr-játék lehetőségébe.

Don Quijote második kalandos útjára akkor indul, amikor a pap és a borbély befalaztatja a hidalgó könyvtárának falát, s a könyvek nagy részét elégettetik gazdasszonyával, s valamennyien azt állítják, hogy „valami varázsló vitte el a könyveket a szobával együtt, mindenestül.”⁵³³ A kóbor lovagnak egyéb sem kell, varázslóellenségének s fejében az összes történettel elindul az eltűnt könyvek nyomába a frissen felfogadott csatlósával, Sancho Panzával.

Tarnócziné is hiába égeti el az összes világi tárgyu könyvet, mert „elvitathatatlan valósággá incselgé magát”,⁵³⁴ hisz Sára betéve tudja őket, s Naprádiné jelenléte, majd a fantáziálásból valósággá vált, mégis sajátos lányrablás újra elsődlegessé teszi azokat a szövegeket a bibliai, egyházi szövegekkel szemben. Liliputfalvai Liliputi Tóbiás könyvtára is leég véletlen, ám a *Himfy szerelmei* és a *Honderű* egy száma, no meg a *Corpus Juris* bőrfedele megmarad, s noha az alexandriai könyvtárnál is nagyobb veszteségnek tűnik, hogy a *Gyapjas vitézek* odalett, ez nem akadályozza meg Liliputit, hogy útra kelljen az aranygyapjúért. A természetet olvasó Curgó a tavasz érkezével kukoricát ültet a városi dzsungel ablakába, s hagyja, hogy a méhek kast kezdjenek építeni.

Toldi éppúgy eltemetve érzi magát odahaza (a részben önmaga okozta) mellőzése miatt, mint don Quijote, amikor kényszerrel hazaviszik, mindketten csak akkor nyerik vissza régi formájukat, ha új – az előbbi esetében valós, az utóbbiében konstruált – vitézi tetteket kívánó kalandokra indulhatnak.

Toldi egy valós ellenség hírének hallatán, a király hívására:

Kiugrék a sírból, mintha ifju volna;
Háborús tenger lön lelke, melynek habja
Tűzokádó hegytől fel vagy forralva
S monda: »Vidd hírül az öreg cimboráknak,

⁵³² MÁTHÉ 1999, 101. (10. lábjegyzet)

⁵³³ CERVANTES–BENYHE 1989, I, 71.

⁵³⁴ KEMÉNY 1855–57, I, 79.

Hogy a vén bajnokot sír fenekén láttad:
De a lelke ott lesz a viadaltéren;
Vérbosszúját állni az idegen véren»⁵³⁵.

A várkapun bevonuló „iszonyú barát” és fegyvernöke ikonikusan megidézi a befogadóban a képileg is gyakran ábrázolt jelenetet, ahogy a Rocinantén ügető don Quijotét követi szürkéjén Sancho Panza. A városba bevonulás toposza itt kifordítva jelenik meg, mint a *Quijote*-beli „Barcelonába vonulás”. Don Quijote és Sancho Panza úgy vonul be Barcelonába, akár Jézus Jeruzsálembe, mindenki örül s hódol nekik, és egy sikerkönyv megtestesült szereplőit, azaz az írásos kultúra teremtett hőseit köszöntik bennük (természetesen az irónia hangja is ott van):

Isten hozta városunkba, a földkerekség minden kóbor lovagjának tükrét,
világítótornyát, fény-, hajnal- és sarkcsillagát! Isten hozta, ismétlem, a hős Don
Quijote de la Manchát! Nem a hamisat, nem a költöttet, nem a becsempésztet,
hazug történetek hőseit, hanem hozta Isten az igazit, a valódit és eredetit, akit
Cide Hamete Benengeli írt le nekünk, minden történetírók virága!⁵³⁶

A dicső bevonulás csak addig tart, míg a gyerekek csínytevésének áldozatul esett hátasaik fenekükre nem dobják magukról őket, s míg a városban az elszakíthatatlan párost érő sorozatos tréfák közepette, don Quijotét egyértelműen meg nem jelölik a hátára tűzött pergamennel: „Ez Don Quijote de la Mancha.”⁵³⁷ A személyiség palimpszesztrétegeinek mivolta – hisz a pergamenen írással jelölt azonosítás megegyezik azzal, akit hosszú kabátja alatt don Quijote önnömmagának tart, de aki a saját bőre alatt rejtély, hisz az eredeti neve a regénytörténetben homályban marad – ab ovo kijelöli személyének mozgásterét, s közönségének a bolondok királyához viszonyulását, hisz a megnevezés azt jelzi, hogy a hidalgó önmegnevezését (a don Quijote de la Mancha nevet választja) a közösség ratifikálja.

Arany humoros jelenetben állítja be Toldi és Bence pest-budai utazását, ám a kinevetés tárgya itt csak a „Rozsdás fegyvernöke a rozsdás vitéznek”⁵³⁸ lehet:

De midőn a szolga odaért ügetve,
Kifakadt a népnek a nevető kedve,
Kifakadt s azonnal magas fokra hágott
Üzvén az öregből sok bolond csúfságot⁵³⁹.

⁵³⁵ AJÖM II, 166.

⁵³⁶ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 554.

⁵³⁷ *Uo.*, 559.

⁵³⁸ AJÖM II, 178.

A tréfák egyike hasonló a *Quijotéból* ismerttel: Bence haladását lova farkának megfogásával akadályozzák, Rocinante és a szürke pedig töviseket kap a farába. A *Toldi szerelmében* Arany Toldi, majd Anikó apródjának, az ifjabb Bencének komikus beállítását megőrzi (ha a keletkezés kronológiáját tekintjük) vagy megelőlegezi (ha az 1879 utáni olvasóknak a trilógia cselekményidő szerinti olvasásával számolunk):

Így észre se venné, rendre hogy elhagyták,
A sereghajtók is már szinte haladták,
Ha legénye Bence közülök nem szólna:
Felnéz; kacagástól nincs ami megóvja.
Furcsa jelenség volt: sárga lován Bence,
Bencén málha-csomó, akar egy petrence,
Nagy lepedő holmi lapitá a lóra,
Látszott is az ember, meg nem is, alóla.⁵⁴⁰

Toldit és Bencét nem ismerik fel, kilétük, don Quijotéékkal ellentétben, testi valójukban az elfeledés fázisban van. Míg don Quijote minden cselekedetét a jellé válás motiválja, a kóbor lovag fixa ideájának mása/lenyomata szeretne lenne, Toldi, aki maga a lovag, nem akarja elfogadni, hogy fikcionalizálják. A jellé válás ellen, már a mű elején tiltakozik, gondoljunk a jeltelen sírról szóló „végrendeletére”⁵⁴¹, s a félelmét Budára haladván igazolódni látja:

»Nem hiába ástunk földalatti vermet:
Lásd, Bence, a földön már meg sem ismernek;
Mesévé csinálnak maholnap engem is,
Amiről azt mondják: hisszük is azt, nem is.«
[...]
»Időnek előtte krónikába tesznek,
Még szemökkel látnak s ihol már se hisznek⁵⁴².

⁵³⁹ *Uo.*, 179.

⁵⁴⁰ *AJÖM*, II, 79.

⁵⁴¹ „»Vándor-madár lelkem: jól érzi magába’, / Hogy ma-holnap indul melegebb hazába. / Neki már e földön minden olyan fagyott! / Neki én leroskadt hideg hajlék vagyok. / Sírom ez. Kevés nap vár üresen engem – / Te, öreg barátom, te temess el engem.... / Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet, / Csak, amivel ástam, ezt az ásónyalet.«” *AJÖM*, II, 164. Itt szeretnék köszönetet mondani Eisemann Györgynek, hogy a jellé válás problematikájára felhívta a figyelmemet.

⁵⁴² *Uo.*, 189.

Csak amikor Toldi bizonyítja karja régi erejét az olasz vitéz legyőzésével, kezd személyének kiléte szóbeszéddé válni, fokozatosan nyeri vissza⁵⁴³ a hős régi (hír)nevét, hogy Pest utcáira érve, már „a kopasz falak / Messziről azok is »Toldit« kiáltanak.”⁵⁴⁴ Azaz Toldi is megkapja a saját önazonosító nevét a városban, ám don Quijotével ellentétben az ő megjelölése – az eposzi hősnek szájról szájról járó hírnévként – a szóbeliségből érkezik.

A megnevezéssel azonosítás *A nagyidai cigányokban* is megtörténik. Csóri, már akkor is vajda, amikor Gerendi kapitány átadja neki a várat, mégis az első dolog, hogy a 'Csóri vajda' szintagma mint (jelzős szerkezetű) név rögzítődjék, azaz mindig Csóri legyen a vajda, vagy megfordítva, a vajdát mindig Csórinak hívják. 'Csóri vajda' önmagával jelöl, illetve önönmagát jelöli, hogy végül önazonosságát kérdéssé tegye három lépésben. A birtokbavételt (területfoglalást) a szintagma első részének jelzős szerkezetről birtokos szerkezetté cserélésével jelzi, amikor határozatot hoz arról, a nagyidai várnak „Neve is ezentúl Csórivára legyen”⁵⁴⁵, majd mint harmadik személyről beszél önmagáról, a jelzős szerkezetű név mindkét tagját használva: „Örökös fejünkbe tesszük Csóri vajdát”⁵⁴⁶, hogy végül elbizonytalanodva („Harmadszor . . .» de tovább nem mondhatta Csóri”) a szintagmatikus viszonyon, a személyhez tartozó nevet is kérdéssé tegye: „Ki legyen a vajda ; én-e, vagy pedig én?”⁵⁴⁷ A kérdésben az önazonosság is kérdéssé válik, hisz nem tudni, a szöveg két kurzivált én-je közül melyik vonatkozik valójában Csórirra. A mondat ugyanis két jelentéssel bír: egyfelől a 19 versszakkal korábbi kurzivált 'Örökös'-re visszhangzik, azaz nincs más választás, mint Csóri vagy Csóri, másfelől a 16 passzussal korábbi – szintén kurzivált – 'én is'-re, ám az az 'én' Diridongó 'én'-je, vagyis a kérdésben kétszer ismétlődő azonos személyes névmáshoz mint jelölőhöz két jelölt tartozik, ráadásul teljesen bizonytalan melyikre melyik vonatkozik (Csóri vagy Diridongó, illetve Diridongó vagy Csóri).

Don Quijote és Toldi esetében a névfixálás kívülről érkezik, Csórinak rá kell erre segítenie. A magát eltemetni akaró, mert a világ egy részének szemében már halottnak is hitt Toldi akkor kapja vissza nevét (akkor lesz Toldi az „iszonyú barát”-ból), amikor hírnevét és

⁵⁴³ Emlékezzünk, maga Toldi mondja az első énekben, hogy testét sírban látja a hírnök, de a lelke a küzdőtéren lesz, s erre visszhangzanak a viadalon elhangzott, személye körüli találgatások: „Van, ki a barátban Toldira ismerne, / De vénelli Toldit oly nehéz fegyverre; / Másik ügyességgel állítja, hogy megholt / Az öreg Miklós, – ő temetésén is volt. // Olyan is van elég, aki, ha csak lehet, / Szörnyíti erősen a csudás híreket, / Sőt, ha mástól nem hall, jobban esik neki, / Ha maga csinálhat és azt terjesztheti. / Egyik ezek közül azt a mesét lelte, / Hogy e biz' a meghalt Toldi Miklós lelke;” *Uo.*, 182.

⁵⁴⁴ *Uo.*, 194.

⁵⁴⁵ *AJÖM*, III, 222.

⁵⁴⁶ *Uo.*, 223.

⁵⁴⁷ *Uo.*, 225.

aktuális cselekedetét összekapcsolják, s szájról szájra jár a híre. Don Quijotét írással jelölik meg, hogy mindenki számára világos legyen, hogy ő don Quijote, a kóbor lovag, akit megírtak egy könyvben, s nem az a hidalgó, akit talán Alonso Quijanónak hívnak, de lehet, hogy másként. Csóri, miután – hogy önjelölése a szubjektum elbizonytalanításához vezet – nem éri el az identitás kívülről megerősítését, gyakorlatilag eszem-iszommal veszi meg. Ráadásul a rímkényszer („Nem másképp tévének a lelkes cigányok / »Éljen, Csóri, éljen, örökös vajdájok!«) abban is elbizonytalanít, ki a tényleges megnevező, a cigányok (ezt sugallja az idézésre utaló központosítás) vagy az elbeszélő (erre utal a többes szám első személyű birtokjel helyetti többes szám harmadik személyű forma).

Az önazonosság és a megnevezés a *Bolond Istók* két énekében, s a további két rész tervezetében is végighúzódnó téma. Az első ének voltaképpen másról sem szól, mint a genezis és a névvel jelölés elbeszélésének lehetetlenségéről. Az ének végéig az elbeszélő mindössze addig jut, hogy a keresztnévcseré történetére vonatkozó tudását megossza velünk (elfeledtetve, hogy a mű elején a 'Bolond Istók' egy szerzői névadás terméke⁵⁴⁸):

Hősünk, Kató, *Istók* nevet nyere.

Hogy kapta mellé aztán a *Bolond*-ot,

Ez, amit én másszor talán elmondok.⁵⁴⁹

A harmadik ének tervezetében visszatér a származás és a névelnyerés problémája: miszerint a folytatásban Istók kutakodni kezdett volna maga után önéletrajzának megírásához, s kiderül, hogyan lett Borond Pistából Bolond Istókká. Az énelbeszélés megkérdőjelezte volna az első ének narrátorának tudását a névadásról, hogy a negyedik énekben az derüljön ki, igazából az első énekbéli cigányok ismerik a negyedik énekben „valami aristocrata név alatt” élő Bolond Istók kilétét, „valós” voltát. Így válik ténylegesen parodisztikus proposícióvá az első ének gnómaszerű passzusa:

Az igaz név előbb-utóbb kipattan,

S minél több névvel és címmel takarják,

Annál hamarébb kiüti a szarvát.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ Lásd a *Bolond Istók* első énekének 6–7. versszakát.

⁵⁴⁹ AJÖM, III, 165.

⁵⁵⁰ *Uo.*, 137.

A személyiség koherenciájának megingását, narratív tere határainak ön- és a mások általi kijelölését jelzi a *Toldi szerelmében* az álruhaöltés (több szereplő esetében is). A Cervantes *Quijotéjában* megjelenő új típusú szubjektívizmus Arany epikájában is tetten érhető: „Arany szövegében az énről való beszéd szintje a modernség irodalma felé nyit, amennyiben a szubjektum egységként való szemlélete a valódi és a látszat szétválaszthatatlansága miatt már megkérdőjeleződni látszik”⁵⁵¹.

Az egyén egyik legrégebbi (több kultúrában ismert) integritáspróbája a pokoljárás, az alászállás és felemelkedés. Az antik eposzokból jól ismert alvilágba leszállás (és onnan visszatérés) toposza kifordítását éppúgy megtaláljuk Cervantesnél, ahogy Aranynál. A *Quijote* második részének 22. fejezetében don Quijote lemegy Montesinos barlangjába: „ha a pokol fenekére kellene is leszállnia, alászállna oda is”⁵⁵², miközben Sancho Panza értetlenül áll a kóbor lovag legújabb ötlete előtt: „minek temeti el magát elevenen”⁵⁵³, de áldásával ereszti le egy kötélre:

Lemerülsz hát, világ hőse, acélszívű, érckarú! Isten vezéreljen még egyszer, s
hozzon vissza épkézláb, minden sérülés nélkül a napvilágra, amint elhagytad,
hogyan a sötétbe merülj.⁵⁵⁴

Toldi a *Toldi szerelmében* a prágai kalandból hazafelé úton, tartván magát a lovagi erkölcsi parancshoz (a gyámoltalan nők védelme), egy lányrablót vesz üldözőbe, mikor

Toldi alatt egyszer megsülyed a padló,
Nagy tompa ütéssel zúzza magát mélybe,
Borul neki a nap világtalan éjbe⁵⁵⁵

s egy vártorony alján találja magát. A *Toldi estéje* azzal kezdődik, hogy Toldi a saját sírját ássa, s e sírgödörből száll ki, hogy elinduljon utolsó kalandjára. Csóri vajda pedig a nagyidai vár pincéjébe mint alsó világba megy le, ahol elnyomja az álom. A világok közötti átjárás

⁵⁵¹ DOBÁS, 2010, 393.

⁵⁵² CERVANTES–BENYHE 1989, II, 204.

⁵⁵³ Uo.

⁵⁵⁴ Uo., II, 206.

⁵⁵⁵ AJÖM V, 82.

toposzának változata ott van még a *Toldi szerelmében* (Piroska tetszhalálból feltámadása a sírkamrában,⁵⁵⁶ melynek

Piroska azonban nem örült, és nem szólt,
Hagyta magát vinni mint egy eleven-holt,
Sohajtva csak ennyit rebeg a hintóban :
»Oh, miért nem hagytak csendes koporsómban!«⁵⁵⁷

– majd vágybeteljesítésként „elevenen temeti el magát” egy kolostorban, hogy Toldi már csak a sírjára talál rá), és a *Toldi estéje* betéttörténetében is ott van (melyben Szent László támad fel három napra majdnem háromszáz százados holtából, hogy megmentse nemzetét).

Míg Toldit egy testvérpár csalja törbe, hogy számára a lenti világ, ahova alázuhan, valóban a vérbosszú (Jodok és Jodovna a legyőzött cseh vitéz gyermekei)⁵⁵⁸ és a kísértés (Jodovna kéjvágya)⁵⁵⁹ poklának bugyra legyen:

(De mi ez?... pokolnak szakad-e rá torka?
Hull rá a magosbul üszög és sziporka,
Lát odafenn lángot kavarogni füsttel,
Veri fülét nagy zaj: az ítélet jött el?⁵⁶⁰),

– addig don Quijote és Csóri vajda önként száll le az alsó világba, ahol mindketten álomba merülve egy csodákkal teli „valóságra” ébrednek fel. Míg don Quijotét egy furcsaságokkal teli valóságos mesevilágból, Toldit az elevenen eltemetés „rémálmából”, addig a vajdát saját halálának álmából, s az azt megelőző kalandokból, társaik (Sancho Panza és a licenciátus unokaöccse, Károly és vitézei, illetve a derék dádék) emelik ki. Don Quijote és Csóri vajda ébredése a valóságnak hitt csuda álmodásából hasonlóan nehéz:

⁵⁵⁶ A *Toldi szerelme* sírablás-jelenetében pretextusként ott van a *Római és Júlia*, s a *Dekameron*ban is már vándoranekdotaként szereplő eset a sírablónak vélt áltettesről.

⁵⁵⁷ AJÖM V, 138.

⁵⁵⁸ „Tapadjon a bőr rád, mint asszu fakéreg; / Nedves, bűdös almon egyen meg a féreg. / Szüntelen éhség közt, élted alig vonjad, / Táplálja dohos víz elepedő szomjad; / De ne halj meg; sőt élj: amennyi elég lesz, / Hogy halni ohajthass, hogy kínodat érezd.” *Uo.*, 90.

⁵⁵⁹ „Rothadsz te lovag hát! érzem is a bűzöd: / Ám lásd boszumat, ha szerelmem elűzöd. / Könnyen elengedtem apám megölését, / Testvérem eladnám – egy hév ölelésért: / Neked az mind nem kell:...! Bosszu tehát, bosszu! / Mán kezdve halott vagy, de haláloed hosszú; / Eleven rothadsz meg: de magad kerested: Nem lesz soha másé, ha enyim nem, tested!” *Uo.*, 95.

⁵⁶⁰ *Uo.*

Don Quijote azonban egyetlen szóval sem válaszolt. Mikor egészen kihúzták látták, hogy szeme zárva van, mintha aludnék. Lefektették a földre, a kötelet leoldották, de ő még erre sem ébredt föl. Aztán elkezdték irgetni-forgatni, rázták, keltették, s végre nagy sokára csakugyan magához tért, nyújtózott egy nagyot, mintha valami mély, nehéz álomból ébredne, s csodálkozva nézett körül.⁵⁶¹

Csóri vajda:

Ugy bizony! szörnyet halt ; maga is azt hitte ;
Szólítják nevéül: rá sem hederítve;
Rázzák, ütik, rugják, kiáltva és bölgve:
Mindhiába! fekszik, mint egy szenes tőke.
[...]
»Ugyan Csóri, hallj szót, töröld ki a szemed.
Mióta lármázunk és mióta rázunk!
Horpaszon rugdosunk, a képedre mászunk!
Te mégis úgy horkolsz, majd megrepedsz bele:⁵⁶²

A három pokolraszállás-történet az álom, a valóság, a történetmondás hitelességének kapcsán a folyamatos elbizonytalanítás narrációs technikájával él. Az álomjelenetet nélkülöző, így saját szövegvilágán belül legnagyobb valóságtartalommal bíró prágai hadjáratról, melynek során Toldi „megjárja a poklot”, maga a narrátor állítja, hogy csak a magyar orális költészet és a históriás ének tud róla:

E prágai dolgot keresed hiába –
Nem íratta bizony császár krónikába;
Nem kérkedik ezzel a cseh, sem a német
Csak rám ne kiáltsa: nem igaz történet!
De hirdeti ám az aranyajkú monda,
Lajos e tettét is koszorúba fonta;
Melyet ha valaki, pusztá szómra, kétel:
Könyvbe is megírta *Illosvai Péter*.⁵⁶³

⁵⁶¹ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 207.

⁵⁶² AJÖM III, 260.

⁵⁶³ AJÖM V, 77.

Don Quijote maga meséli el álmát kísérőinek, de nem a regény 2. részének 22. fejezetében, amikor a tényleges leereszkedés, s a barlangból felhúzás elbeszélése történik, hanem a rákövetkező fejezetben, melynek foglalatában a narrátor viszont azt előlegezi meg az olvasó számára, hogy a

Bámulatra méltó dolgok, melyeket az elragadott Don Quijote látott Montesinos mélységes barlangjában, azonban oly rendkívüliek és lehetetlenek, hogy ezt a kalandot betoldottnak kell tartani.⁵⁶⁴

Don Quijote beszámolója szerint valóban elaludt, mikor a barlangba leeresztették, de rögtön fel is ébredt, így minden, ami vele történt, az a színtiszta valóság. Sancho Panza és a licenciátus unokaöccse a megtörténtekeket kétellyel fogadják, mivel egyfelől mély alvó állapotban találják a kötél végén a kóbor lovagot, másfelől az időérzékelésük összeegyeztethetlensége (a fentiek szerint csak egy órát volt a barlangban, míg a búsképű három napról és három éjszakáról beszél) is azt sugallja, hogy don Quijote csak álmodta az egészet. Maga az elbeszélt történet is az álomszövődés mintázatát mutatja, amennyiben don Quijote ott lovagregényeiből ismert figurákkal éppúgy találkozik, mint saját imaginárius világának valós szereplőivel, ez utóbbi aktorok olyannyira a *Quijote* fabulája szerinti „valós” arcukat mutatják, hogy don Quijote csakis úgy tudja értelmezni, hogy Dulcineáját parasztlánynak látja és az pénzt kér tőle a valósnak hitt álomban, hogy szíve hölgyét elvarázsolták, akárcsak lovagregényeinek hőseit Merlin. Sancho a hazugság vádjá alól maga is csak a varázslat világban benne létével tudja felmenti végül urát:

Azt hiszem [...], hogy miként az a Merlín vagy a többi varázsló megbabonázta azt a hadat, amellyel kegyelmed – amint állítja – odalent találkozott és társalkodott, ők varázsolták képzeletébe vagy eszébe ezt az egész mesét, amit nekünk elbeszélt, s amit még mondani fog.⁵⁶⁵

Azaz a fegyverhordozó don Quijote sztoriját azoknak tulajdonítja, akik maguk is részesei, okozói az elbeszélteknek. A következő fejezetben az elsődleges narrátor tovább bonyolítja a Montesinos barlangjában megesetteket azzal, hogy az állítólagos lejegyző szerzőnek, Cide Hamete Benengelinek a történethez fűzött széljegyzeteiről a fordító maga számolt be, s e szerint Benengeli (a mór megbízhatatlan elbeszélő) áttolja a felelősséget az olvasóra don

⁵⁶⁴ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 208.

⁵⁶⁵ *Uo.*, 217.

Quijote elbeszéli történetének valóságtartalmát illetően, ugyanakkor megelőlegezi *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* végét, amikor is majd don Quijote Alonso Quijanóként kijózanodott ember módjára fog meghalni.⁵⁶⁶

A *nagyidai cigányok* narrációja hasonlóan lebegtetni az álom valóságként elbeszélésének lehetőségét.⁵⁶⁷ Csóri a dádékról szóló hősköltemény nagy részében alszik, ám a narrátor olyan cselesen vezeti a történet szálát, hogy az olvasó erről sokáig tudomást sem vesz, akár egészen a Csóri ébresztését követő elbeszélői kiszólásig:

Mert hiszen fölösleg mondanom is itten
(Gyengébbek kedvéért mégis megemlítem):
Hogy az ó pincében elaludt a vajda
S úgy álmodta mindazt, ami esett rajta.⁵⁶⁸

A megvezetést a tudat éberségi szintjeinek fokozatos megjelenítése okozza. A *Toldi* Álom-allegóriáját (is) parodizáló Álom eleinte nem érinti meg Csórit, aki viszont ébren kezd álmodozni Nagy-Cigányországról alvó nemzete felett. A kártyajós javasasszony „Rasdi, a varázsló tanyáz mint egy bagoly”⁵⁶⁹ a pincében (itt a don Quijote Montesinos-barlangbeli kalandját ismerő olvasó elkezdhet már gyanakodni), aki a jövőt vizionáló beszédével mintegy hipnotikus álomba ringatja Csórit („mígnem a jó nénék / Már inkább *álmodják*, mintsem hogy képzelnek”⁵⁷⁰), s a vajdának kidobott kártyafigura, a fekete ember valóságos alakként jelenik meg egy, a népmesékből jól ismert szituációban. Ám ezen a ponton maga az álomnak a természete lesz az, ami a befogadót megtéveszti, ugyanis a csodás elemeket egy, *A nagyidai cigányok* történetmondásának idejébe is beleillő tett követi: a vajda felmegy a pincéből, s felébreszti vitézeit – azaz a narrátor valóban összeecsúsztatja Csóri álmát azzal a cselekményvezetéssel, amit az odaértett olvasó vár el.

⁵⁶⁶ „Igaz ugyan, hogy élete vége felé, a halál árnyékában visszavonta szavait, s bevallotta, hogy ő maga találta ki ezt a kalandot, mert akkor úgy látta, hogy tökéletesen megegyezik s egybehangzik a regényeiben olvasott történetekkel.” *Uo.*, 221.

⁵⁶⁷ „A Csóri álmával *valóságként* szembesülő olvasó – aki az eposz elbeszélőjének mint *énekmondónak* a *hallgatójaként* konstituálódik – végső soron a saját álmát szintén „valóként” megelő Csóri nézőpontjával azonosul (vagy inkább azonosítódik) abban az értelemben, hogy reális lehetőségként fogadja el, sőt *éli meg* a tökéletes földi boldogság megvalósulását.” MILBACHER 1997, 380.

⁵⁶⁸ AJÖM III, 260.

⁵⁶⁹ *Uo.*, 233.

⁵⁷⁰ *Uo.*, 236.

A személyiség integritása a történetekben akkor is elmozdul, amikor az derül ki Csóri vajdáról – aki a kényszerszülte stratégiából (hogy Gerendi a várvédőkkel elmenekülhessen) kapja meg Nagyida várának kapitányi posztját –, ami Sancho Panzáról – aki meg a hercegi pár tréfájából lesz kormányzó Barataria szigetén –, hogy igenis megfelelnek a rájuk bízott feladatnak: Csóri a maga módján hősieken védi a várat, Sancho Panza pedig a maga módján bölcs kormányzó. Don Quijote csatlósa önként mond le a kormányzóságról, mert a megrendezett várvédelemben össze-vissza verik, majd diétára fogják, Csóri az elbizakodottságuk miatt veszít, amikor is a menekülők után kiáltják, hogy voltaképpen fegyvertelenek. Az önmagukhoz visszatérést mindketten rezignált bölcsességgel fogadják. Sancho Panza annak tudatában, hogy a tisztességén nem esett csorba: „Egyébiránt, minthogy oly meztelenül megyek, amint jöttem, semmi egyéb tanúbizonyságra nincs szükségem, hogy igazoljam: úgy kormányoztam, mint az angyalok.”⁵⁷¹ – Csóri pedig a Zrínyi költészetéből is ismerős forgandó szerencse toposzával: „»Ilyen a szerencse!« gondolá foghegyen / »Ha ma égis emelt, holnap alád megyen.«”⁵⁷²

Jókai Mór *Fekete gyémántok*jában a főhős Berend Iván személyiségének integritását a regénytörténet során folyamatosan igyekeznek kikezdeni, ám a szélmalomharcoknak tűnő csatározásokból Berend (a pozitivistá don Quijote) folyamatosan győztesen kerül ki. A Magyar Tudományos Akadémia frissen megválasztott levelezőtagjaként meghívást kap Bondaváry Theudelinda grófnőtől egy pesti főúri estélyre, ahol a természettudóst Delejországról tartott felolvasása után egyszerűen mágnes lovagnak nevezik el. S amikor Angela grófné ráun a bondavölgyi remetére „[ú] ismerősei nagyon szorgalmasan tanulmányozták »Don Quijote« II-dik kötetét, s mikor maguk közt voltak, nem egy szó lett elrejtve Barataria sziget eseményeiről.”⁵⁷³ Iván a tréfának szánt sorozatos próbatételeken épp úgy helyt áll, mint Sancho Panza Barataria szigetén.

Azt ugyan a narrátor lebegteti, hogy Berendnek megsúgta-e valaki a társaságból, hogy a *Quijote* szerint osztják neki a szereplehetőséget, vagy magától jön-e rá, mi az a szöveg, amivel mások akarják belekényszeríteni egy narratív térbe, de az biztos, hogy Berend még abban is kitűnik, hogy értőbb olvasója a *Quijoténak* a többiektől, hisz pontos szövegismerettel reflektál erre a szereposztásra távozásakor:

⁵⁷¹ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 484.

⁵⁷² AJÖM III, 261.

⁵⁷³ JÓKAI 1964, I, 247.

– De biz abból semmi sem lesz, hogy te most miközülünk megszökjél! De ilyen jó cimborát ily könnyen el nem eresztünk! Éppen most, mikor te vagy a szezon lionja. Innen ugyan el nem távozol. Te vagy köztünk most az „*Ehren-Praeses*”.

Iván erre elmosolyodott. Szelíd szarkazmus, csendes, ironikus bánat, férfias keserűség volt mosolyában, s azt mondta Eduárdnak halkán:

– Köszönöm, bajtárs, a megtiszteltetést. De nem való vagyok én „Barataria kormányzójának”. Jobb nekem otthon. Megyek a „grison”-omat felnyergelni, s lovagolok haza.

(Akik Don Quijotét forgatták, emlékezni fognak a Barataria sziget tréfáira s a jó „szürke” érzékeny találkozására menekülő gazdájával.)⁵⁷⁴

Noha a társaság célt ér, hisz a „kiugratás” sikerült, de nem azért, mert jó persziflázsmintázatot választottak, hanem mert Berend megy bele a játékba, lép be a többiek kialakította narratív térbe, felvállalva távozásakor a Sancho Panza-i szerepet.

Más don Quijote-típusú aktor esetében narratív terük az olyan jelenetekben válik tágasabbá, mikor az „okos beszéd” emberei hajlandóak (mindegy milyen célból) igazodni szólamukhoz, képesek felfüggeszteni a saját nyelvük valóságreferenciáját. Ilyen epizódok a *Quijotéban*: a pap és a borbély terve, a Tükrös és a Fehér Hold lovag feltűnése, a kalandok a herceg és a hercegnő udvarában; illetőleg a *Beszterce ostromában* Pongrácz udvarnépének csatározásai, a budetini parancsnok tervezett, de elmaradt hadgyakorlata, a tús ügy, a *Liliputfalvai Liliputi Tóbiásban* mikor Róza eljátssza Tóbiásnak, hogy ő Tündér Ilona, az *Egy régi udvarházban* Radnóthy győzedelmes hadviselése a kertész ellen.

Történetük akkor ér véget, ha többé nem tudnak a viselkedési kódexüknek megfelelően cselekedni, vagy csapdahelyzetbe kerülnek épp amiatt, mert nagyon is igazodnak ahhoz, vagy egyszerűen mások szétzúzzák narratív terüket. Pongrácz gróf tartja magát a hadiregulához, a tús csere szabályaihoz, miközben Apolkáról kell lemondania, az egyetlen lényről talán, akit szeretett. Ahogy don Quijote is engedelmeskedik a kóbor lovagrend szabályzatának, amikor legyőzi egy másik, tehát dicsőbb lovag, s vissza kell térnie a többiek által konstruált, úgymond, valós világba, megígérve, hogy legalább egy évig nem kezd semmi újabb kalandba. Toldiból a gúnyvers előhossa régi indulatos voltát, s bűnbe esik újra, mikor rádöbben, hogy a királyi udvar többé nem lehet az otthonosság érzetének helye. Radnóthy végtelen pereskedése a család kihalásával értelmét veszti, s idegen kultúrát majmoló lánya férjének kezére kerül az ősi birtok. Csurgó Károly méhei nem tudják az öreg tekintetes

⁵⁷⁴ *Uo.*, II, 31.

világrendjének utolsó, szimbolikus mentsvárát megépíteni, mert a ház lakói hadba indulnak ellenük. Tarnóczi Sára azzal, hogy Hallerhez megy (kényszerítik) nőül, elárulja a Vitéz Francisco-történetet.

Ezek a „lefegyverzések” a játék végét is jelentik, ami egyenlő a visszavonhatatlan halállal. Tarnóczi Sára öngyilkos lesz abban a hiszemben, hogy a széphistória kicsi hű apródja szerep helyett már az anyja által ráosztani kívánt szerepet testesíti meg a Keresztelő Szent János fejvételének történetében. Csurgó, aki pontosan olvassa a természetet, megérti, hogy nincs más választása abban a világban, ahol a sejtekből nem építhető kas, mint amit a méhek mutatnak, önmaga identitásának megőrzése védelmében öngyilkosságot követni el, ahogy a méhek is öngyilkos módon védelmezik magukat, vagy képesek a családjuk érdekében öngyilkosok lenni.

A megnevezés/megnevezhetőség, a személyiségeszmény, a személyiség integritásának megőrzése, az otthonos narratív tér felépítése, a becsület korszerűsége kérdéskörének feszegetése összefüggésben van az ezeket tárgyzó szövegek stiláris, modalitásbeli kevertségével, s végső soron a műfaji változások rendszerével is.⁵⁷⁵

A *Quijote*, amikor egy műfajteremtő műfajparódiára vállalkozik, egyidejűleg lép fel a dolgok kiüresedése leleplezésének szándékával, az értékek átértékelődésének megmutatásával és a régi értékek elengedni tudásának vágyával és fájdalmával. Arany művei nem különbben. Cervantes opusa annyiban is architextusa az Arany-epika itt elemzett szövegeinek, amennyiben tárgyzza a becsület fogalmának korszerűtlenségét.⁵⁷⁶ A kérdéskörből egyetlen dolgot emelek most ki, a *puskapor* toposzának megjelenését⁵⁷⁷.

Arany a *Toldi estéjében* Toldi és Lajos király párbeszédében az idők változásának befolyásolhatatlanságára hozza példának a puskaport:

⁵⁷⁵ Teljesen egyetértésben gondolom ezt a Gehlenre hivatkozó Szilasi Lászlóval: „Arnold Gehlen a modern regény Cervantes szövegében való megjelenését olyan irodalmi fonnának látja, amely a legteljesebben tükrözi vissza a modernitás új típusú szubjektivizmusát. Szerinte a személyiségeszmény nyilvánvaló módon hatással van a műfaji rendszerre: a *tisztesség* és *hírnév* által vezérelt hős például tipikusan *eposzi* figura, de *becsületes* emberekről egész egyszerűen nem lehet *regényt* írni.” SZILASI 1996, 412–413.

⁵⁷⁶ Lásd a témához: BERGER 1992; SZILASI 1996, SZILASI 1997.

⁵⁷⁷ A *Quijote* és a *Toldi estéjének* összekapcsolása a puskapor-motívumon keresztül már Greguss Ágostnak eszébe jutott: „a löpor hatalma véget vetett a személyes hősködésnek, mert érvénytelenné tette az egyéni erőt és bátorságot, s... Toldi, vagy nem Toldi ... hull előtte sorban (Toldi estéje, VI-dik ének). Don Quixote mégis ugy cselekszik, mintha mindebből semmi sem történt volna , ez által száz meg száz összeütközése támad az étellel, ez összeütközésekben pedig ő maga torzképpé lesz [...]” GREGUSS 1858, 368.

Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
Aki ésszel hódít, nem testi erővel.
Ím az ész nemrég is egyszerű *port* talált,
Mely egész hadakra képes szórni halált;
Toldi vagy nem Toldi... hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban!⁵⁷⁸

Hogy Toldi halotta-e még a király érvelését afelől a szöveg bizonytalanságban tart bennünket. Egy bizonyos, Toldi a puskaapor előtti lovageszmény vitézeként hal meg. Csóri vajda vesztét ezzel szemben épp a puskaapor hiánya okozza, amikor nem rendeltetésszerűen, azaz nem fegyverhez használják, hanem ünnepléshez durrogatják el. A vajda számára a Toldi-féle személyes vitézség csak az álmában adatik meg, amikor Diridongóval az eposzok párviadalát mímelik. A harc parodisztikus bemutatása felidézi az identitását a puskaapor előtti lovageszményre építő, de csak szélmalommal harcoló don Quijotét, ám Arany még egyet csavar a dolgon, már nem is don Quijote harcol a szélmalommal, csak szélmalomok harcolnak egymással, pedig Diridongó hívó szava („hadd lám: te vagy az a híres?!”) és a szöveg hívó szava („mégsem egészen bolondos” ~ „megbolondult”) szerint Csórinak kellene lennie a híres-neves don Quijote de la Manchának:

Ugy csap Diridongó össze a vajdával,
Szeme a szemével, kardja a kardjával ;
Azt hinné az ember : két sebes szélmalom :
Közel építette valami félbolond.⁵⁷⁹

Arany a *Zrínyi* és *Tassó*ban leplezi le magát, hogy a puskaapor mint a lovagkor végének jele tematizálásának ötletét Ariostótól veszi, amikor Tasso hasonló megoldásáról beszél,⁵⁸⁰ ám éppúgy hathatott rá (az *Orlando Furioso*val erős intertextuális viszonyt mutató) *Quijote* első kötetének 38. fejezete („*Don Quijote érdekes előadása a fegyverviselésről és a*

⁵⁷⁸ AJÖM II, 214.

⁵⁷⁹ *Uo.*, 259.

⁵⁸⁰ „Látjuk, hogy Rahmat a hősök azon középkori fajtájából való még, kik előtt szégyen, gyávaság volt Schwarz Bertold találmányát igénybe venni a harcon. Orlando jut eszünkbe, midőn a Cimosco által (Ariosto költése szerint) már akkor feltalált löfegyvert megátkozta és a tengerbe süllyeszti, mint oly ördögi eszközt, mely véghanyatlása lenne a lovagkornak és minden személyes vitézségnek (Orl. Fur. IX. 90).” ARANY 2012e, 151.

tudományokról”),⁵⁸¹ melyben a Toldi estéje Lajos királyának tényszerű elfogadása don Quijote szájában panasszá válik:

fáj a lelkemnek, hogy ily gyűlöletes korban, mint a miénk, kóbor lovaggá lettem, mert habár nincs olyan veszély, mely engem megfélemlítene, mégis gyötrelmesen hat reám, ha elgondolom, hogy a lőpor és az ólom elragadhatja tőlem az alkalmat, hogy karom hősiességével és kardom élével hírt, nevet vívhassak ki magamnak, az ismert föld egész kerektségén.⁵⁸²

Toldi, ahogy Szent László, hőstette után visszatér sírjához, és visszatér ahhoz az udvarban elkövetett büntette után úgy is, mint metaforikus börtönéhez. Tudatosan készül a halálra, akárcsak don Quijote. Bence pedig úgy tesz, mint Sancho Panza, hessegetné a halált. Emez hiszi, mintha nagy kuruzsló lenne, s ki tudná gyógyítani urát:

Másszor, ha kelmednek történt változása,
Hátgerinc fájdalma, deréknyilallása:
Én voltam az orvos, használt is legottan –
Helyre ment a rossz csont, ha én megtapodtam.
Nem teszünk egy próbát? – Azt nem... hátha gyengén
(Mint törött tojással bánva) végigkenném...?”
Monda, sőt ami több, *hitte* is az árva,
Hogy, ha ő megkenné, mégsem veszne kárba.⁵⁸³

Amaz – megértve don Quijote hogyan építi fel narratív terét – egyszerűen szerep és ezzel voltaképpen egy műfajváltási ajánlatot tesz; a kóbor lovag és csatlósa helyett legyenek pásztorok, azaz a lovagregények helyett a pásztorköltészetnek hódoljanak – főleg, ha a lovagregények halálnemei közül már nem lehet választani:

[...] ne haljon meg kedves, jó uram, hanem fogadja el tanácsomat, s éljen még számos évet, mert nem követhet el az ember életében soha nagyobb bolondságot, mintha így, se szó, se beszéd, egyszer csak meghal, anélkül, hogy valaki megölné vagy, a búbáton kívül, valaki kirántaná a gyékényt alóla. Ne legyen olyan lusta, keljen föl ebből az ágyból, öltözzön fel pásztornak, s gyérünk ki a mezőre, amint terveztük. Hátha majd ott

⁵⁸¹ CERVANTES–BENYHE 1989, I, 455–460.

⁵⁸² *Uo.*, 458–459.

⁵⁸³ AJÖM II, 210.

ugratjuk ki valami bokorból a varázs alól feloldott Doña Dulcinea kisasszonyt, úgyhogy szinte öröm lesz látni.⁵⁸⁴

A hűséges szolgák marasztalása hiábavaló, Toldi, miként don Quijote, már döntött a halálról, Toldi a mű végén testamentumot „ír”, akárcsak don Quijote, előbbi a magyar népet hagyja örökölni a királyra, utóbbi minden vagyonát az unokahúgára azzal a kitétellel, hogy férje csak olyan ember lehet, aki hírből sem ismeri a lovagregényeket. Toldi a pusztai erő és a bátorság utolsó vitézeként, don Quijote mint utolsó kőbor lovag hal meg. A manchai halála előtt „megtérve” a halandó Alonso Quijanoként biztosítja don Quijote halhatatlanságát, hisz Unamuno szavaival élve don Quijote halála szabad halál, vagyis olyan létállapot, mely végső, egzisztenciális kiállás az igazság, az önnönmaga igazsága mellett.⁵⁸⁵ Toldi és a király utolsó dialógusában a befogadóban Toldi szólama épp ezért kerekedik felül.

Ilyen szabad halál bizonyára az udvarházával együtt pusztuló Radnóthyé, az „élet unt öreg” tekintetes Csurgóé, de vajon az örök élet ígéretében kételkedő Pongrácz és a többi 19. századi hősünk számára, akik a Quijote-elv szerint építik fel fiktív létük valós identitását, fenn van-e tartva a megdicsőülésnek ez a lehetősége?

A nagyidai cigányok vajdája mintha inverzét adná ennek. Amikor a vajdaválasztás két ’én’-je összeesik a vajda álmában, s Diridongó kerekedik felül, Csóri énvészése megtörténik, ahogy ébredésével a „poklot megjárt” képletes feltámadása is, hogy kiebrudálásukkor ne csak Pukéknak, hanem a lexikon- és széphistóriabeli halálának is fügét mutasson a dicső halál jutalma nélkül.

⁵⁸⁴ CERVANTES–BENYHE 1989, II, 650.

⁵⁸⁵ Lásd ehhez: UNAMUNO 1998, 349–371.

VI. FEJEZET

A boccacciói novella különös transzformációja, avagy Mikszáth Kálmán architextuális huncutkodása (Mikszáth Kálmán: Galamb a kalitkában)

Hozsánna, oh Boccaccio!

Köszönöm a kedves mesécskét.

(Mikszáth)

A novellától a textusig – egy klasszikus műfaj változatai a századvégen címmel 1997-ben a Debreceni Irodalmi Napok keretében konferenciát tartottak a novelláról mint irodalmi műfajról⁵⁸⁶. A konferenciát létrehívó apropó a 20. századvégi magyar rövidprózában paradigmikusnak érzékelhető vagy vélt változás. Angyalosi Gergely előadásában (*A sólyom szövegszerűsége [Egy klasszikus műfaji elnevezés hányattatásai a századvégen]*⁵⁸⁷) a novella elnevezésről elmélkedik, a textus mint „generikus fogalom” további „komplikációt” okozó voltáról, a műfajról mint intézményről. Miközben eljut ahhoz az előfeltevéshez, hogy a 20. századvégi rövidprózai alkotások közül azok váltak a magyar befogadástörténetben jelentőssé, mely szövegek mögött felsejlik a klasszikus novella mint ős-műfaj, műfaj- és intertextualitás-elméleti megfontolásainak egyik alapgondolatát így összegzi: „Némi költői túlzással azt mondhatnánk, hogy a novella műfaja fölött változatlanul ott kering Boccaccio sólyma a Dekameron ötödik napjának kilencedik novellájából, mint a sorssá alakított véletlen jelképe.”⁵⁸⁸

Egy bő századdal korábban, bizonyára ugyanez a sólyom lebegett Mikszáth Kálmán elbeszélései felett, s valami hasonló műfajelméleti dilemmába csöppent. Ám a műfaji változásokra reflektálva, nem elméleti válaszokat ad – nem lévén igazi teoretikus elme –, hanem egyfajta (egy metatextuális viszonyt is kialakító) architextuális szövegszervező eljárást működtetve megírja a *Galamb a kalitkában* című kettős elbeszélését.

Míg az előző fejezetben azt láttuk, hogy az európai irodalom egyik alapműve (referenciapontja/architextusa), a *Quijote* hogyan, milyen mélységben integrálódik 19. századi epikánk egyes opusaiban, most azt fogjuk megnézni egy másik alapszöveg

⁵⁸⁶ Debreceni Irodalmi Napok – *A novellától a textusig – egy klasszikus műfaj változatai a századvégen*, Debrecen, 1997. november 13–14.

⁵⁸⁷ ANGALOSI 1998, 48–60.

⁵⁸⁸ *Uo.*, 54.

(referenciapont/architextus), a *Dekameron* milyen hatásiszonyt okoz, és milyen elmozdulási lehetőség mutatkozik a prózai kisepika számára Mikszáth szövege esetében.

A Magyar Hirlap, melynek a – *Galamb a kalitkában* keletkezésekor – főmunkatársa Mikszáth, 1891. április 17-i száma „Újdonságok” rovatában jelenti be a mű közlését, s részletekben le is közli,⁵⁸⁹ majd egy különlenyomat és az első könyv alakú kiadás után 1892-ben jelenik meg az editio princepsnek számító kiadás.⁵⁹⁰ A mű fogadtatása a korabeli sajtóban általában elismerő, a recepcióját pedig egy évszázadon keresztül a szöveg társadalomkritikai irányultsága felől olvasás határozza meg. A két elbeszélést minden interpretátor az egymásutániség linearitásában olvassa, akár pozitívumként, akár negatívumként kezeli a megérteni vélt társadalomkritikai vonatkozást⁵⁹¹. Talán legérdekesebb ebben a sorban (ellenében az elismerő bírálatoknak) Gyulai Pál summázata a mű „üzenetéről”:

Mit tükröztet hát vissza a két elbeszélés? Azt, hogy a középkorban az emberek mind becsületesek voltak, kivált Olaszországban, az új korban pedig mind hitványak, kivált Magyarországon.⁵⁹²

Míg Gyulai a torzító tükör miatt mérgelődik, a marxista irodalomkritika épp a görbe tükör tartását ünnepli a műben a kritikai realizmus „valóságábrázoló” elvárásának megfelelően:

Két egyazon témából szőtt elbeszélést állított szembe egymással. Az elsőben 400 év előtti keretbe zárta témáját s a történet hőseit beburkolta a romantika meleg, tündéri fénye. A másodikban a jelent figyelő író fogta a tollat, s a félfudális társadalom erkölcsi rothadásáról vallott. A két egymással felelő elbeszélés visszatükrözte a Mikszáthban megért felismerést: a kiegyezés korának züllő-bomló úri világában nincs helye a Jókai-féle bűbajos meséknek. A romantikát legyőzte benne a realizmus, a »Fantáziát« a »Megfigyelés«.⁵⁹³

⁵⁸⁹ 1891. április 19-től május 7-ig és a befejező rész a június 28-i számban.

⁵⁹⁰ MIKSZÁTH 1892

⁵⁹¹ „A mű recepciója ennek a kölcsönhatásnak csak egyik irányára volt fogékony, amikor a mű egészét társadalomkritikai irányultságúnak tekintette: ez a második történet az első felől olvasva, mégpedig az első megkérdőjelezése nélkül.” HAJDU 1999, 691.

⁵⁹² [GYULAI] –i, 1892, 480.

⁵⁹³ KIRÁLY 1952, 113.

Úgy tűnik az értelmezők hosszú sora esik abba a csapdába, hogy a szöveg saját olvasásának módjára, mikéntjére tett javaslatai⁵⁹⁴ közül egyet preferál, mégpedig a referencialitás-elvet, mintha a második elbeszélés mint „igaz történet” kedvéért íródott volna az első „mese” mint a másodikat igazoló kontraszt, azaz beszűkítik a szöveg inherens intencionalitás-szintjét.⁵⁹⁵

A Mikszáth-életmű újraolvasására kísérletet tevő Eisemann György kismonográfiájában⁵⁹⁶ egyes szövegek értelmezésében radikálisan szakít a befogadástörténettel, így a *Galamb a kalitkában* jelentőségét (többek között) abban látja, hogy újszerű olvasásmódot kínál fel a korabeli olvasóknak, azzal, hogy „a két szövegrész csak egymás tükrében értelmezhető” s ezáltal „az elbeszélések nem a szövegen kívüli »valósággal«, hanem egymással vetendők össze.”⁵⁹⁷

Hajdu Péter is a két történet egymás felől olvasására tesz javaslatot a *Történetek metaforikus interakciója (Mikszáth Kálmán: Galamb a kalitkában)* című tanulmányában:

A két történet azonban nemcsak a narrátori kommentárokból olvassa egymást, hanem abban a két metaforarendszerben is, amely mindkét elbeszélésnek közös szubtextusát alkotja. Szubtextusról abban az értelemben beszélek, ahogyan Riffaterre használja a fogalmat. A narrátori diskurzus, amely kihirdeti a fikcionalitást, mindazonáltal valószínű szekvenciákat hoz létre. Ezek a szekvenciák olyan szubtextusokká fejlődnek, melyek a szöveg egészét tükrözik, melybe beágyazódnak, és így megkönnyítik a szöveg interpretációját. Egyfajta mise en abyme ez.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ contrat de lecture, Appelstruktur

⁵⁹⁵ „Az irodalmi szövegeknek van egy inherens intencionalitás-szintjük, s ez nem összetévesztendő a szerző szándékaival (amelyek figyelembevételre *intentional fallacy* lenne a *New Criticism* teoretikusai szerint). Tudomásul kell vennünk, hogy vannak olyan szövegek, amelyek arra tesznek javaslatot, hogy fikcióként olvassuk őket (ilyenkor is nagyon fontos a referencialitás, hiszen nélküle nincs fikcionalitás sem). Más diskurzusok, amelyekben a reprezentatív funkció a minimálisra redukálódik, tiszta textualitásként »mutatkoznak be«; ismét más esetekben viszont konstitutív mozzanatként jelenik meg az »igaz történet« jelleg, vagyis a referencialitás-elv, Roland Barthes szavával: a *realitás-effektus* újból és más módon jut fontos szerephez.” ANGYALOSI, 1998, 51–52.

⁵⁹⁶ EISEMANN 1998.

⁵⁹⁷ EISEMANN György, *Irányzatok retorikája: „Romantika” és „Realizmus”* (Galamb a kalitkában, Két választás Magyarországon) = EISEMANN 1998, 39.

⁵⁹⁸ HAJDU 1999, 694. Lásd még: „A két történet dialógusa, melyet főleg az elbeszélés tesz hallhatóvá, ezek szerint a mű egészét áthatja. Legfeltűnőbb a történések narrátori kommentárjaiban, melyek a másik történet felől olvassák az eseményeket, de sokkal mélyebb értelmű azokban a metaforákban, amelyek mindkét történeten végigvonulnak, és közös szubtextusukat adják. E metaforák jelentése az új kontextusban alapvetően megváltozik, és az olvasó e változásokban ismeri fel a két történet, a két világ alapvető különbségeit.” *Uo.*, 710.

Majd e kiváló interpretáció szoros szövegolvasással térképezi fel és látja el lehetséges jelentéssel ezeket a szubtextusokat (galamb, rózsza, kalitka, akarnok, barátság, becsület), felvillantva annak lehetőségét, hogy Mikszáth e művében egészen közel jut a bahtyini dialogikussághoz.

A két történet valóban olvasható úgy, mint két teljes értékű szólam replikája. Az eredeti cím (*Galamb a kalitkában vagy a romantika és realizmus. – Két elbeszélés.* –) még sugni is kíván, melyik két „stílusirányzat” (inkább beszédmód) példázataként olvasandó a két elbeszélés. Később elmarad a „vagy a romantika és realizmus” a címből, nem véletlenül, mert „működni” kezd a textus, és egy bonyolultabb szövegszervező eljárás mentén az elbeszélésmód-stratégiák relativizálódnak, s a didaktikus példázatszerűség helyébe lép a metaforikus interakció.

1887-ben a Magyar Hirlapban Scarron aláírással jelenik meg *A romanticizmus (Szerkesztői üzenet V. L. úrnak)*⁵⁹⁹ c. Mikszáth-tárca, amit a szakirodalom a *Galamb a kalitkában* első elbeszélése előszövegének⁶⁰⁰, első változatának tekint. A textus egy naturalizmust teljességgel elutasító, a romantikus iskolát mindenekfelett preferáló, Mikszáth „irányával” szimpatizáló, de több ponton írásmódját kifogásoló író olvasói levelére reagál:

Csodálkozom a szemrehányásain, melyeket hozzám intéz, és szeretném önt meggyőzni, hogy okos ember léte ne legyen ebben annyira naiv. De miként kapacitáljam? Az elméleti részét nem fejtegetem, mert abba magam is megbotlanék, hanem a gyakorlatban próbálom önt kigyógyítani. Üljön le ide mellém és gyűjtsen rá, kérem, egy cigarettre; elmondok önnek egy szájaízére való történetet az ön iskolájából. Önnek az tetszeni fog, de mégis meggyőződik róla, hogy az számárság.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ MIKSZÁTH 1887.

⁶⁰⁰ Az előszöveg kapcsán diskurzusba léptethető még Mikszáth érdekes próbálkozása a 101. Boccaccio-novella megírására. Az 1883-as *A százegyedik asszony (Egy kis tréfa)* a boccacciói novella oralitáshoz fűződő szoros kapcsolatára (anekdotikusság, pletyka) játszik rá, így téve elevenné a klasszikus műfajt. „Sok tarkabarka dolgot írt meg hajdan a pajkos tollú Boccaccio. Veronai, florenci asszonyok segítettek benne. Amennyi rossz fát azok a tűzre tettek, annak a hamujában növesztett ő virágokat. [...] Lehet, hogy Maróthy né nagynénénk Boccaccio valami ismeretlen novelláját hallotta valahol, a százon túl egyet, s Peresziné nagynénénkből esztergályozott ki egy százegyedik bűnös asszonyt, aki kimaradt a Dekameronból. [...] föltéve persze, hogy Maróthy né nagynéném igazat mond, s nem úgy másünnen alkalmazta ide ezt az esetet, mert hasonlít az kissé a Boccaccio észjárásához... hanem – már csak kimondom – hasonlít biz az Peresziné nagynénémhez is.” MKÖM XXXIV, 62, 63, 67.

⁶⁰¹ MKÖM IV, 157.

Paródiája (szatírája⁶⁰²) az önfeláldozó barátságot mint agyonkoptatott irodalmi toposzt veszi célba, s ehhez a *Gesta Romanorum*ból vesz egy történetet, melyet a jelenkorba helyez magyar szereplőkkel. A kifigurázás, a romantikus elbeszélésmód imitálása és az elbeszélés homogenitását megtörő szerzői narrátor reflexiói⁶⁰³, illetve az egyik szereplő (a kancsal írnokot alkalmazó bíró) ítélete⁶⁰⁴ közötti feszültségben rejlik. A célzatos elbeszélés értékítélete nem igen kegyelmez a romantikus iskolának. Maga a szöveg fölöttébb nagy vonalakban dolgozik, szerkesztői (válasz)levélnek indul, amely végül narrátori kommentárokkal tűzdelt oktató ujjgyakorlattá válik.

Rendkívül figyelemre méltó, hogy négy év múltán, milyen elmozdulásokat, belátásokat produkál az újraírt (?) szöveg. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az első történetet 400 évvel korábbra és Itáliába helyezi a szerző, és megtoldja egy (korabeli) jelenkorba, magyar viszonyok közötti szüzsével a – már alig felismerhető – eredeti fabulát.

Mikszáth az első elbeszélés közepén szerzői lábjegyzetben közli: „E cinterem-jelenet magját s egyáltalában az első beszély egy részének némi vázát Haller Hármas könyvének 305-ik lapjáról merítettem.”⁶⁰⁵ Haller János (1626–1697) gróf *Hármas Históriája* (1682, nyomtatva 1695, Kolozsvár) sokáig ponyván forgó népszerű kiadvány. Különösen közkedvelt a középső része, a *Példabeszédekről, istenes magyarázatokkal* együtt, mely a *Gesta Romanorum* átdolgozása, ahonnan önvallomása szerint Mikszáth meríti történetét. Gyulai Pál komolyan veszi ezt a forrásmegjelölést, s nem tekinti többnek egy kísérletnél, ahol egy történetváz más időben és miliőben mondatik el:

Mikszáth tudniillik föltette magában, hogy földolgoz egy középkori mondát a *Gesta Romanorum*ból, melyet Haller fordított magyarra a *Hármas Históriában Példabeszédek* címe alatt. Aztán egy másik elbeszélésben megkísérli, hogy egy hasonló történet hogyan eshetnék meg a XIX. században Magyarországon.⁶⁰⁶

⁶⁰² „Egy szatíra akar ez lenni a szobalányok kedvenc olvasmányairól. Egy önök által szépnek tartott mese ez, de szétbontva és az igazság nagyító tükre elé helyezve.” *Uo.*, 164.

⁶⁰³ „(Itt a ruhák és arcuk leírása következik a jó öreg Jósika Miklósnál.)”, „(eszük ágában sincs, hogy bekerülnek a Pesti Hirlapba)”, „...és tudja isten, miféle bonyodalmat szőne-fonna itt az öreg Dumas vagy más valaki a >>nagy fantázia << tulajdonosai közül” *Uo.*, 158.

⁶⁰⁴ „Csináljon erre a jegyzőkönyvre egy keresztet, amice, – mondá a bíró az írnoknak – és ha majd a per bevégeződik, küldje el Beöthy Zsoltnak Budapestre, hogy mondjon erről az emberről kritikát.” *Uo.*, 162; „– Ön nagy karakter – szólta a bíró és melegen megszorongatta a gyilkos kezét.” *Uo.*, 164.

⁶⁰⁵ *Uo.*, 18.

⁶⁰⁶ [GYULAI] – i 1892, 478.

A paratextus forrásmegjelölése némi zavart okoz a filológia számára, ugyanis nem ismert a *Hármas Históriának* olyan kiadása, melyben a hypotextusként szolgáló történet (CLXXI. rész – *A' jó barátságról: és hogy az igazság meg-szabadít a' haláltól*) a 305. lapra esne. A szakirodalom így leginkább az 1751. évi pozsonyi kiadást jelöli meg Mikszáth forrásaként, toll- és/vagy sajtóhibának tekintve a lapszámutalást. Hogy valóban tollhibáról van-e szó vagy esetleg Mikszáth játékos direkt hibázásáról, ami a forrás forrás voltának relativizálásáról szól, nehéz eldönteni. Kiváltképp, hogy még ugyanebben a jelenetben, a következő lapon az egyik szereplő nyílt utalást tesz Boccaccióra⁶⁰⁷:

– Csinos mese! – szólott a főbíró gúnyosan, a félkörben ülő városi tanácsnokok felé fordulva. – Boccaccio sem komponálná meg ügyesebben.⁶⁰⁸

Azaz a főbíró Boccaccio-típusú novellaként „olvassa” Marosini Albertus történetét, s ezzel a *Galamb a kalitkában* első elbeszélésének odaértett befogadója kulcsot kap ahhoz (legalábbis ajánlatot arra), hogy Marosini, Balduin és Esre történetét Boccaccio-novellaként olvassa. A Dekameron 10. napjának („melyen Pamfilo uralkodása alatt oly emberekről folyik a szó, kik nagylelkűn vagy nemesen cselekedtek valamit a szerelemben avagy más dologban”⁶⁰⁹) 8. novellája – Titus, Gisippus és Sofronia története – ugyanabba az Amicus és Amelius mesetípus körébe tartozik, mint Haller *Hármas Históriájáé*.

Míg Mikszáth nevével ellátott paratextusban a Haller *Hármas Históriája* mint forráshivatkozás (látszólag jól behatárolható pretextusként) jelenik meg, a Boccaccióra utalás a főszövegbe kerül, s nem a *Dekameron* egy konkrét szöveghelyére hivatkozik (noha van olyan novella, mellyel azonosítható az). Vagyis az implicit olvasó nem csupán azzal találja szemben magát, hogy adva van egy pretextus (hypotextus) amelynek az első novella a hypertextusa, ugyanakkor az első novella pretextusa (hypotextusa) lesz a második novellának, mégpedig úgy, hogy a második novella egyidejűleg ugyanarra a pretextusra (hypotextusra) is

⁶⁰⁷ Málly Ferenc is számol a boccacciói hatással a *Mikszáth Kálmán a Galamb a kalitkában c. novellájának forrásai* című tárgy történeti írásában, bár e hatást az olaszos színtérre és az olaszos nevekre korlátozza, illetve tematikus és történeti vázként veszi csak számításba: „Ha azt nézzük – úgymond –, hogy akár a Gestában, akár Boccacciónál lefektetett gondolatok hogyan lettek Mikszáth sajátjává, hogyan elevenedtek meg benne, s hogyan találta meg hozzájuk a megfelelő kifejezőmódot, azt látjuk, hogy novellájának csak a vázát vette át említett forrásaiból, de ennek kiszínezésében, felöltöztetésében önálló maradt...” MÁLLY 1930

⁶⁰⁸ MKÖM IV, 19.

⁶⁰⁹ BOCCACCIO 1980, II, 274.

igényt tart, mint az első, hanem Boccaccióval mint műfaj-, típus-, módmarkerrel – képletesen szólva – architextuális keringőre kap felhívást.⁶¹⁰

A szöveg tétje a másként elbeszélés, az elbeszélés hovatarozásának körbejárása lesz az egyazon narrátorhoz rendelt két textusban (ideértve a *Bevezetés a két elbeszéléshez* rész narrátorát is). A bíró ironikus reflexiója jelöli ki közelebből a mitől eltérés térénümát, ami nem más, mint a Boccaccio-komponálta mese. A Boccaccio-típusú elbeszélésmódtól való eltávolodás (kísérlete) folyamatosan jelen van már az első novellában is, ahogy a narrátori kommentárok újra- és újra kizökkenenek abból, hogy homogén beszédmódként érzékeljük a narratívát.

A distanciatartás visszatérő eleme például az időbeli távolság jelzése az elbeszélés és az elbeszélte ideje között: „(vagy négyszáz év előtt)”⁶¹¹; „ama kor szokása szerint”⁶¹²; „(négyszáz év előtt még igen apprehenzívusak voltak az emberek)”⁶¹³; „Erről valaha regényt fognak írni a költők. (Ez a fickó már akkor énrám gondolt.)”⁶¹⁴; „(Hiszen a temetőnek minden áron elő kell fordulnia egy négyszáz év előtti történetben)”⁶¹⁵, ugyanakkor meglebegteti azt is, hogy vannak állandó dolgok a világtörténet folyamában: „(Oh, a nők! azok nem változtak meg, azok négyszáz év előtt éppen olyanok voltak, aminők ma.)”⁶¹⁶, „A bánatot azelőtt is olyformán gyógyították, mint most. Akinek bánata volt, bort ivott, akinek sok bánata volt, sok bort ivott és meggyógyult.”⁶¹⁷

Komolyabb kitérő az a hosszabb közbevetés, mely a narrátor és „nyájas olvasója” térbeli máshova tartozását jelzi, s az esemény életszerűségét kérdőjelezi meg:

Éjfélre járt már az idő, amikor lefeküdtek, tovább álmódni a növényekről, az anyaföld csodálatos hajzatáról.

Ah, milyen sületlenség az írótól! - fogjátok mondani, nyájas olvasók - két kamaszt beszéltet a növényekről szép nápolyi estén, amibe belelocsog a tenger messziről.

Hát igaz lehet ez? Hát nem a politikáról beszélgettek? Nem azon törték volna fejüket, hogy a velencei doge most mit csinál? Két művelt ifjú; az egyik pláne nagy

⁶¹⁰ „Az architextualitás nem két vagy több szöveg közötti, analógián, homológián vagy átvételen alapuló reláció, hanem egy valahová tartozást jelölő viszony, mint amikor azt modjuk, hogy ez vagy az a nyelvi megnyilvánulás valamilyen diskurzus-típusba vagy enunciatív modalitásba tartozik.” ANGYALOSI 1998, 52.

⁶¹¹ MKÖM IV, 8.

⁶¹² Uo., 10.

⁶¹³ Uo., 11.

⁶¹⁴ Uo., 15.

⁶¹⁵ Uo., 17.

⁶¹⁶ Uo., 14.

⁶¹⁷ Uo., 15.

vagyonnal, hát nem akarnak ezek semmik lenni? Hát volt idő, mikor nem voltak a világon stréberek, »akarnok«-ok? Bolondság, fantázia! A növényekről beszélgettek, hahaha. Ha már legalább föl lett volna találva Gálóc és Verpelét híres növénye, amivel kiadta magából az anyaföld legbecsesebb gondolatát. A tulipánjait akár meg is tarthatja magának, ha akarja.

Az író leteszi pennáját egy percre ilyenkor, s ő maga is kételkedve kérdi: »Igaz lehet-e ez?«

Ej, ha a krónika így regéli!... Hess, együgyű skrupulusok, a realizmus apró incselkedő manói, takarodjatok ki a tintatartómból. Hadd menjek tovább a színes fonalon...⁶¹⁸

Ám a narrátor önreflexív kiszólásából az is kiderül, hogy az implicit olvasó elképzelt elvárási horizontja hordozza magában a valóságábrázoló beszédmódra való igényt (a második elbeszélés betolakodását az elsőbe), míg az író a szólamon belülré helyezi vissza a történetmondást, jelezve, hogy egy bizonyos szöveghagyomány szerint szerveződik az elbeszélés („Ej, ha a krónika így regéli!...”), a kétely mint a realizmus attribútuma így maga is fantáziafiguraként (incselkedő manó) személyesül meg.

A második elbeszélés „valóságreferenciájával” szemben az első elbeszélés „fikció”-szerűségét gyengítik az első történetbe ágyazott további szövegek, az oralitás műfajainak nyomai is: az (Ovidiusból) ismert Jupiter és Numa-történet példázatként alkalmazása⁶¹⁹, Noé szőlőtőkájének anekdotája mint magyarázat⁶²⁰, – a javasasszony ráolvasásának realitását például éppúgy kérdőjelezi meg Balduin, mint Albertus történetét a bíró:

– Szent szájával huhogtatja (itt rálehel a fájós helyre), és ezeket mondogatja: Csont a csonthoz, hús a húshoz, vér a vérhez, szent Názáretbeli Jézus, tedd helyre a gyerek lábát!

Balduin elkergette a javasasszonyokat haragosan:

– A Názáretbeli Jézus nem ér rá az effélékre, hanem majd én végzem el helyette!⁶²¹

⁶¹⁸ *Uo.*, 13.

⁶¹⁹ „– Te jól ismered a mitológiát. Juppiter megjelent Numa előtt és egy embernek a fejét és lelkét kérte. Numa ekkor fej helyett egy hagymát, lélek helyett egy halat adott, és a jó Juppiter mosolyogva kinyilvánította, hogy ezzel is meg van elégedve.

– Hát aztán? Nem értem.

– Én rosszabb vagyok a Jupiternél.” *Uo.*, 11.

⁶²⁰ „Albertus is a borban kereste a feledést. De a bor veszedelmes nedű is. Mikor Noé az első szőlőtőkét elültette, hiteles forrásokból halljuk, megkeverte a földjét egy oroszlán, egy birka és egy disznó vérével. Azóta minden részeg emberen megérzik ez állatok valamelyike. A mi hősünkön csak a birka látszott. Szelíd lett és ostoba.” *Uo.*, 15–16.

⁶²¹ *Uo.*, 10.

A narrátor egy újabb elképzelt olvasói-írói dialógusával zárul az első elbeszélés vége, immár nem a történetbe fűzve, hanem tipográfiaiilag (*) is elkülönítve. Az implicit olvasó továbbra is hitetlenkedik az első textus valóságtartalmát illetően. Az író a valóságérzet hiányát az idők változásával magyarázza („Nincsen ezeknek az embereknek a világon egyéb bajuk, uraim, csak az, hogy négyszáz évesek.”⁶²²) Majd maga is levetkezi a négyszáz évvel korábbi író szerepét, mielőtt belekezd a másik elbeszélésbe: „lecsapja ódon lúdkalamusát, s csillogó pengéjű acéltollat szúr be a tollnyélbe, leteszi szemeiről a pápaszemet, melyen át elődei, öreg írók, nézték a világot, s szabad szemmel kezdi írni a következőket”⁶²³. Azaz olyan elvárásokat kelt az olvasóban, hogy a másik szöveg eszközeiben, írás(beszéd)módjában, perspektíváiban, az elbeszélőhagyományhoz való viszonyában radikálisan különböző lesz. És ebben, természetesen, rögtön el is bizonytalanít, hisz kérdés, hogy az ugyanazon közbeiktatott eszközön (írólődök pápaszeme) keresztül látott világ világleképezése ad-e élesebb kontúrt vagy a szabad szemmel nézés? (Az éleslátó szem elhomályosul a szemüvegtől, ahogy a látáshibás szem sem tud tisztán látni annak hiányában.)

A második elbeszélés a szabad szemmel író szerző-narrátor beszédhelyzetének, pozíciójának kijelölésével kezdődik, azéval, akinek mintha épp az lenne kezdetben a problémája, hogy ha az első elbeszélés realizmust elhessegető, magabiztos meseszövegét („Hadd menjek tovább a színes fonalon...”), sablonos történetét, toposzait felcseréli valami másra, akkor a műfaji/elbeszélői hagyomány folytonosságának megszakításával a saját beszély létrejötte válik bizonytalanná: „Hol kezdjed mesédnek szálait? Kezedben lehet az osztováta, a fürge kis vetélő, de nincsenek meg a nyüstek, amelyekhez hozzászöhetnéd a színes fonalat.”⁶²⁴ Majd a szerző narrátor megtalálja az egyetlen pontot (a Rémi-kioszk), ahonnan a veronai-nápolyi négyszáz évvel korábbi „regény” budapesti változata „tiszteességesen megkezdődhetik”⁶²⁵.

Noha a második történetben az elbeszélés ideje és az elbeszélt idő (közel) egybeesik, a narrátori kommentek ugyanúgy fenntartanak egyfajta distanciát, elbeszélői önreflexivitást, mint az elsőben. Míg ott a zárójeles közbevetések az implicit befogadóba azt szuggerálják, hogy a történet, amit olvas az orális és írott hagyomány műfajai alapján újramondott „fikció”, addig itt az orális és írott hagyomány műfajainak – mint hiteles diskurzusoknak –

⁶²² Uo., 30.

⁶²³ Uo.

⁶²⁴ Uo., 32.

⁶²⁵ Uo., 33.

kizárásával⁶²⁶ megszülető „valós történet” konstruáltságát sugallja. Míg az elsőben a „megszólaltatott” implicit olvasó voltaképpen a második történet felől olvasó befogadó, akinek ellenérveivel szemben a szerző narrátor védi meg az első szüzse jogosultságát, addig a másodikban nem az odaértett olvasóval replikázik a narrátor, hanem gúnyosan, ironikusan visszaüt az első elbeszélésre, ám ezzel korántsem erősíti a második elbeszélésmód hitelét, épphogy kikezdi azt, mert az első elbeszélés „emlékezete” relativizálja a másodikban tételezett világot.⁶²⁷

A tipográfiaiailag (*) is elkülönített szerző-elbeszélői dialógus az odaértett olvasóval a második történet berekesztésével visszatér, ám a szerkezeti ismétlésben a vita tárgya nem a második elbeszélés, hanem az eredendő intenció⁶²⁸ célba találása körül forog. Az implicit olvasói vélemények megsokszorozódnak, a szerző-narrátor az interpretációk pluralizmusával találja szemben magát, s noha ironikus felhangú hasonlattal, de mégiscsak meghajlik egy elbeszélői hagyomány előtt:

Nem, nem inkább én vonok vissza mindent, mintsem hogy az utolsó szavammal is megtapossam a tiszteletreméltó csinált virágokat, melyek egykor a nagyanyáink kalapjait ékesíték, habár egy csöppet sem hasonlítottak az igazi virágokhoz.⁶²⁹

⁶²⁶ „Regények Budapesten is történnek, de azokat a város összes vénasszonyai tudják; paprikadrámák, szerelmi öngyilkosságok valamely szálloda külön szobájában, eltűnt fiúk, elszöktetett leányok, efféle elcsépelet sablonok.” *Uo.*, 31.; „Vesd ki eszedből, jámbor embere a pennának, az ilyeneket, mert egy regénymese, amelyik a Szikszay-vendéglőben folyik, mosolyt csal az olvasók ajkára. Ostobaság! Ami a Szikszayban történik, azt a törzsvendégek jobban tudják, mint az író, s ha valami nevezetes történet volna, azt a törzsvendégtől már régen meghallotta volna mindenki.” *Uo.*, 31–32.; „Az »Angol királynő« drámáiban ki hisz? Hiszen az összes odajárókat ösmerjük.” *Uo.*, 32.

⁶²⁷ „Az előbbeni beszélyben fölfordult volna a csónak. Esre - ...akarom mondani Eszti, beleesett volna a vízbe, Péter kihúzta volna az elaléltat, a tó partján lett volna egy nádfödeles kunyhó, áldott képű öreg anyókéval, ott megszártották volna a ruháját, kigombolták volna a mellénykáját (fehér keblének hullámozása leíratott volna általam egy egész lapon), egyszóval, eszméletre tért volna egy föllebenő sóhajjal: »És ő, életmegmentőm hol van?«” *Uo.*, 39. „Szegény kis hősnőnk, te gyámoltalan lény, kit éppúgy mondhatok eszesnek, mint naiv libácskának, ki éppúgy lehetett volna jó, mint rossz, ki úgy lehetnél boldog, mint szerencsétlen, kit, mint a fölkapott pelyhet, a szél dobhatott volna zöld pázsitra, nevető virágok közé, ahelyett, hogy meghömpölyögtethet a mocsarakban, hol fogsz megállni, szegény kis hősnőnk?” *Uo.*, 57.

⁶²⁸ „Mire való is volt ez tőlem? Nem tudom. Szinte bánom már. Ki akartam figurázni a régi írókat, a régi olvasókat és a régi könyveket, kiemelve ezzel a magunkéit. Kedvem telt eldefiliroztatni önök előtt a régi és mostani embereket ugyanazon szituációban, hogy ítéljenek felettük, kikben van több vér.” *Uo.*, 67.

⁶²⁹ *Uo.*, 68.

Mind a narrátori kommentek, mind a szubtextusok valóban az igazolják, hogy a műben „[két] variáció, két nyelvezet, két világtapasztalat szembesül egymással, anélkül, hogy bármelyik fölébe kerekedhetné a másiknak, hogy az »igaz« változatot nyújtván rámutasson a másik »hamisságára«. Azaz nem a »valóságról« szóló és a merőben »fiktív« történetképzés dualizmusát, sokkal inkább a kettő relativitását, sőt, felcserélhetőségét állítják.”⁶³⁰, s mindezt úgy teszi a szöveg, hogy miközben túllépni kíván a boccacciói novella örökségén, a *Galamb a kalitkában* komponáltsága őrzi a műfaji mintát.

A bevezetés a két elbeszéléshez – a maga propozícióra és invokációra játszó beszédmódjával – „előljáró beszéd” és a második elbeszélés zárlata – a maga magyarázatjával és kettős zárásával – mintegy keretezi a két történetet. A bevezetés a két elbeszéléshez rész megnevezi a két „női történetgazdát” (még ha végig az elsődleges elbeszélő birtokolja is a narrációt): az elsőé a Fantázia, a másodiké a Megfigyelés lesz. A barátság–becsület szubtextusok a *Dekameron* 10. napjának 8. novellája véleményező-magyarázó zárlatában futnak össze:

Tehát fölöttébb szent dolog a barátság, s nem csupán különös tiszteletre méltó, hanem megérdemli az örök magasztalást, mivel bölcs anyja a nagylelkűségnek és tisztességnek, húga a hálának és szeretetnek, ellensége a gyűlöletnek és fukarságnak; és kérést sem várván mindenkor hajlandó megcselekedni másnak azt, mit magának kíván, hogy cselekedjenek. Hogy pedig áldásos hatásai mai napság csak nagy ritkán tetszenek meg két emberben, az a nyomorúságos emberi telhetetlenségnek bűne és szégyene, mely szüntelenül maga hasznát nézi, a barátságot pedig örökre a világ végére száműzte.⁶³¹

Innen érthető, hogy Az első elbeszélés a boccacciói novellaszöveg színe szerinti hypertextusa lesz („Négyszáz év előtt még voltak ilyen barátságok”⁶³² – voltak ilyen történetképző beszédmódok), A második elbeszélés pedig a szöveg visszája szerinti („Különben testi-lelki barátok ketten. Nem áradozó szavakban és tettekben nyilvánul ez [mint a fentebbi sületlen elbeszélésben], mert a szavak elrepülnek, a tettek elfelejtődnek, de *scripta manent* – sok-sok helyütt van egymás mellé írva nevük a váltókon, hol az egyiké felül, hol a másiké”⁶³³ – a „jelen korban” ilyenek a történetképző beszédmódok).

A *Galamb a kalitkában* két szövege ugyanúgy variációk egy témára, mint a *Dekameron* egy napon belüli történetei, mégpedig a boccacciói novellák közötti

⁶³⁰ EISEMANN 1998, 39–40.

⁶³¹ BOCCACCIO 1980, II, 337.

⁶³² MKÖM IV, 8.

⁶³³ *Uo.*, 35–36.

„grammatikai” kapcsolat mintázatai közül az ellentétező (de, ellenben, ezzel szemben) példát mutatva. A mű csattanója, hogy nincs csattanója, pontosabban, hogy a csattanó már a legelején elhangzik:

Csak egyet kell még elárulnom, mert minden jóra való író tartogat valami meglepetést az elbeszélés végére. Én különben az elején se titkoltam.

Az olvasó ugyanis azt hiszi, hogy két elbeszélést olvasott tőlem. Hát ebben van a meglepetés. Csak egyet méltóztatott olvasni, de kétszer egymásután.⁶³⁴

A bevezetés a két elbeszéléshezben szereplő falikép (mise en abyme-ként) felkínál egy olvasói magatartást.⁶³⁵ Hogy a képen honnantól látszik Garibaldi és honnantól Pius pápa az attól függ, hogy a képet néző milyen perspektívából tekint rá, az áttünéseket, az eltorzulásokat, az „ez még az, ez már nem az” állapotokat csak a mozgó nézőpont mutatja meg. Kicsinyítő tükre ez a műfajok mibenlétének, a tiszta kategóriák megkérdőjeleződésének, ugyanakkor a pragmatikusan mégis működtethető műfaji kategóriáknak. Magának, a *Galamb a kalitkában* műfaji behatárolásának problematikusságát is előre vetíti. Mikszáth az alcím paratextusban „két elbeszélésnek” nevezi, a *Bevezetés a két elbeszéléshezben* már humorisztikus elbeszélésnek titulálja művét. Mikszáth felesége a szöveget – visszaemlékezve a keletkezésére – regényként definiálja, kiemelve az alkotás sikerét, s hogy ez a siker Mikszáthot a hosszabb lélegzetű opusok írására motiválta, amitől csak a pénzkereső tárcák vonják el továbbra is az időt.⁶³⁶ Ezzel szemben a szöveget negatívan fogadó kortárs bíráló Gyulai Pál elutasításának egyik sarokpontja egy műfaji alapú megállapítás, miszerint Mikszáth írói habitusához, intencióihoz nem illő a nagyepika⁶³⁷. A *Galamb a kalitkában* kritikai kiadása is regényként, kisregényként nevezi meg az elbeszéléspárt. Ugyanakkor mise abyme-ja ez annak is, hogyan próbálja és látja be Mikszáth, hogy nem tudja magát elhatárolni a boccacciói novella örökségétől. A *Galamb a kalitkában* pikantériáját tovább színesíti, hogy az eredetileg

⁶³⁴ Uo., 67.

⁶³⁵ „Ebből is láthatják a tisztelt olvasók, hogy igen furcsa dologba fogtam bele, mely hasonlítani fog azokhoz a ravasz képekhez, aminők sok helyütt láthatók a magyar házakban. Ha szembe nézik őket, akkor Garibaldit ábrázolják, ha oldalt, akkor Pius pápát. Két kép van egy képen. Mindkettő komoly egyenként, de összevéve a kettő komikus hatást gyakorol.” Uo., 7.

⁶³⁶ „Ekkor írta – az én nagy örömömre – az első hosszabb lélegzetű dolgát, a *Galamb a kalitkában* című regényét. Kicsit aggódva bocsátotta világgá, de a regény igen nagy sikert aratott. Így hát elhatározta, hogy ezentúl mindig hosszabb dolgokat fog írni, ehhez azonban idő kellett volna, az pedig nem volt, mert a karcolatok egész napját elfoglalták. Ha volt egy-két szabad perce, azt a fiúkkal játszva töltötte el...” MIKSZÁTHNÉ 1922, 159.

⁶³⁷ „Úgy látszik, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyeden odavetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélyek vagy éppen regények.” [GYULAI] -i 1892, 478.

oppozícióként elgondolt „romantika és realizmus” valóban úgy két arc, hogy egy képet ad ki⁶³⁸ abból a távlatból, ahonnan a 21. századi olvasó figyeli.

A *Galamb a kalitkában* a Mikszáth-korpusz tekintetében meghatározó szöveg lehet azért is, mert tetten érhető benne az a metaforikus történetmondás és relativista látásmód, ami az író nagy műveinek is meghatározó szövegszervező eleme lesz.⁶³⁹ A *Galamb a kalitkában* megírását követően több (a kánonban előkelő helyet elfoglaló) művében feltűnik „Boccaccio”⁶⁴⁰, a kontextus hasonló Az első elbeszélésben szereplő kontextushoz⁶⁴¹. Funkcióját tekintve pedig minden esetben a metaforikus történetmondást és a relativista látásmódot erősíti meg, hisz minden tanulságot magában visel, mit a folytonosan változó Garibaldi–Pius pápa arcú *Galamb a kalitkában* mint szöveg jelenteni akar.

⁶³⁸ „A történeti realizmus ennek megfelelően, ismételjük, a romantikus paradigmán belül helyezhető el, annak variánsaként.” EISEMANN 1998, 38.

⁶³⁹ Lásd ehhez: BÉNYEI 1999.

⁶⁴⁰ „– Pompás história! – lelkesedett Pruzsinszky.

– Rosszabb vagy Boccacciónál! – vélte nagy hahotával István gróf.” (MKÖM VI, 92.)

„Elmondta nyugodtan a pajkos élményt, s mire a végére jutott, már kiment eszéből a doktor megjegyzése. Ennek egy pendantja persze rögtön eszébe jutott Borhynak. A kamerád a soktemplomú Mailandban töltötte az ifjúkorát a signorinák közt. Ahol Boccaccio annyi színes kalandon ment keresztül, ott neki is akadt. Aztán a diákok is tudtak valamit Sárospatakról. Ott cirkulálnak csak garmadával a bohókás történetek. A szuplikáló legátus diákok az ország minden részéből összehordják a pénzt és az anekdotákat. A pénzt a kollégiumnak, az anekdoták megmaradnak a diákoknak.” (MKÖM XIII, I, 41.)

„– Hozsánna, oh Boccaccio! Köszönöm a kedves mesécskét. A főhadnagy úr le akar engem pipálni. A főhadnagy úr kincseket talál a nagyapó fundusán, amelyek a leányomnak vannak testálva, azokat természetesen kiemeli, elpezsgőzi, elkártyázza a kantinban, minél fogva most már nemcsak azért illeti az én gyermekemet a hagyatéknak, mert az öreg az övékéből lopta, hanem azért is, mert az unoka elherdálta a kincseiket. És ezt persze Inokay báró el is hiszi. Mert hát az ilyen báróféle ember nem gondolkozik, nem kombinál, hanem csak ugrik a fényes után, mint a csóka.

– Bocsánat báró úr, de én sohase szoktam hazudni.” (MKÖM XVII, 134.)

„A terjengős közleményt nem annyira a tények előadása tette nevezetessé, hiszen a tényeket már mindenki ismerte, inkább a mártás okozott feltűnést. [...] Egyébiránt juvenus ventus – fejezi be egy bölcsnek nyugalmaival –, Boccaccio óta mindig történetek effélék, s mint ilyen esetben többnyire, most is különféle következmények várhatók.” (MKÖM XXI, 198.)

⁶⁴¹ Több rövid színi beszámolót olvashatunk Mikszáthtól az 1880-ban Szegeden bemutatott *Boccaccio* című operetről, s egy-két parlamenti karcolatában is visszautal az operetre. A Boccaccio/Dekameron-markert, architextust Mikszáth úgy használja, ahogy a Cervantes/Don Quijote-markert, architextust, vagyis szépíróként mindig a textussal operál, az intertextualitás szövegszervező eljárások széles palettáját alkalmazva, publicistaként, kritikusként viszont a közbeszéd leegyszerűsített kulturális utalásaként működteti, ami egyáltalán nem feltételezi a művek teljes ismeretét.

VII. FEJEZET

Excursus.

Az Özvegy és leánya elektronikus kiadásának egy lehetséges változatáról (Mi történik, ha a kritikai kiadás igénye találkozik az inter/kontextuális olvasásmóddal és a digitalizációval?)

Mottó: „A világhálón található szöveges dokumentumok leggyakoribb hibája, hogy szolgáljanak a forrásul szolgáló papírkönyv formájához. Holott a digitális eljárás hasonlíthatatlanul sok előnyt kínál az ólombetűs könyvhöz képest. Lehetőséget ad a legváltozatosabb indexelési, keresési funkciókra, a szöveg statisztikai feldolgozására, permutálására. Könnyen megvalósíthatóvá teszi a legkülönbözőbb szinoptikus, genetikus, sztochasztikus, kronologikus stb. szövegprezentációkat. Új szövegtípusokat hozhatunk létre: az intertextuális környezetet hypertextes struktúrába építve érzékelhetjük. A szöveget összekapcsolhatjuk más mediális elemekkel képpel, filmmel és zenével. A papír kézikönyvek konzerváló digitalizálása a tudásunkat befagyasztja egy elavuló technológia korlátai közé. Sokkal jobban járnánk, ha a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat arra használnánk, hogy új, korszerű, a technikai lehetőségeket minél jobban kihasználó kézikönyveket hozzunk létre.”
Orlovsky Géza⁶⁴²

Láttuk, hogy az *Özvegy és leánya*, minden bizonnyal, nem csak a Kemény-opus, hanem 19. századi irodalmunk egyik implicit és explicit vendégszövegekkel legtelítettebb alkotása. E mű értelmezésre felhívó struktúrájában benne rejlik az intertextuális olvasásmód potenciálja, ezt látszanak bizonyítani az utóbbi három évtizedben megjelent interpretációk is. Szegedy-Maszák Mihály Kemény-monográfiájában az odaértett ideális olvasót igénylő mű remek példaként hozza az *Özvegy és leányát*, hisz e szöveg olyan befogadóra számít, aki feltehetően alaposan ismeri a *Bibliát*⁶⁴³ (és tegyük hozzá, a 16. századi világi, széphistóriás költészetet). Imre László, noha műfaj történeti vizsgálódása során nem kimondottan az architextusok felől való olvasás stratégiáját érvényesíti, pontosan „diagnosztizál”, mikor a mű hangnem- és narrációbeli – mások által is oly sokat emlegetett – törését nem pusztán életrajzi, alkotáslélektani okokkal magyarázza, hanem felveti annak lehetőségét, hogy azt sokkal inkább a műfaji minták váltása okozza (Scott, Dickens, Thackeray, Shakespeare, a görög s a

⁶⁴² ORLOVSKY 2004

⁶⁴³ SZEGEDY-MASZÁK 1989

romantikus végzetdrámák)⁶⁴⁴. Bényei Péter a Kemény-regények drámaiságának megfejtéséhez, dráma és történelem viszonyának elemzéskor, meggyőző érvelésként, épp az architextualitást mint szövegszervező eljárást hívja segítségül, mikor az *Özveggy és leányát* a végzetdrámák (elsősorban a *Médeia*), valamint a Molière-i vígjátékok felől értelmezi⁶⁴⁵. Eisemann György a vendégszövegek közegváltás (írásbeliség, oralitás) eredményezte módosulásaira, az összövegtől/ősírástól való teljes eltávolítás vagy épp az ahhoz való visszatalálás tétjére, a beszédett és elhallgatás diszpozíciójára mint a különbözőképp értett szöveghagyományhoz való viszonyulásra hívja fel a figyelmet.⁶⁴⁶

Ez utóbbi két olvasat nem maradt érintetlen az értekezés 4. fejezetében írottak korábbi tanulmányverziójától sem, mely úgy igyekezett feltérképezni a regényt, mint kettős hypertextust⁶⁴⁷: az *Egy széphistória az vitéz Franciscóru, és az ő feleségéről*, valamint Keresztelő Szent János fejevételének története újraírásaként, mégpedig úgy, hogy az *Özveggy és leánya* szereplőit két nagy szövegvilág-csoport köré szervezte, a *világi költészet, lovagepika és antik mitológia* illetve a *Biblia, egyházi értekezések és a korabeli erdélyi jogrend* szövegeihez rendelte (természetesen, a genette-i transztextualitás e regényben működő további kategóriáinak felvetésével)⁶⁴⁸. Az elvégzett kutatás hozadéka a megírtakon túl annak belátása, hogy erősen korlátozott egy értekezés keretei között felmutatni azt a tényleges szöveg- és kulturális hálót, mely e mű köré felépíthető. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a ma már nehezen olvasható Kemény-opusok közül, talán az *Özveggy és leánya* képes arra, hogy ne műként, hanem szöveggként funkcionáljon, hisz e regény épp sok műfajú, sok beszédmódú kódoltsága, strukturáltsága miatt nemcsak olyan olvasóra számíthat, aki jól ismeri a *Bibliát*, hanem olyanra is akár, aki „csak” egy tragikus kimenetelű románcosnak induló történetre fogékony.

Másfelől közelítve: javában folyik a klasszikus magyar irodalmi örökség digitalizálása is (lásd pl. a Magyar Elektronikus Könyvtár *Klasszikus magyar irodalom* blokkját), születtek elektronikus kiadások (pl. az Arcanum *Jókai Mór összes művei*⁶⁴⁹, *Mikszáth Kálmán összes művei*⁶⁵⁰ CD-ROM-jai vagy Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészetének elektronikus

⁶⁴⁴ IMRE 1996

⁶⁴⁵ BÉNYEI 2002b

⁶⁴⁶ EISEMANN 2007

⁶⁴⁷ Itt a fogalmat genette-i értelemben használom, a differenciálás végett megtartva az eredeti 'y'-os írásmódot.

⁶⁴⁸ Lásd az értekezés 4. fejezetét.

⁶⁴⁹ JÓKAI 2002

⁶⁵⁰ MIKSZÁTH 1998

kritikai kiadása⁶⁵¹), egyes filológiai-textológiai kutatási projektek digitalizálnak, elektronikus kritikai kiadásokat készítenek (pl. az Arany János kritikai kiadást végző munkacsoport⁶⁵², a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Csoport⁶⁵³), az online szövegkiadások elméleti és módszertani háttéréről, a szövegműfajiság változásáról, a szövegvariencia problémaköréről konferenciákon adnak számot⁶⁵⁴. A 20. századi és kortárs regényirodalom kapcsán arra is találunk példát, hogy egy CD-ROM akár egy viszonylag frissen megjelent regényszöveget tartalmazzon, ilyen Krasznahorkai László *Háború és háborúja*⁶⁵⁵, de még érdekesebb lehet a JATE Irodalomelméleti Csoportjának multimédiás hipertextes *Fuهارosok*-kiadása⁶⁵⁶, mely szerkesztői szándék szerint nem digitális szövegkiadás.⁶⁵⁷ Ám arra még nem született kísérlet, hogy a klasszikus magyar irodalom egyetlen regényének hipertextes, online kiadására vállalkozzon valaki.

Az opus szövegközi olvasásmódja és értelmezése, a hordozók drasztikus módosulásai és szimultaneitása, így talán érthető módon, kelt késztetést arra, hogy a digitalizáció fénykorában vizionáljunk, szerencsés esetben (ha sikerül leküzdeni minden technikai, jogi, elvi akadályt) kivitelezzünk egy hipertextes új kiadást. A vízió nem törekszik teoretikus deklarációkra⁶⁵⁸, de reméli, hogy elméleti problémákat is provokál, miközben arra tesz

⁶⁵¹ CSOKONAI Vitéz Mihály énekelt költészete : elektronikus kritikai kiadás, sajtó alá rend., a bev. tanulmányt és a jegyzete D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, ISBN 978 963 473 286 0, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 963 050 744 7.

⁶⁵² MTA Irodalomtudományi Intézet, a dr. KOROMPAY H. János vezetésével működő csoport tagjai az ország több intézményéből kikerülő kutatók.

⁶⁵³ A dr. DEBRECZENI Attila vezette kutatócsoport tagjai a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem kutatói, illetve kutatóhelyi munkatársai.

⁶⁵⁴ *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28., *Filológiai és textológiai kérdések a 20. századi klasszikusok szövegkiadásában*. Tudományos tanácskozás, Miskolc, 2012. április 24–25., *Textológia–Filológia–Értelmezés (A 18–19. századi magyar irodalom)*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2013. május 29–31.

⁶⁵⁵ KRASZNAHORKAI–HAFNER–JUHÁSZ–FEHÉR–VÍG 2000

⁶⁵⁶ BOCSOR–MÜLLNER–NÉMETH–ODORICS–SZÉCSÉNYI–ESTERHÁZY 2000

⁶⁵⁷ „[...] inkább a benjamini-ulmeri hipertext-elképzelésekhez csatlakozott a *Fuهارosok* szerkesztőgárdája. Ami egész egyszerűen annyit jelentett, hogy a könyvet (Esterházy Péter *Fuهارosokját*), ahol lehetett, és ahol alkalom adódott, „megbontottuk”, fragmentáltuk, elaknásítottuk. A *Fuهارosok* 1983-as kötetének virtuális szimulációjára újabb és újabb textuális rétegek kerültek, annak illusztrálására, hogyan olvas *egyébként mindig* az olvasó. Magyarul olvasatokat mutattunk be, kihasználva a multimédiális-interaktív közeg minden lehetőségét a képi, a szöveges, a „hangos” interpretáció egy hordozón való szerepeltetésére.” BOCSOR–MÜLLNER 2006

⁶⁵⁸ Haszonnal forgattam az alábbi írásokat a hipertext apropóján: SZÜTS 2000; JÓZSA 2005; Artpool Művészetkutató Központ, *Hyper Text + Multi Média* oldalai, <http://www.artpool.hu/hypermedia/index.html> (2014. 01. 01.); *A hipertext*, Helikon 2004/3; HORVÁTH I. 2000, 213 p.; GOLDEN–TÓTH–TURI 1998.

kísérletet, hogy a felépítmény bemutatásán és konkrét példákon keresztül felvázolja, milyen lehetőségeket rejt magában egy effajta edíció: miként foglalhatja magába saját kiadástörténetét; hogyan hozhat létre népszerű és kritikai kiadást egymás mellett; miként célozhat meg egyszerre több típusú olvasót (azaz hogyan funkcionál a középiskolai és/vagy a felsőoktatásban; hogyan „forgathatja” műkedvelő és szaktudással felvértezett műértő); hogyan építhető fel benne a regény köré befogadás- és hatástörténete, s egy akár folyamatosan épülő szövegháló. Választ kaphatunk arra is, miért érdemes párbeszédbe léptetni a korábbi szövegváltozatokat; a jegyzetelési, csoportosítási, linkelési, intratextes eljárások – mint mankók – nyújtotta lehetőségek milyen szövegértelmezési potenciálokat rejthetnek magukban. Betekintést nyerhetünk a Kemény-regény feldolgozáiba is – akár mediális közegváltással. S ha a „kiadás”-ban még az interaktivitás is megoldható, akkor talán a „csillagokká repesztett szöveg...”⁶⁵⁹ ideájához egyre közelebb jutunk.

Miért a feltételes mód? Egy efféle projektnek technikai, jogi akadályai, személyi, szakmai és intézményi előfeltételei vannak. Nézzük a legégetőbb dolgokat: ahhoz, hogy valóban megszülethessen egy ilyen kiadás, rendelkezni kell némi infrastruktúrával: szkennert, számítógépet, pendrive-t, egy-két szoftvert a szövegfeldolgozáshoz és néhány másikat a több szempontú szöveg-, kép- és videókezeléshez. Kiváló például az OmniPage Recognita, a FolioWiews, ABBYY FineReader vagy valamely XML-alapú webszolgáltatás. Mindezek „birtoklása” nem pusztán finansziális kérdés, mert van olyan program, melynek használatával abba a problémába ütközünk, hogy Magyarországon lehet vele dolgozni, ha már megvásároltuk, de az e formában való kiadás kizárólagos jogát megvásárolta egy digitális kiadó, azaz, ha ragaszkodunk hozzá, akkor a kiadóval kell tárgyalni, vagy más, hasonló szoftvert keresni.

Dönteni kell afelől is, hogy mi a végcél, CD-ROM vagy DVD készítése vagy online kiadás. A CD-ROM-os, DVD-s digitális közzététel köztes megoldás: bár több funkcióval, mint a könyv, ugyanakkor egy ponton túl éppolyan lezárt, tovább már nem bővíthető, egyáltalán nem vagy korlátozottan interaktív, végső soron, barthes-i értelemben vett, csak olvasható és nem írható szöveg. Ráadásul hordozóként, bizonyos szempontból kevesebb, mint egy könyv, mert a könyv mindig hozzáférhető „működőképességét” tekintve, több száz év múlva is felvágható egy-egy érintetlen kötet, a CD-ROM, DVD viszont verzió-, szoftver-, hardverfüggő, s míg bakelit-lemezjátszót mint kultusztárgyat beszerez az ember, addig az kevésbé képzelhető el, hogy PC-lerakat legyen otthon, hogy futtatható legyen minden floppy, CD, DVD. A világhálós megjelenítéshez/megjelentetéshez szükség van egy megbízható szerverre, szolgáltatóra, s nem árt egy informatikus szakember segítsége sem.

⁶⁵⁹ BARTHES 1997, 28.

További problémát jelent a szellemi termékeket védő copyright, ha pl. bizonyos szövegek esetében nincs lehetőség elutalni azokat tartalmazó legálisan működő oldalakra, akkor megjelenítésükhöz (amennyiben komolyan veszi az ember a szerzői jogokat) tárgyalni kell a szerzővel vagy azok jogutódaival.

Végül nem árt, ha egy ilyesfajta kiadás álma mögé áll egy intézmény, az elképzelés bekerül egy kutatócsoport munkái közé, ugyanis önálló kutatási – szövegkiadási projekttel nehéz a pályázati rendszerben sikert elérni.

Egy kétszáz éves szerző, akinek műveiből (még) nem született kritikai kiadás, de megkérdőjelezhetetlen, hogy szellemi hagyatéka a kulturális örökségünk része a bicentenáriumán különösen újraolvasásra késztet, s arra, hogy a ránk testált örökség élő hagyománnyá tételében részesek legyünk. Ennek jegyében az alábbiakban az *Özvegy és leánya* egy elképzelt (online) elektronikus kiadásának lehetséges felépítésére teszünk javaslatot.

Mintának vegyük a FolioWiews-ban használatos opciókat. E szerint, a felső, alsó és oldalsó ikonokat tartalmazó eszköztárak mellett egy olyan, két keretet tartalmazó lapról lenne szó, melynek rendezői baloldalán (hierarchikusan tagozódó linkelt tartalomjegyzék-, vagy lenyíló-legördülő menüként) magát a felépítményt, rendezői jobboldalán (a főkeretben) magukat a „behívott objektumokat” találnánk. Az alábbiakban egy-egy egység, amiről szó lesz, a lenyíló menü egy-egy pontja (ezek természetesen kiválthatók ikonokkal, szimbolizálhatóak kapuval, bejárati ajtóval és beltéri ajtókkal, padlásfeljáróval, pincelejárattal – ez már fantázia és ízlés kérdése, csak a szinteződés következetességére kell ügyelni).

A **'Startpont'**-ra kattintva (= [szerző], cím) egy informatív navigációs oldalon találhatná magát a felhasználó, mely tartalmazná az online kiadás főszerkesztőjének szöveges bevezetőjét, amelyben érdemes leírni, hogy mi végből, miként, kiknek a támogatásával jött létre jelen konstrukció, kiket céloz meg mint felhasználókat, mit tud a program, milyen keresési, csoportosítási, jegyzetelési opciókkal bír, amennyiben interaktív (fórum, kommentálási, bővítési lehetőségek), mik a (fel)használás, szerkesztés szabályai. Illetve minden egyéb megjegyzés itt kaphatna helyt, melyek egy hagyományos népszerűsítő vagy épp egy kritikai kiadás előszavában szerepelnének.

A **'Szövegkiadások'** menüpont alatt lehetőség nyílik arra, hogy az összes eddigi nyomtatott kiadást megjelenítsük⁶⁶⁰ (online edíció esetében természetesen ez folyamatosan

⁶⁶⁰ KEMÉNY 1855–1857; KEMÉNY 1897; KEMÉNY 1911; KEMÉNY 1943; KEMÉNY 1959; KEMÉNY 1967; KEMÉNY 1997; KEMÉNY 1998; KEMÉNY 2000; KEMÉNY 2001; KEMÉNY 2007

bővíthető a jövőben). A könyv alakú kiadásokat két verzióban célszerű közzétenni: az eredeti formákat „megőrző” csak olvasható változatot és egy bizonyos szinten, az adott program felkínálta opciók szerint átszerkesztett, önnönmagával, valamint a többi kiadással diskurzusba lépni tudó szövegtestet. Azaz szerencsés egy képfíle formátumú változatot is megmutatni, egy – jobb kifejezés híján – digitalizált fakszimilét, így némi fogalmunk lehet a kiadás fizikai tulajdonságairól (képek, illusztrációk, borító, színek, tördelés, nyomtatási sajátosságok). Nyilvánvalóan csak némi, mert a könyv az összes érzéket igénybe veheti egyszerre: a látás evidens, de sajátos illata is van a lapoknak, hallani, ahogy törlik a papír, vagy a könyv gerince, jellegzetes hangja van a lapozásnak, taktilis tapasztalatok is érnek bőven, míg kézben tartjuk ezt a fizikai objektumot, s íze is van, ha – rossz szokásként – megnyálazzuk lapozás közben az ujjunk. Elképzelhető egy olyan digitális kiadás, mely akár hasonló érzéki élményeket nyújthat, de az csak illuzorikus matéria lehet, a virtuális valóság „tárgya”.

Az analóg rögzítésű szöveg végeredménye a csak olvasható, hordozót váltott analóg „hasonmás kiadás” lesz, melynek megjelenítése úgy képzelhető el, hogy a könyvborító lapja adja az ikont, amelynek fedelét kinyitva belelapozhatunk az adott kiadásba. Az osztott képernyő lehetőséget biztosítana arra, hogy egymás mellett tanulmányozhassuk a szövegeket, akár mindegyik kötetet kinyithatnánk ugyanannál a fejezetnél egyszerre, vagy tetszőlegesen lehetne variálni, hogy hány s mely kötetek kerüljenek egymás mellé vizsgálódásra a szinoptikus olvasási lehetőség révén.

E lényeges funkció mellett azonban olyan furcsaságokra is bukkanhatunk például, hogy az 1997-es diákkönyvtári kiadás fedelén – noha valószínűleg a címet akarta illusztrálni – a tévéfilmből vett kockán mégsem özvegy Tarnóczinét (Dobos Ildikó), hanem a nagynéni Naprádinét (Máthé Éva) látjuk a leány Tarnóczi Sárával (Fehér Anna).

A hagyományos edíciók mindegyikét kívánatos egy másik módon is digitalizálni, egy szkennert és egy szövegfelismerő szoftvert (pl. ABBYY FineReader ocrszoftver) segítségével szerkeszthető szöveggé alakítani, mely szöveg őrzi – az eredeti betűtípustól független – betűket, s csekély mértékben a formázásokat is. Az így nyert szerkeszthető szöveg már jó alap lehet pl. egy TEI XML-alapú kritikai kiadáshoz.

A kiadások szövegszinteződésének, a linkeléssel elérhető szövegegységek kialakításakor, érdemes követni a szerzői szándékot, azaz főszinten kezelni a mű egészét (nyilván itt jelölni kell, hogy melyik kiadás szövegtestéhez vezet el a link, pl. a kiadás éve fémjeleznél a kiadásváltozatot) ennek alárendelni az első, második és harmadik részt, ezek alatt egy újabb szintet jelentenének a fejezetek. A hierarchia tehát így épülhetne fel⁶⁶¹:

⁶⁶¹ Természetesen ez itt csak egy mutatvány, s nem bontom alá az összes ágot.

- Szövegkiadások
 - + 1855-1857
 - + 1897
 -
 - 1997
 - Első rész
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - ...
 - 15
 - Második rész
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - ...
 - 13
 - Harmadik rész
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - ...
 - 23
 - + 1998
 - + 2000
 -

Ennek a struktúrának sok előnye van, pl. bármely azonos szövegszint összekapcsolható, azaz, ha az összes eddigi kiadás első részének, mondjuk, csak a 9. fejezetével szeretnék dolgozni, akkor azok megjeleníthetők párhuzamosan akár. Vagy: a hálózati kiadás arra is lehetőséget nyújt, hogy a jövőbeni – vagy az elsődleges szerkesztő kifejejtette múltbeli edíciók – könnyen beilleszthetők legyenek.

Ezekre a szerkeszthető szövegváltozatokra azért lesz szükségünk, mert az így kezelt szövegek számtalan keresési, csoportosítási, linkelési opciónak alá tudják vetni magukat. Ezek közül most csak néhányat említenék. A szövegből, formázott indexre kattintással megnyíló önálló ablakban, popupokban lehetne megtartani az adott kiadás tárgyi és szómagyarázó jegyzeteit (már ha vannak, legyenek ezek láb- vagy végjegyzetek). Hangsúlyos

az index formázottsága, ugyanis más színnel, jellel, vagy betűmérettel a popupt további funkciókra is használhatjuk, pl. a szerkesztő saját jegyzeteinek elkészítésére. Fontos, hogy ezek jól elkülöníthetőek legyenek már első látásra, illetve a bevezetőben fel kell hívni a figyelmet, melyik jelölés típus mit fedd.

A linkelés egyik alfajaként lehet alkalmazni két tetszőlegesen meghatározott pont (lehet ez egy szó, mondat, bekezdés, fejezet) közötti oda-visszaugrást (irányított jump-funkció), például így lehet rámutatni arra, hogy az első kiadás idején, még nem a Ráskai Gáspár markerhez volt rendelve az *Egy széphistória az vitéz Franciscóru és az ő feleségéről* című széphistória⁶⁶².

Kiaknázhatjuk a csoportlétrehozás lehetőségeit is, ilyen lehet a csoport (group) opció, egy másik eszköz a szövegkiemelés (highlighter). Az *Özveg és leánya* esetében pl. csoportot alkothatnak a helységnevek (*Szentlélek, Mikesvár, Gyulafehérvár Borosjenő, Máramaros* etc.), a szereplők (*Tarnóczi Sára, Mikes János, Tarnócziné, Naprádiné, I. Rákóczi György* etc.), ez utóbbival el lehet játszani aszerint, hogy történelmi személyek fikcionalizált figuráiról van-e szó, vagy valóban fiktív alakokról stb. A szövegkiemelés-eszköz, mivel képes egy csoportba rendezni különböző tetszőleges szövegegységet (egy szó, hosszabb-rövidebb szintagmatikus szerkezet, teljes mondat), már arra is lehetőséget nyújt, hogy olyan listákat hozzunk létre, melyek segíthetik a szoros szövegolvasást, alátámaszthatnak egy-egy interpretációt. Például nagyon érdekes egy csokorba gyűjteni, hányféleképpen nevezi meg a szöveg Tarnóczinét (*árva Tarnócziné nagyasszonyom; Rebekka; Tarnóczi Sebestyén úr neje; a szentléleki várkastély jámbor és kegyes úrnője; a néhai férj hitvese; a kesergő nő; szegény árva Tarnócziné; az árva özveg; saját állítása szerint a legboldogabb feleség; éles szemű anya* stb.), még a szerint is lehet differenciálni, hogy kitől származik a névjelölés. Vagy végigkövethetjük a táncot mint hermeneutikus kódot⁶⁶³, a metaforikus történetmondás egyik alapelemét („*Ragyogó táncmultságokat fogunk adni.*”, „*a betegnek orvos való s nem lakodalmi tánc*”, „*Ma tánc van. Jöjjön be kegyelmed, s nézze meg, ha tetszik. Kívánom, táncolj, élvezz és ünnepelt légy, mert Haller Péter hiú arra, hogy feleségét legszebbnek mondják. Az első zene, mely kis lábadat mozgásba hozza, szemeidnek más színben tünteti fel a világot.*” „*Késő éjig táncoltak e hitetlen család cimborái és rokonai. A nő a férfi vállára veté kezét, bátran nézett szeme közé, és a szeméremnek egy vércseppje sem szökelt arcára, midőn tekintetök találkozott. Heródiás egyik leánya csábító mozdulatokkal lejtett a nagy termen végig. Lihegő mellén a lepel átlátszó és nyaka fedetlen volt.*” stb.). Sőt, akár minden elemet

⁶⁶² „Megtalálá a »Vitéz Francisco« regényes történetét, melyet a híres Vasfay Gáspár szerzett [...]” Vö. „Megtalálá a Vitéz Francisco regényes történetét, melyet a híres Ráskai Gáspár szerzett [...]”

⁶⁶³ BARTHES 1997, 33.

megjelölhetünk, típustól függetlenül, melyek *A Szöveg* létmódjával kapcsolatosak, a szövegszerűsége, az *Özvegy és leánya* szövegtestébe beférközött, belenőtt más szövegekre utalnak, a beszippantott és önreflexióra készítő szöveghagyományt jelzik. Ezeket az egységeket – a csoportosítás szempontjától függően – hozzárendelhetjük a *Tarnócziné*-nak, *Tánc*-nak, *Szöveg*-nek elkeresztelt kiemelésnévhez, s felhasználóként irányított kereséssel máris egy halmazban találhatjuk.

Az interaktivitás egyik lehetőségeként felajánlhatjuk a saját jegyzet (note) készítését, dönthetünk a jegyzetek sorsa felül is, vagy úgy írjuk meg programunkat, hogy minden egyes felhasználó csak saját gépen tárolhassa megjegyzéseit, vagy teret engedünk annak, hogy mindenki beletekinthessen mások notíciájába.

A **'Fordítások'** menüpontról a regény idegen nyelvű változataihoz navigálhatnánk. Az 1980-as román és a 2014-es eszperantó változat⁶⁶⁴ kívül egyelőre nincs más fordítása e románnak, de a hálózati kiadás nyitottsága azt is lehetővé tehetné, hogy újabb fordítások készüljenek. Technikailag bizonyára az is megoldható lenne, hogy a könyvhordozó egyik jól ismert típusa, a kétnyelvű kiadás nyújtotta nyelvtanulási lehetőségeket imitáljuk egy kétkeretes képernyőmegosztással. Ám, ha valaki csak az idegen nyelvű változatot szeretné olvasni szótár segítségével, akkor felajánlhatunk neki olyan segédlinkeket, melyek egy-egy internetes szótárhoz, mint „segédkönyvhöz” vezetnek el.

Számolnunk kell a már létező **'Elektronikus szövegkiadások'**-kal is. Ezekhez a digitalizált szövegváltozatokhoz egyszerű linkeléssel elutalhatjuk a kedves érdeklődőt. Egyelőre három digitalizálási megoldással találkozhatunk a neten Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* kapcsán.

Természetesen szerepel a Magyar Elektronikus Könyvtárban a Szépirodalom, népköltészet/Klasszikus magyar irodalom⁶⁶⁵ kategóriában 2001-től az alapul szolgáló eredeti kiadás a 2000-es diákkönyvtári sorozat kötete (ISBN 963 07 6865 8), HTML-, Word-, RTF-, PRC-, LIT-verzióban is megtekinthető, ZIP-pel csomagolt verziók (HTML, Word, RTF, PDF, XML, EPUB) letöltésére, sőt felolvasó szoftver letöltésével felolvasásra is van lehetőség.

A Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó az öko-/környezettudatos gondolkodás jegyében érvelésként alkalmazza az e-bookok létjogosultságához, használatának reklámozásához. A nagyszázalékban informatikai témájú elektronikus könyveket forgalmazó vállalkozás a „klasszikus és kortárs irodalmi gyöngyszemeinek” egyelőre ingyenes letöltését

⁶⁶⁴ KEMÉNY1980; KEMÉNY 2014.

⁶⁶⁵ <http://mek.oszk.hu/00700/00730> (2014. 01. 01.)

kínálja fel, bár a további fejlesztéshez mecénásokat keres. Az „Éljenek a fák!” szimpatikus szlogen jegye alatt jelenleg három Kemény e-bookot találunk a portálon (Szerelem és hiúság⁶⁶⁶, Özvegy és leánya⁶⁶⁷, Kemény Zsigmond naplója⁶⁶⁸).

A harmadik elektronikus változat az Èulogos S.p.A. intratextes edíciója⁶⁶⁹. „Az *IntraText* az Èulogos S.p.A. bejegyzett védjegye. Az *IntraText* egy új és eredeti módszer egyes művek vagy teljes szöveg-korpuszok megjelenítésére. Az *IntraText* rendszer a szöveget egy olvasásra és kutatásra egyaránt alkalmas interaktív hipertext formára alakítja. Egyaránt használható World Wide Web (Internet), CD, CDcard vagy DVD változatban, illetve megosztható egy helyi hálózaton is. Kompatibilis minden számítógéppel és operációs rendszerrel, amelyen van web-böngésző. Az *IntraText* többnyelvű rendszer, mely kezeli a lábjegyzeteket is, statisztikákat és grafikonokat készít, továbbá kinyomtatható illetve kiexportálható (sic!) különböző platformokra. Az *IntraText* ST verziójával a teljes szöveg megjeleníthetősége nélkül is létrehozható a hipertext környezet egy adott nyomtatott kiadáshoz kapcsolva. Ez egy forradalmian új ötlet, mely egyrészt védi a kiadó és a szerző érdekeit, ugyanakkor páratlan lehetőséget nyújt az olvasónak: a nyomtatott szövegben való interaktív keresést!”⁶⁷⁰ A program ugyanis képes a szavak több típusú (betűrendes, szóvégmutatós, szóhossz vagy előfordulási gyakoriság szerinti) listázására. A vizsgált korpusz szavai kigyűjthetők toldalékolás szerinti összes előfordulásukban, a keresett szó néhány

⁶⁶⁶ Digitalizált változatai már léteznek a regénynek, lásd: KEMÉNY 2006, KEMÉNY 2012a, KEMÉNY 2012b. (Megjegyzés: míg a magyar nyelvű nyomtatott kiadásokat kivétel nélkül budapesti kiadó adta ki, az eddigi három e-könyvből kettőt vidéken.) „A magyar irodalom és kultúra értékeinek ápolása, illetve terjesztése érdekében az Országos Széchenyi (sic!) Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködve kiadja a Mercator Stúdió. Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője. Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Péterfy Kristóf, ISBN 963 606 463 6, Mercator Stúdió, 2006”

http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_szerelem_es_hiusag.pdf (2014. 01. 01.)

⁶⁶⁷ „A magyar irodalom és kultúra értékeinek ápolása, illetve terjesztése érdekében az Országos Széchenyi (sic!) Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködve kiadja a Mercator Stúdió. Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője. Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Péterfy Kristóf, ISBN 963 606 461 X, Mercator Stúdió, 2006” http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_ozvegy_es_leanya.pdf (2014. 01. 01.)

⁶⁶⁸ „A magyar irodalom és kultúra értékeinek ápolása, illetve terjesztése érdekében az Országos Széchenyi (sic!) Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködve kiadja a Mercator Stúdió. Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője. Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Péterfy Kristóf, ISBN 963 606 459 8, Mercator Stúdió, 2006” http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_naploja.pdf (2014. 01. 01.)

⁶⁶⁹ <http://www.intratext.com/IXT/HUN0080> (2014. 01. 01.)

„Az *IntraText* az ECP (Èulogos Concordance Program) alkotása, mely az Èulogos SLI rendszer egyik programja. A szöveg elemeinek címkézése az ETML (Èulogos Text Mark-up Language) jelölő nyelv szabályai szerint történik.” <http://www.intratext.com/aiuto/HUN/default.htm> (2014. 01. 01.)

⁶⁷⁰ Uo.

megelőző és néhány követő szó környezetében jelenik meg. Egy-egy szóra kattintva tehát egy-egy konkordancialistához jutunk el. A szövegben csak egyetlen egyszer előforduló szó 'hapax legomena' lesz. Ezek a szavak linkmentes szavak, hisz csak önnön szövegtérületükhöz vezetnének el. Két eljárást választhatunk, amennyiben az összes 'hapax legomena'-t szeretnénk kilistázni: vagy a szójegyzékben kattintunk egy olyan szóra, melynek gyakorisága egy, vagy a gyakorisági listában választjuk ki az egyes számot. Előállíthatunk szó- és előfordulási statisztikákat.

A textus effajta megoldozottsága valószínűleg a számítógépes szövegnyelvészet hasznára válik leginkább, de a szövegen belüli kapcsolatok villámgyors megjeleníthetősége egy (új)strukturális olvasat létrejöttét is jelentősen megkönnyítheti. Öröndetes, hogy több magyar mű között Kemény Zsigmond e regényéből is készült intratextes változat, a címsorban két „apró” hibát találunk, 1846-ra datálja a regényt, valamint részletet ígér, holott az összes fejezetet feldolgozza.

A '**Feldolgozások**' menüpont almenüit az adaptáció típusai határoznák meg. Az *Özveggy és leányának* is létezik rövidített szövegváltozata.⁶⁷¹ Arról lehet vitatkozni, hogy van-e létjogosultsága a zanzásított (vagy megfilmesített) nagyregényeknek, de abban talán nem alaptalanul reménykedhetünk, hogy sokkal nagyobb esélye van annak, hogy a rövidített változat (vagy a film) után kedvet kapjon valaki a teljes, eredeti mű olvasására is, ha az „egy kattintásnyira” van, s hogy a hirtelen felindulásból keletkező kíváncsiság tartós olvasássá váljék. Kiváltképp, hogy mára már elterjedt a PDA (Personal Digital Assistant) és egyéb e-könyv-olvasó készülékek használata, mely egy kézben is elfér, függetleníthető a billentyűzettől, nagy a tárhelye, kiváló könyvimitátor (könnyen lapozható és ideális betűméretűek az oldalak).

S noha az 1983-ban készült kiváló tévéfilm⁶⁷² sem tudja reprodukálni a regényvilág összetett rétegzettségét, mint önálló műalkotás érdeklődésre tehet szert, s jó lehetőséget adhat a filmnyelv és regénynyelv komparatív vizsgálatára. A film megjelenítését megoldhatjuk négy linkkel, ugyanis a négy rész megtekinthető az mtv internetes videótárában⁶⁷³, és/vagy –

⁶⁷¹ KISSNÉ FIGECZKY 1990

⁶⁷² Létezik hangoskönyv a vakok és gyengénlátók számára: Kemény 1994. *Özveggy és leánya* / rend., forgkv. Horváth Z. Gergely; forgkv. Görgey Gábor ; operatőr Czabarka György ; zene Szunyogh Balázs; szereplő Dobos Ildikó ; szereplő Fehér Anna ; szereplő Áts Gyula ; szereplő Máthé Éva ; [eredeti szerző] Kemény Zsigmond.

⁶⁷³ 1. Leányrablás : <http://www.mtv.hu/videotar/?id=14660> ; 2. Fejedelmi vadászat : <http://www.mtv.hu/videotar/?id=14716>; 3. Boldogtalan szerelmesek : <http://www.mtv.hu/videotar/?id=14776>
4. A sors akarata : <http://www.mtv.hu/videotar/?id=14874> (2014. 01. 01.)

amennyiben jobb minőséget és képnagyságot szeretnénk kapni – objektum-beszúrással produkálhatunk DVD-minőséget. A tévéfilmről írt filmkritikákat még egy szinttel lejjebb, de ebben a blokkban érdemes összegyűjteni.

Elképzeltető az is, hogy valamikor hangoskönyv (itt ne a MEK-ben megvalósított olvasóprogramos felolvasásra gondoljunk) vagy hangjáték készül a regényből, egy multimédiás kiadásban, természetesen, annak is itt lenne helye.

A különféle újraírások, adaptációk, interpretált-dramatizált megszólaltatások együttes láttatása a Kemény Zsigmond szerzői névhez csatolt szöveggel/szövegekkel már csak azért sem érdektelen, mert elgondolkodhatunk a magas és populáris regiszter viszonyáról, a Történet mutálódásáról, a Történet hordozóinak (szöveg, beszéd, mozgás, kép stb.) értelmezést befolyásoló más milyenségéről, egyáltalán, Történet-szomjazó kultúrantropológiai sajátosságunkról.

A könnyelműségre csábító feldolgozások ellentételezéseként online kiadásunk teret engedhet olyasféle edíciónak is, mely kombinálhatja a hagyományos kritikai kiadás, a genetikus szövegkiadás és a szinoptikus szövegkiadás eljárásait, kiaknázhajta ezek eredményeit, vagy akár nyíltan felvállalhajta gyermekbetegségeit.

Igazán izgalmas genetikus kiadásról csak akkor lehetne szó, ha birtokunkba lenne az *Özvegy és leánya* autográf kézírata. Ám ennek híján most meg kell elégednünk azzal, hogy három tetszőlegesen, de talán nem önkényesen, kiválasztott szövegkiadás párhuzamos vizsgálatával képzeletben előállítunk egy újabb menüpontot a „**Kiemelt szövegváltozatok összevetése**”-t. Természetesen bármennyi kiadás összevetése lehetséges lenne, de most figyelemmel csak hármat tüntetek ki: az első kiadás (*Özvegy és leánya* / írta Kemény Zsigmond. 1. kötet. – Pesten : Emich G., 1855. – 228 p. – (Kemény Zsigmond regényei és beszéljei ; 6.) ; 2. kötet. – Pesten : Emich G., 1855. – 188 p. – (Kemény Zsigmond regényei és beszéljei ; 7.); 3. kötet. – Pesten : Pfeifer F., 1857. – 287 p. – (Kemény Zsigmond regényei és beszéljei ; 8.) = [Első kiadás]); Gyulai Pál közrebocsátásában a *Báró Kemény Zsigmond összes művei* hatodik kötete (*Özvegy és leánya* : regény három részben / Báró Kemény Zsigmond. – Bp. : Franklin-Társulat, 1897. – 363 p. = [Gyulai Pál-féle kiadás]); és a talán legnépszerűbb modernizált kiadás (*Özvegy és leánya* / Kemény Zsigmond ; [szerk. és a jegyzeteket összeáll. Gerencsér Zsigmond]. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1997. – 390 p. = [Modernizált kiadás]).

E Kemény-regény esetében azért lehet indokolt egy ilyesféle vizsgálódás, mert Gyulai Pál jelentősen átvajította az ultima manus-ként kezelhető 1855–57-es kiadást, a modernizált változat pedig a Gyulai-féle változatot módosította tovább.

A különbözőségek kiemelésére, finom differenciálására célszerű színeket használni, mivel a **félkövér**, *dőlt*, aláhúzott tipográfiai variánsokat és ezek kombinációit esetleg már másra alkalmaztuk. Az itt bemutatott részben, most mégis ez utóbbiakat vagyok kénytelen igénybe venni, lévén a könyvhordozó fekete-fehér. A helyesírási változásokat, a feltehetően nyomdahibákat, a központosítás módosulását dőltsel, a nyelvjárási sajátosságok, az igeidő-használat megmásítását, a szóhasználat-, szórendcserét félkövérrel, emelem ki. Nemcsak a helyesírás és központosítás egy kb. 50-150 éves metszetben történő változásáról kaphatunk így képet, hanem beleshetünk az irodalmi vezér autokrata kiadói gyakorlatába, abba, hogyan veszti el egy szöveg sajátos ízét, ha a szavak hang- és alakváltozatait a korabeli írott irodalmi nyelvre szabványosítják. Mi több, akár a központosítás, akár más típusa a szövegjavításnak (szövegromlásnak?) értelmezésbeli másságokat szülhet. Nem mindegy például, hogy eklézsiáról vagy egyházzól, (egyes kiadásokban keresztényről és nem keresztyénről) beszélünk egy hitvitákat erősen jelölő szövegben. De ez csak néhány kiragadott példa, a textológiai „bíbelődés” számtalan meglepő, interpretációt befolyásoló eredményt hozhat (a következő oldal ábrája az ún. Mutatvány).

[Első kiadás]	[Gyulai Pál-féle kiadás]	[Modernizált kiadás]
I. [...] Ha a szentléleki várkastély vendég nélkül <u>volt s Rebekka, hogy</u> férjét <i>mulattasa</i>, a <i>hosszu deczemberi</i> estéken, még <i>hosszabb</i> egyházi vitatkozásokat olvasott föl: Sebestyén szép csendesen vállára ölté prémes bundáját, elosant az udvarból, a kert hátulsó ajtóján kiserült, és egész elragadtatással hallgatá a szomszéd erdőben sétáló farkasok <i>ordítását</i>. Midőn pedig a rokkapörgetés közben Rebekka valamelyik baratnéjának, vagy ha ilyes nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökben tartott kis apródnak, a <i>bibarczfalvi eklézsia</i> papnéjává nevelt <i>belső-leánynak</i> és a fonásra beparancsolt jobbágynéknak egész lelkesedéssel fejtegeté azon hitesezmét, hogy <i>a' ki idvességre</i> választaték, <u>bár mennyit vétkezzék, erővel is: üdvészülhet</u>; de <i>a ki</i> kárhozatra választaték <i>haszinten</i> olyan volna mint szent Dávid, szent Péter és szent Pál, okvetlenül elkárhozni fog: - ilyenkor Sebestyén többé nem tartá szükségesnek a kert felé kullogni; hanem a <i>tornáczra</i> lépvén előkiáltá lovását, nyergeltetett, s vagy testvéréhez, a <i>víg Napradinéhoz</i> ügete, vagy ha az Gyulafehérváron vala, a szentléleki plebanushoz, kinél unaloműzés végett néha filkózni szokott. S <i>épen</i> ez volt a legélesebb szeg, melyet Sebestyén felesége <i>koporsójába</i> vert. Rebekka telenként <i>legfőlebb</i> csak tavaszig, nyáron csak <i>őszig remélett</i> még élni. Csodálkozáék, hogy haja nem őszül	I. [...] Ha a szentléleki várkastély vendég nélkül <u>volt s Rebekka, hogy</u> férjét <i>mulattassa</i>, a <i>hosszú deczemberi</i> estéken még hosszabb egyházi vitatkozásokat olvasott föl: Sebestyén szép csendesen vállára ölté prémes bundáját, elosont az udvarból, a kert hátulsó ajtóján kiserült, és egész elragadtatással hallgatá a szomszéd erdőben sétáló farkasok <i>ordítását</i>. Midőn pedig a rokkapörgetés közben Rebekka valamelyik barátnőjének, vagy ha ilyesmi nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökben tartott kis apródnak, a <i>bibarczfalvi egyház</i> papnéjává nevelt <i>belső-leánynak</i> és a fonásra beparancsolt jobbágynőknek egész lelkesedéssel fejtegeté azon hitesezmét, hogy <i>a ki üdvösségre</i> választatott, <u>bár mennyit vétkezzék, erővel is üdvözülhet</u>; de <i>a ki</i> kárhozatra választatott, <i>ha szintén</i> olyan volna mint szent Dávid, szent Péter és szent Pál, okvetetlenül el fog kárhozni: ilyenkor Sebestyén többé nem tartá szükségesnek a kert felé kullogni, hanem a <i>tornáczra</i> lépvén előkiáltá lovását, nyergeltetett, s vagy testvéréhez, a <i>víg Napradinéhoz</i> ügete, vagy ha az Gyulafehérváron vala, a szentléleki plébánoshoz, kinél unaloműzés végett néha filkózni szokott. S <i>épen</i> ez volt a legélesebb szeg, melyet Sebestyén felesége <i>koporsójába</i> vert. Rebekka telenként <i>legfőlebb</i> csak tavaszig, nyáron csak <i>őszig remélt</i> még élni. Csodálkozott, hogy haja nem	1. [...] Ha a szentléleki várkastély vendég nélkül <u>volt, s Rebekka, hogy</u> férjét <i>mulattassa</i>, a <i>hosszú deczemberi</i> estéken még hosszabb egyházi vitatkozásokat olvasott föl: Sebestyén szép csendesen vállára ölté prémes bundáját, elosont az udvarból, a kert hátulsó ajtóján kiserült, és egész elragadtatással hallgatá a szomszéd erdőben sétáló farkasok <i>ordítását</i>. Midőn pedig a rokkapörgetés közben Rebekka valamelyik barátnőjének, vagy ha ilyesmi nem volt kéznél, vén dajkájának, az örökben tartott kis apródnak, a <i>bibarcfalvi egyház</i> papnéjává nevelt <i>belsőleánynak</i> és a fonásra beparancsolt jobbágynőknek egész lelkesedéssel fejtegeté azon hitesezmét, hogy <i>aki üdvösségre</i> választatott, <u>bármennyit vétkezzék, erővel is üdvözülhet</u>; de <i>aki</i> kárhozatra választatott, <i>ha szintén</i> olyan volna, mint szent Dávid, Szent Péter és Szent Pál, okvetlenül el fog kárhozni: ilyenkor Sebestyén többé nem tartá szükségesnek a kert felé kullogni, hanem a <i>tornáczra</i> lépvén előkiáltá lovását, nyergeltetett, s vagy testvéréhez, a <i>víg Napradinéhoz</i> ügete, vagy ha az Gyulafehérváron vala, a szentléleki plébánoshoz, kinél unaloműzés végett néha filkózni szokott. S <i>éppen</i> ez volt a legélesebb szeg, melyet Sebestyén felesége <i>koporsójába</i> vert. Rebekka telenként <i>legfőlebb</i> csak tavaszig, nyáron csak

idő előtt meg, hogy szemei nem esnek be, hogy <i>orczái</i> még mindig pirosak, hogy termete nem fogy, hogy köntösei nem bővülnek, hogy keze gömbölyű, hogy tölt karjáról nem hull le a <i>hus</i>, hogy lábai <u><i>birják és étvágya</i></u> nem tünedez. Az évek egymást válták föl, s <i>ime</i>, a sok fohász tüdőjét még épebbé, a sok panasz hangját még csengőbbé tevő. Szerencsétlensége közt még csak egy <i>szerencse-hajra</i> sem tehetett szert, s már <i>épen 49-dik</i> születésnapja közelge, midőn meglepetve tapasztalá, miként férje a' koporsószegekből és az életből hirtelen kifogyott. S Rebekka, ki férjét könnyelműnek, világi <i>gondolkozásunak</i> tartotta volt, mint özvegy egészen más véleményt nyert felőle. <u>"Az én istenben boldogult kedves, drága férjem:"</u> ez <i>lön szójárásává</i>, melyet a gyász viselése alatt <i>sűrű könnyek</i> és fuldoklások, a félgyász felöltésétől kezdve pedig égre vetett szemek s mély <i>sóhajok</i> csatoltak azon <u>tárgyhoz melyről</u> a beszélgetés folyt. Ő most már mindent Sebestyén emlékéért tett. [...]	őszül meg idő előtt, hogy szemei nem esnek be, hogy <i>orczái</i> még mindig pirosak, hogy termete nem fogy, hogy köntösei nem bővülnek, hogy keze gömbölyű, hogy telt karjáról nem hull le a <i>hús</i>, hogy <u><i>lábai birják és étvágya</i></u> nem tünedez. Az évek egymást válták föl, s <i>ime</i>, a sok fohász tüdőjét még épebbé, a sok panasz hangját még csengőbbé tevő. Szerencsétlensége közt még csak egy <i>szerencse-hajra</i> sem tehetett szert, s már <i>épen negyvenkilencedik</i> születésnapja közelge, midőn meglepetve tapasztalá, miként férje a koporsószegekből és az életből hirtelen kifogyott. S Rebekka, ki férjét könnyelműnek, világi <i>gondolkozásunak</i> tartotta volt, mint özvegy egészen más véleményt nyert felőle. – <u>Az én Istenben boldogult kedves, drága férjem:</u> ez <i>lön szavajárásává</i>, melyet a gyász viselése alatt <i>sűrű könnyek</i> és fuldoklások, a félgyász felöltésétől kezdve pedig égre vetett szemek s mély <i>sohajok</i> csatoltak azon <u>tárgyhoz, melyről</u> a beszélgetés folyt. Ő most már mindent Sebestyén emlékéért tett. [...]	<i>őszig remélt</i> még élni. Csodálkozott, hogy haja nem őszül meg idő előtt, hogy szemei nem esnek be, hogy <i>orcái</i> még mindig pirosak, hogy termete nem fogy, hogy köntösei nem bővülnek, hogy keze gömbölyű, hogy telt karjáról nem hull le a <i>hús</i>, hogy lábai <u><i>birják, és étvágya</i></u> nem tünedez. Az évek egymást válták föl, s <i>ime</i>, a sok fohász tüdőjét még épebbé, a sok panasz hangját még csengőbbé tevő. Szerencsétlensége közt még csak egy <i>szerencsehajra</i> sem tehetett szert, s már <i>éppen negyvenkilencedik</i> születésnapja közelge, midőn meglepetve tapasztalá, miként férje a koporsószegekből és az életből hirtelen kifogyott. S Rebekka, ki férjét könnyelműnek, világi <i>gondolkodásúnak</i> tartotta volt, mint özvegy egészen más véleményt nyert felőle. <u>"Az én Istenben boldogult, kedves, drága férjem" - ez lön szavajárásává</u>, melyet a gyász viselése alatt <i>sűrű könnyek</i> és fuldoklások, a félgyász felöltésétől kezdve pedig égre vetett szemek s mély <i>sóhajok</i> csatoltak azon <u>tárgyhoz, melyről</u> a beszélgetés folyt. Ő most már mindent Sebestyén emlékéért tett. [...]

A regény fogadtatástörténete a **'Szakirodalom'** menüpont alatt kaphatna teret, természetesen folyamatosan bővíthető lenne. Érdekes további almenüpontokat beiktatni a könnyebb tájékozódás végett: **'Tanulmányok, cikkek, kritikák'** alkothatna egy tömböt, s a **'Népszerűsítő irodalom, tankönyvfejezetek'** egy másikat. Ezen belül ismételtén célszerű lehet a kronológiát követni, az évszámon belül szerzői alfabetikus sorrendet.

Pl.

- □ Tanulmányok, cikkek, kritikák - □ 1855 + □ Pesti Napló [1855. jún. 15.] - □ 1857 + □ Budapesti Hírlap [84. sz., 1857. ápr. 12.] + □ A. D. [Dux Adolf] [PesterLloyd, 1857. márc. 20.] + □ Danielik János [Pesti Napló, 1857. júl. 3., 4., 11.,14., 16.] + □ Greguss Ágost, <i>Kemény legujabb regénye</i> [Pesti Napló, 1857. ápr. 12.] + □ Székely József [Hölgyfutár, 1857. máj. 19–26.] ... - □ 1905 + □ Loósz István, K. Zs. <i>"Özvegy és leánya" című regényének forrásához</i> [Egyetemes Filológiai Közlöny, 1905, 212–226.] ... - □ 1922 + □ Papp Ferencz, <i>Özvegy és leánya</i> [Báró Kemény Zsigmond, I–II, Bp., a Magyar Tudományos Akadémiai kiadása, 1923., II., 256–283.] ... - □ 1970 + □ Keresztury Dezső, <i>Az Özvegy és leánya – A regényíró Kemény Zsigmondról</i> [Keresztury Dezső, Örökség, Bp., 1970, 218–219.] ... - □ 1978 + □ Szegedy–Maszák Mihály, <i>Az elbeszélő és a szereplő viszonya Kemény Zsigmond regényeiben</i> [Literatura, 1978/1–2., 3–25.] ... - □ 2007 + □ Bényei Péter: <i>"Anyai szeretet ez, a bánatost elringatja" : Kemény Zsigmond regényeinek tragikumáról</i> [Alföld, 58. évf. 8. sz. (2007), 67–86.] - □ Népszerűsítő irodalom, tankönyvfejezetek

- □ 1991
 - + □ 66 híres magyar regény [(a regényismertetéseket írta Balassa Anna et al.). – Budapest : Móra, 1991.
 - ...
- □ 2006
 - + □ Kötelező olvasmányok lexikona, [(Szerk. Oroszlán Éva) ; (írta Ádám Zsuzsa et al.). – Bp., : FISZ, 2006.]

stb.

Az adott könyvrészlet, tanulmány, kritika, ismeretterjesztő cikk megjelenítésekor szintén jó döntés, ha több módozatot párhuzamosan alkalmazunk: képfile-beillesztés, egyszerű linkelés, szövegfeldolgozás, hisz mindegyik formátumnak megvan az előnye és hátránya.

Míg a fenn jelzett első blokk inkább a filoszok érdeklődésére tarthat igényt, a második az oktatásban tölthet be nagyobb szerepet. Ez utóbbi kapcsán eszünkbe juthat az is, hogy egy újabb főbb menüponthoz tartozhatnának **'Oktatási segédanyagok'**. Gondolok itt irányított szövegértési feladatokra, fogalomtárakra, memóriagyakorlatokra, Kemény-életrajzra, korrajzokra, fotókra, akár szövegfeldolgozó keresztrejtvényre, Prezi Flash-alapú prezentációk készítésére is (ezeknek csak a fantázia szab határt).

A hálózati szövegkiadás legnehezebb, de legizgalmasabb része a vendégszövegek kezelése lenne. A szöveggközöttiség legalább háromszereplős játék, s egyik játékos teljes szöveg univerzuma sem fejthető meg, sem a szerző, sem a befogadó reflektált szövegismerete, sem a reflektálatlan tudáson átszűrődő textusok öngeneratív szöveghagyománya. A regény köré szerveződő szövegháló felépítése igényelné leginkább azt, hogy ez az edíció interaktív legyen, hisz lehet bármilyen jó filológus, textológus a kiadás főszerkesztője, szövegismerete határos – már régóta tudjuk, hogy az intertextus felfedezéséhez nyomolvasó kell, egyébként eltűnhet hirtelen, mint erdőben a vadnyom.

A vendégszövegek megjelenítéséhez érdemes két módszert, két bejárási útvonalat is felajánlanunk. Egyfelől a **'Vendégszövegek'** főmenüt alányithatjuk további menüpontokra, meghatározva-megnevezve a szövegkapcsolódás típusát. A kategorizálás igen nehéz feladat, talán legjobb lenne, ha egyszerre tudnánk dolgozni az antik retorikai alakzatokkal (allúzió, reminiscencia, parafrázis, evokáció stb.), a genette-i transztextualitás típusaival (intertextus, architextus, paratextus, metatextus, hypertextus) és további intertextuális kategóriákkal (extratextus, autotextus, mise en abyme stb.). Ezen almenüpontok alatt összegyűjthetünk bármennyi kapcsolódó szöveget felvállalva a csoportosítás – interpretációt is magába foglaló

– önkényességét. Előnye, hogy a programon belül, egy zártabb szövegtérben használhatjuk az irányított ugrás opciót (jump destination) akár csak oda vagy oda-vissza. Azaz, például mikor az *Özveggy és leánya* szövegében olyan elemhez érek, amely, mondjuk, az *Egy széphistória az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről* széphistóriára utal, megtehetem, hogy elugrok a széphistória teljes szövegéhez, de az is lehetséges, hogy csak ahhoz a szövegrészhez, szöveghalmazhoz, amelyre a szorosabb jelölés, utalás történik. Az így szerepeltetett szövegek további előnye, hogy a program keresési funkciói képesek számolni ezekkel. A programon belül „tárolt” vendégszövegek hátránya, hogy választás eredményei, textológusi döntés egy-egy szövegváltozat mellett.

A másik út, hogy kilépünk a magunk építette szövegbolygóról az internet szövegüniverzumába. Kézenfekvő, hogy az *Özveggy és leánya* szövegkorpuszának sejtjeit, szöveiteit elláthatjuk hiperhivatkozásokkal, amely programunktól teljesen független dokumentumokhoz visznek majd el. Előnye, hogy végteleníthető az árva *Özveggy* hálószövése és szövegbekebelezése, s itt tehető igazán interaktívvá az edíció, hisz a felhasználóknak más és más fel- és ráismerései lehetnek. Hátránya, hogy könnyen parttalanná, improvizatívvá válhat, ha semmilyen autokratikus kontrollt nem építünk be, illetve gyarapodhatnak az „üres” linkek, amennyiben egy-egy hipertext egy már megszűnt oldalra utal.

Végezetül nézzünk néhány példát arra, hogy Kemény Zsigmond *Özveggy és leánya* című regényének mely pontjairól, milyen más szövegekhez navigálhatunk el. Maga a cím elvihet minket Tarnócziné és lánya történetének – időben oly nagyon közel eső – korábbi feldolgozásaihoz (Pálffy Albert: *A szebeni házban*, 1853, Halmágyi Sándor: *Szívek harca*, 1855, Udvardy Vince: *Tarnóczy Sára*)⁶⁷⁴, vagy a forrásul szolgáló *Szalárdi János Siralmas magyar krónikájának*, *Kemény János Önéletírásának* megfelelő részéhez, vagy Lakatos István – első olvasásra a Kemény-szöveggel semmilyen kapcsolatot nem mutató – azonos című elbeszéléséhez.⁶⁷⁵

Érdemes kontextualizálni is a regényt, Kemény „rokon” műveivel összevetve az *Özveggy és leánya* alkotáslélektani, poétikai eljárásbeli sajátosságokat is megvilágít. Láttuk, hogy az *Élet és irodalom* című értekezésfüzérében elméleti fogalomként használt terminus technicus, a „drámai szerkezetű regény” tökéletes gyakorlati megvalósítása – a *Gyulai Pál*-beli gyengébb próbálkozás után – épp az *Özveggy és leánya*⁶⁷⁶. Egy másik példa: a *Biblia* meghatározta pozícionáltság, (ön)narratívaképzés, szereplői szubjektivitás, tragikum nagyon

⁶⁷⁴ PÁLFFY 1853, HALMÁGYI 1855, UDVARDY 1859.

⁶⁷⁵ LAKATOS 1984.

⁶⁷⁶ Kemény „drámai szerkezetű regény” fogalmának és applikálásának részletes kifejtését lásd BÉNYEI 2007, illetve az értekezés 4. fejezetét.

hasznos mintázatok mutatnak *A rajongókban* is (érdekesség pl., hogy Tarnóczi Sára és Pécsi Deborah a *Sáronnak rózsája* marker azonosságával kerülhetnek párbeszédbe).

Rengeteg különféle utalást találunk bibliai passzusokra. Noha azt nem tudjuk, Kemény pontosan milyen kiadású *Bibliát* használt, feltehető, hogy valamilyen a *Vizsolyi Biblia* valamelyik változatát. Legszerencsésebb lenne a programot összekötni pl. az Arcanum digitális *Bibliájával*⁶⁷⁷, vagy programon belül egymás mellett, akár egy egyszerű táblázatban összevethetjük az idézett bibliai részeket:

Az Özvegy és leánya első kiadásában szereplő bibliai idézet:	„Kiontom te reád az én haragomat, az én búsulásomnak tüzeit felfútom tereád, és adlak tégedet goromba férfiakkal kezedbe, kik fő mesterek lesznek a pusztításra.” (2. köt., 37.)
A Vizsolyi Biblia megfelelő passzusa:	„Es ki ontom te reád az én haragomat, az én búsulásomnak tüzeit fel fútom te reád: és adlac tégedet goromba férfiakkal kezedben, kik fő mesterek léfjnek az pusztításra. (Ezékiel, 21:31)
Református Biblia (Magyar Bibliatársulat – revideált):	„Kiárasztom rád bosszús haragomat, viharoként török rád haragom tüzevel; vad indulatú emberek kezébe adlak, akik mesterei a pusztításnak.” (Ezékiel, 21:36)
Katolikus Biblia (Szent István Társulat):	„Rád zúdítom haragomat, felszítom ellened indulatomat, vad emberek kezébe adlak, akik mesterei a pusztításnak.” (Ezékiel, 21:36)
Hebraica:	וְשִׁפְכִי עָלֶיךָ זַעַמִּי בָאֵשׁ עֲבֹרְתִי אֲפִים עָלֶיךָ וְנִתְחַד בְּיַד אֲנָשִׁים בְּעָרִים חֲרָשִׁי מִשְׁחִיתִי: (Ezékiel, 21:36)
Graeca:	καὶ ἐκχεῶ ἐπὶ σὲ ὀργήν μου, ἐν πυρὶ ὀργῆς μου ἐμφυθήσω ἐπὶ σὲ καὶ παραδώσω σε εἰς χεῖρας ἀνδρῶν βαρβάρων τεκταινόντων διαφθοράν. (Ezékiel, 21:36)
Latina (Vulgata editionis):	et effundam super te indignationem meam in igne furoris mei sufflabo in te daboque te in manus hominum insipientium et fabricantium interitum (Ezékiel, 21:31)

A szöveg néhol nyíltan, szöveghűen idéz, pl. a *IX. zsoltár* három versszakát Szenczi Molnár Albert fordításában, máshol gyakran hiányosan („Körülvettének engemet **[sok bikák, és a]** Bazannak erős bikái: **[megkörnyekeztenek engemet]** olvasá hévvel. Föltátozták ellenem az ő szájokat, mint a ragadozó és ordító oroszán. **[Mint az víz ugyan ki önttettem, és minden én csontjaim eloszlattatnak, az én szívem mint az vigasz elaludott az én belső tagjaim]**

⁶⁷⁷ Biblia Téka, CD-ROM, a bibliatudomány elektronikus könyvtára, Arcanum, 1999, ISBN 963 85923 7 0

között.] Megszáradott mind **[az cserép]** az én erőm, **[az én]** nyelvem is inyemhez ragadott, és a halálnak porába vetettél engemet. **[Mert környül vettenek engemet az ebek, és az gonosznak serege meg környékezett engemet által lyukasztották]** Átallikasztották kezeimet, lábaimat, **[Megszámlálhatom minden én csontjaimat, ők pedig csak reám néznek és tekintenek vala.]** és az én ruháimat **[maguknak elosztották, és az én köntösömre sorsot vetettek.]** elszaggatták. De te istenem, ne légy messze tőlem, én erősségem, az én segítségemre siess. **[Ments meg az én lelkemet az fegyvertől, és az én egyetlenemet az ebeknek kezéből.]** Szabadíts meg az oroszlánoknak szájából, és az unikornisoknak szarvai ellen halgass meg engemet!”⁶⁷⁸) Az elliptikus szövegidőzésnek mindig jelentése van, akár bibliai passzusról, akár világi költészetről legyen szó.

Az utalásnak számtalan fajával találkozunk pl. szerzővel és/vagy címmel: *Ráskai Gáspár: Vitéz Francisco, Énekek éneke*; mitológiai-bibliai névvel: *Ararát, Saturnus, Bolina*; a hős megnevezésével: *Griseldis, Volter*; a témával: *Balassa Menyhért árultatásáról*; szövegből vett szószerkezettel, szóképpel, szimbólummal mint 'insert'-ekkel: *világ vége, egyiptomi kövér esztendő, a babona hétfejű sárkánya, lator* stb.

Az intertextuális kapcsolatok megjelentésénél – mint korábban jeleztük – már eleve problémát jelent, hogy a regényszöveg mely egysége definiálódjék intertextes nyomként, kapjon linket. Az input meghatározásánál az output talán még több fejfájást okoz, mert hova vezessen el az *egyiptomi kövér esztendő*? S hová vigyenek azok az átretorizált monológok, melyeknek olvasása közben *déjà vu*-érzetünk támad („[...] leányom! leányom!, te naponként egyegy szeget versz koporsómba; mert semmiben sem hasonlitasz atyádhoz. Menybeli Jézusom!, miért ütött ő el atyjától? Szent isten!, mivel érdemelted, hogy meglátogass? oh, Sára, Sára!, te engemet sirba taszítasz! Kezed ősz fürteimnél fogva vonszol a halál elébe. Én kedves Krisztusom, keresztfán szenvedő Jézusom!, önts giliadi balzsomat szívembe; mert Sára hegyes törrel szurdálja, s igen vérzik. Pedig emlőmön tápláltam őt...”⁶⁷⁹)?

Ráadásul nemcsak írott kulturális utalásokkal telített a regény, vagyis a hiperhivatkozás gyakran nem szöveg-szöveg közötti relációt fog mindig eredményezni.

⁶⁷⁸ KEMÉNY 1855–1857, II, 52–53. (a bibliai idézet: Ótestamentum, *Zsoltárok könyve*, XXII. zsoltár, 13–22.) Kapcsos zárójellel és vastag betűkkel jeleztem az *Özvegy és leánya* idézeteiből „kimaradt” részeket. A regény szövegében igen, de a Vizsolyi Bibliában nem szereplő részeket pedig kurziváltam.

⁶⁷⁹ KEMÉNY 1855–57, I, 8–9.

Amennyiben ez a szétszalazódó kiadáskonceptió mégiscsak realizálnódna, fel kell készülnünk arra, hogy nem csak a múltnak kútja mélységes mély, nem csak Pongrácz gróf családi történelme mélységes tó, melybe „[a]ki belenéz, aki belemereng, ha nincs erős feje, megszédül”⁶⁸⁰, s nem csak Tarnócziné kedélye⁶⁸¹ és a *Fekete gyémántok* földrétegei, a testre írt szerelem hasonlatosak a palimpseszt⁶⁸².

⁶⁸⁰ MIKSZÁTH 1957, p. 8.

⁶⁸¹ „Tarnócziné kedélye azon romok közül kiásott pergamen-tekercshez hasonlít, melyről ha egy írást lehántanak, alatta mást fedeznek föl, különböző jegyekkel, nyelvvel és tartalommal.” (KEMÉNY, 1855-57, 226.)

⁶⁸² „Van egy nagy könyvünk: a föld kérge. Annak valóságos lapjai vannak, mint a könyvnek levelei, egyik a másikra fektetve; minden lap tízezer, százezer (ki tudja mennyi) évet képvisel. A vakmerő emberi tudásszomj keresztülfúrta e lapokat ásóval, kalapáccsal, vésővel, fúróval. Minden lap tele van írva betűkkel, tudósításokkal, miket egyik százezred év a másikkal hagyott hátra: örök halott és örök beszélő tanújelekkel. Az emberi szellem megtanult azokból olvasni.” (JÓKAI 1964, I, 5.) „Néha aztán úgy jön, hogy az örökre odaírt nevet jólesnék letörölni az albumról. Az is egyszerű dolog; hólyaghúzó flastromot ragasztanak az egész névre, s az aztán leveszi az írást, a pergamennel együtt. Nő helyébe új bőr, s új nevet lehet rátetovírozni. Valóságos palimpszeszt.” (Uo., I, 67.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Hét 1895a: *Beszterce ostroma*, A Hét, 1895, nov. 10. (6. évf. 45. sz.), p. 723.

ÁBRÁNYI 1875: ÁBRÁNYI Kornél, *A dicsőség bolondja*, Bp., Athenaeum, 1875, 348 p.

AMBRUS 1944: AMBRUS Zoltán, *Dom Gil, a zöldnadrágú* = A. Z., *Válogatott elbeszélések*, válogatta Voinivich Géza, Bp., Révai, 1944, pp. 219–230.

AMBRUS 1916: AMBRUS Zoltán, *Cervantes*, Magyar Figyelő, 1916. jún. 1., 6. évf. 11. sz., pp. 325–332.

ANGYALOSI 1996: ANGYALOSI Gergely, *Az intertextualitás kalandja*, Helikon, 1996/1–2, 3–9.

ANGYALOSI 1998: ANGYALOSI Gergely, *A sólyom szövegszerűsége (Egy klasszikus műfaji elnevezés hányattatásai a századvégen)*, Alföld, 1998/2, 48–60.

[ARANY] * 1861:** ***, *A hindu dráma („Sakoontalá, or the Lost Ring” Szakualalá, vagy az elveszett gyűrű; indiai dráma. Kálidásza szanszkrit eredetiből angol prózában és versben fordítva. Monier Williams, a szanszkrit nyelv tanára által. Hertford: 1855.)*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. jul. 18., I/37, 582–584, 1861. jul. 25., I/38, 598–600, 1861. aug. 22., I/42, 662–664, 1861. aug. 29., I/43, 678–680.

[ARANY] M. P. 1863: M. P., *Gvadányi József*, Koszorú, 1863. dec. 20. II/25, 577–580, dec. 27. II/26, 601–605.

ARANY 2012: ARANY János, *Tanulmányok és kritikák I-II.*, válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta S. VARGA Pál, második javított kiadás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai könyvtár. Források, 4.), 1. 330 p., 2. pp. 333–557.

ARANY 2012a: ARANY János, *Naiv eposzunk* = ARANY 2012, pp. 71–77.

ARANY 2012b: ARANY János, *Népiességünk a költészetben* = ARANY 2012, pp. 78–80.

ARANY 2012c: ARANY János, *A magyar népdal az irodalomban* = ARANY 2012, pp. 81–94.

ARANY 2012d: ARANY János, *Irányok* = ARANY 2012, pp. 95–105.

ARANY 2012e: ARANY János, *Zrínyi és Tasso* = ARANY 2012, pp. 106–181.

ARANY 2012f: ARANY János, *Gvadányi József* = ARANY 2012, pp. 204–211.

ARANY 2012g: ARANY János, *Széptani jegyzetek* = ARANY 2012, pp. 263–287.

ARANY 2012h: ARANY János, *Eredeti népmesék* = ARANY 2012, pp. 333–343.

ARANY 2012i: ARANY János, *Dózsa Dániel: Zandirhám* = ARANY 2012, pp. 344–348.

ARANY 2012j: ARANY János, *Anya és gyermeke* = ARANY 2012, pp. 353–358.

- AJÖM II:** ARANY János, *Az elveszett alkotmány ; Toldi; Toldi estéje*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János összes művei ; 2), 239 p., [4] t.
- AJÖM III:** ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János összes művei ; 3), 352 p.
- AJÖM IV:** ARANY János, *Keveháza ; Buda halála : a hun trilógia töredékei*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953 (Arany János összes művei ; 4), 288 p.
- AJÖM V:** ARANY János, *Toldi szerelme ; A daliás idők első és második dolgozata*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953 (Arany János összes művei ; 5), 581 p.
- AJÖM XV:** ARANY János *levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János összes művei ; 15., Levelezés ; 1.), 949 p.
- AJÖM XVI:** ARANY János *levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János összes művei ; 16., Levelezés ; 2.), 1262 p.
- AJÖM XVII.:** ARANY János *levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Akadémiai, 2004 (Arany János összes művei ; 17., Levelezés ; 3.), 1262 p.
- AJÖM XVIII:** ARANY János *levelezése (1862–1865)*, s. a. r. ÚJ Imre Attila, Bp., Akadémiai, 2014 (Arany János összes művei ; 18., Levelezés ; 4.), 1262 p.
- AJÖM XIX:** ARANY János *levelezése (1865–1882)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Akadémiai, 2015 (Arany János összes művei ; 19., Levelezés ; 5.), 1045 p.
- ARANY L. 1998:** ARANY László, *A délibábok hőse és egyéb művek*, szerk., szövegg. TÓTH Ferenc, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 267 p.
- ARTPOOL 2014:** Artpool Művészetkutató Központ, *Hyper Text + Multi Média* oldalai, <http://www.artpool.hu/hypermedia/index.html> (2014. 01. 01.)
- ASBÓTH 1994:** ASBÓTH János, *Álmok álmodója* = Régi magyar regények, Bp., Unikornis 1994, pp.7–125.
- BANÓ 1947:** BANÓ István, *Erdélyi János népköltési gyűjteménye száz éves*, Új Szántás, 1947, p. 423.
- BARTA 1967:** BARTA János, *Kemény Zsigmond* = KEMÉNY Zsigmond, Gyulai Pál, szerk. TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1967, I, pp. 5–90.
- BARTA 1987:** BARTA János, *Sorsok és válságok. Kemény Zsigmond tragikus emberalakjai* = B. J., *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, pp. 186–217.
- BARTALUS 1863:** BARTALUS István, *A troubadourok s jongleur-ök*, Koszorú, 1863. szept. 6. II/10, 217–220., 1863. szeptember 13. II/11, 241–244., 1863. szept. 20. II/12, 265–267.
- BARTHES 1997:** Roland BARTHES, *S/Z*, ford. MAHLER ZOLTÁN, Bp., 1997 (Horror metaphysicae), 331 p.

- BENCE 2007:** BENCE Erika, *Báthori Zsigmond arcképe, Festmény és esszé Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében*, Híd, 2007/5, pp. 67–73.
- BÉNYEI 1999:** BÉNYEI Péter, *Egy irányregény „iránytalansága”, Relativizmus és metaforikusság Mikszáth Kálmán Különös házasságában*, ItK, 1999/3–4, pp. 291–313.
- BÉNYEI 2002a:** BÉNYEI Péter, *Kísérlet a nemzeti teleológia érvényességének fenntartására. Jókai Mór: A kőszívű ember fiai*, Alföld, 2002/3, pp. 68–90.
- BÉNYEI 2002b:** BÉNYEI Péter, *Drámaiság és történelmi regény. Kemény Zsigmond: Özvegy és leánya*, Irodalomtörténet, 2002/4, pp. 533–560.
- BÉNYEI 2007:** BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában. A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Debreceni Egyetemi K., 2007 (Csokonai Könyvtár ; 39.), 457 p.
- BÉNYEI 2014:** BÉNYEI Péter, *Archetipusos pszichológiai reprezentáció az Özvegy és leányában* = BÉNYEI – GÖNCZY – S. VARGA szerk. 2014, 157–167.
- BÉNYEI – GÖNCZY – S. VARGA szerk. 2014:** *Emlékezet és irodalom : Kemény Zsigmond (1814–2014)*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, Debrecen, Studia Litteraria LIII, 2014/3–4, 194 p.
- BENYHE 2007:** BENYHE János, *Győry Vilmos és az új „Don Quijote”* (Előadás az orosházi evangélikus templomban [2005. október 28.], Tiszatáj, 2007/7, pp. 6–8.
- BÉRCZY 1860:** BÉRCZY Károly, *Az irodalmi humorról III*, Szépirodalmi Figyelő, 1860. dec. 19. I/7, 97–99.
- BERGER 1992:** Peter BERGER, *A becsület fogalmának korszerűtlenségéről*, Világosság, 1992/8–9, 653–659.
- BERNÁTH 1978:** BERNÁTH Árpád, *Narratív szövegek irodalmi magyarázata*, Literatura, 1978/3–4, pp. 191–196.
- BIBLIA 1999:** Biblia Téka, CD-ROM, a bibliatudomány elektronikus könyvtára, Arcanum, 1999, ISBN 963 85923 7 0
- BIKFALVY 2006:** BIKFALVY Péter, *Győry Vilmos, a Don Quijote fordítója: Kis magyar palimpszeszt*, Filológia Közlöny, 2006/3–4, pp. 275–297.
- BOCCACCIO 1980:** Giovanni BOCCACCIO, *Dekameron*, ford. RÉVAY József; versford. JÉKELY Zoltán, Bp., Európa K., 1980, II, 274 p.
- BOCSOR – MÜLLNER 2006:** BOCSOR Péter, MÜLLNER András, *Rövid (kritikai) bevezetés a hipertext témájába a Fuharosok című CD-ROM kapcsán*, Apertúra. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat, 2006, tavasz, <http://www.apertura.hu/2006/tavasz/fuharosok> (2014. 01. 01.)
- BOCSOR–MÜLLNER– NÉMETH–ODORICS– SZÉCHÉNYI– ESTERHÁZY 2000:** BOCSOR Péter, MÜLLNER András, NÉMETH György, ODORICS Ferenc, SZÉCHÉNYI Tibor, ESTERHÁZY Péter, *Fuharosok*, CD-ROM, JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 2000.

BODNÁR 1905: BODNÁR Zsigmond, *Eötvös és Kemény*, 1905, Bp., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, IV, 323 p.

Bohó Misi Nevettető Naptára 1907–

BORBÉLY 1995: BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1995 (A Kölcsey Társaság füzetek, 7.), 162 p.

BRASSAI 1861: BRASSAI Sámuel, *Mégis valami a fordításról II*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. máj. 16., I/28., 432–436.

BRÓDY 1905: BRÓDY Sándor, *Don Quixote kisasszony*, Bp., Signer és Wolfner kiadása, 1905³ (Bródy Sándor munkái), 347 p.

BULWER 1863: *Művészeti elvekről.* (BULWER. Caxtoniana.) ford. w., Koszorú, 1863. aug. 9., I/II/6, 121–126, aug. 16., I/II/7, 147–148, aug. 23., I/II/8, 170–172, aug. 30., I/II/11, 241–244., 1863. szept. 20., I/II/12, 265–267.

CERVANTES–BENYHE 1989: Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, ford. GYÖRY Vilmos, átdolg. és az utószót írta BENYHE János, a verseket SOMLYÓ György ford., Bp., Európa, 1989, I–II, 645, 719 p.

CERVANTES–FLORIAN 1829: *Don Quichotte de la Manche.* Traduit de l'espagnol par FLORIAN, 3 tomes (12-r. 205; 212; 199 l.) Pest, 1829, Chez C. A. Hartleben.

CERVANTES–GYÖRY 1873–76: *Az elmés nemes don Quijote de la Mancha.* Irta Miguel de CERVANTES SAAVEDRA. Spanyolból fordította s bevezette GYÖRY Vilmos. Bp., Athenaeum, 1873–1876 (Kisfaludy Társaság kiadványai ; 58.) I–IV. köt., 461, 436, 437, 496.

CERVANTES–GYÖRY 1875: Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Don Quijote de la Mancha.* Az ifjuság számára átdolgozta GYÖRY Vilmos, Bp., Légrády Testvérek, 1875, 407.

CERVANTES–HORVÁTH GY. 1850–53: *Don Quijotte. A' híres manchai lovag.* Spanyol eredeti mű Cervantestől. Florian után franciából magyarra fordította HORVÁTH György, Kecskemét, I-II. rész, 1850, 1853.; Szilády Károly kiadása

CERVANTES–HUSZÁR 1900: Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha.* GYÖRY Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezette s jegyzetekkel ellátta HUSZÁR Vilmos, Bp., Athenaeum, 1900, 252.

CERVANTES–KARÁDY 1848: *Don Quichotte de la Manche.* Nagyobb gyermekek számára átdolgozott munka után mulatságos olvasmányul fordította KARÁDY Ignác, Pesten, 1848, Heckenast Gusztáv tulajdona, 244.

CERVANTES–LUKÁCS M. 1843: Miguel de CERVANTES, *A bőkezű szerető*, spanyolból fordította s a bevezetést írta LUKÁCS Móricz, Pest, Hartleben, 1843 (Külföldi Regénytár ; 12), 71 p.

CERVANTES–RADÓ 1895: Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Don Quijote de la Mancha.* Cervantes után a magyar ifjuság számára átdolgozta RADÓ Antal. Illusztrálta Doré Gusztáv, Bp., Lampel, Wodianer ny., 1895, 213; 2. kiadás: 1905

COOPER 2014: Thomas Ezekiel COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál: Novel as Subversion of Form* = SZEGEDY-MASZÁK – DOBÁS – PINTÉR 2014, pp. 184–203.

CSEJTEI–JUHÁSZ 1997: CSEJTEI Dezső, JUHÁSZ Anikó, *A fiktív lény halála (Meditációk Unamuno Don Quijote-kommentárja kapcsán)*, Tiszatáj, 1997/11, pp. 28–33.

CSENGERI 1894: CSENGERI János, *A műfordítás megítélésének kérdéséhez*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1894, 214–223.

CSENGEY 1903: CSENGEY Gusztáv, *Don Quijote*. Költői elbeszélés, Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató-intézetéből, 1903, 280 p.

CSÖRSZ 2008: CSÖRSZ Rumen István, *Egy hegyaljai régiségbúvár a XIX. század elején* = SZIRMAY Antal, *Magyarország Szóképekben (Hungaria In Parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. r. a. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion Kk., 2008, p. 5–25.

CSÖRSZ 2009: CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán, A magyar közköltészet variációs rendszere 1700-1840*, Bp., Argumenteum, 2009 (Irodalomtörténeti füzetek, 165), 223 p.

CSÖRSZ 2014: CSÖRSZ Rumen István, *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*, ItK, 2014/5, 611–628.

CSUDAY 2005a: CSUDAY Csaba, *Öt pont a magyar Quijote történetéhez*, Holmi, 2005/3, pp. 317–333.

CSUDAY 2005b: *Cervantes és a Don Quijote*, szerk. CSUDAY Csaba ; [... szerzői Anderson, Ellen M. et al.] ; [közread. a] Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005, 246 p.

CSURI 1980: CSURI Károly, *A „lehetséges világok” szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete = Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései : Narratológiai tanulmányok*, szerk. Z. KANYÓ, Szeged, 1980 (Studia poetica ; 1.), pp. 169–200.

CZÖVEK 2009: CZÖVEK Judit, *A Zoborvidék népköltészetének bekerülése a néprajzi köztudatba = Folklór és zene*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2009 (Folklór a magyar művelődéstörténetben, 4), 190–236.

CZÖVEK 2011: CZÖVEK Judit, *A zoborvidéki szentiváni ének 19–20. századi változatainak textológiai problémái = A népköltészet terített asztalánál: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011, 212–244.

DÄLLENBACH 1996: Lucien DÄLLENBACH, *Intertextus és autotextus*, Helikon, 1996/2, 51–66.

DANIELIK 1857: DANIELIK János, *A regény, tekintettel b. Kemény Zsigmond „Özvegy és Leánya”-ra*, Pesti Napló, 1857. júl. 3, 4, 11, 14, 16.

DANIELIK J. 1858: *Kelecsényi József = Magyar Írók életrajz-gyűjtemény*. Második, az első kiegészítő kötet. Gyűjté DANIELIK József. Kiadja a Szent-István Társulat. Pesten 1858. Nyomatott Gyurian Józsefnél. pp. 138–139.

DÁVIDHÁZI 1972: DÁVIDHÁZI Péter, *Régi udvarház: történelem és elidegenedés*, It, 1972/4, pp. 888–903.

DÁVIDHÁZI 1992: DÁVIDHÁZI Péter, „Nem chimaera-e nép-epost gondolni? (Arany János műfajelméleti dilemmája), ItK, 1992/2, pp. 172–187.

DÁVIDHÁZI 1994: DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk, Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1994, 417 p.

DEBRECZENI 1923: DEBRECZENI Ferenc, A „Nagyidai cigányok”-hoz, ItK, 1923/1–2, 105.

DOBÁS 2010: DOBÁS Kata, „Oh, ha ecsetem most méltó lenne rátok”. Az aranykor képzete Arany János Toldi szerelme című művében, It, 2010/3, 393.

DOMOKOS 2012: DOMOKOS Mariann, *Kandra Kabos művének fogadtatása a korabeli sajtótermékek tükrében. Adatok a Magyar Mythologia recepciójához = Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*, szerk. CZÖVEK Judit, DYEKISS Virág, SZILÁGYI Zsolt, Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság, 2012, pp. 226–255.

DOMOKOS 2013: DOMOKOS Mariann, *Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében = Jókai & Jókai : tanulmányok : a 2012. május 4-5-én, Balatonfüreden tartott konferencia előadásainak szerkesztett változata*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2013 (Károli könyvek. Tanulmánykötet), pp. 117–134.

D-s. 1865: D-s., *Cervantes (1547–1616)* (Képpel.), Az Ország Tükre: budapesti képes hírlap, 1865. szept. 21., 4. évf. 38. sz., pp. 427–428.

DUX 1857: (DUX ADOLF) A. D., PLloyd 1857. márc. 20., 65. sz.

EISEMANN 1998: EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Korona, 1998 (Klasszikusaink), 199 p.

EISEMANN 2007: EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben*, Iskolakultúra, 2007/1, pp. 41–47.

EÖTVÖS 1842: EÖTVÖS József, *A' Karthausi*, Pesten, Hartleben, 1842 (B. Eötvös József munkái ; 1.)

EÖTVÖS 1845: EÖTVÖS József, *A' falu' jegyzője*. Regény. 1–3. köt., Pesten, Hartleben Konr Adolf, 1845 (Báró Eötvös József' munkái ; 3–5. köt.), 312; [2], 375; [2], 315 p.

EÖTVÖS 1976: EÖTVÖS József, *Levelek*, szerkesztette, az idegen nyelvű leveleket fordította OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Magyar Helikon–Szépirodalmi, 1976 (Eötvös József művei), 875, [3] p.

ERDÉLYI 1844a: ERDÉLYI János, *Kisfaludy-társaság*, Pesti Hírlap, 1844. 04. 28., 347. sz.

ERDÉLYI 1844b: ERDÉLYI János, *Töredékek a magyar népdalköltészetéről* = KTÉ 6, pp. 79–87.

ERDÉLYI 1846: *Népdalok és mondák I.*, szerk. ERDÉLYI János, Pest, 1846 (Magyar népköltési gyűjtemény), 477 p.

ERDÉLYI 1847: *Népdalok és mondák II.*, szerk. ERDÉLYI János (Magyar népköltési gyűjtemény), Pest, 1847, 478, [36] p.

ERDÉLYI 1848: *Népdalok és mondák III.*, szerk. ERDÉLYI János, Pest, 1848 (Magyar népköltési gyűjtemény), 328 p.

ERDÉLYI 1960: ERDÉLYI János *levelezése I.*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai = Fontes ad Historiam Literariam Hungariae Spectantes ; 2.), I, 520 p.

ERDÉLYI 1962: ERDÉLYI JÁNOS *levelezése II.*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai = Fontes ad Historiam Literariam Hungariae Spectantes ; 3.), 641 p.

T. ERDÉLYI 1960: *Jegyzetek* = ERDÉLYI 1960, I, 355–499.

T. ERDÉLYI 1974: T. ERDÉLYI Ilona, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, Magyar Könyvszemle, 1974/1–2, pp. 55–78.

FÁBRI 1983: FÁBRI Anna, *Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 138 p.

FAIX 2006: FAIX Dóra, *Párbeszéd és szövegközi kapcsolatok Miguel de Unamuno Don Quijote és Sancho Panza élete című művében*, Filológiai Közöny, 2006/3–4, pp. 327–337.

FAZAKAS 2005: FAZAKAS Gergely Tamás, *Az „árvaság” reprezentációja a kora újkorban: egy kulturális szerepminta értelmezési lehetőségei* = Cselekvő irodalom, Írások a 60 éves Görömbei András tiszteletére, szerk. Bertha András, Ekler Andrea, Bp., szerzői kiadás, 2005.

FAZAKAS 2012a: FAZAKAS Gergely Tamás, *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet: a lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 444 p. (Csokonai könyvtár : Bibliotheca studiorum litterarium; 50.)

FAZAKAS 2012b: FAZAKAS Gergely Tamás, *Árvaság és mártírium: A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 17–18. században*, Studia Litteraria, 2012/3–4, 198–231.

FELFÖLDI 2016: FELFÖLDI László, *A Biblia táncra vonatkozó részletei és bibliai témák a néptáncagyományban* = *Diptichon : tanulmányok Bartha Elek tiszteletére* / szerk. BIHARI Nagy Éva [et al.] ; [kiad. a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék], 402–417.

FOUCAULT 1998: Michel FOUCAULT, *Az örület, a mű hiánya* = M. F., *A fantasztikus könyvtár*, Válogatott tanulmányok, előadások, interjúk, Bp., Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998, 28–35.

FÜTYÜ-FÖLDI 2010: FÜTYÜ-FÖLDI Klára, *Címek, mottók és fejezetek a Hétköznapiakban. Folklorelemek mint paratextusok* = *Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből*, szerk. IMRE László, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi K., 2010 (Studia Litteraria, 48), 133–149.

GABORJÁK 2006: GABORJÁK Ádám, *Nyomtatás, tér, lezárás? Paratextualitás és medialisáltság Erdélyi János népdalgyűjteménye kapcsán = A látható könyv, Tanulmányok az irodalmi medialisáltság köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Tiszatáj Alapítvány (Klasszikus – magyar – irodalom – történet, Tanulmányok 2.), pp. 277–316.

GÁRDONYI 1905: GÁRDONYI Géza, *Az öreg tekintetes*, Bp., Singer és Wolfner, 1905 (Gárdonyi Géza könyvei ; 18), 171 p.

GENETTE 1979: Gérard GENETTE, *Introduction à l'architexte*, Paris, Éditions du Seuil, 1979, 89 p.

GENETTE 1982: Gérard GENETTE, *Palimpsestes : la littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982, 467 p.

GENETTE 1987: Gérard GENETTE, *Seuils*, Paris, Seuil, 1987, 388 p.

GENETTE 1988: Gérard GENETTE, *Műfaj, „típus”, mód*, ford. SIMONFY Zsuzsa = *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*, szerk. KANYÓ Zoltán, SÍKLAKI István, Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 209–245.

GENETTE 1996: Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/ 1–2, 82–90.

GENETTE 1998: Gérard GENETTE, *A Vulgata létrehozása, A hypertextuális eljárások általános táblázata*, ford. KÁLAI Sándor = *Komparatistikai szöveggyűjtemény*, szerk. GORETITY JÓZSEF (szerk.), Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, 1998, pp. 269–299.

GENETTE 2006: Gérard GENETTE, *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, ford. Z. VARGA Zoltán, Pozsony, Kalligram (Anhtropos), 120 p.

GOLDEN-TÓTH-TURI 1998: GOLDEN Dániel, TÓTH Tünde, TURI László, *Virtuális örökkévalóság. Objektumok a digitális könyvtárban*
http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/20.htm (2014. 01. 01.)

GONDOL 1841: GONDOL Dániel, *Regény és dráma, párhuzamban* = KTÉ 2, 55–220.

GÖNCZY 2000: GÖNCZY Monika, *Az Özvegy és leánya szövegvilágai (Palimpszeszt-kedély) = Értékek kontextusa, kontextusok értéke, Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmáról*, szerk. IMRE László, GÖNCZY Monika, Debrecen, 2000 (Studia Litteraria ; 38), pp. 84–113.

GÖNCZY 2001: Monika GÖNCZY, *Anotaciones a la historia de la recepción del Quijote en Hungría* = SCHOLZ-VASAS 2001, pp. 213–221.

GÖNCZY 2005: GÖNCZY Monika, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirattárában* = „Et in Arcadia ego” *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi K., 2005, pp. 471–483.

GÖNCZY 2006: GÖNCZY Monika, „[...]tán nem lesz minden érdek és érdem nélkül, ha tudniillik méltónak találtatik a' hazafiúsításra.” *A magyar Don Quijote-jelenség néhány aspektusa a 19. század második felében*, Filológia Közöny, 2006/3–4, pp. 233–246.

GÖNCZY 2009: GÖNCZY Monika, *Őrült beszéd – de van benne rendszer (?)*: Kelecsényi József magyar mitológiája = In: *Margonauták: írások Margócsy István 60. születésnapjára* / szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor. – Bp.: rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja, 2009. – pp. 288–297.

GÖNCZY 2010a: GÖNCZY Monika, *A Don Quijote mint architextus a 19. század második felének magyar irodalmában* = *Irodalom, nemzet, identitás: a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23-26.) elhangzott előadások* / szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit. – Bp. : Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2010. pp. 43–50.

GÖNCZY 2010b: GÖNCZY Monika, „A Don Quijoté-t olvasni fogják mindaddig, míg az emberek egyáltalán olvasni fognak valamit.”: Újabb adalékok a (Don) Quijote magyar befogadástörténetéhez = *Színház, dráma, irodalom: Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére*, szerk. TÓTH Orsolya, Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2010, pp. 274–285.

GÖNCZY 2013: GÖNCZY Monika, *Az elveszett eposz nyomában: javaslat az Arany-epika szövegek közli olvasására* = *Az olvasás labirintusában, Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*, szerk. BEDNANICS Gábor, HANSÁGI Ágnes, VADERNA Gábor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Ráció Kiadó, 2013, pp. 216–223.

GÖNCZY 2014a: GÖNCZY Monika, *Az Özvegy és leánya elektronikus kiadásának egy lehetséges változatáról : mi történik, ha a kritikai kiadás igénye találkozik az inter/kontextuális olvasásmóddal és a digitalizációval?* = SZEGEDY-MASZÁK – DOBÁS – PINTÉR 2014, pp. 360–379.

GÖNCZY 2014b: GÖNCZY Monika, *A Quijote-elv és a fiktív lény halhatatlansága a 19. századi irodalmunkban* = „Szirt a habok közt”. *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi K., 2014, pp. 367–377.

GÖNCZY 2014c: GÖNCZY Monika, *Drámai szerkezetű regények Kemény Zsigmond írásművészetében* = BÉNYEI–GÖNCZY–S. VARGA szerk. 2014, pp. 119–136.

GÖNCZY 2017: GÖNCZY Monika, „Pegazusom Rozinánte, Magam Don Quixote vagyok.” Arany János és (a) don Quijote = „Óhajtom a classicus írók tanulmányát”: Arany János és az európai irodalom, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2017, megjelenés alatt

GREGUSS 1857: GREGUSS Ágost, *Kemény legújabb regénye*, PN, 1857. ápr. 12.

GREGUSS 1858: GREGUSS ÁGOST, *A rútról : aesthetikai tanulmány* : 1. közlemény, Budapesti Szemle, 1858/9–10, 348–389.

GULYÁS 2010: GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi tanulmányok), 352 p.

GULYÁS 2014: GULYÁS Judit, *Erdélyi János meseértelmezéséről*, ItK, 2014/5, 629–653.

GVADÁNYI 1790: GVADÁNYI József, *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szivek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglalt*, Pozsonban Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1790, XVIII, 158 p.

GVADÁNYI 1796:GVADÁNYI József, *Falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála, és testamentoma, / melyeket két soros Versekkel ki-adott, és Új Esztendőbéli Ajándékba ... nyújtja ... Gvadányi József ... ezen bé-állott 1796. esztendőnek első napján*, Posonyban, Wéber Simon Péter és Fiának betűivel, 1796, [4], 223, [5] p.

GYULAI 1861: GYULAI Pál, *Néhány szó a kritikáról*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. febr. 27. I/17, 257–261, márc. 6. I/18, 273–276.

GYULAI 1866: GYULAI Pál, *Báró Kemény Zsigmond*, Vasárnapi Újság, 1866. november 4., 44. sz., 530.

[GYULAI] -i 1892: -i [GYULAI Pál], *A galamb a kalitkában*. Írta Mikszáth Kálmán. Kiss, Linek és Mühlbek rajzaival. Budapest, 1892. Singer és Volfnér, Budapesti Szemle, 1892, 71. köt., pp. 479–480.

GYULAI 1902: GYULAI Pál, *Emlékbeszéd B. Kemény Zsigmond fölött* = Gy. P. *Emlékbeszédek*, Bp., Franklin-Társulat, 1902, I, 159–189.

GYULAI 1989: GYULAI Pál, *Egy régi udvarház utolsó gazdája* = GYULAI Pál *válogatott művei*, vál., szövegg. KOVÁCS Kálmán, jegyz. ifj. KOVÁCS Kálmán, Bp., 1989 (Magyar Remekírók), pp. 7–91.

HAJDÓK 1980 : HAJDÓK János, *Bevezető* = *Zsoltárkönyv*, ford. és jegyz. HAJDÓK JÁNOS Bp., 1980, 2. bőv. kiad., 5–13.

HAJDU 2005: HAJDU Péter, *Csak egyet, de kétszer: A Mikszáth-próza kérdései*, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2005 (deKON-KÖNYVEK), 268 p.

HAJDU 1999: HAJDU Péter, *Történetek metaforikus interakciója*. Mikszáth Kálmán: *Galamb a kalitkában*, ItK, 1999/5–6, pp. 688–710.

HALMÁGYI 1855: HALMÁGYI Sándor, *Szívek harca*. *Történeti beszély*, Hölgyfutár, 1855/75–90, április 2–20.

HAMVAS 1994: HAMVAS Béla, *Regényelméleti fragmentum* = H. B., *Arkhai és más esszék (1948–1950)*, Szentendre, Medio Kiadó, 1994, 265–342.

HANG 1863: HANG Ferenc, *Vidéki levelezések*. *Handabandázzunk*, Kalocsa, febr. 24-én 1863, Hölgyfutár, 1863. febr. 28., 14. évf. 26. sz., p. 297.

HÁSZ-FEHÉR 1999: HÁSZ-FEHÉR Katalin, „akármilyen egyéb, csak víg eposz nem”, Arany János: Az elveszett alkotmány, A Tiszatáj diákmelléklete, 1999/2, 20 p.

HÁSZ-FEHÉR 2010: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Arany János költészetének dialogikus jellege*, Tanulmányok, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010, 41–61.

HÁSZ-FEHÉR 2012: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Szövegihletek Arany költeményeiben* = *Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. Pusztai Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 156–178.

HATVANY 1960: HATVANY Lajos, *Gyulai Pál estéje: Tanulmányok, emlékezések*, Bp., Gondolat, 1960, 125 p.

Helikon 2004: *A hipertext*, Helikon 2004/3

HEREPEI 1805: HEREPEI János, *Azok a pontok mellyekből az asszonyokat nézni, és meg-ítélni kell [...]* Bánffy Klára temetési tisztességére halotti beszédben M. Vásárhelyen elő-adta H. J. Vízaknai Pap = *A megkoronáztatott asszony-ember*, Kolo'svárt Nyomtat. a Ref. Kollégium betűivel, 1805, idézi NAGY Zsófia, *Asszonyok „árnyék képe”*. *Nőkérdés a XVIII-XIX. századi halotti beszédekben*, It, 2001/1, pp. 23–41.

HOJDÁK 2013: HOJDÁK Gergely, *„A fejedelem arcképe” Kép, poézis, erkölcs*, Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében = *Az olvasás labirintusában, Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*, szerk. BEDNANICS Gábor, HANSÁGI Ágnes, VADERNA Gábor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Ráció Kiadó, 2013, pp. 308–329.

HOJDÁK 2014: HOJDÁK Gergely, *Műfajok és médiumok kereszteződése. Teatralitás, performativitás, regény* = SZEGEDY-MASZÁK–DOBÁS – PINTÉR 2014, pp. 131–169.

HORVÁTH E. 2002: HORVÁTH Edit, *Ambrus Zoltán mese-paródiái*, ItK, 2002/3–4, pp. 396–411.

HORVÁTH GY. 1850: HORVÁTH György, *Előszó* = Cervantes–Horváth Gy. 1850–53, I, [I]–.

HORVÁTH I. 2000: HORVÁTH Iván, *Magyarok Bábelben*, Szeged, JATEPress, 2000, 213 p.

HORVÁTH V. 2014: HORVÁTH Viktor, *A kalóz és a pszicho-dzsánki (400 éve jelent meg a Don Quijote második része)*, Hévíz : művészeti és művelődési folyóirat, 2015/3, pp. 223–229.

CSOKONAI–HOVÁNSZKI 2009: CSOKONAI VITÉZ Mihály *énekelte költészete* : elektronikus kritikai kiadás, sajtó alá rend., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Vitéz Mihály összes művei)

HUSZÁR 1900: HUSZÁR Vilmos, *Bevezetés* = CERVANTES–HUSZÁR 1900, V–XXXII.

ILOSVAI 1886: ILOSVAI Selymes Péter, *A híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história*, bev. és jegyz. kísérte SZILÁDY Áron, Bp., Franklin, 1886 (Olcsó Könyvtár ; 203), 107, [5] p.

IMRE 1983: IMRE László, *„A könnyelmű forma tetszik, ha lelkem bújában nevet”: A Bolond Istók második éneke*, Studia Litteraria, 1983, 123–148.

IMRE 1988: IMRE László, *Arany János balladái*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988 (Műelemzések kiskönyvtára), 248 p.

IMRE 1990: IMRE László, *A magyar verses regény*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 (Irodalomtörténeti Könyvtár) 314 p.

IMRE 1996: IMRE László, *Műfajok létformája XIX. epikánkban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996 (Csokonai Könyvtár ; 9.), 345 p.

IMRE 2010: IMRE László, *A Hétköznapiok három megközelítése és ami ebből következhet* =

Színház, dráma, irodalom : tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére / szerk. Tóth Orsolya, Pro Pannónia, Pécs, 286-293, 2010.

IPOLYI 1854: IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv, 600 p.

IPOLYI 1855: IPOLYI Arnold levele Kelecsényi Józsefhez 1. sz. é. n. [1855 vagy 1856] OSZK Kézirattár

JAGUSZTIN 1987: JAGUSZTIN László, *Eszme – hős – magatartás : I. Hamlet és Don Quijote mint turgenyevi archetípusok*, Világosság, 1987/3, pp. 173–179.

JABLONCZAY 2006: JABLONCZAY Tímea, „A téves hívással kezdődött minden” *Narratív beágyazás és metalepszis Paul Auster New York trilógia (Üvegváros) és Cervantes Don Quijote című regényében*, Filológiai Közlöny, 2006/1–2, pp. 120–134.

JANCSÓ 1889: JANCSÓ Benedek, *Hamlet és Don Quichotte*, Fővárosi Lapok, 1889/125, 126, pp. 925–927, 933–935.

JASTRZĘBSKA 1995: Jolanta JASTRZĘBSKA, WERNITZER Julianna: *Idézetvilág avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, ItK, 1995/2, pp. 264–270.

JELLOUN 2006: Tahar ben JELLOUN, *Don Quijote Tangerben*, ford. LUKÁCS Laura, Nagyvilág, 2006/7, pp. 592–596.

JENNY 1996: Laurent JENNY, *A forma stratégiája*, Helikon, 1996/ 1–2, 23–50.

JÓKAI 1964: JÓKAI Mór, *Fekete gyémántok (1870)*, [sajtó alá rend. Nacsády József], Bp., Akadémiai, 1964 (Jókai Mór összes művei. Regények ; 20-21.), 411; 306 p.

JÓKAI 1965: JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek I, 1847. január 2. – 1848. március 12.*, szerk. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1965 (Jókai Mór összes művei. Cikkek és beszédek ; 1.), 894 p.

JÓKAI 1989: JÓKAI Mór, *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből = Elbeszélések : (1850)*, [sajtó alá rend. Györffy Miklós], Bp., Akadémiai K., 1989, (Jókai Mór összes művei (kritikai kiadás). Elbeszélések ; 2/A), 94–116.

JÓKAI 2002: JÓKAI Mór összes művei, Arcanum Digitéka, 2002, ISSN 1589-9691, ISBN 963 937 417 2

JÓZSA 2005: JÓZSA Péter, *Irodalom a digitális közegben*, <http://mek.oszk.hu/02300/02313> (2014. 01. 01.)

K. POSONYI 1927: K. POSONYI Erzsébet, *Erdélyi János és a népköltészet*, Ethnográfia, 1927, pp. 81–118, 165–192.

K. S. 1870: K. S., *Don Quichotte szélmalomharcza*, Magyarország és a Nagy Világ, 1870/12

KÁLLAY 1861: KÁLLAY Ferenc, *A pogány magyarok vallása*, Pest, Lauffer és Stolp, 1861, [6] 332 p.

KÁROLI 1590/1990 *Szent Biblia az az Istennek O és Wy Testamentvmanac prohetác es apostoloc által meg iratott szent könyuei: Magyar nyelwre fordittatott egészen es wyonnan, az Istennek Magyar országában való Anya Szent Egyházának epülésére.* Fordította KÁROLI Gáspár. – A kiad. alapjául az OSZK Todoreshku-gyűjteményében lévő 2. számmal jelölt Vizsolyi Biblia szolgált. Az eredeti kiadás megjelenési adatai: Visolban, Nyomtatott Mantskovit Balint alta, 1590 – Bp., Helikon, 1990, I-II.

KÉKY 1936: KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836-1936)*, Bp., Franklin Társulat, 1936, 270 p.

KELECSÉNYI 1832–40: *Mulattatók tára vagyis Időt-töltő Gyűjtemények*, öszvel-irva K-sé-nyi és Hr-kói K-é-ÿ J-túl [Kelecsényi és hrabói Kelecsényi József], 1-10. Füzetkében. 1832-1840ik évig. OSZK Kt. Oct. Hung. 497.

KELECSÉNYI 1844a: *Népdalok és regedalog*, MTAK Kt. Irod 8-r 206/1

KELECSÉNYI 1844b: *Baracscai népdalok, tréfás énekek, kortes dalok, zászló felírások, egy népmonda Bors Jankóról, és nyomtatásban megjelent népdalok czimjegyzéke*, MTAK Kt., Irod 8-r 206/26

KELECSÉNYI 1846: (A leírókartonon szereplő adatok: „Regényészeti kalászatok.” 1846. Autogr. 459 f. 220x170 mm. OSZK 1926–51. Vége hiányzik.), OSZK Kt. 2353 Quart. Hung.

KELECSÉNYI 1846–48: (A leírókartonon szereplő adatok: „Közhasználatu Magyar Nemzeti Regetárház, vagyis Költői Történeti Régiségi buvárlatok Tantára...” (1846–1848.) Autogr. 315 f. 220x170 mm. Czövek Lajos, OSZK 1926–51. Vége hiányzik.), OSZK Kt. 2354 Quart. Hung.

KELECSÉNYI 1846–66: KELECSÉNYI JÓZSEF, *Nagy Dalkönyv: Népdalok és Mondák Új-Egyetemes Gyűjteménye*, Család, 1846–66, DEENK Kt. Ms 58/1

KELECSÉNYI 1852: *Magyarhoni Könyvtárak és képgyűjtemények története*, Irta KELECSÉNYI József Családon Nyitra-vármegyében, 1852, OSZK Kt. 381 Oct. Hung.

KELECSÉNYI 1853: KELECSÉNYI József – Nagy Ivánhoz, Család, 1853. febr. 7. MTAK Kt

KELECSÉNYI 1854: *Nyitra és környéke képes albuma.* Írták KELECSÉNYI József, MEDNYÁNSZKY Dénes, NYITRA-ZERDAHÉLYI Lőrinc, SPÁNYIK Tamás ; rajzolta Nyulassy Lajos ; kiad. Vahot Imre, Bp., Emich Ny., 1854, 29 p.

KELECSÉNYI 1859: KELECSÉNYI József – Nagy Ivánhoz, Család, 1859. febr. 15. MTAK Kt.

KELECSÉNYI [s. d.]: KELECSÉNYI József, *Előzetes jelentés egy kiadandó zsebkönyvről*, OSzK, Kézirattár, Analekta/24, Karo–Kir/2984

KEMÉNY 1855-57: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : 1. kötet*, Pesten, Emich G., 1855, 228 p. (Kemény Zsigmond regényei és beszélei ; 6.); *Özvegy és leánya : 2. kötet*, Pesten, Emich G., 1855, 188 p. (Kemény Zsigmond regényei és beszélei ; 7.); *Özvegy és leánya : 3. kötet*, Pesten, Pfeifer F., 1857, 287 p. (Kemény Zsigmond regényei és beszélei ; 8.)

KEMÉNY 1864: KEMÉNY Zsigmond, *Classicismus és romanticismus*, Koszorú, 1864. jan. 3. II/I/1, 1–3., jan. 10. II/I/2, 25–28, jan. 17. II/I/3, 49–52.

KEMÉNY 1897: Báró KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : regény három részben*, Bp., Franklin-Társulat, 1897, 363 p.

KEMÉNY 1911: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : regény három részben*, 2. kiad. Bp., Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1911, 364 p. (Báró Kemény Zsigmond összes művei ; 6.)

KEMÉNY 1938: KEMÉNY Zsigmond *bírálat*a Jócai Egy római család c. *színművéről*, közli PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR 1938, 264.

KEMÉNY 1943: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : Regény három részben*, bevezette KERESZTURY DEZSŐ, Bp., Ardó K., 1943.– XLII, 2, 391 p. (Magyar századok / a sor. szerkesztője Tolnai Gábor, 11.)

KEMÉNY 1959: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : Regény*, Bp., Szépirodalmi, 1959, 460 p.

KEMÉNY 1967: KEMÉNY ZSIGMOND, *Özvegy és leánya*, szerk., utószó és jegyz. Szabó József, Bp., Szépirodalmi, 1967, 387 p. (Kemény Zsigmond művei)

KEMÉNY 1971: KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom. Tanulmányok*, szerk., az utószót és a jegyzeteket írta TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1971 (Kemény Zsigmond művei), 452, [3] p.

KEMÉNY 1971a: KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom* = KEMÉNY 1971, 123–190.

KEMÉNY 1971b: KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és a dráma körül* = KEMÉNY 1971, 191–212.

KEMÉNY 1971c: KEMÉNY Zsigmond, *Szellemi tér* = KEMÉNY 1971, 225–262.

KEMÉNY 1971d: KEMÉNY Zsigmond, *Színművészetünk ügyében* = KEMÉNY 1971, 283–306.

KEMÉNY 1971e: KEMÉNY Zsigmond, *Manlius Sinister* = KEMÉNY 1971, 335–344.

KEMÉNY 1971f: KEMÉNY Zsigmond, *Khelonisz* = KEMÉNY 1971, 389–398.

KEMÉNY 1980: Zsigmond KEMÉNY, *Özvegy és leánya (román) Vaduva i fiica ei : roman*, [trad.] Livia Bacâru; pref. Radu Theodoru, Bucureti : Kriterion, 1980 (Biblioteca Kriterion), 335 p.

KEMÉNY 1994: KEMÉNY Zsigmond *Özvegy és leánya* [Hangfelvétel], BEREZNAY Éva, Bp., Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége, [1994], 16 hkg

KEMÉNY 1996: KEMÉNY Zsigmond, *Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán*, Bp., Unikornis, 1996 (A magyar próza klasszikusai ; 39.), pp. 7–221.

KEMÉNY 1997: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, szerk. és a jegyzeteket összeáll. GERENCSÉR Zsigmond, Bp., Európa, 1997 (Európa diákkönyvtár), 390 p.

KEMÉNY 1998: KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya : [regény]*, utószó CSÁSZTVAY Tünde ; jegyz. összeáll. SZABÓ József, Szeged : Lazi K., [1998], 251, [2] p.

- KEMÉNY 2000:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, szerk. és a jegyzeteket összeáll. GERENCSÉR ZSIGMOND, Bp., Európa, 2000 (Európa diákkönyvtár), 390, [1] p.
- KEMÉNY 2001:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, szerk. és a jegyzeteket összeáll. GERENCSÉR ZSIGMOND, Bp., Európa Könyvkiadó, 2001 (Európa diákkönyvtár), 390 p.
- KEMÉNY 2006a:** KEMÉNY Zsigmond, *Szerelem és hiúság*, elektronikus dokumentum, Szentendre, Mercator Stúdió, 2006
http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_szerelem_es_hiusag.pdf (2014. 01. 01.)
- KEMÉNY 2006b:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, elektronikus dokumentum, Szentendre, Mercator Stúdió, 2006
http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_ozvegy_es_leanya.pdf (2014. 01. 01.)
- KEMÉNY 2006c:** KEMÉNY Zsigmond *naplója*, elektronikus dokumentum, Szentendre, Mercator Stúdió, 2006
http://www.akonyv.hu/klasszikus/magyar/kemeny_zsigmond_naploja.pdf (2014. 01. 01.)
- KEMÉNY 2007:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, Bp., Népszabadság, 2007 (Népszabadság könyvek ; A magyar irodalom remekei 9.), 312 p.
- KEMÉNY 2011:** KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál I-II.*, sajtó alá rend., a jegyzeteket kész. és az utószót írta DOBÁS Kata, Bp., Napkút, 2011, 326, [1] p., 283, [4] p.
- KEMÉNY 2012a:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya* [E-könyv], Gyula, Digi-Book Magyarország Kiadó, 2012, 298 p.
- KEMÉNY 2012b:** KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya* elektronikus dokumentum, [Bp.,] : Quattrocento, [2012]
- KEMÉNY 2014:** Zsigmond, KEMÉNY, *Vidvino kaj ŝia filino : romano*, [el la hungara originalo esperantigis Jozefo Horvath]; [Bp.,], Hungara Esperanto-Asocio, 2014, 295 p.
- KERESZTURY 1967:** KERESZTURY Dezső, „*S mi vagyok én ...?*”, Arany János 1817–1856, Budapest, Szépirodalmi K., 1967, 368 p.
- KERESZTURY 1970:** KERESZTURY Dezső, *Az Özvegy és leánya – A regényíró Kemény Zsigmondról* = K. D., *Örökség*, Bp., 1970, 218–219.
- KICZENKÓ 2013:** KICZENKÓ Judit, *Arany János és a Szent István-rend = Pázmány nyomában, Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác: MondAt Kiadó, 2013, 247–259.
- KIRÁLY 1952:** KIRÁLY István, *Fantázia és Megfigyelés* = K. I., Mikszáth Kálmán, Bp., Művelt Nép Kk., 1952, 113.
- KIRÁLY 1960:** KIRÁLY István, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Szépirodalmi Kk., 1960, 487 [4] p.
- KISS G. 2001:** Gabriella KISS, *Tentativa de renovar el género en la literatura húngara a mediados del siglo diecinueve, o Don Toldi = Cervantes y la narrativa moderna*, red. László

- SCHOLZ, László VASAS, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2001, 222–231.
- KISS G. 2006:** KISS Gabriella, *Műfajmegújítási kísérlet a magyar irodalomban a 19. század közepén, avagy a Don Toldi*, Filológia Közöny, 2006/3–4, 247–257.
- KISS T. Z. 1997:** Tamás Zoltán KISS, *Oculto en el canon. Aspectos de la relación del Quijote en Hungría hasta 1853 = Hommages à Kulin Katalin. Tanulmányok és műfordítások*, szerk. HALÁSZ Katalin, Bp., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, 1997, 87–97.
- KISS T. Z. 2005:** Tamás Zoltán KISS, *El Quijote y los criterios de una Kulturnation: la novela cervantina en el discurso político-cultural húngaro durante la primera mitad del siglo XIX*, Acta Hispanica, tomus X, Szeged, 2005, 23–34.
- KISS T. Z. 2006:** KISS Tamás Zoltán, *A Don Quijote helyei: Diszkurzív gyakorlatok és a befogadás retorikája Cervantes magyarországi hatás-történetében*, Filológia Közöny, 2006/3–4, 258–274.
- KISS T. Z. 2011:** Tamás Zoltán KISS, *De La Mancha a los Cárpatos: esbozo de una historia de la recepción del Quijote en Hungría = Don Quijote en su periplo universal: Aspectos de la recepción internacional de la novela cervantina*, szerk. Hans Christian Hagedorn, Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2011 (Colección Humanidades [Universidad de Castilla-La Mancha] 113., Don Quijote en su periplo universal), pp. 287–310.
- KISS T. Z. 2013:** Tamás Zoltán KISS, *El Quijote y los criterios de una Kulturnation: la novela cervantina en el discurso político-cultural húngaro durante la primera mitad del siglo XIX = Encrucijadas: Estudios sobre la historia de las relaciones húngaro-españolas*, szerk. CSIKÓS Zsuzsanna (szerk.), Huelva: Universidad de Huelva Publicaciones, 2013. pp. 123–136.
- KISSNÉ FIGECZKY 1990:** *Híres regények dióhéjban*, KISSNÉ FIGECZKY ZSUZSANNA, Bp., Első Vertikális Kisszövetkezet, [1990], 163.
- KÓBOR 1895:** [KÓBOR TAMÁS] – x., *Beszterce ostroma*, A Hét, 1895. nov. 17. (6. évf. 46. sz.), 737.
- KOÓS 2004:** KOÓS ISTVÁN, *Narratíva és dinamika nemzeti eposzunkban*, Arany János: Buda halála, Literatura, 2004/1, 34–50.
- KOROMPAY 1998:** KOROMPAY H. János, *Népköltészet és európaiság (Erdélyi János) = K. H. J., A „jellemzetes irodalom” jegyében, Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998, pp. 191–264.
- KOROMPAY 2012:** KOROMPAY H. János, *Arany János keresztje: a kitüntetés*, ItK, 2012/6, 593–628.
- KÓSA 2001:** KÓSA LÁSZLÓ, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Osiris Kiadó, 2001, 2. jav. bőv. kiad., 297 p. (Osiris Tankönyvek)
- KOSZORÚ 1863:** (Külföldi szemle.) *Cervantes életéből*, Koszorú, 1863, szept. 27. 13. sz., 306–308.
- Z. KOVÁCS 2001:** Z. KOVÁCS Zoltán, *Arany humor: Arany János, Bolond Istók és a humor =*

A maradék öröme: Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmáról, szerk. MILBACHER Róbert, Z. KOVÁCS Zoltán, Budapest; Szeged: Osiris; Pompeji, 2001 (deKON-KÖNYVEK : Irodalomelméleti és interpretációs sorozat; 19.), pp. 148–179.

Z. KOVÁCS 2002: Z. KOVÁCS Zoltán, „*Vanitatum vanitas maga is a humor*” : az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában, Bp., Osiris, 2002 (Doktori mestermunkák), 270 p.

KÖRÖSI 1918: KÖRÖSI Albin, *Cervantes élete és művei : a költő egyetlen hiteles arcképével*. Bp., Stephaneum, 1918, 56 p. (A Szent István Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának felolvasásai ; 1. köt. 1. sz.)

KRASZNAHORKAI–HAFNER–JUHÁSZ–FEHÉR–VÍG 2000: *Háború és háború. A teljes történet*, CD-ROM, Bp., Magvető., 2000 – CD-ROM alkotócsoport: KRASZNAHORKAI László, HAFNER Zoltán, JUHÁSZ Balázs. A videofelvételeket készítette: FEHÉR György, VÍG Mihály.

KRISTEVA 1996: Julia KRISTEVA, *A szövegstrukturálás problémája*, Helikon, 1996/1–2, 14–22.

KUCSERKA 2012: KUCSERKA ZSÓFIA, *Az arc: a jellem tükré. Fiziognómiai szemlélet Kemény Zsigmond Gyulai Pál című regényében*, Holmi, 2012/10, 1219–1236.

KULCSÁR-SZABÓ 1995a: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás létmód és/vagy funkció*, It, 1995/4, 495–541.

KULCSÁR-SZABÓ 1995b: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Wernitzer Julianna: Idézetvilág*, Tiszatáj, 1995/6, pp. 87–90.

KULCSÁR-SZABÓ 2011: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Idézet vége. Intertextualitás-fogalmak a magyar irodalomkritikában 1981 és 2007 között*, Alföld, 2011/7, 69–83.

KUNKLI 2001: KUNKLI Enikő, *A visszavonhatatlanság tapasztalataként megjelenő létértelmezési válság tematizálódása Gárdonyi Géza Az öreg tekintetes című művében*, ItK, 2001/1–2, 128–148.

KÜLLŐS 2014: KÜLLŐS Imola, *Szikra? Fatörzs? Forrás? Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez*, ItK, 2014/5, 595–610.

KTÉ 1: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1. kötet, 1841, Budán A M. Kir. Egyetem betűivel. M. DCCC. XXXVI.–XL. [3. év, M. DCCC. XXXIX–XL.]

KTÉ 2: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 2. kötet, 1841, Budán A M. Kir. Egyetem betűivel. M. DCCC. XL. –XLI.

KTÉ 5: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 5. kötet, 1843, Pesten, Eggenberger J. és fia acad. könyvtárosok' költségén, M. DCCC. XLVI.

KTÉ 6: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 6. kötet, 1844, Pesten, Eggenberger J. és fia acad. könyvtárosok' költségén, M. DCCC. XLVI.

KTÉ 7: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 7. kötet, 1845–1846, Budán, A' M. Kir. Egyetem' betűivel, M. DCCC. XLIX.

KTÉ Ú3: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai Új folyam 3. kötet, 1865/6–1866/7, Pest, Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában, 1869

KTÉ Ú4: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai Új folyam 4. kötet, 1867/8–1868/9, Pest, Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában, 1870

LAJOS 1941: LAJOS József, *Kemény Zsigmond*, Bp., Danubia, 1941, 43 p.

LAKATOS 1984: LAKATOS István, *Özvegy és leánya. Fejezetek egy önéletrajzból*, Jelenkor, 1984/2, 129–139.

LÁZÁR 1896: LÁZÁR Béla, *Három magyar író (Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma. – Szent Péter esernyője. – Bársony István: Csend. – Jakab Ödön: Falu.)*, Nemzet, 1896. márc. 15. (15. évf. 74. sz.), 5.

LÁZÁR 1898: LÁZÁR Béla, *Mikszáth*, Nemzet, 1898. jún. 14. (17. évf. 163. sz.), 1–2.

LEVIN 1970: Harry LEVIN, *The Quixotic Principle. Cervantes and Other Novelists, in The Interpretation of Narrative: Theory and Practice*, ed. Morton W. BLOOMFIELD, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970, 45–66.

LOÓSZ 1905: LOÓSZ István, K. Zs. „Özvegy és leánya” című regényének forrásához, EphK, 1905, 212–226.

LUKÁCS E. 2001: Eszter LUKÁCS, *Tópicos cervantinos en la novela de Géza Gárdonyi titulada Az öreg tekintetes* = SCHOLZ–VASAS 2001, 232–241.

LUKÁCS Gy. 1975: LUKÁCS György, *A regény elmélete* = L. Gy., *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete : ifjúkori művek*, [ford. Tandori Dezső] ; [sajtó alá rend. Fodor Géza], Bp., 1975, p. 479–590.

LUKÁCS M. 1894: LUKÁCS MórícZ *munkái*, összegyűjtötte GYULAI Pál, Bp., Franklin Társulat, 1894, 1. kötet, XLV, 452 p. 1 t.

[s. n.] Magyarország és a Nagy Világ, 1873/28, 349.

MÁLLY 1930: MÁLLY Ferenc, *Mikszáth Kálmán a Galamb a kalitkában c. novellájának forrásai*, A szegedi állami leánylíceum Értesítője az 1929-30. iskolai évről, 22–25.

MÁTHÉ 1999: MÁTHÉ Andrea, *Varázstárgy, A könyv csábítása*, Pannonhalmi Szemle, 1999/2, 97–111.

MARX 1998: MARX József, *Don Quijote, avagy a nemzeti önkritika*, Nagyvilág, 1998/11–12, 961–971.

MEYER 1967: Herman MEYER, *Das Zitat in der Erzählkunst. Zur Geschichte und Poetik des Europäischen Romans*, Stuttgart, Fischer Taschenbuch, 1967, 269.

MIKSZÁTH 1887: SCARRON [MIKSZÁTH Kálmán], *A romanticizmus (Szerkesztői üzenet V. L. úrnak)*, Pesti Hírlap, 1887. május 1., 9. évf. 119. sz., 1–4.

- MIKSZÁTH 1889:** MIKSZÁTH Kálmán, A T. házból (Hatodik nap) = M. K., Cikkek, karcolatok III., Parlamenti karcolatok, 1889.
- MIKSZÁTH 1892:** MIKSZÁTH Kálmán, *Galamb a kalitkában*, ill. Kiss, Linek, Mühlbek, Budapest, Singer-Wolfner, 1892, 175 p.
- MIKSZÁTHNÉ 1922:** MIKSZÁTH Kálmánné *visszaemlékezései, irodalomtörténeti függelékkel* BEÖTHY Zsoltól, Budapest, Atheneum, 1922, 159.
- MILBACHER 1997:** MILBACHER Róbert, „Rólad a mese mezitlábos cigány múzsa-leány!?” (Második közelítés A nagyidai cigányokhoz), ItK, 1997/3–4, 347–384.
- MILBACHER 2000:** MILBACHER Róbert, „...földben állasz mély gyököddel...” A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata, Bp., Osiris, 2000 (Doktori mestermunkák), 252 p.
- MILBACHER 2009:** MILBACHER RÓBERT, *Arany János és az emlékezet balzsama : Az Aranyhagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Bp., Ráció K., 2009 (Ligatura), 374 p.
- MISKOLCZY 2006:** MISKOLCZY Ambrus, *Miért éppen a cigányok? Önkép és cigánykép instrumentalizálása a „Cigányiász”-ban és magyar párhuzamai*, Holmi, 2006/2, 173–192.
- MKÖM II.:** MIKSZÁTH Kálmán, *Az apám ismerősei ; Nemzetes uraimék ; (Mácsik a nagyterjű) : függelék: vázlatok és változatok*, [... sajtó alá rend. BISZTRAY Gyula, ... KIRÁLY István], Kritikai kiad. – Bp., 1956 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 2. Regények és nagyobb elbeszélések ; 2. : 1878–1883), 404 p., 8 t.
- MKÖM IV.:** MIKSZÁTH Kálmán, *Galamb a kalitkában ; A kis prímás ; Farkas a Verhovinán : Függelék: A romanticizmus*, [sajtó alá ren. BISZTRAY Gyula], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1956 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 4. Regények és nagyobb elbeszélések ; 4. : 1891–1892), 259 p., 10 t.
- MKÖM VI.:** MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma*, [sajtó alá rendezte BISZTRAY Gyula], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1957 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 6. Regények és nagyobb elbeszélések ; 6.), 324 p.
- MKÖM VIII.:** MIKSZÁTH Kálmán, *Ne okoskodj, Pista! ; Nagy kutya a vicebíró ; A zöld légy és a sárga mókus ; Prakovszky, a siket kovács ; A gavallérok*, [sajtó alá rendezte BISZTRAY Gyula], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1958 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 8. Regények és nagyobb elbeszélések ; 8. : 1895–1897), 344 p., 2 t.
- MKÖM X.:** MIKSZÁTH Kálmán, *A demoktarák ; Új Zrínyiász : függelék: "A demokraták" című elbeszélés vázlatai és változatai ; írások: az "Új Zrínyiász" című regényről*, [sajtó alá rend. Király István], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1957, 388 p., 6 t. (MIKSZÁTH Kálmán összes művei ; 10. Regények és nagyobb elbeszélések ; 10. : 1897–1898)
- MKÖM XI.:** MIKSZÁTH Kálmán, *Apró képek a vármegyéből ; A Krúdy Kálmán csínytevései ; A mi örökös barátunk ; Egy éj az Arany Bogárban : függelék: A megromlott "állás" / Mikszáth Kálmán*, [sajtó alá rendezte Király István], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1959 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 11. Regények és nagyobb elbeszélések ; 11. : 1899), 336 p., 6 t.

MKÖM XIII-XIV: MIKSZÁTH Kálmán, *Különös házasság*, [sajtó alá rendezte BISZTRAY Gyula], Kritikai kiadás – Bp., Akadémiai K., 1960, 1. kötet: 332 p., 8 t. (Mikszáth Kálmán összes művei ; 13. Regények és nagyobb elbeszélések ; 13. : 1900) ; 2. kötet: 320 p., 8 t. (Mikszáth Kálmán összes művei ; 14. Regények és nagyobb elbeszélések ; 14. : 1900)

MKÖM XV.: MIKSZÁTH Kálmán, *Fili ; Mindenki lépik egyet ; A sipsirica*, [sajtó alá rendezte Bisztray Gyula]. Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1960 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 15. Regények és nagyobb elbeszélések 15. : 1902), 303 p., 4 t.

MKÖM XVII.: MIKSZÁTH Kálmán, *A vén gazember ; Kozsibrovsky üzletet köt*, [sajtó alá rendezte Bisztray Gyula], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1959 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 17. Regények és nagyobb elbeszélések ; 17. : 1904–1905), 303 p., 4 t.

MKÖM XX-XXI.: MIKSZÁTH Kálmán, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, [sajtó alá rendezte Rejtő István], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1960, (Mikszáth Kálmán összes művei ; 20–21. Regények és nagyobb elbeszélések ; 1906–1907) 1. köt. – 336 p., 2 t. ; 2. köt. – 336 p., 2 t.

MKÖM XXXIV: MIKSZÁTH Kálmán, *A százegyedik asszony (Egy kis tréfa)* = M. K. Elbeszélések : 1882–1883 [sajtó alá rendezte REJTŐ István], Bp., Akadémiai K., 1965 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 34. Elbeszélések ; 8.), 360 p., 8 t.

MKÖM LV.: MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok :1878*, [sajtó alá rendezte NACSÁDY József], Bp., Akadémiai K., 1966 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 55. Cikkek és karcolatok ; 5.), 239 p., 4 t.

MKÖM LXXVIII.: MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok :1889. február –1889. december*, [sajtó alá rendezte REJTŐ István és SUHAI Pál], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1984 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 78. Cikkek és karcolatok ; 28.), 437, [1] p., 8 t.

MKÖM LXXXII.: MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok : 1893. január–1893. december*, [sajtó alá rendezte SZ. GARAI Judit és REJTŐ István], Kritikai kiad. – Bp., Akadémiai K., 1988 (Mikszáth Kálmán összes művei ; 82. Cikkek és karcolatok ; 32.), 453 p., 8 t.

MIKSZÁTH 1998: MIKSZÁTH Kálmán *összes művei* : teljes szövegű CD-ROM adatbázis, Arcanum Digitéka, 1998, ISSN 1589-9691, ISBN 963 859 235 4

MOHÁCSY 1993: MOHÁCSY Károly, *Irodalom a középiskola III. osztálya számára*, Bp. : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993, 420 p.

MORENO HERNÁNDEZ, 1997: Carlos MORENO HERNÁNDEZ, *Un episodio del Quijote y Cien años de Soledad = Quinientos años de soledad : actas del Congreso „Gabriel García Márquez” celebrado en la Universidad de Zaragoza del 9 al 12 de diciembre de 1992 / coord. por Rosa PELLICER, Alfredo Saldaña SAGREDO*, 1997, 627–634; <http://www.galeon.com/froblesortega/marquezepisodio.html> (2014. május 25.)

MÜLLER 1841: D. MÜLLER Godofréd, *Regény és dráma, párhuzamban* = KTÉ 2, 221–245.

NACSÁDY 1967: NACSÁDY József, *Motiváció változások (!) a „Toldi estéje” két kidolgozásában*, ItK, 1967/5–6, 624–630.

- NAGY M. 1972:** NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1972, 258 p.
- NAGY I. 1987-88:** NAGY Iván, *Magyarország családi címerekkkel és nemzedékrendi táblákkal*, Bp., Helikon, 1987–1988 (hasonmás kiadás), 3. kötet.
- NÉMETH G. 1971:** NÉMETH G. Béla, *Kemény Zsigmond* = N. G. B., *Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után*, Bp., 1971, 131–139.
- NYILASI 2014:** NYILASY Balázs, *Kemény Zsigmond regényelmélete* = BÉNYEI-GÖNCZY-S. VARGA szerk. 2014, 51–58.
- ONDER 2003:** ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthológia – praetexta – narratíva)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi K., 2003, 292 p. (Csokonai Könyvtár, 28)
- OROSZ 1982:** OROSZ László, *Arany János: Toldi szerelme* = *Arany János tanulmányok*, szerk. NOVÁK László, Nagykőrös, 1982 (Acta Musei de János Arany Nominati II; Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei), pp. 423–432.
- OROSZ M. 2003:** OROSZ Magdolna, „Az elbeszélés fonala” : narráció, intertextualitás, intermedialitás, Bp., Gondolat, 2003, 299.
- ORLOVSZKY 2004:** ORLOVSZKY Géza, *A digitális szövegkiadás helyzetéről vitaindító és javaslatok*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/og.htm> (2014. 01. 01.) (Filológia és digitális barbárság. ELTE BTK, Budapest, 2004. március 4.
- ORTEGA Y GASSET 1994:** Jose Ortega y Gasset, *Don Quijote nyomában ; Atlantisz*, [ford. ANTAL Gábor], [Budapest], Új Mandátum Kvk., [1994] (Emberhalász könyvek), 108 p.
- PÁLFFY 1853:** PÁLFFY Albert, *A szebeni házban*, Divatcsarnok, 1853/58–62, okt. 20–nov. 3.
- PAPP 1923:** PAPP Ferenc, *Özvegy és leánya* = P. F., *Báró Kemény Zsigmond*, Bp., a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1923, II, 256–283.
- PÉTERFY 1901:** PÉTERFY Jenő, *Báró Kemény Zsigmond mint regényíró* = P. J. *összegegyűjtött munkái*, Bp., Franklin, 1901, I, 106–159.
- PETRIK 2002:** PETRIK Géza, *Magyar könyvészet: 1872-1920*, Arcanum DVD-könyvtár II, Bp., Arcanum Adatbázis Kft., [2002]
- PERRONE-MOISÉS 1996:** Lejla PERRONE-MOISÉS, *A kritikai intertextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 91–105.
- PINTÉR 2014:** PINTÉR Borbála, *A levél mint a teremtettség felhívó struktúrája a Gyulai Pálban* = SZEGEDY-MASZÁK-DOBÁS-PINTÉR 2014, 204–238.
- PUKÁNSZKYNÉ 1938:** PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN, *Kemény Zsigmond drámabíráói működése*, ItK, 1938/3, 258–273.
- POGÁNY 1978:** POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978 (Magyar tipográfia), 410 p. [16] t.
- RÁKOSI J. 1882:** RÁKOSI Jenő, *A legnagyobb bolond*, Bp., Révai Testvérek, 1882, 1. köt. –

189 p., 2. köt. – 211 p.

[RÁKOSI J.] -ő 1886: - ő. [RÁKOSI Jenő], *Don Quixote kisasszony*, Budapesti Hírlap, 1886/22 (január 22.), 3.

RÁKOSI 2005: Marianna RÁKOSI, *Las ediciones húngaras del Quijote*, Acta Hispanica, tomus X, Szeged, 2005, 7–21.

RÁSKAI 1898: *Egy szép história az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről*. Írta RÁSKAI Gáspár. 1552. SZILÁDY Áron bevezetésével, Bp., Franklin Társulat, 1898, 61 p.

REMÉNYI 2015: REMÉNYI Ferenc, *Cervantes élete és összes művei*, átd. és közread. RAKOS Miklós, Budapest : Magánkiadás, 2015, 424 p.

RÉVAI 1914: Révai Nagy Lexikon, Bp., 1914, X, 25.

RIFFATERRE 1996: Michael RIFFATERRE, *Az intertextus nyoma*, Helikon 1996/1–2, 67–81.

RPDI 1844: Regélő Pesti Divatlap, 1844, I. 75. (Felhívás)

SALAMON 1861: SALAMON Ferenc, *Csokonai Dorottya*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. jan. 16., I/11, 161.

SALAMON 1862: SALAMON Ferenc, *Nyílt levél Szemere Miklós urhoz*, Szépirodalmi Figyelő, 1862. jan. 2., II/9, 134.

SARBIN 2001: Theodor R. SARBIN, *Az elbeszélés mint a lélektan tő-metáforája = Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijarat Kiadó, 2001, 59–65.

SCHLACHTOVSKY 1999: SCHLACHTOVSKY Csaba, *A komikus Don Quijote (nézetek a Búsképű lovagról a magyar irodalomban) = Szövegek között III. Budapesti és szegedi tanulmányok az irodalomelmélet köréből*, szerk. BOCSOR Péter et al., Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1999, 83–91.

SCHOLZ 2006: SCHOLZ László, *Borges és a Don Quijote első mondata*, Filológiai Közöny, 2006/3–4, 298–305.

SCHOLZ–VASAS 2001: Cervantes y la narrativa moderna, red. László SCHOLZ, László VASAS, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2001, 250 p.

SCHÖNER 1931: SCHÖNER Magda, *Erdélyi János élete és művei*, Bp., 1931, 111 p.

SHAKESPEARE 1993: William SHAKESPEARE, *Hamlet, dán királyfi*, fordította ARANY János, [Budapest], Ikon, 1993 (Matúra klasszikusok, 7.), 256 p.

SKLOVSKIJ 1963: Viktor SKLOVSKIJ, *Beszélgetés kezdődik „Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha” című regényről* = V. S., *A széppróza: Vélemények és fejtegetések*, ford. LÁNYI Sarolta, Bp., Gondolat, 1963, 181–190.

SÓS 1955: SÓS Endre, *Cervantes*, Bp., „Művelt nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955, 166 p., [1] t. fol.

SÖTÉR 1951: SÖTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1951, 105 p.

SÖTÉR 1965: SÖTÉR István, *Arany János = A magyar irodalom története IV. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai K., 1965, pp. 96–152.

STANESCO-ZINK 2000: Michel STANESCO, Michel ZINK, *A középkori regény története az európai irodalomban*, ford. SASHEGYI Gábor, Bp., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, 2000, 233 p.

STOLL 2002: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája : 1542–1840*, összeáll. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2002, 2. jav. és bőv. kiadás, 819, [2] p.

SZÁDECZKY 1897: SZÁDECZKY Lajos, *Az „özvegy és leánya” megosztása* Kézdi-Szentléleken, ErdMúz, 1897, 207–212.

SZALÁRDI 1853: Szalárdi János *siralmas magyar krónikája*, kéziratok után szerkesztette KEMÉNY ZSIGMOND, Pest, Emich G., 1853, 1-2. köt. (Újabb nemzeti könyvtár, 2.)

SZALÁRDI 1980: Szalárdi János *siralmas magyar krónikája*, s. a. r. SZAKÁLY FERENC, Bp., Magyar Helikon, 1980, 820 p. [40] t.

P. SZATHMÁRY: P. SZATHMÁRY Károly, *A beszély elmélete* = KTÉ ú4, 379–451.

SZEGEDY-MASZÁK 1978: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő és a szereplő viszonya Kemény Zsigmond regényeiben*, Literatura, 1978/1–2, 16.

SZEGEDY-MASZÁK ET AL. 1982: SZEGEDY-MASZÁK Mihály et al., *Irodalom a gimnázium III. osztálya számára*, Bp., Tankönyvkiadó, 1982, 455, [8] p.

SZEGEDY-MASZÁK 1989: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Bp., 1989, 396 p.

SZEGEDY-MASZÁK 2007: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007, 297 p.

SZEGEDY-MASZÁK–DOBÁS–PINTÉR 2014: *A sors kísértései. Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, a szerk. munkatársai DOBÁS Kata, PINTÉR Borbála, Bp., Ráció, 2014, 131–169.

SZÉKELY 1851: SZÉKELY József, *Liliputfalvai Liliputi Tóbiás*, Pest, Eisenfels és Emich könyvnyomdája, 1851, 166 p.

SZÉKELY 1857: SZÉKELY József, *Hölgyfutár*, 1857. máj. 19-26., 114–119.

SZEKRÉNYESY 1832: SZEKRÉNYESY, *Cervantes*, Társalkodó, 1832. dec. 29., 103–104. sz., 410–412.

SZENT BIBLIA 1590/1990: *Szent Biblia az az Istennek O és Wy Testamentvmanac prohetác es apostoloc által meg iratott szent könyuei: Magyar nyelvre fordittatott egészen es wyonnan, az Istennek Magyar országában való Anya Szent Egyházának épülésére*. Fordította KÁROLI Gáspár . – A kiad. alapjául az OSZK Todoreshku-gyűjteményében lévő 2. számmal jelölt

Vizsolyi Biblia szolgált. Az eredeti kiadás megjelenési adatai: Visolban, Nyomtatott Mantskovit Balint alta, 1590 – Bp., Helikon, 1990, I-II.

SZILÁDY 1898: SZILÁDY Áron, *Ráskay Gáspár = Egy szép história az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről.* Írta RÁSKAI Gáspár. 1552. SZILÁDY Áron bevezetésével, Bp., Franklin Társulat, 1898, p. 1–29.

SZILÁGYI S. 1884: SZILÁGYI Sándor, *Az „Özvegy és leányá”-nak történeti hátttere,* Nemzet, 1884. ápr. 13., 103. sz., 7.

SZILÁGYI M. 2014a: SZILÁGYI Márton, *Archaikum és modernitás (Kemény Zsigmond: Gyulai Pál) = BÉNYEI – GÖNCZY – S. VARGA 2014,* 109–118.

SZILÁGYI M. 2014b: SZILÁGYI Márton, *Erdélyi János és az irodalmi népiesség,* ItK, 2014/4, 519–525.

SZILASI 1996: SZILASI László, *„Környékezi már néminemű kétség” (Arany János: A nagyidai cigányok),* ItK, 1996/4, 395–414.

SZILASI 1997: SZILASI László, *Argumenta mortis (Érvek és ellenérvek a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban),* ItK, 1997/3–4, 217–234.

SZILI 1992: SZILI József, *Szellemidézés Aranyéknál, avagy intertextuális közelítés a 19. századi magyar líra asztráltestéhez,* Literatura, 1992/1, 45–76.

SZINNYEI 1932: SZINNYEI Ferenc, *Kemény Zsigmond „Özvegy és leányá”-nak tárgya novellairodalmunkban,* Budapesti Szemle, 1932, 227. köt., 106–111.

SZINNYEI 1935: SZINNYEI Ferenc, *Tarnóczi Sára története novellairodalmunkban,* It, 1935, 218.

SZINNYEI J. 1897: *Kelecsényi József (hrabói) = SZINNYEI JÓZSEF, Magyar írók élete és munkái,* 5. köt. Iczés-Kempner, Bp., Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedés, 1897, p. 1355–1356.

SZÖRÉNYI 1970: SZÖRÉNYI László, *Arany János Visszatekintés című versének képanyaga,* ItK, 1970/3, p. 322–345.

SZÖRÉNYI 1989: SZÖRÉNYI László, *Epika és líra Arany életművében = Sz. L., „Multaddal valamit kezdeni” – Tanulmányok,* Bp., Magvető Kk., 1989 (JAK Füzetek ; 45.), 164–207.

SZÜTS 2000: SZÜTS Zoltán, *A hypertext,* <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/tszz.html> (2014. 01. 01.)

TARJÁNYI 2014: TARJÁNYI Eszter, *Kritikát író költő, avagy verset író kritikus. A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólány története,* ItK, 2014/4, 526–539.

TATÁR 1896–1906: TATÁR Péter, *Bohó Misi élete és csínjei,* Bp., [s.n.], 1896–1906 (1–3. rész)

TOLDY 1906: TOLDY István, *Anatole: regény*, [bev. MIKSZÁTH Kálmán]; ill. CSERNA Károly, Bp., Franklin, 1906, 244 p., 16 t.

TÓTH 1982: TÓTH István, *Arany János irodalmi hitvallása és a Buda halála = Arany János tanulmányok*, szerk. Novák László, Nagykőrös, 1982 (Acta Musei de János Arany Nominati II; Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei), pp. 395–422.

TURGENYEV 1884: *Hamlet és Don Quixote*. Tanulmány TURGENYEV Ivántól, Koszorú 1884/7, 8, 105–109., 121–125.

UNAMUNO 1926: Miguel de UNAMUNO, *Don Quijote halála*, Korunk, 1926/7

UNAMUNO 1998: Miguel de UNAMUNO, *Don Quijote és Sancho Panza élete*, [ford. CSEJTEI Dezső és JUHÁSZ Anikó] ; [az utószót CSEJTEI Dezső írta], Bp., Európa, 1998, 415 p.

UDVARDY 1859: UDVARDY Vince, *Tarnóczy Sára*, Hölgyfutár, 1859/25–29, március 1–10.

WAHL 1996: François WAHL, *A szöveg mint produktivitás*, Helikon, 1996/ 1–2, 10–13.

-Y 1862: -Y, *A vigjáték lényege és történelme (Wesen und Geschichte des Lustspiels. Irta Mähly J. Lipcse 1862. Weber kiadása.)*, Szépirodalmi Figyelő, 1862. okt. 23., II/II/25, 391–392, 1862. okt. 30. II/II/26, 407–408.

VÁRDAI 1935: VÁRDAI Béla, *A „Toldi estéje” és az „Egy régi udvarház utolsó gazdája”*, It, 1935/1, 1–9.

S. VARGA 1995: S. VARGA PÁL, „...Virgilje lehet legfőlebb; de Homérja soha” (*Arany János és a „népi tudalom”*), It, 1995/1, 102–119.

S. VARGA 1999: S. VARGA Pál, *A pásztortűz lángja. Az eposz és a regény őrségváltásának néhány vonása a magyar irodalomban*, Hitel, 1999/7, 88–101.

S. VARGA 2005: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 671 p.

S. VARGA 2010: S. VARGA Pál, *Metaforikus hálózatok a Toldiban és a Toldi estéjében = A hermeneutika vonzásában: Kulcsár Szabó Ernő 60. születésnapjára*, szerk. BÓNUS Tibor, EISEMANN György, LŐRINCZ Csongor, SZIRÁK Péter, Budapest, Ráció Kiadó, 2010. pp. 334–348.

S. VARGA 2014a: S. VARGA Pál, *Erdélyi János romantika-fogalmáról*, ItK, 2014/4, 483–490.

S. VARGA 2014b: S. VARGA Pál, *Civilizáció, történet, történelem – a titkolt motivációk szerepe Kemény Zsigmond két regényében (A rajongók, Özvegy és leánya)*, pp. 175–188.

VÉGH 2008: VÉGH Dániel, *Olvasható-e a Don Quijote magyarul?* Literatura, 2008/2, 217–233.

VÉGH 2009: VÉGH Dániel, *Apokrif magyar Don Quijoték a 19. században*, Filológiai Közlöny, 2009/1–2, 49–60.

VÉGH 2008:VÉGH Dániel, *Kosztolányi Dezső spanyol műfordításai a spanyol-magyar műfordításirodalom (!) tükrében*, doktori (PhD) értekezés, Bp., ELTE BTK, 2012, 229 p.

WERNITZER 1995: WERNITZER Julianna, *Idézetvilág avagy Esterházy Péter, a Don Quijote szerzője*, Budapest–Pécs, Szépirodalmi–Jelenkor, 1994, 161 p. (Élő irodalom)

ŽMEGAČ 1991: Victor ŽMEGAČ, *Az intertextualitás válfajai*, Literatura, 1991/3, 215–223.

ZUMTHOR 1996: Paul ZUMTHOR, *A retorikusok útkeresztelkedése: Intertextualitás és retorika*, Helikon, 1996/1–2, 105–130.

1861: *A levél. Vigjáték, 3 felvonásban, előjátékkal. Irta Greguss Ágost. Pest. Kiadta Pfeiffer Ferdinánd, 1861.*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. aug. 15., I/41, 645–649.

[s. a.] BH, 1857. ápr. 12., 84. sz.

[s. a.] Hölgyfutár, 1850, júl. 6.

[s. a.] Magyarország és a Nagy Világ, 1873/28, 349.

[s. a.] Pester Lloyd, 1857, 65. sz. (márc. 20.)

[s. a.] PN, 1855. jún. 15

Filológia és digitális barbárság című konferencia előadásai, <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar> (2014. 01. 01.)

<http://mek.oszk.hu/00700/00730> (2014. 01. 01.)

<http://www.intratext.com/IXT/HUN0080> (2014. 01. 01.)

<http://www.intratext.com/aiuto/HUN/default.htm> (2014. 01. 01.)

Absztrakt

A disszertáció intertextuális szövegszervező eljárásokat vizsgál a 19. század közepének, második felének magyar irodalmában. A kutatás célja annak az előfeltevésnek a bizonyítása, hogy az intertextuális szövegszervező eljárás alkalmazása a klasszikus magyar irodalom esetében is igen gyakran a szöveg létmódjának feltétele, akkor is, amikor akár nagyon jól körülhatárolható funkciója van, vagy amikor a romantikára és a modernsége jellemző dialogikus szövegfelfogástól időnként a posztmodern szövegfelfogás decentralitása felé billen el egy-egy textus.

Az értekezés a vizsgált szövegeket, szövegkorpuszokat, problémaköröket Gérard Genette – az intertextualitás-elméletek közül a funkcionálisan leginkább alkalmazható – kategóriáival és időnként Lucien Dällenbach 'mise en abyme' fogalmával közelíti meg. Ezek a kategóriák nem függetlenek egymástól, nagyon gyakran kombinálódva vannak jelen egy-egy szövegben. Ezt igazolják a kutatás tárgyai: a 19. század közepéről, második feléből választott, elsősorban epikai, magyar nyelven írt kanonizált, a kánon peremére szorult, vagy akár a korabeli sikerük ellenére kánonba nem került műalkotások. A disszertáció fejezeteinek egyik közös vonása az, hogy a részek – függetlenül attól, melyik genette-i kategória domborodik ki benne jobban, melyik előtér, míg egy vagy több másik a háttér – végső soron mindig valami műfaji billegést, váltást, transzformációt prezentálnak.

A magyar irodalom történetének folyamatszerűségére a 19. századi intézményesült irodalmi élet egyik legfontosabb színtere, az 1836-ban Pesten alapított Kisfaludy Társaság évtizedeken keresztül jelentős befolyással bírt. A Kisfaludy Társaság jellemzően egy irodalomelméleti/esztétikai és egy szépirodalmi pályamunkára írt ki párhuzamosan jutalmat, emellett maga is indított bizonyos „vállalatokat” az irodalmi ízlés fejlesztésére, az irodalmi hagyományok megőrzésére. Ezek a kiírások, vállalkozások gyakran több évtizeden átívelve tematizáltak egy-egy problémát, problémakört, meghatározva így az irodalmi diskurzus csapásirányait. Az értekezés a kutatott korszak intertextuális alakzatainak, eljárásainak leírásakor, azok funkciótörténeti jelentőségének felmutatásakor olyan szövegeket vizsgál, melyek a Kisfaludy Társaság két kulturális vállalkozásához és négy elméleti feladványához közvetlenül vagy közvetetten kapcsolhatóak.

A bevezetést követő 2. fejezet egyrészt Kelecsényi József kéziratos hagyatéka felől tekint rá a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményének 1844 elején induló ügyére, az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* első kötetére, a korabeli lejegyzői, szövegrögzítői, szöveggondozói, szövegformálói gyakorlatra, másrészt bemutatja Kelecsényi magyar mitológiai lexikonát, melyet eredetileg a Társaság 1846-os jutalomtételére kezd írni.

A 3. fejezet arra tesz kísérletet, hogy egy sajátos olvasási stratégiával igazolja az Arany János epikusi küzdelmét több aspektusból körbejáró kortárs irodalomtörténészek belátásait. Az intertextuális szövegszervező-eljárások széles skáláját alkalmazó, a szöveg hagyományozódásról, a szövegkezelésről fölöttébb (poszt)modernül gondolkodó Arany epikus műveinek paratextusait vizsgálva, azzal a hipotézissel él a dolgozat, hogy a kompozícióbeli tökéletességre törekvő szerző még a textus „küszöbei”-nek számító szövegegységekbe is belekódolja az eposzírásba vetett hitét/hitetlenségét.

Az értekezés 4. fejezete a folyamatos és gazdag Kemény-recepcióban egy nem ismeretlen kérdéskört szándékozik körbejárni egyfelől, annak újszerűségével, hogy Kemény két regényét (*Gyulai Pál, Özvegy és leánya*) és a regények megírása közbeni értekezői, kritikai írások egy részét (az írói munkásság egy bő évtizedét: 1845–1857) a ’műfaji kísérlet – elméleti belátások – tökéletesített írói praxis’ ívére helyezi; másfelől, az *Özvegy és leánya* példáján keresztül (az architextuális transzformáción túl) a Kemény-regények transztextuális telítettségére irányítja a figyelmet, elsősorban a regény szereplőinek szövegvilágait vizsgálva, kettős hypertextusként értelmezve a románt.

Az 5. fejezet a 19. század második felében jelenlévő *Quijote*-jelenség körbejárására tesz kísérletet a teljesség igénye nélkül (a dolgozat nem vállalkozik a magyar fordítások mint intertextuális alakzatok szövegszerű vizsgálatára), de határozottan kijelöl vizsgálódási irányokat, s a korszak jó néhány szépirodalmi alkotását lépteti párbeszédbe a *Quijoté*-val, kitüntetett pozícióba helyezve Arany János életművének egyes darabjait a műelemzésekkor.

A 6. fejezet Mikszáth Kálmán párnovellájának interpretálásával arra mutat rá, hogy a *Galamb a kalitkában* kölcsönösen egymást olvasó két textusa dialogikus viszonyt alakít ki a boccacciói novella és az azon túllépni kívánó 19. század végi (mikszáthi) elbeszélés között. S miközben az egy közös műcím alá szervezett két szöveg relativizálja egymást (tartózkodván az értéknilyánításoktól), a szöveg egésze úgy épül fel, hogy mélystruktúrájában mégiscsak a boccacciói novellát variálja.

Az értekezés utolsó fejezete excursus arról, hogy a szövegközi közelítések a 19. századi magyar irodalomhoz akár olvasáselméleti, textológiai, számítógépes irodalomtudományi belátásokhoz is elvezethetnek. A disszertáció ezen része az *Özvegy és leánya* elektronikus kiadásának egy lehetséges ideáját vázolja fel, mely a hypertextuális olvasástól mozdul el a hipertextes olvasás felé úgy, hogy az elképzelt elektronikus kiadás különböző típusú felhasználóval számol.

Abstract

The dissertation examines intertextual processes of textual organisation in Hungarian literature from the middle and the second half of the 19th century. The aim of the research is to prove the presupposition according to which the use of intertextual processes of textual organisation, even in classical Hungarian literature, is often the precondition of the text's very mode of existence – including cases when these processes have a clearly identifiable specific function or when some texts veer from the dialogic idea of textuality, which is characteristic of romanticism or modernism, towards the decentred conceptualisation of textuality characteristic of postmodernism.

The dissertation approaches the analysed texts, text corpora and issues by drawing upon Gérard Genette's categories, the most usefully applicable among theories of intertextuality, complementing them, occasionally, with Lucien Dällenbach's concept of the 'mise en abyme'. Far from being independent of each other, these categories are very frequently combined in a given text. This is amply demonstrated by the set of texts under investigation here: Hungarian works, primarily narrative, from the middle or the second half of the nineteenth century, be they canonised, pushed to the edges of the canon or left out of it altogether despite their contemporary success. One aspect shared by the individual chapters of the dissertation is that they invariably testify a kind of generic oscillation, shift or transformation, regardless of which of Genette's categories is emphasised, becoming the foreground against the background of the other terms.

One of the most important scenes of nineteenth century institutionalised literary life, the Kisfaludy Társaság (Kisfaludy Society), established in 1836 in Budapest, had a significant influence on the processuality of the history of Hungarian literature for decades. The Society tended to advertise prizes to be awarded parallelly to a work of literary theory/aesthetics and a work of literature; in addition, the Society itself established "enterprises" to improve literary taste and to preserve literary traditions. These tenders or enterprises often served to thematize a topic or a problem for decades, defining thereby the main directions of literary discourse. Thus, when describing the intertextual formations and processes of the era, and highlighting the significance of these in the history of functions, the dissertation interprets texts which can be directly or indirectly connected to the Society's two cultural enterprises and four theoretical invitations or riddles.

Accordingly, Chapter Two explores the affair of Kisfaludy Society's collection of folk poetry (starting in the beginning of 1844), the first volume of *Népdalok és mondák* (*Folk songs and legends*) edited by János Erdélyi, and the contemporary practices of recording,

editing and forming texts from the perspective provided by József Kelecsényi's legacy of manuscripts; on the other hand, the chapter also introduces Kelecsényi's dictionary of Hungarian mythology, which he originally started to write for the Society's tender.

Chapter three uses a specific reading strategy in an attempt to verify the insights of contemporary literary theorists who analyse János Arany's struggles with epic and narrative forms from several perspectives. Examining the paratexts of narrative verse Arany, who displayed a (post)modern awareness of the bequeathing of and the ways of dealing with texts as well as applying a broad spectrum of intertextual processes of textual organisation, the dissertation formulates the following hypothesis: the author, who was striving for perfection in composition, encoded his (mis)trust in writing epics even into the textual units usually seen as threshold segments.

The fourth chapter addresses a not unfamiliar issue in the continuous and rich reception of Kemény through a novel approach, by placing Kemény's two novels (*Gyulai Pál, Özvegy és leánya (Widow and Daughter)*) and some of the critical writings and treatises produced during the writing process of the novels on the curve of 'generic experiment – theoretical conclusions – perfected praxis of a writer'. Furthermore, through the example of *Özvegy és leánya (Widow and Daughter)*, this chapter highlights (besides the architextual transformations) the transtextual saturation of Kemény's novels, focusing mainly on the textual worlds of the characters and interpreting the figure of the Romanian as a twofold hypertext.

The fifth chapter aims to examine the *Quijote* phenomenon in the second half of the nineteenth century without claiming to be exhaustive (the dissertation does not undertake a textual analysis of Hungarian translations as intertextual forms). The chapter, however, does point out certain analytical directions as well as making the *Quijote* enter into a dialogue with a number of pieces of belles-lettres from this period, according a position of eminence to János Arany's oeuvre in the analysis.

By interpreting Kálmán Mikszáth's brace of interconnected short stories, the sixth chapter points out that the two texts in *Galamb a kalitkában* (Dove in the birdcage) read each other while forming a dialogic relationship between Boccaccio's short story and Mikszáth's version of the short story at the end of the nineteenth century which tries to surpass the former. While, as a result of the shared title, the two texts relativize each other (though refraining value judgements), the whole text is created in such a way that its deep structure is a variation on the Boccaccio tale after all.

The concluding chapter of the dissertation is an excursus concerned with the fact that intertextual approaches to nineteenth-century Hungarian literature may bring new insights in

fields as diverse as theories of reading, textology or computational literary studies. This section of the dissertation sketches a possible idea for an electronic publication of *Özvegy és leánya* (*Widow and Daughter*), one which would move from hypertextual reading to reading hypertext, calculating with different types of users.

Erdélyi János: Népdalok és mondák I. kötet
Kelecsényi József: Énekvilág. Nagy Dalkönyv: Népdalok és Mondák Új-Egyetemes Gyűjteménye
(repertórium 1.)

Település:	Debrecen
Intézmény:	Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Részleg:	DEENK Kézirattára
Jelzet:	Ms 58/1
Szerkesztő/ (Tulajdonos/Gyűjtő):	Erdélyi János/ (Kelecsényi József)
Cím:	1. (Magyar Nemzeti = És Erdélyi NagyÉnekvilág 1855 Összes- Gyűjteményei) MAGYAR (NEMZETI) (ősz-) (szeti) NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. (gyűjtögeté Kelecsény József Családon 1846) 2. (Nagy Dalkönyv) NÉPDALOK ÉS MONDÁK. (Új-Egyetemes Gyűjteménye. Kelecsény József által 1853)
Évszám:	1846 (1855) (1846) (1853) (1866)
Kiadás:	1. Pesten Bizományban Emich Gusztávnál 1846. 2. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, Nyomatott Beimel Józsefnél 1846.

Leírás:

Népi eredetű versgyűjteményeket és feljegyzéseket tartalmazó könyveket vásárolt meg Könyvtárunk Biki Sándor nyug. tanítótól (Debr., Péterfia u. 40.). Vételár: 160 ft. A kéziratári gyarapodási napló tételszáma 7/1963. Erdélyi János: Népdalok és mondák. Pest, 1846. (250 lap). Minden nyomtatott lapja után egy kézirat lap van befűzve. A kézirat szövegek egy szerzőtől, Kelecsényi József gyűjtőtől származnak. A nyomtatott szöveg melletti Kelecsényitől származó bejegyzések, módosítások, szövegváltozatok ceruzával írottak. A kézirat lapokon néhol más színű tintával beszúrások, szövegjavítások találhatók, ezek valószínűleg későbbi eredetűek. A könyv keménykötésű borítójának gerince leszakadt.

Megjegyzés:

Az alábbiakban a következő jelöléseket használjuk: a nyomtatott szöveg kezdősorait normál betűtípussal, a címeket *dőlt* betűtípussal, az összefoglaló címeket **félkövér** betűtípussal; a kézirat szöveg kezdősorait (...) zárójelbe tett normál betűtípussal, a címeket (...) zárójelbe tett *dőlt* betűtípussal, az összefoglaló címeket (...) zárójelbe tett **félkövér** betűtípussal jelöljük; a kézirat szövegen belüli zárójelhasználatot (...) jellel jelezzük; [F] jelöli a kézirat lap által megszakított nyomtatott szövegegyeség folytatását, [„F”] jelöli a nyomtatott szöveg által

megszakított kéziratos szövegegység folytatását; [] zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés (így például, ha Kelecsényi jelzi a szerzőt, akit idéz, vagy akinek tulajdonítja a verset).
Megtartjuk az eredeti helyesírást, csak a névelő után, ill. az és kötőszó előtt rendszeresen használt ' hiányjelet hagyjuk el, valamint a j jellel írt s betűt írjuk át.

Tartalom:

1r	[Jelzet a kéziratár által ceruzával bejegyezve]
1v	[Üres]
2r	[Egyetemi Könyvtár Debrecen Kéziratár körpecsétje]
2v	[Címlap 1.; Beragasztott metszet, mely embléma vagy címer a következő felirattal: Kelecsényi Jós Könyvtárából ; Kiadás 1]
3r	[Üres]
3v	[Erdélyi János portréja]
4r	[Címlap 2 ; Kiadás 2]
4v	[Egyetemi Könyvtár Debrecen Kéziratár körpecsétje Mottó:(A melly Nemzetnek Költői vannak:élete van Hamari Dan)]
5r-8v	Előszó.
9r	(Nagy-énekes-Gyűjtemény) ELSŐ KÖNYV
9v	(A Népdalok....) [szentenciaszerű bejegyzés]
10r-10v	[Kelecsényi József kézzel írott „előszava”]
11r	Szerelmi dalok.
	1. Arany-ezüstért, cifra ruháért
11r-11v	2. Szomorú már nekem járásom, kelésem
11v	3. Panaszimat mondani nem merem
12r	(Világi-Öröm Danolák és Búshangok.) (Danolj rózsám, a nótában) (Szerelem Országából.) (Aratási dal Nyárban esik, nyárban)
12v	(Arató dalok. Arass rózsám, arass)
13r	4. Az ur lelke legyen
	5. Ha én páva volnék
13 r-13v	6. Hej páva, hej páva
13v	7. Fáj, fáj, fáj, fáj
14r	(Szolgadal. Verdmeg uram azt az embert)
14v	(Búdal Én nemtudom mi a bajom)
15r-15v	7. Fáj, fáj, fáj, fáj [F]
16r-16v	(Bús dal. Ne tekints olly mosolyogva)
17r-17v7.	Fáj, fáj, fáj, fáj [F] 8. Édes dudu, duduskám,
18r	(Bús dal Ne tekints olly mosolyogva) [„F”]
18v	(Cserebogár. Cserebogár, sárga cserebogár)
19r-19v	9. Mint gerlicze madár
19v	10. Egy ártatlan nézés megszédített
11.	A merre én járok
20r-20v	(Liba-dal, Tavasz-kor. Szép allat a liba magát megmossa)
20v	(Királyné a rózsá szép virágok közt)

	(Édes kedves rózsám, gyenge ibolyám)
	(Szabad szív.
	Istenem de boldog aki szabados szívvel bir)
	(Magános Sóhajítás.
	Nem olly könnyen találókn Egy olly hú szeretőre)
21r	11. A merre én járok [F]
	12. Hiven szerettem
21v	13. Jó napot, kedvesem, drága angyalom!
22r	(Csalfa Szerelem.
	Édes Atyám vétke nem a másé)
	(Rab madár.
	Oh én szegény kis madár mire vetemedtem)
22v	(Vigdal.
	Tul a hegyen Tót-országon)
23r	14. Köszönetem nyujtom, kedves, jó szivedért
23v	15. Minek sirsz, kedvesem, bájoló angyalkám!
24r	(Lemondás.Gyötrődés. (Neográdidal.)
	Csudálkozom drága kincsem dolgodon)
24v	(Végzés
	Te voltál szívemnek les-vetője)
	(Két szivek elválása.
	Mit sirsz kedvesem, legdrágább gyémántom)
25r	15. Minek sirsz, kedvesem, bájoló angyalkám! [F]
25r-25v	16. Hol jártál violám, ilyen korán?
26r	(Két szivek elválása.
	Mit sirsz kedvesem, legdrágább gyémántom) [„F”]
26v	(Izléskülönfélesége.
	Ha szerető nélkül élnék)
27r	17. Vajjon, mit irjak rózsámnak
27r-27v	18. Vajjon mit irjak rózsámnak, jaj!
27v	19. Én csak szenvedek, és nem tudom mért?
28r	(Változó szív.
	Szerencsétlen az olyan szív
28v	(Sallangós babám ruhája)
	(Eltörött a czinedény, nincs Baracsán)
29r	20. Mig élek, szép lélek, nem felejtelek
	21. Istenem, istenem!
29v	22. Hej, be szépen világít
	23. Feljött már a hajnal
30r	(Feljött már a holdvilág)
	(Csipkebokor rózsa most virágzik)
	(Három bokor sajáta, három leány csinálta)
30v	(Népdana.
	Hull a citrom a fáru)
	(Elválás
	A violát akkor szedik)
31r	23. Feljött már a hajnal [F]
	24. A fényes csillag is
	25. Oh én édes rózsám, be szeretlek
31v	26. Jutassa eszedbe ez a kis nefelejcs
	27. Ha te tőled rózsám, meg kellene válni
	28. Huss, huss, huss
32r -32v	(Búcsúzó dal.
	Még megérem azt az időt)
33r	28. Huss, huss, huss [F]
	29. Azt gondolod, édes rózsám
33v	30. Miért nem jöttél hozzám

34r	(Miért nemjöttél akkor)
34r-34v	<i>(Szerelmi búdal.</i> Mi mi hát, mi a Szerelem)
35r	30. Miért nem jöttél hozzám [F]
35r-35v	31. Bucsúznak szavaim
35v	32. Azt gondolom, eső esik <i>(Népdal</i> Azt gondolom eső esik) [kéziratossal bejegyzés]
36r	<i>Leánykor.</i> A lány gyöngy virág szép Tavaszi ideig) <i>(Időszakai:</i> 1: az aranykor (kor 16 évtől 21-ig))
36v	(Zápor eső után eszterhaj megcsordul) <i>(Világi szép Ének</i> Szép ép kép észrevehetted)
37r	33. Sem eső nem esik
37r-37v	34. Zápor eső után [Ez a dal kézírással kiegészítve]
37v	35. Találsz, rózsám, találasz
38r	(Már bár, pár hűség sehol nincs) (Ha én azt tudtam volna)
38v	<i>(Nagy Hontidal. (Hítségű).)</i> Csudálkozom drága kincsemdolgodon) <i>(Szerelem istenéhez.</i> Az egész Világ kincseinél)
39r	35. Találsz, rózsám, találasz [F]
39r-39v	36. Hervad az a rózsa [Változat kézírással bejegyezve]
39v	37. Bolondság volt nádhoz bizni
40r-40v	<i>(Akár szőke, akár barna.</i> Áztam, fáztam, faradoztam)
40v	<i>(Páros csók</i> Nem vagy legény, nem vagy) (Kis kutya, nagy kutya)
41r	37. Bolondság volt nádhoz bizni [F]
41v	38. Rózsa vagy, rózsa vagy
42r	39. Hajnal, hajnal, hajnal akar lenni
42v	40. Arra járnak arra [Kézírással módosítva] <i>(Csárdás.</i> Nem leszek én többé legény)
43r	<i>(Enyingi Népdal</i> Gyere Rózsám Enyingre)
43r-43v	41. Rózsám kertje alatt mentem
43v	42. Itt hagynál-e, nem szánál-e?
44r	43. Ha én rózsa volnék <i>(Babám dala.</i> Lány. S elmész rózsám?) <i>(Barsi Népdal.</i> Már ennekem megeset) (Engedelmes, engedetlen)
44v	<i>(Szomorú dal.</i> Zöld Erdőben sík mezőben) (Gyerünk mennyünk szigetbe, ott a Világ közepe)
45r	43. Ha én rózsa volnék [F]
45v	44. Pirulj, rózsa, pirulj [(Köznépi dal) – kézírással címbefoglalás]
46.	45. Megüzentem az édes anyámnak
46r	Árva vagyok, árva lettem <i>(Árva.</i> Árva vagyok, árva)

46v	(Meghalok én valahára Pünkösöd második napjára) (Haja, haja retek haja) (Uti parti fecske) (Csak azért szeretem a magyar menyecskét)
47r	47. Nem átkozlak, nem szokásom
47r-47v	48. Életemmel, halálommal
47v	49. Ha nekem szóltál volna
48r	(<i>Csalókozi Népdal.</i> A szerelem setét verem) [Petőfi] (<i>Érsekújvári regedal.</i> Voltam én már Ujvárbán)
48v	(Magossan repül a fecske szépen szól) (Magosan repül a daru szépen szóll) [Változat] (<i>Lassú magyar.</i> Végig mentem az Ormosdi temetőn) (<i>Friss:</i> Uczu pina veszedelem)
49r	49. Ha nekem szóltál volna [F] 50. Elment az én babám, itt hagyott engemet
49r-49v	51. Bucsúzni akarok, drága kincsem, tőled
49v	52. Pest mellett van egy kertecske, kuk!
50r	(<i>Deák dal.</i> Pesten jártam iskolában) (Kukorica szára)
50v	(<i>Búdal.</i> Búval derűlén reggelem) (<i>Szomorú dal.</i> Ne szomorkodj légy vig)
51r	53. Voltam én már gazdag is 54. Menyasszony, menyasszony!
51r-51v	55. Szegény vagyok én
51v	56. Hol voltál te, kis nyulacska?
52r	57. Szerettelek, nem tagadom (<i>Világi Ének.</i> Szerettelek nemtagadom)
52v	(Kérlek rózsám tekints rám kegyesen) (Szemöldököd barna szivárványa)
53r	57. Szerettelek, nem tagadom [F]
53r-53v	58. Beteg az én rózsám
53v	59. Az én galambomnak dombon van a háza 60. Felmenék egy hegyre
54r	(Megérem még azt az időt) (Most jöttem Aradrul nem tudok magyarul)
54v	(Haragszik rám az én kedves Bariskám) (Megcsipet a bögő - Tegnap előtt kettő,)
55r	60. Felmennék egy hegyre [F] 61. Azt a leányt szeretem én
55r-55v	62. Jaj be szegény legény vagyok
55v	63. Ugy megvagyok határozva 64. Már megmondtam rózsám
56r	(<i>Verbung.</i> Háromágu rozmaring szált ültettem) (Elmentem, én a korcsmába tanczolgatni) (Kis kutya, nagy kutya)
56v	(Kis kertembe három dinnye de sárga) (Sárga dinnye, veres dinnye repedj meg) (Hárompiros kendőt veszek)

	(Még én élek fejér trucczot hordok)
57r	64. Már megmondtam rózsám [F]
	65. Angyalom, édesem
57r-57v	66. Szomorú az idő
57v	67. Bezzeg van Pest vármegyében
58r	(A szivedbe három szó) (<i>Szép leány. (1820.)</i> Bezeg van Bars vármegyében)
58v	(A Kiliti falu végen) (Baracskai falu végen)
59r	67. Bezzeg van Pest vármegyében [F]
	68. Az éjjel álmomban
59r-59v	69. Bárcsak hamar szüret lenne [Kézírásos változatbejegyzés]
59v	70. Ha tudtad rózsám, hogy enyém vagy
	71. Felszállott a páva
60r-60v	(<i>MegNyugtatás.</i> Ne szomorkodj, légy vig)
60v	(<i>Nográdi dal.</i> Szeretem én magát nagyon)
61r	71. Felszállott a páva [F]
	72. Szeretem én magát nagyon
	73. Ajakid, rózsám, mézesek [Módosítva ceruzával]
61v	74. A kállai utca ki van festve
	75. Meg kell a buzának érni
62r	(<i>Nográdi dal.</i> Szeretem én magát nagyon) [„F”] (<i>Vagyigysis:</i> Alabastrom fehér képét)
62v	(Ne menj rózsám a sarlóra) (<i>Friss</i> Szeretnék szántani, hat ökröt hajtani) (Ez a szemem, ez a jobbik)
63r	75. Meg kell a buzának érni [F]
	76. Van szeretőm, kettő, három
	77. Csillagos az ég, csillagos
63r-63v	78. Most jó szeretőt tartani
63v	79. Mondtam anyám, házasíts meg
80.	Édes anyám! meghalok
64r	(<i>Régi Fris magyar.</i> Jeszenay Nánika, Jeszenay Nánika)
64r-64v	(<i>Vig magyar.</i> Vörös bársony süvegem) (Jegyzet)
65r	80. Édes anyám! meghalok [F]
65r-65v	81. Édes anyám, meghalok
65v	82. Sáros ez az utca
	83. Akkor veszlek el, galambom
66r	(<i>Őszi népdal</i> Hull immár a fa levele) (<i>Nyitrai</i> Szállok a Nyitra partján) (Kiöntött a Duna vize messzire)
66v	(Jaj Istenem de nagy baj) (<i>Barna Pista.</i> Izent nékem a gavallér)
67r	83. Akkor veszlek el galambom [F]
	84. Nincsen annak semmi baja

67r-67	85. Izent nékem a gavallér
67v	86. Én istenem be szép élet
68r	(<i>Barna Pista.</i> Izent nékem tánczos-mester) [„F”] (<i>Újfalusi.</i> Torna vármegyében születtem, születtem)
68v	(Nincsen kedvem elvitte a gólya) (Zavaros a Tisza azért habosodik) (Szerettem én szépet)
69r	86. Én istenem be szép élet [F]
69v	87. Nincsen kedvem, nincsen
70r	88. Megvettem a szeretőmet 89. El kell mennem már Családrul [Ez a dal kézirattal kiegészítve] (<i>Népdal.</i> Haj ne menj el, ne menj el) (<i>Madár pósta.</i> Szállj le, madár, ha lehet)
70v	(Aranyosi nádas berek) (Fejik a fekete kecskét) (Ucczu bizony megéret a lencse) (Nem paripa ki nem deres) (A Gesztei lányok)
71r	90. Ha fölvetem paplanos ágyamat
71 r-71v	91. Fejik a fekete kecskét
71v	92. Jaj be sáros ez az út 93. Édes falum határa!
72r	(<i>Bús dal.</i> Harangoznak Ujvarban, Ujvárban) (Nincsen nekem szeretőm) (Baracska Nagyváros)
72v	(Az ujvari töltésen, töltésen) (Esik a hó a harasztra csillagom) (Szakács asszony tehenet fej) (Ne egy marok gesztenyét)
73r	93. Édes falum határa! [F]
73v	94. Hajtsd ki babám, az ökröket 95. Nyitra partján nevelkedik tulipán [Ceruzával módosítva] 96. Bodrog partján nevelkedett tulipán
74r	(<i>Átok.</i> Elmentem én zöld erdőbe sétálni) (Túl a Tiszán fekszik egy lány meghalva)
74v	(Elhagynálak én Tégedet csillagom) (Olyan az én rózsám a legények között)
75r	96. Bodrog partján nevelkedett tulipán [F]
75v	97. Nem anyától lettél 98. Sokszor vagyok nálad nélkül 99. Addig élem világomat [Ceruzával módosítva] 100. Hervad a cziprusfa
76r	(Szépen szóll a fülemile a vizen) (Széles a duna viz keskeny palló rajta)
76v	(Mariskám, Mariskám eszem a szemedet) (Túl a Tiszán nem messze van Beregszáz) (<i>Erdélyiessen:</i> Erdélyben van egy szép város Beregszász)
77r	100. Hervad a cziprusfa [F] 101. Mariskám, Mariskám

77r-77v	102. Melleden termett egy rózsza
77	103. Gyere babám, a kert mellé
	104. Beteg se voltam én
78r	(Egy kis leány a kertbe tébolygott) (<i>Ugyan az más képis:</i> Egy kis leány bokrétát kötözöt) (Kis kertembe retket vetek) (Haragszanak rám a lányok)
78v	(<i>Kis lány dala.</i> Kis lány vagyok én) (Kis lány voltam, férjhez mentem) (O be édes, o be jó) (Nem fekszem én kend mellé.) (<i>Nóta:</i> Nem messze van ide Pest) (Kis kertembe liliomfa)
79r	104. Beteg se voltam én [F] 105. Kicsin vagyok én
79v	106. Ha meguntad, rózsám 107. Lám megmondtam, bús gilicze 108. Ángyom, ángyom, édes ángyom 109. Tudod, rózsám, mit fogadtál
80r	(<i>Vigasztaló dal.</i> Ne gondold hogy elpártoltam) (<i>Szalai Dal.</i> Kinek van, kinek van tarka keszkenője)
80v	(<i>Szomorúdal.</i> Hold melly szépen világítszle)
81r	110. Pista szívem, be alhatnám!
81r-81v	111. Menj szeretőm ablakára
81v	112. Bánod gazda, bánod 113. Bús az idő, bús vagyok én magam is
82r	(Bús az idő, bús vagyok én magamis) (Az én szívem tárva, nyitva)
82v	(Pej paripám hánnya fejét kényessen) (Ritka búza, ritka vetés, ritka rozs) (Gerencséri menyecske, mi van a kötényedbe)
83r	113. Bús az idő, bús vagyok én magam is [F] 114. Tisza mellett van egy város, Berekszáz
83v	115. Szomorú hírt hoztak nekem az estve 116. Rózsza, rózsza, piros rózsza 117. Nincsen kedvem, nincsen, mert nincsen
84r	(<i>Barsi Népdal.</i> Azt gondolod draga kincsem) (Esik eső Csányba.) (<i>Nyitrai Köténydal.</i> Boczi, boczi tarka, se füle, se farka)
84v	(Elvágтам az ujjam jaj de fáj) (Ej Buda, Buda Fehérvár) (Tiszta lisztből süll a kalács)
85r	117. Nincsen kedvem, nincsen, mert nincsen [F] 118. Nem vagyok én oka semminek
85v	119. Az én szeretőmnek dombon van a háza 120. Ne ugorj ott, a hol árok nincsen 121. Ha nem voltál jó szerető
86r	(<i>Halászdal.</i>

86v	Ne ugorj ott, ahol árok nincsen (Elkell nekem NagyVáradra menni) (Falu végén van egy cifra korcsma) (Be van az én szűröm újja kötve) (<i>Bucsú-dal.</i> Kidölt a fa mandulástól)
87r	121. Ha nem voltál jó szerető [F] 122. Káka tövin költ a rucza
87v	123. Minden falu édes hazám [Kézírásos bejegyzés] 124. Elmentem én a szőlőbe
88r	(Minden falu az én hazám) (Elmehetsz már hazunk előtt) (<i>Barsi népdal</i> Nem bánom én magamis)
88v	(<i>Barsi kortesdal.</i> Gyerbe rózsám gyerebe) (<i>Somogyi Népdal.</i> Elhajtottam én a libákat)
89r	125. Erre gyere rózsám, nincsen sár 126. Megkötöm lovamat
89v	127. Én fehér kezkenőt veszek 128. Biharban, Borsodban
90r	(Kerek az én kalapom) (A faluba azt beszélnek)
90v	(<i>Bús dal.</i> Kinek nincsen szeretője)
91r	128. Biharban, Borsodban [F] 129. Jaj be szennyos a kendője
91v	130. Nincs szebb virág a rózsánál 131. A kinek nincs szeretője
92r	(Nincs szebb virág a szegfűnél)
92v	(<i>Aratási dal.</i> Arass rózsám arass megadom a garast)
93r	131. A kinek nincs szeretője [F] 132. Árva vagyok árva
93r-93v	133. Szőlőtőke, venyige
93v	134. Édes kedves galambocskám, kis Zsuzsánnám! 135. Itt hagynám én ezt a Múzslát, ha lehetne
94r	(Barcsak engem valaki) (Édes kedves galambom) (Nem vagyok én Bajai)
94v	(<i>Átkos Áldás.</i> Boldog azazember tellyes életében) (<i>Végzelem.</i> Te voltál szívemnek lesvetője)
95r	135. Itt hagynám én ezt a Múzslát, ha lehetne [F] 136. Felfogadtam az egekre
95r-95v	137. A kend édes anyja megátkozott engem
95v	138. Hej, huj, bazsalik, dupla szegfű 139. Menj el édes fecském, violám köszöntsed
96r	(Megdöglött a bíró lova haja ha) (Elment a kis leány battyával szántani) (Fejlik a fekete kecskét)
96v	(<i>Barsi dal.</i> Megmetsztem az ujjam, jaj be faj) (Későn este nejjárj hozzám)
97r	139. Menj el édes fecském, violám köszöntsed [F]

	140. Szakajtottam rózsát, fehérét [Kiegészítve ceruzás bejegyzéssel]
97v	141. Kérik a szűrömet bundáért
	142. Meghalok Csurgóért, de nem a váráért
	143. Míg a világ világ lesz
98r	(<i>Barsi Népdal.</i>
	Nincsen feleségem de majd lesz
98v	(Akár olyan szennyesszőke)
	(Rozmaring, cziprusfa nemárt neked a dér)
99r	144. Halok halálomért [Kéziratos bejegyzés]
	145. Meghalok, meghalok
99v	146. Árva az a leány
	147. A szerelmes gyászban járjon
100r	(Ne szeress, neszeress)
	(Istenem, Teremtőm)
100v	(Nem jöttem én gyalog ide, hejehaj!)
	(Kutya, kutya csúnya gubás kutya)
101 r	148. Végig mentem az udvarodon
101r-101v	149. Nem jöttem volna én ide
101v	150. Álom, álom, édes álom
102r	(Végig mentem egy Asszonynak az udvarán)
102v	(Kis gerezd és szőlő level)
	(Jaj be sokat harangoznak)
	(Ég a gunyhó ropog a nád)
103r	150. Álom, álom, édes álom [F]
	151. Álom, álom, édes álom
103r-103v	152. Kék eres a szőlőlevel
103v	153. Fáj a szívem, megvallom
104r	(Pejparipám szerszám rajta.)
	(Hol lakol te kislány? Patakon.)
104v	(<i>Kis lány dala.</i>
	Magas a partja, fris a viz benne)
	(<i>Csókdal.</i>
	Tiszán innen dörög az ég)
105r	153. Fáj a szívem, megvallom [F]
	154. Nem messze van Budapest
105v	155. Az én babám tornyos nyoszolyája
	156. Jaj de beteg vagyok szörnyen, szörnyen
106r-106v	(<i>Kötekedés.</i>
	Továb nem türhetem)
106v	(<i>Más</i>
	Életemmel halálommal)
	(Jaj be sokat harangoznak)
107r	157. Hej csillagom teremtette
	158. Megváltam én szeretőmtől
107v	159. Szerettelek, nem kellesz már
	160. Kerek az én subám alja, de drága
	[Egyetemi Könyvtár Debrecen Kézirattár körpecsétje]
108r	(<i>Szabadon.</i>
	Szabad péntek szabad szombat)
108v	(<i>Köznépi dal.</i>
	Szabad péntek, szabad szombat)
	(Baracskai lányoknak)
109r	161. Szabad péntek, szabad szombat
	162. Három huszas, látod-e?
109v	163. Eszem adta, barna szűz! [Ceruzával módosítva]
	164. Komáromtól zörög az ég
	165. Most két hete vagy három

110r	(Nem messze van ide Szecse) (Nem megyek én messzire)
110r-110v	(Három alma meg egy fél)
110v	(Istenem Országom, régi szabadságom)
111r	165. Most két hete vagy három [F]
	166. Az ég alatt, a föld színén
111v	167. Kisérj ki rózsám, siromig (<i>Nép-dalola.</i> Bocskort veszek abbajárok)
112r	(<i>Gyászdal.</i> Ha megy a temető kertbe) (Vége Végh Andrásnak)
112v	(Most jöttem én Szilágyból)
113r	MÁSODIK KÖNYV
113v	(Lakodalmi-Énekek Rosz bor, rossz egészség) (Élemítő tavasz) (Haj nékem édes Anyám)
114r	(Társas élet dalai. Ha szebb örömmre találsz) [Kisfaludy Károly] (Ifjú legény lévén sokat gondolkodom)
114v	(<i>Tusakodás.</i> Meguntam megvallom nőtelenül élni) [Kisfaludy Károly!]
115r	Lakodalmi, ünnepélyi versezetek
115r-l 15v	168. <i>Házások éneke</i> Sokszor kértem én az Istent, nagy szívem szerint
116r	(<i>Lakodalmi dalok.</i> Menynyasszony, völegény) (A kis liba nem mindég kis liba)
116v	(Feleségem nagyon jó) (Csak azt tartom jó Asszonynak) (A dió törve jó) (Szép és jó feleség birhassa szívemet)
117r	168. <i>Házások éneke.</i> Sokszor kértem én az Istent, nagy szívem szerint [F]
117r-117v	169. Farsangban kell vigadni [(<i>Bordal</i>) - ceruzával címezve]
118r	(A kis liba nem mindég kis liba) (Akkor szép az erdő, mikor zöld) (<i>Czigányoké:</i> Hej kisasszony kisasszony)
118v	(<i>Síralom Vigalom.</i> Megholt Feleségem.) (Satistar dardequidem) (<i>Magyar Nóta.</i> Mikor énki gyerek voltam) (Quando ego puer fui)
119r	169. Farsangban kell vigadni [F]
119r-119v	170. Jó napot, vitézek! ide hallgassatok
120r	(<i>Palocz nóta.</i> Összekötöm kötelemet két ágra) (Feleségem nagyon jó) (A Kolonyi legények) (Későn este ne járj hozzám) (Mikor fogok házasodni)
120v	(Soha se láttalak, nemis imertelek) (Haj dinomnak, haj danomnak) (Rozmaringnak kétszinű virága)

	(Duda szó mellett: Az a Matyi, aza Matyi)
121r	170. Jó napot vitézek! ide hallgassatok [F] 171. Vőfélköszöntések A <i>Kopogtató.</i> Vagyon-e háznak násznagya, gazdája
121r-121v	172. <i>Első vőfél</i> Becsületre méltó jeles gyülekezet
122r-122v	(<i>Asztali Éneklés.</i> Pater Mattyasóvszky Kristóf Kis Ferencz / Gá sem Pater Minorita)
123r	<i>Második vőfél.</i> Állj félre barátom! én is hadd beszéljek
123r-123v	<i>Elsővőfél.</i> Látom a garadra ugyan felöntöttél
123v	173. Szerencsés jó estvét adjon az ur isten
124r-124v	(<i>Asztali Éneklés.</i> Pater Mattyasóvszky Kristóf Kis Ferencz / Gá sem Pater Minorita) [„F”]
125r-125v	173. Szerencsés jó estvét adjon az ur isten [F]
126r-126v	(<i>Asztali Éneklés.</i> Pater Mattyasóvszky Kristóf Kis Ferencz / Gá sem Pater Minorita) [„F”]
127r-127v	173. Szerencsés jó estvét adjon az ur isten [F]
127v	174. Szerencsés jó estét adjon az ur isten
128r	(<i>Asztali Éneklés.</i> Pater Mattyasóvszky Kristóf Kis Ferencz / Gá sem Pater Minorita) [„F”] (Jegyzet.)
128v	(<i>Tréfarejtvény. (Aenigma)</i> Egy nagy csuda vagy az egész Világon)
129r-129v	174. Szerencsés jó estét adjon az ur isten [F]
130r	(<i>Tréfarejtvény. (Aenigma)</i> Egy nagy csuda vagy az egész Világon) [„F”]
130r-130v	(<i>Griphus.</i> A kerek föld népe szomjazza véretem)
130v	(A világ gömbölyét körül kerekítem)
131r-131v	174. Szerencsés jó estét adjon az ur isten [F]
131v	175. Jó estvét, uraim, ide hallgassatok
132r	(<i>Vőfélségi versek.</i> Szerencsés jó estvét mind kigyelmeteknek!) (<i>Népdal.</i> Az a kis lány férjhez akar menni)
132v	(Lakodalmasak.) (Ma menyasszony, holnap asszony) (Mikor én nőtelen voltam) (Már mi nálunk így köszöntnek hajaha) (Jerr ölembe kis babám)
133r-133v	175. Jóestvét, uraim, ide hallgassatok [F]
134r-134v	(Táncz versek.)
135r	175. Jóestvét, uraim, ide hallgassatok [F] <i>Mikor az ételt hordják.</i> Itt van hát az első tál étel, behoztam <i>Mikor a metéltet viszik.</i> Hogy a mi vendégünk éhen ne legyenek <i>A káposztáról.</i> Itt van, jó uraim, az áldott káposzta <i>Riskásáról.</i> Felhoztam a kakast egész taréjával <i>Tormásról.</i>

- A leves elfogyott, most hozzuk a tormást
A rozmaringosrul.
 Rozmaringos neve ezen eledelnek
 136r *(Vitézség-könyve)*
(Jeligék:)
(Argonautak dala (Bécsben))
 Megdőlt a cselszövényes)
(Szabadság dal
 Hozzád fohászkodom hatalmas Alkotó)
 136v *(B Wesselényi Miklós hattyudala:*
 Multadban nincs öröm)
 137r *Süteményről.*
 Süteményt is hoztam, de nem csak egyfélét
 137r-137v *A szakácsnééről.*
 Halljunk szót, uraim! szomorú hír vagyon
 137v *Muzsikásokról.*
 Uj hír a faluban, érdemes uraim!
 138r-138v *(Néphez.*
 Dicsőséges nagy urak hát hogy vagytok) [Petőfi!]
 [Kelecsényi lábjegyzete a költeményhez]
 138v *(Népdal*
 Kalapomon Nemzeti Szin rózsá) [Arany János után!]
 [Kelecsényi lábjegyzete a költeményhez]
 139r *Muzsikásokról*
 Uj hír a faluban, érdemes uraim! [F]
 139r-139v *Menyasszony búcsúztatása*
 Vajda! hegedünek álljon meg zengése
 139v 176. **B.**
 Becsületes, méltó lakodalmi sereg!
 140r-140v *(Hős dal. (Vitézlő Kelecsényi Pálról.))*
 Messze földön hire
 141r-141v 176. Becsületes, méltó lakodalmi sereg [F]
 142r-142v *(Hős dal. (Vitézlő Kelecsényi Pálról.))*
 Messze földön hire [„F”]
 143r 176. Becsületes, méltó lakodalmi sereg [F]
Étkek köszöntése.
 Érdemes uraink! tisztos felekezet!
 143v *Leveshez.*
 Ez a metélt tészta, tyúkhúsak levével
Tehénhushoz.
 A leves, hús nélkül, igen híg eledel
Tormához.
 Ime, vitéz Torma úr is megérkezett
 144r *(Hős dal. (Vitézlő Kelecsényi Pálról.))*
 Messze földön hire) [„F”]
(Jegyzet.)
 144v **(Jeremiádok.**
Honunk legkeserveőbb dala.
 Vólt Nemzetünk, vólt imádott hős hazánk)
 145r *Káposzta.*
 Itt a jó tál étel, az éldott káposzta
Édes becsinált.
 Sűrű étel után a híg következik
Savanyú becsinált
 Lud, tyúk, kacsa, mindenféle aprólékok
 145v *Kása.*

- Kedves násznagy uram, szomorú hír vagyok
Rétes.
 Ez a ritka állat! van csiga formája
Sültek.
 Malacz./Tisztelettel ékes, s vidám jó vendégim!
 146r *(Honunk legkeserveesebb dala*
Vólt Nemzetünk, vólt imádott hős hazánk) [„F”]
(Ima.
 Egek ura hald meg forró imánkat)
 146r- 146v *(Átok*
 Görgeinek hívják a silány gazembert) [Vörösmarty!]
 146v *(Komáromi-émlék.*
 Ős Apáim szép hazája)
 147r *Sültek*
 Malacz./Tisztelettel ékes, s vidám jó vendégeim [F]
 Egyéb sült. A berekesztője itt az ételeknek
 147v *Koszorúslányokhoz.*
 A koszorúslányok mély tiszteletökre
A leányokhoz.
 A növendék szüzek, kívánom éljenek
Vendégekhez.
 Im most vendégekhez illik szólásomat
 148r ***(Sirdalok.***
Tűzéri temetés.
 Mi pirosodik ott a sikon távol)
(Sirlatogató
 A Sallai csatamezőn)
 148v *(A magyar menekültek Gyászdala. (Viddiben 1849.)*
 Búsul a magyar hona állapotján)
(Háromszin
 A bokrétát mellyet nékem adtál)
 149r *Vendégekhez*
 Im most vendégekhez illik szólásomat [F]
Szakácsnékhöz.
 A szakácsnéink is sokáig éljenek
Muzsikásokhoz.
 Muzsikusaink is jó kedvük legyenek
 149r-149v *Intés a társaihoz*
 Legénytársaim! kik e helyre gyűltetek
 150r *(Szegeny-honved.*
Gyász színek.
 A toronyban sárgafekete rongy lóg)
 150v *(Honvág.*
 Mi füstölög ott a sikon távolba)
(Ujonczi Népdal 1850.
 Jaj de szépen ragyognak a csillagok)
 151r *Intés a társaihoz*
 Legénytársaim! kik e helyre gyűltetek [F]
 151r-151v 177. *Bálba köszöntő vers.*
 Édes jó barátaim! im minket az isten
 151v 178. *A czéhtől atyamestert kérő vers*
 Érdemes, nemes czéh! im tiszteletünket
 152r ***(Rigmusok. Tánczversek. Csárdások. Daridók)***
 152v *(Tánczoljaatok...*
 Tánczoljaatok leányok tánczoljaatok)
 153r *Atyamestert megköszöntő vers.*

153r-153v	Már becsületes czéh, egész becsülettel <i>Ládát kikérő vers az atyamestertől.</i>
153v	Atyamester urnak érdemes házához 197. [Elírt! 179.] <i>Konyhamester tusai.</i> Konyhamesterséget én mostan viselem <i>Királyra.</i>
154r	Felséges királyunk, kívánom, hogy éljen (A virágnak megtiltani nemlehet) [Petőfi!] (Jobb Mátyás napután bizni jéghez)
154v	(A Pávához A Páva, a páva) (Szomorú a magyar nóta)
155r	<i>Királyra.</i> Felséges királyunk, kívánom, hogy éljen [F] <i>Vármegyére.</i> Ezen vármegyének tisztai éljenek <i>Városra.</i> Nemes városunknak első főbírája <i>Czéhmasterre.</i> Czéhmaster urunknak mély tiszteletére <i>Atyamesterre.</i>
155r-155v	Atyamester urat az isten éltesse
155v	<i>Bejárókra.</i> Bejáró uraknak kívánom számukra (Kinalasimondatok) [Ceruzávalbejegyezve.]
156r	(Aki megfoghatja, fogja meg! Ne szeress!)
156v	(Nász-dalok Sárga csikó csengő rajta) (Búval élem búval) (Álom, álmom édes álmom)
157r	HARMADIK KÖNYV
157v	[Üres]
158r-158v	(Bor és Szerelem Országos poharazó dall. Vigan élem világom, Még virit ifjuságom)
158v	(Jókat iszom, vigan élek)
159r-159v	Bordalok. [Ceruzás bejegyzés] 180. A, a, a.
159v	181. Vigan barátim! kacagjuk ki a gondot.
160r	(Jókat iszom, vigan élek) [„F”] [Csokonai Vitéz Mihály]
160r-160v	<i>(Magyar Nóta (rég))</i> Piros bársony süvegem)
161r	181. Vigan barátim! kacagjuk ki a gondot. [F]
161r-161v	182. Az igaz Messiás már eljött
162r	<i>(Magyar Nóta (rég))</i> Piros bársony süvegem)[F] <i>(Restauratio.</i> Hej huj Magyar ember) <i>(Tánczdana:</i> Hej kicsiny nekem ez a ház, ez a haz)
162v	<i>(Magyar Tánczdana.</i> Én vagyok a magyar gyerek)
163r	183. Nincsen e világon ennél szebb szó
163r-163v	184. <i>Pinczeszeri dal sz. Mártonnap-tájban</i> Megsavanyult már az új bor
164r	<i>(Magyar táncz.</i>

	Azt mondják, hogy nem illik.)
164v	(<i>Tiszaháti tánczdal.</i> Ha betüröm kalapom tetejét)
165r	184. <i>Pinczeszeri dal sz. Mártonnap-tájban</i> Magsavanyult már az új bor [F]
165r-165v	185. Nosza, felejtjük el bajunkat
165v	186. Igyál Petro, fizess! nem jó
166r	(<i>Bordal.</i> Hajtogassuk a kancsókat) (Jaj de messze elviszik) (Nyisd ki rozsám az ajtót) (Petro Petro a víz nem jó)
166v	186. Igyál Petro, fizess! nem jó [F]
167r	187. Vasárnap bort iszom
167r-167v	188. Istenadta vize!
167v	189. A víz másképp jó lenne
168r-168v	(<i>Mennyegzői bordal.</i> Az igaz Messiás már eljött)
168v	(<i>Bordana.</i> De már nem tudom mit csináljak [Petőfi!])
169r	189. A víz másképp jó lenne [F]
169r-169v	190. Nosza örüljünk
169v	191. E szép szóra: jurátus, jurátus [<i>Jurátus bordal</i> ceruzával címezve]
170r-170v	(<i>Bordal.</i> E szép nótára: jurátus, jurátus)
171r	192. Tudja Bácska, mi a tus
171r-171v	193. Én nekem egy szép gondolat jutott az eszembe
171v	194. Nyolczan vannak a mi ludaink
172r-172v	(<i>Bordal.</i> Bort ide bort, kedves rózsám, hajaha)
173r	195. Bort iszom, bort, bort!
173r-173v	196. Dinom, dánom, sógor!
173v	197. Megiszom én a jó bort csutora nélkül is
174r	198. Jó bor terem Esztergamban
174r	(<i>Tisztválasztási- dal.</i> Egy napja van az Isten szép egének)
174v	(<i>Bordal.</i> Bort ittam én boros vagyok (Ó Pityikós Jankó, Jankó, Jankó)
175r	198. Jó bor terem Esztergamban [F]
175r-175v	199. Encze, Bencze, kis medencze
175v	200. Töltsd meg frater, poharamat
175v	201. Sok ifju hullott a porba
176r	202. Jó borunk van; ihatunk
176r	(<i>Petőfi bordala.</i> Fiuk az Isten áldjon meg)
176v	(<i>Korso-dal.</i> Van e a korsóban mindég innám ha vólna)
176v	(<i>Boros dala.</i> Bort ittam én, boros vagyok) (Gyerebe rózsám, gyere be)
177r	203. A kinek most kedve nincs
177r-177v	204. Bort iszom én, nem vizet
177v	205. Bor, bor, bor, bor (Bor, bor, bor) [Kelecsényi kézírásos változata]
178r	206. Akarsz vig lenni? tanulj bort inni (Vasárnap bort igyunk)

	(Haragszik a gazda)
	(Valamennyi fehérszöllő bakater)
178v	(Tánczdallamok.)
179r	206. Akarsz vig lenni? tanulj bort inni [F]
	207. Elindula Szent Péter Rómába
179r-179v	208. Oszlik, bomlik a gond
179v	209. Kis csupor, nagy csupor
180r	<i>(Farsangi dal.</i>
	Kis Csupor, nagy csupor
	(Hej a Szendi kis leányok)
180v	(Táncz és lakodalmi: (párversek))
181r	209. Kis csupor, nagy csupor [F]
	210. Kis csupor, nagy csupor
	211. Asszúszőlős átalag
181v	212. Ígyunk barátim, csendesen
	213. Milliom teringettét, lencsét!
182r-182v	(Kehely versek
	Kedveli egymást bor és szerelem) [Vörösmarty-, Kölcsey-,
	Kisfaludy Sándor-, Bajza-idézetek!]
183r	213. Milliom teringettét, lencsét! [F]
183r-183v	214. Még három holnapos koromban feltettem
183v	215. Hej pajtás, ígyunk, ígyunk hát!
184r	<i>(Köznépdal.</i>
	Nincsen nekem semmi bajom)
184v	(Tojik, tojik kis fürjecske)
	(Hes légy ne szálj rám)
	(Ott oda felé rossz tetejű Csárda)
	(Ülj fel kocsis az ülésbe -be-be-be)
185r	215. Hej pajtás, ígyunk, ígyunk hát! [F]
185r-185v	216. Ígyunk egy pohár bort jó egészségért
185v	217. Teli szívünk örömmel, rajta vigadjunk
186r	(Ülj fel kocsis az ülésbe-be-be) [Változat]
	(Üresen áll már a kancsó)
	(Addig eszem, addig iszom)
186v	<i>(Boriváskor:</i>
	Elindula Szent Jakab Rómába)
	(Még veletek lehetek)
	(Éljen aki most issza ki)
187r	218. Addig kell a vasat verni, a mig tüzes
187r-187v	219. Éljen, a ki most iszsza ki
187v	220. Isten áldjon pajtás, nekem megbocsáss
	221. Egészséggel, pajtás, nekem megbocsáss
188r	(Nosza pajtás megérett a megy)
	(Az én torkom nemhibázik)
	(Nincs a szüz fának gyüke)
188v	(Ivókák (Duschok)
	Czimbora légy vidám)
	<i>(Borivás kor.</i>
	Szegény legény nemcsoda)
	<i>(Midőn iszik.</i>
	Most harsognak a trombiták)
	(Ez a pohár bajdosik)
189r	222. Ígyál pajtás, jó a szállás
	223. Muzsla alatt egy nagy tó
189v	224. Éjjel iszom, nem aluszom
	225. Adj kezembe egy pohár bort

190r	226. Jerünk menjünk vendégségbe (Mind azt mondják a Kapások) (Mind azt mondjak a Kapások) (Édes babám gyereki!) (Az én torkom nem hibázik) (Oh melly boldog ember!)
190v	(<i>Keserű pohár</i> Miért ürítsem e pohárt) (Igyál pajtás, jó a szállás) (<i>Ivó dal.</i> Bor, bor, bor; ej be jó a bor!)
191r	226. Jerünk menjünk vendégségbe [F]
191r-191v	227. Viz, viz, viz! [Kézírtos bejegyzés]
191v	228. Adjon isten bort, buzát, egészséget
192r	(<i>Felelet a sör magasztalására B-betűben viszonzva.</i> Biért bátorkodol bámulni...) (Somlói Szüreti dalidóban) (Járja ki ki örömébe s bujába)
192v	228. Adjon isten bort, buzát, egészséget [F]
193r	229. Kezdetben az ur isten a bort teremtette 230. Czifra pohár, veres bor
193v	231. Isten hozzád, édes eszem 232. Adjon isten minden jót! [Ceruzás bejegyzés]
194r	(Adja a jó Isten többszöris, másszor is) (<i>Tokai bor. 1790</i> Áldot Tokai bor, be jó vagy, és jó valál)
194v	(<i>Ivó dal.</i> Éllyen magyar Társaságunk sokáig) [Ányos Kálmán] (Ha engemet valaki)
195r	NEGYPEDIK KÖNYV
195v	[Üres]
196r-196v	(Csárdai cimbalom) (<i>Barna Péter.</i> Szegény Barna Péter de sok lovat lopot)
197r-197v	Haramja és pusztai dalok 233. <i>Zöld Marcziról.</i> Hideg szél fú észak felől
197v	234. Borulni látom az eget
198r	(Setét felhő kerekedik az égen) (Nincs huszára, se pistája Erzsinek) (A kis leány czin-czin-czin)
198v	(<i>Rósa Sándor.</i> Rósa Sándor az én nevem)
199r	234. Borulni látom az eget [F]
199r-199v	235. <i>Zöld Marcsi.</i> A madár elnyugszik zöld fának ágain
199v	236. Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az
200r	(<i>Betyáros táncdal.</i> Rósa Sándor szereti a tánczot (Zöld erdő zúgása)
200v	[Üres]
201r-201v	236. Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az [F]
201v	237. I. <i>Sobri Józsi nótája.</i> Somogyvári kis erdőben
202r	(<i>Subri Jóska nótája.</i>

202v	Navojadi zöld erdőben) (<i>Sobri dala.</i>
203r	Kocsmárosné bort ide az iczébe, iczébe) 237. I. <i>Sobri Józsi nótája</i> Somogyvári kis erdőben [F]
203r-203v	II. <i>Sobri Józsi a csárdában</i> 238. Hires vitéz az a <i>Sobri</i>
204r	(<i>Kurucz Nóták</i> Te vagy a legény Tyukodi pajtás)
204r-204v	(<i>Kancsódal.</i> Hol az a tele kancsó bor)
204v	(<i>Sárga csikó...</i> Sárga csikó a paripám)
205r	238. Hires vitéz az a <i>Sobri</i> [F]
205r-205	239. Hej, huj! <i>Sobri</i> pajtás
205v	240. <i>Buga Jakab éneke.</i> Mit busulsz, kenyeres, midőn semmid sincsen?
206r	(<i>Betyár dal.</i> A Tisza a Duna be van fagyva) (<i>Népdal</i> Egy csillag egy csillag jár az égen)
206v	(Kecskeméti csárdában)
207r	240. <i>Buga Jakab éneke</i> Mit busulsz, kenyeres, midőn semmid sincsen? [F]
207r-207v	241. Kecskeméti csárdában [207v: Egyetemi Könyvtár Debrecen Kézirattár körpecsétje]
208r	(Kecskeméti csárdában) [„F”] (Ha megunom magam a pusztába)
208v	(Körül vagyok búval rakva)
209r	242. Megvagyok én búval rakva)
209v	243. Szépen szól a fülemüle kis madár 244. Tizenhat esztendő voltam
210r	(Tizen négy esztendő voltam)
210v	(Nincsen nekem jobb tanyám, jobb tanyám) (Kerek az én kalapom) (Jegenyefa tetejébe)
211r	244. Tizenhat esztendő voltam [F]
211r-211v	245. Mikor még kicsin voltam
211v	246. Az alföldön csikós vagyok 247. Árva, Csanád, Borsod, Heves
212r	(Erre arra hegyes völgyes) (Már én többé éjszaka nem járok) (Gyúró deszka - rézfazik)
212v	(Már én többet Nádor huszár nem leszek) (<i>Ugyan az Koloniassan:</i> Ezt az erdőt, ezt a mezőt, valaki mozgattya)
213r	247. Árva, Csanád, Borsod, Heves [F]
213r-213v	248. Kezemben a csákány fele
213v	249. Rongyos csárda, nincs teteje 250. Batonyai hármass határ
214r	(Zsidó cserda nincs teteje) (Ti legények hun voltatok) (Végég mentem a Nyitrai piaczon)
214v	(<i>Pusztai dal.</i> Télen nyáron pusztán az én lakásom)
215r	250. Batonyai hármass határ [F]

	251. <i>Hortobágyról.</i> Oh te zsiros Kánaán
215v	252. Oh földi Kánaán
	253. Be van az én szűröm ujja kötve
215v	254. Szegény legény vagyok én
216r	(<i>Magyar Ország</i> Oh földi Kanahán! Europa Édene!)
216r-216v	(<i>Szegén legény!</i> Szegénylegény vagyok én)
216v	(Nincsen annak semmi baja) (Bé van az én szűröm ujja kötve)
217r	254. Szegény legény vagyok én [F]
217r-217v	255. Édes anyám szült engem a világra [<i>Sobai dala</i> - ceruzás címzés]
217v	256 Hozz bort, kocsmárosné
218r	(<i>Pusztai dal</i> Deres a fű kedves lovam ne egyél) (<i>Csárdás.</i> Deres a fű édes lovam neegyél) (Szép a betyár paripája)
218v	(<i>Küküllői Népdal</i> Deres a fű, kedves lovam, ne egyél) (<i>Nyitrai Népdal.</i> Deres a fű édes lovam ne egyél)
219r	257. Nincsen széna, nincsen abrak
	258. Deres a fű, édes lovam, ne egyél
219v	259. Szennyes ingem, szennyes gatyám
	260. Ugy ég a tűz, ha lobog
	261. Pej paripám patkószege de fényes
220r	(<i>Szép az élet az erdőben</i> (Sik a mező zöld az erdő ide ki)
220r-220v	(<i>Rábaközi Népdal.</i> Tisza partyan van egy hajó kikötve)
220v	(Úgy ég a tűz, ha lobog) (<i>Csárdás.</i> Pej paripám patkós szege de fényes)
221r	261. Pej paripám patkós szege de fényes [F]
	262. Pej paripám patkószege de fényes
221	263. Ó bort iszom, fenyőfával tüzelek
	264. Nagy a világ, végtől végig bujdosom
	265. Kiforditom, beforditom
222r	(<i>Vén ember.</i> Öreg ember a konyhába) (<i>Bundás dala.</i> Ha is rongyos az én bundám) (<i>Népdal.</i> Piros czipő, piros pántlikára)
222v	(Nincs okosabb mint a lúd) (Nem megyek én kanászhoz)
223r	265. Kiforditom, beforditom [F]
	266. Itthon van-e a kanász
223v	267. Mikor, szürét nyakába
	268. Debreczeni kerek erdő
224r	(<i>Kanászdal.</i> Hajcsad pajtás a közepét) (Megösmerni a kanászt)
224v	(<i>Petri gulyás nótája.</i> Én vagyok a Petri gulyás)

	(<i>A Petri Gulyás.</i> Én vagyok a Petri Gulyás)
225r	268. Debreczeni kerek erdő [F]
	269. Én vagyok a petri gulyás
225r-225v	270. Nem bánom, hogy paraszttá születtem [<i>Gulyásdal</i> – ceruzával megcímezve]
226r	(<i>A Petri Gulyás.</i> Én vagyok a Petri Gulyás) [„F”]
226r-226v	(Szépen legel a kisasszony gulyája)
226v	(Mikor mentem Csanádról)
227r-227v	270. Nem bánom, hogy paraszttá születtem [<i>Gulyásdal</i> – ceruzával megcímezve]
228r-228v	(Nagy Szombaton lakom én)
228v	(Összefolyik Tisza a Dunával)
229r	270. Nem bánom, hogy paraszttá születtem [<i>Gulyásdal</i> – ceruzával megcímezve] [F]
	271. Lóra csikós, lóra! elszaladt a ménes
	272. Hej lóra, csikós, lóra!
229v	273. Vajjon ki kiabál
	274. Ha csak egy lovad van
230r	(<i>Életphilosophia.</i> Ej huj sose búsulj) [Arany János]
230v	[Üres]
231r	274. Ha csak egy lovad van [F]
231r-231v	275. Most jöttem Károlybul [Ceruzás bejegyzés]
231v	276. Hej pajtás, be nevetem
232r	(<i>Pásztordal.</i> Hej pajtás be nevetem a világ bolondságát)
232v	(<i>Füredi Pásztor dala.</i> Hej juhászbojtar! hol a juh?)
233r	276. Hej pajtás, be nevetem [F]
233r-233v	277. Magamban nevetem
234r	(Mért leve hozzám hitetlen)
234v	[Üres]
235r	277. Magamban nevetem [F]
235r-235v	278. Haj amaz az én rózsám [Ceruzás módosítás]
235v	279. Ha valaki vigan él
	280. Ha gyönyörűségesen
236r	(<i>Végélet. (deákdal.)</i> Ha valaki szépen él) (Lóra csikós...) (Meghalt a juhász)
236v	(Deák dalok. Legyetek örömben oskola-társaink) (<i>Jegyzet</i>) (Nézd meg lányom nézd meg jól.)
237r-237v	280. Ha gyönyörűségesen [F]
237v	281. Amoda egy virág, érzem az illatját
	282. Egy cseppet se siessünk
238r	(Csősz leszék én a nyáron) (Megengedjél szép galambom)
238v	(Nem kell nékem köpönyeg) (Elmentem én a Szöllőbe szita kötögetni)
239r	282. Egy cseppet se siessünk [F]
239r-239v	283. Nem kell nékem köpönyeg
239v	(Nagygazda volt az Apám.) [Kézírással bejegyezve]
240r	(Nagy gazda volt az Apám)

240v	(<i>Népdal.</i> Gerencséri menyecske) (Komáromi menyecske) (Az a lovam nem akar jól)
241r	ÖTÖDIK KÖNYV.
241v	(Gunydalok. Zsidó, zsidó mehehe) (<i>Néma Nota.</i>) [Rajzillusztrációk]
242r	Gunyoros Költemények. (<i>A drótos</i> Adjon kend asszonyom, fazekat drótozni) (<i>Nográdi dal.</i> Csipkét, gyócsot vegyen kend asszonyom)
242v	(Huszár gúnydal. Sirasd meg azt az időt) (<i>Igyis:</i> Sirasd meg azt az időt)
243r-243v	(Pirongató versezetek) [Ceruzával címezve] Gunydalok és rokon 284. Világ haszontalanság
244r	(<i>Igyis:</i> Sirasd meg azt az időt) [„F”]
244r-244v	(<i>Szent Paczientia=baráttáncz. (Barátok nótája.)</i> Ezer hétszáz hetvenegyben)
245r	284. Világ haszontalansága [F]
245r-245v	285. A szörnyű ég alatt szörnyű változások
246r-246v	(<i>Szent Paczientia=baráttáncz. (Barátok nótája.)</i> Ezer hétszáz hetven egyben) [„F”]
247r	285. A szörnyű ég alatt szörnyű változások [F]
247r-247v	286. Nincs e világon semmi állandóság
247v	287. Módi jött be a lányoknál [Ceruzával kiegészítve]
248r	(<i>Szent Paczientia=baráttáncz. (Barátok nótája.)</i> Ezer hétszáz hetven egyben) [„F”]
248r-248v	(<i>Más barát nótája.</i> Ezer nyolcszáz tizenötödikben)
248v	(<i>Csalódások. (Roccocodal)</i> Divatba jött a lányoknál)
249r	287. Módi jött be a lányoknál [F] [Ceruzával kiegészítve]
249r-249v	288. Nem vagyok én paraszt ember
250r	(<i>Csalódások. (Roccocodal)</i> Divatba jött a lányoknál) [„F”]
250r-250v	(<i>Dal a Szabókról.</i> Egy csudát én énekelnék oje)
251r	288. Nem vagyok én paraszt ember [F]
251r-251v	289. Viczeispán, percceptor, főnotárius
251v	290. Gyerünk koma a korcsmába
252r-252v	(<i>Dal a Szabókról.</i> Egy csudát én énekelnék oje) [„F”] (<i>Urambátyám!</i> Kedves uram bátyám nebosszonkodjék)
253r-253v	290. Gyerünk koma a korcsmába [F]
253v	291. Ki mit szeret, ha nem szép is, kedves az annak
254r	(<i>Urambátyám!</i> Kedves uram bátyám nebosszonkodjék) [„F”] (<i>Ritka Nemesség.</i> Nem vagyok én paraszt ember)
254r-254v	
255r	291. Ki mit szeret, ha nem szép is, kedves az annak [F]

255r-255v	292. Most hevertemben egy dolgot mondanék
256r	(<i>A Fonyokrúl.</i> Akkor lészek katonáva)
256r-256v	(<i>Báró Keresdi- rúl.</i> Aki azt kerdezi hogy hinak engemet)
257r	293. Doktornak jó lenni
257r-257v	294. A fejét hagyta a tudósoknak, a kakas
257v	295. <i>Vén leány panasza.</i> Be kár, be kár nekem a pártát viselnem
258r-258v	(<i>Ó virgo!</i> De kár, de kár nékem a pártát viselnem)
258v	(<i>Nagy leány(ó virgo) dala.</i> Negyven esztendőtl éltem.)
259r-259v	295. <i>Vén leány panasza.</i> Be kár, be kár nekem a pártát viselnem [F]
259v	296. Mi légyen a házasság
260r	(<i>Házások dala.</i> Vagyon ugyan nekem is már feleségem)
260v	(<i>Siralom, vigalom.</i> A leányka főszépsége)
261r-261v	296. Mi légyen a házasság [F]
262r	(Kortesdalok. (I. Felsütött a Napsugára)
262v	(II. Felsütött a Napsugára) (Rigmusok. Nem kell nekünk csúszó állat)
263r-263v	296. Mi légyen a házasság [F]
263v	297. Mi legyen a házasság
264r	(<i>Fóti dal; (nótájára)</i> Nézd hogy ragyog Nyitra megye vidéke) (<i>Szökött Nemesek-re.</i> Három villa, kés, kanalka) [Jegyzet.]
264v	(<i>Baranyay Kortesdal</i> Nem kell nekünk galagonya) (<i>Töredékek</i> Megéret a szőlő szem) (<i>1844-ben</i> Megérett a mogyoró) (<i>Motesiczky-siczki!</i>)
265r-265v	297. Mi legyen a házasság [F]
265v	298. Elment a kisasszony, Trézi
266r	(<i>Kortesdal.</i> Nemes ember vagyok)
266v	(<i>Kertem alatt halastó halastó</i> (<i>Kertek alatt szürke ló, szürke ló</i>)
267r	298. Elment a kisasszony, Trézi [F] [ceruzával kiegészítve] 299. A kert alatt szürke ló
267v	300. Minapában Debreczenből
268r-268v	(<i>Minapában Debreczenből</i>)
268v	(<i>Miért ne innánk?</i> Falu végén a csapszékbe)
269r	300. Minapában Debreczenből [F]
269r-269v	302. [Elírt!301] Amott amott a korcsmában 302. Meg ne mondja komám asszony
270r	(<i>Miért ne innánk?</i>)

270v	Falu végén a csapszékbe) [F] (<i>Tánczdalom.</i> Hol lakik kend hugom asszony?) (Hip, hop! Ujjongatók, Csárdások. Tánczdalok.)
271r	302. Meg ne mondja komám asszony [F]
271v	303. Az én kötöm, az én kötöm 304. Ne higgy a leányoknak
272r	(<i>Népdal.</i> Énekelnek a madárkák) (<i>Gesztei dana.</i> Szent Iványi tiszta búza) (Énekelnek a szép lánykák) (<i>Kétszinű (Csalodó szerelem)</i> Lásd mit mondok neked)
273r	304. Ne higgy a leányoknak [F]
273r-273v	305. Mikor én nőtelen voltam, oda!
273v	306. Rákos mezőn egykor, pesti vásárkor
274r	(Hallod pajtás mi az újság?) (Mit a leány cselekszik) (Egy asszony a lányát nagyon takarja)
274v	(Eladtam a kakasom) (<i>Kiszolgált huszár-ra.</i> Tömrdek sok bagót evet Vincze bátya) (<i>Kedves nótám.</i> A mi papunk jó ember) [Jegyzet.]
275r	306. Rákos mezőn egykor, pesti záraskor [F]
275r-275v	307. Tiszán innen, Dunán túl
275v	(<i>Borsodi Kortesdal (töredék)</i> Egy életünk, egy halálunk) [Ceruzával bejegyezve]
276r	(<i>Magyarkák.</i> Attila, Lehel, Árpád)
276v	(Német magyar városok Humillimus servus, drága...)
277r	HATODIK KÖNYV. (Kecskeméten az ürgét röptében meglőtték) (Kolonyiak szép leány tartók) [Ceruzával bejegyezve]
277v	(<i>A Zsidó.</i> Ördög bújjon, ördög bújjon)
278r-278v	(Költői buvárharang. <i>Panaszló Ének.</i> Meddig fogsz még üzni)
278v	(<i>Alkotmány.</i> Tűnődve állok én)
279r	Komoly neműek s rokon 308. Az ur isten minden gyűlésekben
279v	309. Reménység az embert gyakorta táplálja
280r-280v	(<i>Levél siralmak.</i> Fekete szemű szép hölgyecske)
281r	309. Reménység az embert gyakorta táplálja [F]
281r-281v	310. Felkel jó hajnalban a szántó álmából
281v	311.(<i>A magyaroknak régi nótája, a szárnyas állatokrul.</i>) [Ceruzával címezve] Szép madár a főske szépen fősög
282r	(<i>Levél siralmak.</i> Fekete szemű szép hölgyecske) [„F”]
282r-282v	(<i>Lengyel keserv.</i> Búsul a lengyel)

282v	(<i>A Magyar menekültek gyászdala (Vildinben 1849)</i> Búsul a magyar hona állapotján)
283r	311. (<i>A magyaroknak régi nótája, a szárnyas állatokrul.</i>) [Ceruzával címezve] Szép madár a föscke szépen fösög [F]
283v	312. <i>Örömdal. (A forró asszonyok számára)</i> A mit csak látnak a szemek
284r	(Az Erdélyi hadsereg. Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk) [Petőfi]
284v	(<i>Búcsúzó Fiú.</i> Isten hozzád szép falum határa)
285r-285v	312. <i>Örömdal (A forró asszonyok számára)</i> A mit csak látnak a szemek [F]
286r	(<i>Búcsúzó Fiú.</i> Isten hozzád szép falum határa) [„F”] [Lisznyai Kálmán]
286v	(<i>Rózsa ünnepi Ének</i> Az Istenfélőt Jézus szereti) (Zöld erdőben zöld mezőben)
287r	312. <i>Örömdal (A forró asszonyok számára)</i> A mit csak látnak a szemek [F]
287v	313. <i>Napszámos</i> Én vagyok egy árva gyerek
288r	(Szomorú életem gyással béborulva) (<i>Búcsú a hazától</i> Isten veled kedves Hazám)
288v	(<i>A magyar honfiakhoz</i> Keljetek fel régi szenvedések)
289r	313. <i>Napszámos</i> Én vagyok egy árva gyerek [F]
289v	314. Én vagyok egy árva gyerek 315. Ha van egy kis házam, egy darab földcském 316. Pázsitos udvaron lakik a szegénység 317. Kalapom szememre vágom
290r-290v	(<i>Bemák szózat</i> Cseh országnak rendületlenül) [Szózat parafrázis]
291r	317. Kalapom szememre vágom [F]
291r-291v	318. Nincs boldogtalanabb a paraszt embernél
292r	[Üres]
292v	(Nékem a legczifrább estve)
293r	319. Nincsen szerencsésebb a paraszt embernél
293r-293v	320. Busúl a vén gazda, siratja teleit
293v	321. Csalárd világ, álnok világ
294r	(<i>Ez a világ olyan világ</i> Régi napok, régi napok)
294v	(Nemzetes felírások)
295r	321. Csalárd világ, álnok világ [F]
295v	322. Oh egek, egek! de mit cselekedjek
296r-296v	(Átlátszó képversek.)
297r	322. Oh egek, egek! de mit cselekedjek [F] 323. Természetnek csudálatos mesterségét
297r-297v	324. Álhatatlan most az asszonyi nem
297v	325. Ez mostani álnok világban
298r-298v	(Magyar felírások)
299r-299v	325. Ez mostani álnok világban [F]
299v	326. <i>Guthi Móricz nótája.</i> Ha meghalok se bánom
300r-300v	(Sírversek.)
301r-301v	326. <i>Guthi Móricz nótája</i>

	Ha meghalok se bánom [F]
302r-302v	(Sírversek.) [„F”]
303r	HETEDIK KÖNYV
303v	[Üres]
304r-304v	(Vasárnapi Istenes és Ünnepeles Dalok.) (<i>Néphymnus az Oltári Szentséghez</i> Imádunk szent ostya, drágalatos Manna! (<i>Vizkereszt napjáni dalok</i> Három királyok napját) [<i>Szentegyházi Énekek</i> - ceruzával megcímezve]
304v	Szent Énekek.
305r-305v	327. Könyörülj istenem, én bűnös lelkemen
306r	<i>Töredék.</i> Boldog asszony anyánk!) (<i>Ellenkezés:</i> Felhozta az Isten Magyarok csillagját)
306r-306v	(<i>Megcáfolás:</i> Régen tör a Bika küszködő társára)
307r-307v	327. Könyörülj istenem, én bűnös lelkemen [F] 328. Egek ékessége [(<i>Ének, a magyaroknak Nagyasszonyához</i>) - Ceruzával megcímezve]
[307v:	Egyetemi Könyvtár Debrecen Kézirattár körpecsétje]
308r	(<i>Megcáfolás:</i> Régen tör a Bika küszködő társára) [„F”] (<i>Istenes Énekek.</i> Idvezlégy Mária, kit az Isten fia) (Jegyzet)
308v	(<i>Szeretetre és bánatra gyulasztó ének</i> Szeretlél engemet, szeretlek Tégedet Én Jézusom)
309r-309v	328. Egek ékessége[F]
309v	329. Kövessük Máriát, fényes nap csillagát
310r	(<i>Advent Vasárnapján</i> Ave Maria gratia plena) (<i>Új esztendőre való Ének.</i> Oh szép Jézus ez új Esztendőben) (<i>Húsvéti Ének</i> Feltámadt Krisztus ez napon Alleluja!)
310v	329. Kövessük Máriát, fényes nap csillagát [F]
311r-311v	330. Nyugodjál már virágom
311v	(<i>Szentség vitelekor.</i> Királyi zászlók lobognak) (<i>Húsvéti ének</i> Feltámadt Krisztus ez napon) (<i>Körmenetkori Ének.</i> Szentséges Szűz Mária! Könyörögj érettünk.
312r	(<i>Piros Pünkösöd napja.</i> Bíboros palástban)
312v	330. Nyugodjál már virágom [F, ceruzás bejegyzés]
313r	331. Imádunk, szent ostya!
313r-313v	(<i>Piros Pünkösöd napja</i> Bíboros palástban) [„F”]
314r	(<i>Karácsoni ajándék.</i> Ha most a kis Jézus belépne hozzátok)
314v	331. Imádunk, szent ostya! [F]
315r	332. <i>István Királyról.</i> Ah hol vagy magyarok [Kiegészítés ceruzával]
315r-315v	333. Keresztények, sirjatok
315v	

316r-316v	(<i>Pastorellák.</i> Nosza Bertók, Istók Elek)
316v	(<i>Más</i> Oh melly jól kezdettem szunnyadozni)
317r	333. Keresztények sirjatok [F]
317v	334. <i>Háború idején.</i> Seregek rettentő, hatalmas szent ura!
318r	(<i>Más</i> Oh melly jól kezdettem szunnyadozni) [„F”] (<i>Koloni Karácsoni Köszöntő:</i> Décsérjük a Jézust!)
318v	(<i>Karacsonkor.</i> Bethlehemnek pusztájában)
319r	334. <i>Háború idején.</i> Seregek rettentő, hatalmas szent ura! [F]
319r-319v	335. Karácsoni rigmusok [(<i>Pasztorellák</i>) -Ceruzával megcímezve] Siessünk, siessünk
319v	336. Szent Gergely doktornak, hires tanítónknak
320r	(<i>Karacsonkor.</i> Bethlehemnek pusztájában) [„F”] (Gyermek születik Bethlehemben)
320v	(<i>Gergely doctor napján.</i> Szent Gergely doctornak, hires tanítónak)
321r-321v	336. Szent Gergely doktornak, hires tanítónknak [F]
322r	(<i>Gergely doctor napján.</i> Szent Gergely doctornak, hires tanítónak) [„F”]
322r-322v	(<i>Balázsnapján</i> Szent Balázsnak napjan, szabadsagunkban van)
323r	NYOLCZADIK KÖNYV.
323v	[Üres]
324r	(Nemzeti öröm és keserv <i>Nemzeti Hymnus</i> Adja Isten hogy a Magyar)
324v	(<i>Angyali Koronának kísérésekor Budára.</i> Síppal, dobbal, trombitával)
325r-325v	[(<i>Nemzeti keserv.</i>) - Ceruzával megcímezve; mottó] Történeti, nemzeti dalok 337. <i>Ének Sz. László királyról</i> Idvez légy, kegyelmes szent László király (<i>Angyali Koronának kísérésekor Budára.</i> Síppal, dobbal, trombitával) [„F”] (Duna, Tisza, Száva, Dráva)
326v	(<i>Nemzeti Nóta.</i> Örülj Magyar igaz okod van reája)
327r	337. <i>Ének Sz. László királyról</i> Idvez légy, kegyelmes szent László király [F] 338. <i>Töredék</i> Mátyást mostan választotta
327v	339. <i>Magyarország megvételéről.</i> Emlékezzünk régiekről
328r	(<i>Hazai dal.</i> Magyar kirallya ha hivja)
328r-328v	(<i>Honi dal.</i> Szeressd magyar honnodat, sajátodat)
328v	(<i>Allegro Chorus:</i> Gyöztünk, gyöztünk Etelének emlékével)
329r-329v	339. <i>Magyarország megvételéről</i>

330r	Emlékezzünk régiekről [F] (<i>Buda ostroma. 1849.</i> Ős Buda gyermeke fel szaporán) (<i>Honvéddal</i> Búsulok én, bankodom is)
330v	(<i>Világosi feladás</i> Honnét jössz te olly leverten hej pajtás!) (<i>Jegyzet</i>)
331r-331v	339. <i>Magyarország megvételéről</i> Emlékezzünk régiekről [F]
332r-332v	(Forradalom után 1849-ből. <i>Aradi vészdal.</i> Maros partján Világoson)
332v	(<i>B. Wesselényi Miklos dala</i> Multadban nincs öröm)
333r-333v	339. <i>Magyarország megvételéről</i> Emlékezzünk régiekről [F]
333v	339. [Elírt! 340] Egy szép dologról én emlékezném
334r-334v	(<i>Hazai dal.</i> (Tökölyi-Verbung) Édes hazámfiái)
335r-335v	339. [Elírt! 340] Egy szép dologról én emlékezném [F]
336r-336v	(<i>Rabdal.</i> Testem súlyos rabsága)
337r-337v	339. [Elírt! 340] Egy szép dologról én emlékezném [F]
338r-338v	(<i>Rakóczy Éneke.</i> Jaj régi szép Magyar Nép!) (<i>Jegyzet</i>)
339r-339v	339. [Elírt! 340.] Egy szép dologról én emlékezném [F]
340r	(<i>Rakóczy Éneke.</i> Jaj régi szép Magyar Nép!) [„F”] (<i>Jegyzet</i>) [„F”]
340v	(<i>Mohácsot. A kesergő dal.</i> Mohács Mohács sebes vérontás helye)
341r-341v	341. [(<i>Mohácsi veszedelem</i>) -Ceruzával megcímezve; módosítva] Mohács, Mohács, régi vérontás helye!
342r	(<i>Kuruczdal.</i> (1700.) Nem tudok én semmi tótul)
342v	(<i>Kurucz Világ.</i> Hol csináltak nadrágodat) (Hej Rákóczy, Bercsényi, Tökölyi)
343r	341. [(<i>Mohácsi veszedelem</i> - ceruzával címezve, kiegészítve; F] Mohács, Mohács, régi vérontás helye! [F] 342. <i>Töredék.</i> Jaj már minekünk)
343v	343. <i>Nádsdy-dal.</i> A mig engedte
344r	(<i>Hunyady Vitézi dala.</i> Rajta Vitézek a harczra gyerünk) (<i>Szigeti Zrínyi Miklós.</i> Mint Hektor Trójának)
344v	(<i>Martinovics dala.</i> Szememből könnypatak csorog) (<i>Lovary dala.</i> Sötét tömlöcz alján eltemetve.)
345r-345v	344. <i>Kádár Istvánról</i> Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia
346r	(<i>Lovary dala.</i>

346r-346v	Sötét tömlöcz alján eltemetve.) [„F”] (<i>Hadra gerjesztő Ének.</i> Szittyá Vitézek a Francz diadal)
346v	(<i>Insurgens nótája. (Töredék)</i> Készülj szép Magyar Nemesség)
347r-347v	344. Kádár Istvánról Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia [F]
348r-348v	(<i>Györi induló.</i> Jönn a Francz gyors lépésekkel)
348v	(<i>Nemesi Induló.</i> Ezer nyolcszáz egyedikben)
349r-349v	344. Kádár Istvánról Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia [F]
349v	345. Legyen úgy mint régen volt
350r-350v	(<i>Nemesi Induló.</i> Ezer nyolcszáz egyedikben) [„F”] (<i>Hertelendy Marsa.</i> Hát fiaim! ti vitéz nevetek) (<i>Egy öreg örnagy sírverse:</i> Elérted már az öreg kort) (Szeresd hazádat s ne mond a néma szeretet)
351r	345. Legyen úgy mint régen volt [F]
351r-351v	346. Nem úgy van most mint volt régen
351v	347. Bécs várostól, nyugotról keletre
352r	(<i>Az igaz Magyar magános sohajai</i> Nem úgy van már mint vólt régen)
352v	(<i>Németsziv.</i> Német sziv ritkán hiv) (<i>Honfidal. (Verbung)</i> Magyar sziv, holtig hiv)
353r	347. Bécs várostól, nyugotról keletre [F]
353r-353v	348. Magyar sziv, váltig hiv [Ceruzás bejegyzés]
353v	349. [<i>Öröm ének</i> ceruzával címezve] Isten áldja meg a magyart
354r	(<i>Honfidal. (Verbung)</i> Magyar sziv, holtig hiv) [„F”] (<i>Ne bánts a Magyar.</i> A hű Magyar, honáért)
354v	(<i>Nemzeti dal. (1848-ki Mar 15-ke)</i> Talpra magyar hi a haza!) [Petőfi]
355r-355v	349. [<i>Öröm ének</i>] -Ceruzával megcímezve] Isten áldja meg a magyart [F]
356r	(<i>Unio dal. 1848</i> Nyugat felől testvéreink ajkiról) (<i>Jegyzet</i>)
356v	(<i>1849-ki népfelkelők dala.</i> Elmúlt már a hideg ősz) (<i>Jobb itthon!</i> Mi füstölög ott a sikon távolba) (<i>Remény dal.</i> Angol honból jönn a pósta)
357r	KILENCEDIK KÖNYV.
357v	[Üres]
358r	(Hadi lárma. Gyere pajtás katonának) (Mustafa, Karaffa) (Esterházy regement)

358v	(Eluntam én azt az urat szolgálni)
	(Besütött a nap a sikra)
359r	Katona és hadi dalok.
	350. A katonának olcsó a vére
359r-359v	351. Már mi nálunk verbuválnak kötéllel
359v	352. Sirhat az az édes anya [Cerurával módosítva]
	253. [Elírt: 353.] Alig kezdett napom fénye derülni
360r	(Be szépen ég az a gyertya)
	(Sarga sinor, selyem sujtás)
360v	(Akkor lesz Nyitrában)
	(A Nyitrai Kaszárnyába)
361r-361v	354. Isten hozzád, Magyarország!
362r	(Őszi harmat, hideg esső)
362v	(Ez az élet a gyöngy élet)
	(Mikor katonáva lettem)
363r	355. Édes anyám rózsafája
363r-363v	356. A táborba jer, pajtás
364r	<i>(Toborzói dal.</i>
	Áll a Verbung! tánczoljunk)
	(Verbungos elmésségek)
364v	(Toborzói rímversek.)
365r	357. Az egész föld kerekségén
365v	358. Fegyvert fogok a hazáért
366r	(Katona Ritmusok: Tánczversek.)
366v	(Jelvek, emlékmondások.)
367r	359. Istenem, istenem, be megvertél engem
	360. Elment Gyurka katonának
367v	361. Nem őrzöm én senki juhát [Ceruzás bejegyzés]
	362. Ne kapj olyan nagyon, a német hadnagyon
368r	(Huszárdalok.
	Voltam Csikos, voltam gulyás, hej, huj, ha)
	<i>(Induló.</i>
	Harsognak már a Trombiták.)
368v	(Katonának születtem én, a vagyok.)
	<i>(Honvéd dal.</i>
	Állj be pajtás katonának jobb dolgod lesz mint Apádnak)
	<i>(Éljen a magyar</i>
	Megüzenete Kossuth Lajos)
369r	362. Ne kapj olyan nagyon, a német hadnagyon [F]
	363. Édes anyám, ne járj sirva
369r-369v	364. Járnak én utánam sirva
369v	365. Sárga ló, sárga ló, arany patkó rajta
	366. Soha sem vétettem Székes-Fehérvárnak
370r	<i>(Sirdal</i>
	Nézz ki rózsám ablakodból)
	<i>(Bucsuzó.</i>
	Nézzki rózsám ablakodbul)
370v	<i>(Elváló.</i>
	Nem úgy van már mint az előtt)
	<i>(Induló.</i>
	Harczra Vitézek, a harczra reá)
371r	366. Soha sem vétettem Székes-Fehérvárnak [F]
	367. Huszárok, a katonák verbuválnak
371r-371v	368. A nap kerül, hajnal derül
371v	369. <i>Győzelemkor.</i>
	Győztünk, győztünk mert velünk volt
	370. Laudon győzelmére.

372r	Már Belgrád a mi várunk (<i>Csatára dal.</i>
372v	Trombita harsog, a dob pereg) [Petőfi] (<i>Induló.</i> Harsognak már a Trombiták) (<i>Újoncz dala.</i> Jaj de szépen ragyognak a csillagok)
373r	370. Laudon győzelmére. Már Belgrád a mi várunk [F]
373r-373v	371. <i>A magyar banderista.</i> Hej most élem világom
374r	(<i>Honvéddala.</i> Gyere pajtás Katonának)
374v	(<i>Tábori huszár- dal.</i> Ég a gunyhó, ropog a nád) (<i>Népdal.</i> Letésem a [olvashatatlan])
375r	371. <i>A magyar banderista.</i> Hej most élem világom [F]
375r-375v	372. Szatmár vármegyének minden legényének 373. Hej a bőnyi csárda most borul be gyászba 374. Isten hozzád, Nógrád, szép földnek határa (Nem viszik az egy fiút Táborba) [Ceruzával bejegyezve]
376r-376v	(<i>Bucsudal.</i> Vége van már a Magyar szép)
377r	TIZEDIK KÖNYV
377r-377v	(<i>Tábori dal.</i> Zengjen ajkunk Táborunkban) [ceruzával bejegyezve]
377v	(<i>Regedaltok fürkészése</i>)
378r-378v	(Regedaltok Alom, alom, de nagy valóság) [Kisfaludy Sándor] Rózsa! Rózsa! közel vagyok
379r	(Tündérország Regedaltvilága) [ceruzával címezve] Romanczok és rokon.
379r-379v	375. Szép Ilona. / Isten jó nap! bíró gazda
379v	376. Elmegyek én a hegy alá
380r	(<i>Gara Mária Éneke</i> Zongorán hárfán játszva) (<i>Szamárdal. (Néprománc)</i> Megy a juhász számáron) [Petőfi után]
380v	(<i>Regedal.</i> Volt egyszer egy király, elment házasodni)
381r	376. Elmegyek én a hegy alá [F]
381r-381v	377. <i>A királyfi</i> Egyszer egy királyfi mit gondol magában! 378. <i>Pávás leány.</i> Egy leány a hegyek között
382r-382v	(<i>Regedal egy leányzóról</i> Egy szép leány hegyek között)
382v	(<i>Hajós legény (regedal)</i> Megölték a csikóst)
383r	378. <i>Pávás leány.</i> Egy leány a hegyek között [F]
383v	379. <i>Vitéz Oláh Gerő dala.</i> Oh gyönyörű tavaszidő
384r-384v	(<i>A Csók.</i> Est borul a harczmezőre

384v	(Jegyzet)
385r	379. <i>Vitéz Oláh Gerő dala.</i> Oh gyönyörű tavaszidő [F]
385r-385v	380. Megöltek egy legényt [Ceruzával módosítva]
385v	<i>Szücs Marcsa.</i> Este van, este van, hétre jár az óra
386r	(<i>Szücs Marcsáról</i> Este van már rósám)
386v	[Üres]
387r	381. <i>Szücs Marcsa.</i> Este van, este van, hétre jár az óra [F]
387r-387v	382. <i>Gyuri Bandiról.</i> Esik eső szép csendesen csepereg
387v	383. <i>Barna Péter szomorú nótája.</i> Jó ló volt a fakó, jó ló is ellette
388r	(<i>Barna Bandi</i> Ha betekint a Dalai csárdába) (<i>Barna Péter.</i> Ártand alatt vagyon egy kis sűrű berek)
388v	(<i>Hatszázados tündér hársfa vajnoczi eszme leány regéje.</i> Eszményi leánynak ki halotta mását)
389r	<i>Barna Péter szomorú nótája.</i> Jó ló volt a fakó jó ló is ellette [F]
389r-389v	384. <i>Czifra Jancsiról.</i> Búra termett idő, ködnevelő szellő
389v	385. Virágokbul lesz a koszorú
390r-390v	(<i>Hatszázados tündér hársfa / Bajnoczi eszme leány regéje.</i> Eszményi leánynak ki halott mását) [„F”]
391r	385. Virágokbul lesz a koszorú [F]
391r-391v	386. Fehér László lovat lopott [<i>Fehér Annáé</i> - ceruzával címezve]
392r	(<i>Hatszázados tündér hársfa / Bajnoczi eszme leány regéje.</i> Eszményi leánynak ki halott mását) [„F”]
392v	(<i>A kurtamezői búcsú.</i> Kurtamezőn lakott Pergő Domokos)
393r-393v	386. Fehér László lovat lopott [<i>Fehér Annáé</i> - ceruzával címezve, módosítva; F]
394r	(<i>A kurtamezői búcsú.</i> Kurtamezőn lakott Pergő Domokos) [„F”] (<i>Nép regedal.</i> Üll a kakas csillagon)
394v	(<i>Tót deák dala</i> [olvashatatlan] az életünk)
395r	387. Egyszer szombat este végig mék az utcán
395r-395v	388. Fölmegyek a hegyre
395v	389. Egy vén paraszt egyszer feleségül vett
396r	(<i>Fonoka.</i> Zordon az üdö künn, hul a hó javában)
396v	(<i>Egy Iszákos czigányra.</i> Meghalt meghalt szegény Berki) (<i>Egri Áldomas</i> Szívünk vidamítására) (Mátkatál hordozó)
397r	389. Egy vén paraszt egyszer feleségül vett [F]
397r-397v	390. Berki, Berki szegény Berki
397v	391. Megkérte anyámat
398r	(<i>Garan Szent Benedeki lapát táncz</i> Nyugta, mellyet maga a fél...)
398v	(<i>Kakasének.</i>

	Jaj szomorú gyászos óra)
399r	391. Megkérlette anyámat [F]
399r-399v	392. Bakonyi Jutka, hol valál?
400r	(<i>Kakasének.</i> Jaj szomorú gyászos óra) [„F”]
400v	[üres]
401r	392. Bakonyi Jutka, hol valál? [F]
401r-401v	393. Szapora Margit, hol voltál?
401v	394. Amott megyen egy kis lány
402r	(<i>Alföldi dal.</i> Amott megyen egy kis lány) (Ucczu bizony megéret a lencse) (<i>Komatál küldéskor.</i> Koma küldi komának) (<i>A Mátka tálat hordó kis gyermekek szivélyes szavalata:</i> Nyissatok ki az ajtót)
403r	394. Amott megyen egy kis lány [F] 395. Három legény áll az utcán
403r-403v	396. Három féle szeretőm volt
403v	397. Van Pozsonyban három sárga paripa
404r-404v	(Egy lakodalmas menyecske) (<i>Gergelyjáró morjó verseiből</i> Miért bámulsz rám vénvas orrú bába) (<i>Váli völgyi beköszöntőből.</i> Kelmeteketis eg kis collatióra)
405r	398. Kinek varrod rózsám, azt az inget? 399. Három árva sirdogálva
405v	400. <i>A falopó.</i> Minapában hogy kimentem
406r-406v	(<i>Szegény legény.</i> Minapában hogy elmentem)
407r	400. <i>A falopó</i> Minapában hogy kimentem [F]
407r-407v	401. Hallottad-e hírét? 402. Peringer kertjében
[407v: Egyetemi Könyvtár Debrecen Kézirattár körpecsétje]	
408r	(<i>Népdal.</i> Búza, búza de szép tábla búza)
408v	(<i>Halász legény dala.</i> Az Alföldön halász legény vagyok én)
409r	402. Peringer kertjében [F]
409r-409v	403. Meghalok, meghalok 404. Az alföldön halászlegény vagyok én
410r	(<i>Alföldi dal.</i> Az Alföldön halász legény vagyok én)
410v	(<i>Trencsényi Tisztújítási dal. (1846.)</i> Sűrű felhők tornyosodnak az égen)
411r	TIZENEGYEDIK KÖNYV. (Meszelika kemenczét vederbe) [Ceruzával bejegyezve]
411v	(<i>Bölcső dal.</i> Csicsi édes leánym csicsi) (<i>Pünkösödölő</i> Bor, buza és gyumolcs) [Ceruzával bejegyezve]
412r	(Jádzó Gyermekek daliczák)
412v	(Táncz játék dalok <i>Leányok kördala:</i>

	Kis pillancs, kis pillancs, Kis pillancsi rózsza) (<i>Tánczjáték dana.</i> Haj dinom danom rokola, téged hivnak tánczba) (<i>Szénajárás</i> Hej széna allja, széna szakadékjá)
413r	Játék és gyermekdalok.
413v	405. Vezér. Kakas! Isten jó napot! [Játékleírás]
414r	406. Vándor. Jöjtek révészek, jöjtek át! (<i>Fűzfadal.</i> Kelj, kelj fűzfa, Bögödei nyárfa) (<i>Gólyához.</i> Gólya, gelicze, tengerházi vadföcske)
414v	(Gyermekdaliczák)
415r	406. Vándor. Jöjtek révészek, jöjtek át! „F”
415r-415v	407. „Jertek által, jó révészek!”
415v	408. Tulsók. Eresszettek jó révészek! [Játékleírás]
416r-416v	(<i>Szent Iványi Ének.</i> Tüzét megrakáljuk)
417r-417v	408. Tulsók. Eresszettek jó révészek! [Játékleírás; F]
417v	409. <i>Gyermekdal.</i> A kassai rózsafa tetején
418r	(<i>Szent Iványi Ének.</i> Tüzét megrakáljuk) [„F”] (<i>Szent János tűzdala.</i> Virágos Szent János éjszakád világos)
418v	(<i>Kardal.</i>)
419r-419v	409. <i>Gyermekdal.</i> A kassai rózsafa tetején [„F”]
420r	(<i>Hojeda</i> N. N. kaszáljon) (<i>Köszönet</i> Köszönjük az éneket)
420v	(Bölcsődalok.)
421r	409. <i>Gyermekdal.</i> A kassai rózsafa tetején [„F”]
421r-421v	410. Kivirágzott a diófa
422r	(<i>Szép árva leányról.</i> Szép árva leánynak gyöngy a koszorúja)
422v	(Gyermekek üdvözlők.) (<i>Liba dal.</i> Hon. hol, voltál báránka)
423r	410. Kivirágzott a diófa [F] 411. Bujj, bujj, zöld ág, zöld levelestül.
423r-423v	412. Kis kacska fürdik fekete tóban [Ceruzával módosítva]
423v	413. Uj ház, fényes ház, bocsáss kapun által. 414. Haj lapula, lapula, kakasdi lapula
424r	(<i>Villözö</i> Villö villö! ki hazája) (<i>Tánczjáték kör dala.</i> [játékleírás] Kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsza)
424v	(<i>Himfy-dal.</i> Gyermekségem szép ideje) [Kisfaludy Sándor] (<i>Bakter kiáltója</i> Hallja minden háznak ura!)
425r	TIZENKETTEDIK KÖNYV.
425v	(Tréfás dalok.) [Ceruzával bejegyezve]

426r	(Elegyes dalok virágai. <i>Bús dal.</i> Csudalkozom drága kincsem dolgodon)
426v	<i>(Népdal. (Bucsú-dal.)</i> Káka tövén költ a rucza)
427r	Csango dalok. 415. Gyenge, iffiucska, kin törli szemeit
427v	416. Azért szeretem én falu végén lakni 417. Az én édeszemnek dombon ülő háza 418. A pünkösti rózsza kihajlott ez utra
428r	(Csak azért szeretem a Magyar menyecskét) (Kinek van, kinek van fehér keszkenője)
428v	(Elmehetsz már te én tőlem) <i>(Népdal.</i> Nem hittem én, de már hiszem)
429r	418. A pünkösti rózsza kihajlott ez utra [F] 419. Szíraszsz, édes anyám, immár most szíráthatsz
429v	420. Ugy jó napról napra bánat e fejemre 421. A hol felnőtt vala egy édesz almafa
430r	(Elbolygék én a mezőre) <i>(Bú-dal.</i> Egy út visz a vágti Dunára)
430v	<i>(Bucsuzódal. Elválás.</i> Ütött az óra, melly örök válásom)
431r	421. A hol felnőtt vala egy édesz almafa [F]
431r-431v	422. Most van esztendeje, mászodikba fordult
431v	423. Szeretlek; szeretlek, csak ne mond senkinek 424. Tul a vizen egy kisasszony
432r	<i>(Népdal.</i> A csillag az égen magában jár) (A Tisza a Duna be zavaros)
432v	<i>(Szomorú dal.</i> Ne szomorkodj légy vig)
433r	424. Tul a vizen egy kisasszony [F]
433r-433v	425. Forrófalvi zöld erdőben
433v	426. Éjen elmenek rózsám, valamerre
434r	<i>(Szomorú dal.</i> Ne szomorkodj légy vig) [„F”] <i>(Szomorú ének.</i> Ne szomorkodj légy vig)
434v	<i>(Aradi dal.</i> Istenem országom, régi szabadságom) (Istenem, Istenem valjon mi lölt engem)
435r	426. Éjen elmenek rózsám, valamerre [F]
435r-435v	427. Szerelem, szerelem, átkozott szerelem
435v	428. Ne higgy a legénynek 429. Lyányok, lyányok, jó lyánybarátjaim
436r	<i>(Nagy Váradi.</i> Ne hidj a legénynek) (Még a tóban halak lesznek) (Jegenyefa tetejébe két galamb szállt feketébe)
436v	<i>(Virág nyelv:</i> <i>Vagyis a szerelemnek titkos jelbeszéde)</i>
437r	430. Ugyan miért lennék én szegény
437r-437v	431. Gazdag csángó volt az apám
437v	432. Lovam rétbe nyugszik
438r-438v	<i>(Virág nyelv:</i>

	<i>Vagyis a szerelemnek titkos jelbeszéde) [„F”]</i>
439r	432. Lovam rétbe nyugszik [F]
439r-439v	433. Vidd el, madár, vidd el
440r-440v	<i>(Virág nyelv:</i> <i>Vagyis a szerelemnek titkos jelbeszéde) [„F”]</i>
441r	434. Egeből szállott dali madár
	435. Éen szonbaton régvel
441v	436. Nagy madarat láték nagy bánatban
	437. Korcsmaház a templomunk
442r-442v	<i>(Virág nyelv:</i> <i>Vagyis a szerelemnek titkos jelbeszéde) [„F”]</i>
443r	TIZENHARMADIK KÖNYV.
443v	[Üres]
444r	(Népköltészeti egyveleg. Barna leány megy a kútra) (Egy csillag, egy csillag jár az Égen)
444v	(Ehol jünn egy legény) (Most jöttem Aradrúl) (Voltam én már Csanádon)
445r	Vegyesek. 438. Kitették a holt testet az udvarra
445r-445v	439. Őszi harmat, hideg eső
445v	440. Fakadj piros rózsa, fakadj csendesén [(Czenczihez) - Ceruzával megcímezve]
446r	<i>(Czigány nóta.</i> Huttsudadé kuvadé)
446v	<i>(Czigány Seregtőli búcsúzás.</i> Ó gyarló nemtelen szegény czigány sereg)
447r	441. Kincsem, komám asszony
447r-447v	442. Kis Laczinál füstös kémény
447v	443. Ángyom, ángyom, édes ángyom!
	444. Zöld erdőben jártam
448r	<i>(Czigány Seregtőli búcsúzás.</i> Ó gyarló nemtelen szegény czigány sereg) [„F”]
448v	(Táncdalok. Gyerebe rózsám, gyerebe) (Kassai hajdú vagyok én) (Csicseri borsó, vadlencse) (Ohöm böhöm pogácsa)
449r	445. Oh te áldott Kanaán! Balaton melléke
	446. Béborula, jaj elmula
449v	447. A bogádi utcán foly a víz
	448. Lányok fonják a lenszösz
450r	<i>(Vecsernyére.</i> Debreczenbe kell menni) <i>(Csók dal.</i> Tiszán innen dörög az ég) <i>(Dalola.</i> Ezen a nyári éjszakán)
450v	(Nincsen nekem feleségem) (Feleséget vettem én)
451r	448. Lányok fonják a lenszösz [F]
	449. Zörög a kocsi, pattog a Jancsi
	450. Nincsen feleségem, de majd lesz
451v	451. Már én nekem megesett
	452. Amott van egy kis ház
452r	(Már én nekem megesett) (Amott van egy nevezetes Va-város)

452v	(A Lévai piacon) (Soha tellyes életembe) (Az ifiúr rossz katona)
453r	452. Amott van egy kis ház [F] 453. Ritka a katona, kinek párja nincsen
453v	454. Diófának ágas bogas ága 455. Mért nincs minden lánynak 456. Közel a tél, mén a fecske
454r	(Beszaladt a malacz a pitvarba) (Apám ki vólt nem tudhatom) (Réz tepsiben sült a málé)
454v	<i>(Regedal.</i> Egyszer virágos kertemben) <i>(Nyári dal.</i> Majd eljön a meleg nyár)
455r	456. Közel a tél, mén a fecske [F] 457. A leány gyöngyvirág 458. Lisztet pénzen vettem
455v	459. Gyere be, gyere be. gyönyörű, kismadár 460. Ki ki ki ki ki ki 461. Elment a szeretőm idegen országba
456r	<i>(Pirkadati dal.</i> Szörnyű nagy a munkám)
456v	(Sikamlósak. Elmentem Panni a vásárra) (Leeset a pap a fárol) (Az én gatyám lengyel vászon) (Kertek alatt jártam)
457r	462. Tiszaháti kis leány 463. Olyan a szemed járása
457v	464. Be szépen ég az a gyertya 465. Nem dicsérem, hogy szép 466. Este van már a faluba
458r	(Be szépen ég az a gyertya) (Kék szemednek tüzes fénye) <i>(Ellendal.</i> Te vagy az én kis bárányom) (Estve, estve, késő estve)
458v	(Nyisd ki rózsám az ajtót) (Nagy kut partján szóll a hamis)
459r	466. Este van már a faluba [F] 467. Én vagyok ám az a kölk
459r-459v	468. Rongyos a kend háza vége
459v	469. Meg fogok házasodni
460r	<i>(Bús dal.</i> Búsan hangzik szivembe)
460v	<i>(Szerelmi dal.</i> Csókolom a piros szádát)
461r	470. Tulsó soron a mi házunk
461r-461v	471. Elhajtottam a libám
461v	472. Azért adtam egy petákot
462r-462v	(Trágár dalok.)
463r	473. Fekete szárnyu cseresznye 474. Kis leány, hol anyád? 475. Piros alma, pirosodjál
463v	476. Isten átkát nem kívánom <i>(Csárdás.</i>

464r-464v	Kutya van a kertbe) [Ceruzával bejegyezve] (Csárdások.
465r	Nincsen olyan házi asszony)
465v	TIZENNEGYEDIK KÖNYV. (Toldalékul)
466r	[Üres] (Nemzeti dalárda gyűjté Kelecsény József <i>Igaz Magyar.</i>
466v	Aki Magyar, csak magyar bort) (Honidalok.
467r-467v	Magyar szeress magyar lányt) (Magyar leány az én rózsám) <i>(Védegyleti-dal.</i>
468r-468v	Honi legény, honi lány) Mondák.
469r-469v	A három királyfi 1. (Régi költészetünk adattára)
470r	Mondák.
470v	A három királyfi 1. [F] (Régi költészetünk adattára) [„F”]
471r-471v	(Furcsa faluk. Tájadomák Nyitrában)
472r-472v	Mondák.
473r-473v	A három királyfi 1.[F] [Üres]
473v	Mondák.
474r-474v	A három királyfi 1. [F]
475r-475v	A három királyfi 2. (Nemzeti költészetünkről) [Toldy Ferencz]
476r-476v	Mondák.
477r-477v	A három királyfi 2. [F] (Kivánnivalók.)
478r-478v	Mondák.
479r-479v	A három királyfi 2. [F] (Észrevételek.)
480r-480v	Mondák.
481r	A három királyfi 3. (Jegyzetek, magyarázatok, és, Tudnivalók.)
481v	Mondák.
482r-482v	A három királyfi 3. [F] Jegyzetek.
483r-483v	(Jegyzeménnyek)
484r-484v	Jegyzetek. [F]
485r	(Jegyzeménnyek) [„F”]
485v	Jegyzetek. [F]
486r-486v	Tartalom (Cserhádi dalok. Mismások leledék tárczája <i>Csardás.</i>
486v	Kutya van a kertbe)
487r-487v	(Azt gondolod, hogy én bánom)
488r	Tartalom [F] (Cserhádi, Nyitrai,Ópalóczdalok. Érik a cseresznye)
488v	(Sárga dinnye, vörös dinnye, zöld uborka) (Az én lovam nem akarjó)

489r-489v	Tartalom [F]
490r	(Bárcsak hamar Majus lenne)
	(Fúj a szellő fújdogál)
490v	(O be sáros gyalog út)
	(Tarka szoknya pi-pi-pi)
	(Volt nekem szoknyám kanafasz)
	(Lideczi aszonyok nem e szégyenlétek)
	(Esik eső nagy sebesen)
491r-491v	Tartalom [F]
492r	(Népcsárdások
	Ami papunk jó ember)
	(Kis a leány, nagy a csecse)
	(Széna van az ólba)
492v	(Ezer nyolcszáz negyven hetedik évben)
	(Vólt nekem szeretőm)
	(Árva vagyok, árva)
493r-439v	Tartalom [F]
494r	(<i>Szeretlek...</i>
	Szeretlek én egyetlen virágom)
494v	[Üres]
495r-495v	Tartalom [F]
496r-496v	[Üres]
497r-497v	Tartalom [F]
498r-498v	(Tartalom.)
499r	Sajtóhibák
499v	[Üres]
500r-500v	[Üres]

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található
Kelecsényi József-kéziratok repertórium

2.1. Népdalok és regedaltok közli Kelecsényi József
(repertórium 2.)

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Irod 8-r 206/1
Gyűjtő/szerkesztő:	Kelecsényi József
Cím:	<i>Népdalok és regedaltok</i>
Évszám:	1844
Leírás:	[Saj. kézír. 8 r. 6lev. elül Kisérő levéllel; a jegyzék szerint 13 oldal volna; Jakab 17-et számozott meg] 'Vettem Marcz. 5. 1844'
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés

Tartalom:

I. közlemény

Család [Nyitrávámegyében]

1r- 1v	Tekintetes Titoknak Úr!
2r	1. Örző leány [regedal.] [Egy leány a' hegyek közöt...]
2v	2. A' Királyfi [Vólt egyszer egy király elment házasodni...]
3r	3. Köznépdallós. Baracscai népdal [Bars vmegyében.] [Akkor szép az erdő mikor zöld...]
3v-4r	4. Egy asszony a' lanyát nagyra tartja... 5. Nincsen feleségem de majd lesz... 6. Népdal [Falu végén a' csapszékbe jo bort mérnek...]
4r	7. Korán estve nejjárj hozzám...
4r	7a A kolonyi legények...
4v	8. Danák [O be édes ó be jó – a Szekszárdi mogyoró...] Ad ugrandum
	9. Kicsiny nekem ez a' ház... Az a' csik zsiros vólt... Rezes bicsak, rezes hám... Feleségem nagyon jó... A Nyitrai kaszárnnyába... Fele magyar fele tót. [Rityka rendit vágtam..., Ritka rendet vágtam...]

5r	Gyere be rozsám gyerebe... Édes babám gyereki... Népdalok.
	10. Jaj kincsem beszeretlek...
	11. Tavaszkor [Libadal] [Szép állat a' liba...]
5v	12. Vig-Dal [Voltam csikos, voltam gulyás hej, huj ha...]
	13. Bú-dal [Istenem! de boldog, aki szabados szívvvel bír...]
	14. Szegény legény dala. [Szegény legény vagyok én...]
6r	15. Szabadság [Oh, én szegény kis madár mire vetemedtem...]
	16. Elmehetsz drága madár nemvagyok én csapodár...
6v	Csipke bokorrózsza most virágzik... 17. Édesanyám vétke nem a' másé...

*

2.2. Népdalok. közli Kelecsényi József Nyitrából (repertórium 3.)

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Irod. 8-r 206/13
Gyűjtő/szerkesztő:	Kelecsényi József
Cím:	<i>Népdalok</i>
Évszám:	1844
Leírás:	A jegyzék szerint csak 16 drb volna, Jakab 22-öt számozott meg, saj, kézír. 8-r. 8 lev.
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés
Tartalom:	
II-k küdemény 22 vers	
1r	Tekintetes Titoknak úr!
1v	1. Kortesdal. [Nézd hogy ragyog Nyitra megye vidéke] 2. Köténydal. [Boci boci tarka...] [Kérdés.]
2r	3. Búdal.

2v	[Meddig fogsz még üzni...] 4. Népdal. [Megéget a' réten a' nád...g 5. A kis liba nem mindég kis liba... 6. Istenem Országom régi szabadságom...
3r	7. Barna Bandi [Ha betekint a dalai csárdába...]
3r-3v	8. Csikós dal. [Szegény legény vagyok én...]
4r-4v	9. Búdal. [Még megérem azt az időt...]
4v	[Lemásolom egy régi kéziratból...] Istenem Istenem te megvertél engem...
5r	10. Népdal. [Jára papos tánczot...] Istenem teremtem...
5v	Ha valaki vigan él vigan él... 11. Kördal. [Ördög bujjon magába..]
6r-6v	12. Vice Ispány perceptor fő-notarius... 13. Ilona. [Ilona policziát...] [Jegyzet]
7r	14. Népdanák. [Tiszta lisztből sült a' kalács...] 15. Ég a' gunyhó ropog a' nád... 16. Meghalt meghalt szegény Berki...
7v	17. Népdal. Három alma, meg egy fél... 18. A kis liba nem mindég kis liba kis liba... 19. Magyar leány vagyok...
8r-8v	20. Egy szem búza egy szem rozs... Dalárda. 21. Titkos szerelem. [Csak titokban kell tartanom...] [Jegyzet]
8v	22. Izlés [Ennek karcsu, ennek testes...]

*

**2.3. Baracsikai népdalok, tréfás énekek, kortes dalok, zászló felirások, egy népmonda Bors Jankóról,
és nyomtatásban megjelent népdalok címjegyzéke
(repertórium 4.)**

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Irod 8-r 206/26
Gyűjtő/szerkesztő:	Kelecsényi József

Cím:	<i>Baracscai népdalok, tréfás énekek, kortes dalok, zászló felirások, egy népmonda Bors Jankóról, és nyomtatásban megjelent népdalok címjegyzéke</i>
Évszám:	1844
Leírás:	[Saj. kézír. 8. r. 41 lev. 4-r. 5 lev; Kísérő levél Család 1844-ben, sajátk. 8. r. 2 lev.)
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés

Tartalom:

III. küldemény Versek, dalok / (39 lapon egy monda és egy tárgymutató)
Család 1844-ben

1r-1v	Tekintetes Titoknak úr!
2r-2v	(üres)
3r	Népdalok 1. Énekölnék a' madarkák... 2. El kell mennem már Családrúl... 3. Fejem faj fejem faj, szívemnek egy fele...
3v	1. Egy csillag egy csillag jár az égen... 2. A kerek a vizet alá hajtja... 3. Ültettem ibolyát kis kertembe... A Kolonyi czinterembe... Mind azt mondják a' kapások... Istenem, istenem be megvertél engem...
4r	4. Hallottam Újvárban órát verni... Az én szeretőm olyan szent vólt...
4v	Sujtások (10 db 1-2 soros) Kortes toborzók (7db 1 soros) Kortes Népdalok Az én szívem tárva nyitva... Megmetszem az ujam aj de faj... Tizenhárom tizenharom kacsatojás...
5r	Nemzeti dalok Rósabimbó, borostyán... (Anonymus) Éneket zengjete... (Czuczor után)
5r-6	Az 1835-ki Balogh János követségébeni megerősítése alkalmával daloltatott hangászok kíséretében [Egy halálom egy életem...]
6r-6v	Éljen a Barátság! [Fogjunk barátim az italhoz...]
6v	Gróf Szechenyi Istvan egy palaczk bort...
7r-8v	Világi nóta [Ollyanok most a' lányok...]
8v	Állhatatlan ma az asszonyi nem...
9r-9v	Furcsák (tréfaversek) [Jó napot vitézek! ide halgassátok...]
9v	Hol lakik kend? nagy vágáson...
10r	Természet édes ösztön szép szeretőt tartani... Éljenek a' lányok...
10v	Hej ityolat, patyolat, mi van a' kötőd alatt... A Legátusnak poharába töltsön...

	Minden nap minden nap... Lovagolni kurtafarku paripa körme tetején... Mese. [Volt egyszer egy ember...] A báránynak négy a' lába...
11r	Kortesdalok Nyitrai restaurationális 1840-ben. [A Nyitrai a' Nyitrai kőhid alatt...]
11v	Barti kortes dalok. Nem vagyok én oka semminek... Megmetszem az újam Jaj be faj!... [E népszerű kortesdal Barsban a' Közneptűlis eltanultatván széltiben zengedeztetik]
11v-12r	Szakajtottam rózsát fehéret... [Megjegyzendő: hogy a kortesdalok több népszerű népdalok utánzásai, vagy egészben átvett vers-szakoknak czélszerű (?)tásaiból állván – a' zászló körülhordozáskor, és a' kortes tanyákon daloltatnak. –]
12v	Barsi kortes nóta [köznép szerént] Azt gondolod drága kincsem.... Soha tellyes életembe... Egy életem egy halálom...
13r	Széles az asztal keskeny az abrosz Nem alhatok én, nem nyughatok én.... Három csillag van az égen... Bánod gazda bánod... Nemhiszek én azoknak...
13v	Zavaros a' Tisza azért habosodik... Mért nincs minden lánynak... Kidőlt a mandulafa fástul ágastul... Jaj Istenem be nagy baj...
14r	Barsi Népdalok [Baracskáról] Baracska falu végen... Elköl nekem Nagy Váradra menni... Nincsen széna nincsen...
14v	Elkurjantom magam Baracski pusztán O bort iszom fenyőfával tüzelek... Mint azt mondják a' kapások...
15r	Tárogatósip [Riad a' tárigató Harsog a' trombita szó, harczi ének. Erdélyi] Szomorú a magyar nóta! [Hej Rakóczy, Bercsényi, Tökölyi...] Laudon (?) győzelmére Belgrád városan [Már Belgrád a mi várunk...] Hadidal
15v	[Mars hallik, puska csörög cseng...] Nemzeti nóta [Örömdal] (ad notam Kérlek rósám tekincs reám kegyesen) [Örülj Magyar igaz okod van reája...] [Illyen hazai dalok lehetnek: Rákoczy nótája (mellyet közlém) Édes hazámfiái boldogult bajnokai. Nem úgy van már mint volt régen. Attila Lehel Arpad. Multadban nincs öröm s'az...Vörös bársony süvegem]
16r	Bankójárás [Nincsen e világon semmi állandóság...] Barsi Insurrectionalis dal (töredék)

16v	[Az Bars vármegyének...] Erdélyi népdal
17r	[Itt a Tavasz rózsám kincsem...] Magyar furullya eredeti Népdalok Tárháza [Czuczor mottó:Haj ez Pistyim furuglája...] Juhászdal [Ha valaki vigan él vigan él...] A leány gyöngyvirág... A leányka fő szépsége... Erdőn, mezőn vadpusztakon... Gyötrelmeknek tárgya lettem... Legnagyobb kincs a' szabadság!... Leánykor időszakai. Szegény legény [Szegény Barna Péter de sok lovat lopott...] Extra hungariam. Oh Te zsiros Kánaán, Hortobágy mejjébe... Negyven holló (köznépmonda) Cholera dal [Falu végén két vas villa hajaha!] Más Cholera-dal. [Hogy ha látom nincs irgalom...] Jaj be sokat harangoznak... Szilági nota [Oh hogy maradjak el tőled...] Papi dal. [Légyenek örvendetes napok...] Akkor jöjj el hozzám mikor mondom... Sziv hangok [dalokban] Fohász. [Hozzád foháskodom...] Nemzeti himnus Multadban nincs öröm Jövödben nincs remény Hanyatló szép hazám Miattad vérzem én Wesselényi Sohaja a számkivetésiben. Jogatus (?) dala [Sirasd meg azt az időt melyben deákka lettél...] Deákdal [Legyetek örömben oskola társaink...] Juratus dal [Jeszenay Nanika...] Barátok notája [1815-ben léptem ebben az életben koldulásra...] Nem lesz mindenkor így... Népcitara. [Én vagyok a' Petri gulyás...] Haj csillagom teremtetted... Kis kertembe retket vetek... Akinek most kedve nincs... Altal mennék én Tiszán... Én vagyok a' Ferkó... Pej paripám hánnya fejét kényesen...

24r	Egy sem betyár... Ej Bukovár Bukovár... Érik, érik a' cseresznye hajaha... Tánczversek (2 db)
24v	Csütörtökön délután... Elment a kisleány... O be édes, o be jó... Galambom juhászné... Öhöm böhöm pogácsa...
25r	Házidoromb [Meghalt Feleségem – satis tarde quidem...] Magyar Nóta [Mikor én kis gyerek voltam...]
25v	Pásztordal [Hej pajtás be szeretem a' világ bolondságát...] A rózsaszálak közt mérges Viperak...
26r	Hol lakol te kis lány? Patakon... A Lévai piaczon... Kis lány vagyok én...
26v	Régi Népdal szép sipszóval. Elmenék én a szőlőbe...
27r	Dalok Én nem tudom mi a' bajom... [Ezen jel alatti verszakot...]
27v	Más nóta. [Igen fürge mint az ürge a Nyiri Dama...]
27v-28r	Ifju Varju keresztről csak aztat kiabálja
28r	Házasodj meg jobb lesz úgy...
28v	Van énekkem szép szeretőm denemtetszik... Széles a Duna viz keskeny járó rajta... Allhatatlan ma az asszonyi nem... Nem vagyok én sárga...
29r	Daloló doromb [Férjhez adnám a lányomat...]
29r-29v	Bécsből hoztam feleséget...
29v	Már mi nálunk verbuválnak kötéllel...
30r	Kapum előtt szánt egy eke... Komárom városa most öltözik gyászba.... Hora notája.
30v	Hallod' e spanyol király... Igyunk barátim kaczagjuk ki a' gondot...
31r	Baracskai köznépdalok Baracska nagy város... Elmehetsz már házunk előtt.. Eltörött a czinedény...
31v	Baracskai leányoknak... Megiszom a' jó bort...
32r	Nem messze van ide Szecse... Nem vagyok én Bajai bajai... Elmentem én a' Korcsmában tánczolgatni... Kis kerembe van egy liliomfa...
32v	Népdal (danoltatott ebben az esztendőben) [Verd meg uram azt az embert...]
33r	Baracskai Furullya Arattam arattam kévétis kötöttem... Nem vagy legény nemvagy... Már megmondtam én rósám...

33v	Haj ne menjel ne menjel... Mikor mentem a zöld erdő mellett... Kukoricza szára...
34r	Nincsen kedvem nincsen... Későn estve nejjár hozzám... Kis kutya nagy kutya... Faj jaj jaj! fejem faj! Uczu czigány kevély legény... Vége rég Andrásnak...
34v	Megvettem a' szeretőmet Én vagyok a' virág... Ha nincs bankó van réz kongó... Jó a' bor jó a' bor
35r-35v	NépRege dal [Este van este van...]
35v-36r	Más. [Borbély Bábi nagy beteg...]
36v	Népdal [Pej paripám hannya fejét kényesen...] [Elmehetsz már házunk előtt...]
37r	Népdanák Baracskáról Mezeidal. [Barna babám a' Városbúl...] Rósa vagy rósa vagy... Ej Budavár Budavár...
37v	Tul a' Tiszán nem messze van Már énnekem megeset... Halok halalomért... Szerettem én szépet...
38r	Vegyes népdalok. Magas a' torony teteje... Mindenfalu az én hazám... Régi fris magyar [Jeszenay Nanika, Jeszenay Nanika...] Csókjaid rósám édesek...
38v	Köszöntők Isten aldjon pajtás, nekem megbocsás... Adja a' jó Isten többszöris másszoris... Adjon Isten...
39r	Dinom dánom sogor... Egynéhány népdalok Baracskáról Még élek szép lélek nemfelejtlek... Más Nota. [Az erkölcs együgyűsége...]
39v	De szépen ég az a' gyertya...
39v-40r	Sarga sinór selyemsujtas...
40v	Magas a' partja fris a' viz benne... Egy kis keány a' kertbe tébolygott
41r	Népdalok Szárad a bokor a' tetőn... Már én nembánom...
41v	Kis csupor nagy csupor...
41v-42r	Őszi harmat hideg esső...
42v	Anyám engem talán megátkozott... Andirko lelkem...
43r-43v	Jegyzéke s czimje azon Népdalok, mondák 's grapsáknak mellyek nálam nyomtatásban találtatnak.

**2.4. Népdalok és kortesdalok, közli Kelecsényi József.
(repertórium 5.)**

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Irod. 8-k. 206/66
Gyűjtő/szerkesztő:	Kelecsényi József
Cím:	<i>Népdalok és kortesdalok</i>
Évszám:	1845
Leírás:	Saj. kézír. 8-r. 4 lev.
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés
Tartalom:	
1r	Népdalok Torna vármegyében születtem születtem... Mezei élet. [1845.] [Szőke bimbóm, a' városból gyereki...]
1v	Ritka Nemesség. [Nem vagyok én paraszt ember...]
2r	Kortesdalok. [Felsütött a' napsugára...] [Jegyzetek.]
2v	Nyitrai kortesdal. [Felsütött a' nap sugára...] Poharazás mellett [jurátusoké] [Tél tél taval engem szeretnél...] Bár csak engen valaki...
3r	Trencsényi Tisztujításidál. [Sűrű felhők tornyosodnak az égen...] [Azt hallottam...] (K. J. jegyzete)
3v	Mohács. [Mohács Mohács] Hálaadás. [Győztünk, győztünk ...]
4r	Virto aria nóta ugyan az az Aria. [Nem kell nekünk sem Tarnoczy sem Ghyczy...] Reprek aria [Kiütött a' nap sugára...]

**2.5. Dalok. közli Kelecsényi József Nyitrából
(repertórium 6.)**

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Ird. 8-k 206/73
Szerző/szerkesztő:	Kelecsényi József
Cím:	<i>Dalok</i>
Évszám:	-
Leírás:	Saj. kézír. 8-r. 12 lev.
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés
Tartalom:	
1r-2r	Czitera-dal. [Fáj, fáj, fáj, fáj!]
2r	Gyász-dal. [Édes falum határa...]
2v	Népdal. [Deres a' fű édes lovam ne egyél...]
3r-4r	Búcsúzó-dal. [Netekincs olly mosolyogva...] (Jegyzetek a lap alján pl. [Jelen dal írójának nevét nemtudom. A ki tudja, írja le.])
4v	Más. [Szerettelek nemtagadom...]
5r-5v	Napoleon Éneke. [Származtam én Korzikából...]
6r	Zöld Marczi. [Az madár elnyugszik zöld fának ágain...]
6v	Én nem tudom hogy mi bajom...
7r	Népdalok [Erdélyben van egy szép város Beregszász...] Meghalt a' juhász... Bús az idő bús vagyok én magamis...
7v	Doktordal. [Doktornak jó lenni...] Nincsen nekem szeretőm...
8r	Népdal. [Állj meg pajtás, előttünk a' Csarda a' Csárda...]

8v	Az én szívem tárva nyitva... Népdal. [Haja huja retek alla] A szerelem. [Csudalom az olyan szivet...]
9r-9v	Sobri dala. [Sobri Jósi hires betyár...]
9v-10r	Más. [Hires vitéz a' Sobri...]
10v	Népdal. [Hazasodtam be rossz fajta...] Töredék egy Honti kortesdalából [Úgy ég a tűz ha lobog]
11r	Gitár-dal [A' Gitár én nékem minden örömem...] Zeng a' lánt... (Bajzától) Rósa, rósa közel vagyok... (jegyzet)
11v	Végig mentem egy asszonynak udvarán... Görög dinnye gömb ölü...
12r	Bár csak azt birhatnék... Álmodtam, nem reméllettem...
12v	Mátkám szívem megejtette...

*

2.6. [Cím nélkül] (repertórium 7.)

Település:	Budapest
Intézmény:	Magyar Tudományos Akadémia
Részleg:	MTA Kézirattára
Jelzet:	Irod. 4-r. 365/I.
Szerző/szerkesztő:	Kelecsényi József
Cím:	-
Évszám:	[1858] [1865]
Leírás:	[Kelecsényi gyűjtése a 46r és 55v oldalakon]
Megjegyzés:	[] zárójelben a kezdősorok, amennyiben a szövegnek címe is van [/] zárójelben a kéziratos megjegyzések () zárójelbe kerül minden egyéb megjegyzés
46r	Kolonyi [Koloni Népdal Töredékek] [Csillagok, csillagok szépen ragyogjatok...] [Addig iszom még a világ világ lesz...] [Zöld erdő zugása...] [Megis házasodtam...] [Felszállott a páva...]

46v	[Fejik a fekete kecskét...] [A' még élek fehér truczot hodok...] (trucz- szómagyarázat és koloni, családi lányviselet leírása) [A gesztei (???) lányok...] [A kolonyi legények..] [Álom, álom, édes álom...] Kolonyi szójáték
47r-47v	A' Magyar Salamon vagyis az Öreg bácsinak József bacsikának bacsí arany könyvecskéje, mellyben Élet-bölcsészeti , és közmondásos példás Vezér-elveinek rendezet sommája foglaltatik
48r-48v	Énekek a' zöldben Vadászok Éneke.
48v-49r	Igen rendes de régi Énekecske Cupidóval való versenkedés
49v	Cupidónak feleleti
50r	Archeologiai 's Mythologiai Kalászatok tárlata Még mindazok kik utánnam jövendnek teljes marokkal böngészhetnek kalászatokat. Ipolyi Emlékül K.Jmk. Magyar Régiségek Naptára 1858 (ceruzával utólag): Nemzeti Történelmi Régészeti Naptár kiadja a' Kisfaludy Társaság 1865-re
50r	Ádám és Éva (Horvát István elméletére utal, miszerint Ádám és Éva magyar pár volt- és magyarul beszélt.)
50v	„Thurócz vármegyének az egész formája...” Agteleki barlang. Almafa-regéje
50v-51r	Árpád halma.
51r	Attila sir halma.
51r-51v	Bagoly.
51v	Báthory kapolnája Borkút regéje Buzogány Csiribiri rossz embere
52r-52v	Család oct 14én 1863. Tekintetes Szerkesztő úr! (Üdvözlő levél a gyűjtés kapcsán)
53r	(Kisfaludy Károly idézet) Nemzeti és Népies Költészetünk Bibliája. [Danolj rózsám a' notában...] [Nyárban esik nyárban..]
53v	[Bereg van Bars vármegyében...]* [*Erdélyi népdalgyűjteményének 1ső köt 67 lap olvasható hasonló népdal az a' Győri kalendariom két borítékján megjelent és én küldém be.] [Meszelik a kemenczét...] [Haja ricza, kukuricza szára...]
54r	„Szép árva leánynak gyöngy a' koszorúja...”
54v	Hojeda! (Zajgó ének) Szöllő kötözés alkalmával nagy hojedazással dalolják. a' hajadon leányok.
55r	Nemzeti öröklyék Tárháza. Vörösmarty, Zrínyi, Kölcsey, Virág, Kisfaludyak, Szemere + régi jelszók
55v	Egypár Időt öltő versek, és tréfák (csalogatók)

3. sz. függelék

Település: Budapest – **Intézmény:** Országos Széchényi Könyvtár – **Részleg:** OSzK
Kézirattár – **Jelzet:** 2353 Quart. Hung.

**(A leírókartonon szereplő adatok: „Regényészeti kalászatok.”1846. Autogr. 459 f. 220x170 mm.
OSZK 1926–51. Vége hiányzik.) c. kézirat szójegyzéke. (repertórium 8.)**

Ádám és Éva	Ányos Pál	Alvilág
Ádám csutkája	Apácza Szűzek	Alvó Szentek
Adódöntők	Apafy Erdélyi fejdelem	Amazon ruha
Adó- és- Vevő	Apolló	Amuletumok
Adónisz	Apostoliság	Arany gyapjas rend
Adriai tenger	April elseje	Atyai átok
Ahitatoskodó	Aprilis	Augsburgi ütközet
Agteleki barlang	Aprilisi járás	Ásó és kapa
Ajándék	Apród	Asszonyi ármány
Ajándok	Apró szentek	Asszonyok szabadalma
Akademiai jelkép	Aradi Ország Gyűlés	Aranyhalak
Akácza	Aránka György	Arkontologiai egyesület
Akasztófa czimere	Aranyalma	Aurora
Alapkő	Aranybolla	Ábel
Alapszerződés	Aranyisten	Absolom
Album	Arany kereszték	Ahasverus
Áldás	Arany mise	Anathema
Áldomás	Aranyos hétfő	Apollo
Áldor	Arany kert	Apostol
Aldozat	Aranykor	Asmodi
Áldozati kövek	Arany mérték	
Áldozatok	Arany Sarkantyús Vitézek	Baal
Áldozó csésze	Arany szabadság	Baan
Aldomás	Arany szám	Bába
Alföld	Arany ünnep	Bábel tornya
Álgyúkereszték	Aratási áldomás	Bábeli nyelvzavar
Alkotmányos ország	Archaeologiai egylet	Babilon tornya
Állati áldozatok	Archipithetium	Babonáság
Állat rajzi írás	Argyirus Királyfi	Babonás iratok
Allegoria	Ármány (Ahriman)	Babonás kötés
Alleluja	Arnyék óra	Babonás néphit
Almafa	Árpád	Bábsütők
Álom isten	Árpád hatalma	babuk
Álomvezérlő(???)	Arszlán	bagoly
Almus, (Almos), Alomfi	Árva vára	Bajmóczi hársfa
Alomlátás	Astraea	Bajnokok
Álom-magyarázat	Asszonyi állat	Bajusz
Álnévek alatt írtak	Asszonyi keresztnevek	Bajza József
Alpari ajándék	Asszonyok szabadalma	Baka (fika, hajdu, pocsolykerülő)
Alpari táncz	Asztali diszedény	Bakács Kapolna
Alvo arszlan	Asztali énekek	Bakhus
Amazonok	Átkok átka	Bakhus és Venus
Ambró éneke	Atila kardja	Bakonyi kéjtanya
Amen, Amen	Attila zászlója	Balkezesek
Amorkák	Attya Isten	Balszokások
Anagramma	Atya mester	Balvány
András börtje	Augurok	Balvány imádók
Angyalok	Aurora	Balvány képek
Angyal Bandi	Ázsia	Balványok
Angyali üdvözlés	Abba	Balványok eredete
Anna bal	Ábrahám kebele	Banderium
Anna rotunda	Ábrahám magva	Barabas Miklós
Anyajelek	Ágyukereszt	

Baradla
 Baranya
 Barbaria
 Barcsay Ábrahám
 Barany áldozat
 Bárány láb
 Barat garas
 Baráttáncz
 Barátság
 Barkói bor
 Bátor Opus
 Báthory Erszébet
 Báthory. Kinizsy
 Báthory kapolnája
 Bazilika
 Beczkói bor
 Beczkó vára
 Béla III.
 Bél Mátyás
 Belzebub
 Benczeiek
 Berek-áldozat
 Bértálás
 BesteKaraffia
 Bethlehem
 Biblia
 Bibliai fordítások
 Bibliai oriások
 Bibliai szakmány
 Bibliai régiségek
 Bicskás
 Bika pénz
 Bikficz úrfi
 Biró választás
 Bodzafa
 Boho dalok
 Bohó misi
 Bolla
 Bolondocz
 Boranya
 Borhordók
 Boristen
 Bornemisza vizivó)
 Borok borai
 Boros dalok
 Bors és Paprika
 Borúra derű
 Bosco
 Bőség szaru
 Bosszulás
 Bosszuálló isten
 Boszorkányok
 Boszorkány szerző
 Boszorkány szemek
 Boszorkányok kutatása
 Botologia
 Botond

Bubus
 Búbajosok
 Búbajos (Vezér) pöre
 Búcsúnapp
 Budai fegyvertár
 Budapesti árvíz
 Buda vára
 Budó
 Büdös-banka, babuka,
 koronás madár
 Bujadög
 Bujatáncz
 Bükfa
 Bunkokratia
 Bűnösök pártfogója
 Burokban született
 Buzogány
 Bárdok
 Bárka
 Bibliai nevek
 Bordalok
 Bors Jankó
 Boszorkány nóta
 Boszorkány per
 Bujdosó Csillag
 Búza koszorú
 Buza kereszt
 Boráldozat

 CMB
 Cholera morbus
 Chinai mumus
 Centralisatio
 Ceres
 Concordia
 Croyok nemzetsége
 Csaba és Aladár
 Csalogató
 Csák Máté
 Csák tornya
 Csardák nevei
 Csáky (László) szalmája
 Császármadár
 Csecsebecse
 Csejthevára
 Csellegő bellegő
 Csepely
 Cserebogár
 Cserfa
 Cserhalom
 Cserhádi magyar
 Cseri barát
 Cseri basa
 Csernák emléke
 Cser nymfák
 Csésze
 Csikó

Csikós hit
 Csillagászi jelek
 Csillag futás
 Csillag keresztes dámak
 Csillag keresztes rend
 Csillagok
 Csillagos Egek
 Csillagzatok
 Csipcsep
 Csiribiri
 Csizvai könyv
 Csoda képek
 Csodák ideje
 Csókadás
 Csokonai Vitéz Mihály
 Csokonay emléke
 Csóktábla
 Csomó kötés
 Csonkatorony
 Csörszárka
 Czecczilia
 Czedulák
 Czedrus
 Czélpont
 Cziczor borsó
 Czifra nyomorúság
 Czifra Laczi
 Czigérek
 Czigéres nevek
 Czigányok
 Czigány menyország
 Czimbalom
 Czimerek
 Czimertudomány
 Czimkorság
 Czimzetek
 Czipellő
 Cziprusfa
 Cziterra
 Czitromfa
 Czoki pohár
 Czók mók
 Czudar
 Csörgő sapka
 Czimbalom
 Csakány
 Csaky szalmája
 Család
 Csillagok
 Csiricsári
 Csurgó

 Dacia
 Dactylologia
 Dahliák
 Dajcsolás
 Dalárda

Dali madár
 Dalművészet papnői
 Dalok
 Dalünnep
 danadanák
 Dandár
 dandarok
 Dárda
 Dárius kincse
 Dávid hárfája
 Darvolya Anna, Sarvári
 boszorkány
 deákos ember
 Deákné vászna
 Debreczeni harang
 Deezs
 Délibáb
 Demokratai szellem
 Demsusi Templom
 Deres
 Dessenffy végrendelete
 Dészedények
 Diadal áldomás
 Diadaliv
 Diana
 Dieta
 Dinomdanom
 Diófa
 Diószegi vásár
 Disznófark
 Dobó és Mecskey
 Dobozy
 Dobozy és neje
 Dögrovás
 Dolmány
 Dombegyház
 Dombok, halmok
 Dömjén oltár
 Domonkos
 Dona (=Duna)
 Doromb
 Dósa pórhada
 Drágffyak
 Drotos tótok
 Dudás
 Dugonics Társasága
 Dúlovagok
 Duthka
 Daliás játékok
 Dalnokok

 Ebadta!
 Ebek nemei
 Eb nevek
 Ebijesztő péntek
 Ebrül ebre, paprul papra
 Ebvásár

égarája
 Ég (eeg) egek
 Égbeli szentségek
 Ég hirnöke
 Égleánya
 Ég utjai
 Égi madarak
 Ég úr
 Égi tünemények
 Egri bor
 Egri hős asszonyok
 Egri név
 Egri ünnepély
 Egyház
 Egyházi rend
 Egy isten
 Egyletek
 Egyiptomi nyelv
 Egyiptomi sötétség
 Egység hitüek
 Éjanya
 Éjjeli szertartások
 Éj leánya
 Ekebontó -Borbálya
 Ekléziát követő
 Ékszer
 Eladó leány
 Eldoradó
 Elegyes hazasságok
 Élet évek
 Életfa
 Élet vagy halál
 Életünket és vérünket
 Eleutheri álmodozásai
 Eljegyzés
 Éljen a barátság
 Előnév
 Elpatkolás
 Elsler Fanny
 Elvesztet paradicsom
 Ember
 Ember nyelv
 Ember vágó
 Emlékeink
 Emlékek hazánkban
 Emlékirat 1790-ből
 Emlék-könyv
 Emlény
 Éneklés
 Enying
 Epiconographia
 Epe mirigy
 Eperjesi mészárlat
 Eperjesi vértörvényszék
 Erdei emberek
 Erdei lányok
 Erdély ország

Erdélyi Ország Gyűlés
 Erdődi remete
 Erdődi zsinat
 Erdő-leányok
 Erkel Ferencz
 Eskü
 Esküllő
 Esküvés
 Esküvési vérontás
 Estveli csillag
 Eszemiszom
 Eszeveszet vármegye
 Észistenítés
 Eszterag
 Eszterházy czimere
 Esztergomi templom
 Esztergom e vagy
 Esztergam e?
 Esztergomvára
 Étek-fogó
 Etele
 Etele halma
 Etelka erdeje
 Etelközi szövetség
 Év
 Éva
 Emlék torony
 Eperjesi muzeum
 Epinicium
 Epiphania
 Erényoltára
 Egyházvéd
 Emberáldozat
 Élőfák

 Factotum
 Fagyöngy
 Faház és szalma gunyhó
 Fák
 Fáklyás estvélyek
 Falusi Nemesek
 Falusi házfödél
 Fancsali feszület
 farkas
 Fáró asztal
 Faraók
 Farsang
 farsanglások
 Fátyol
 Fáy András
 Faludy Ferenc
 Fecske
 fehércseléd
 Fehérgyász
 Fehérlő
 Fehérvári templom
 Fejfa

Fejérhét
 Fejér magyarok
 Fejérpajzs
 Fejérvasárnap
 Fekete ember
 Fekete cukor
 Fekete gyász
 Fekete leves
 Fekete magyarok
 Fekete sereg
 Fekete Vasarnap
 Feleség
 Félhold
 Félistenek
 Felszabadítás
 Fene!
 Fenikszmadár
 Fényképek
 Fénykiláglók
 Festet tojás
 Fiastyúk
 Fiath
 Ficzkó János
 Fiktor (virasztó jeladás)
 Fiskaros
 Fiú-Isten
 Fogadás (vakbuzgó)
 Főispány
 Földanyánk
 Földi istenek
 Földijók
 Földi paradicsom
 Fonta János
 Fontolva haladó
 Forgachok
 Forgó szél
 Forrás kút
 Forrás vizeknéli áldozatok
 Forpontló
 Fösvény
 Fóti dal
 Fő zászlós Urak
 Fraknóvári ereklyék
 Frater
 Frater György
 Fresco képek
 Fricska
 Frigykötés
 Furcsak
 Fügefa
 Függőkertek
 Fürge
 Füred
 Füredy Mihály
 Fürj
 Furullya
 Füstfaragó

Füstpénz
 Füzfa deák
 Füzfa Költőnczők
 Füz tuskó
 Faludy Ferenc
 Ficzkó Poéták
 fehérkő
 Fénszaru
 Fehér holló
 Festetics György
 Gábor (Isten hőse)
 Galambkép
 Galambpósta
 Galanthai cigányok
 Garabonczyás deák
 Gatyá
 Gatyató
 Gazdag
 Gazdasági egyesület
 Gergely doctor napja
 Gergely szakállja
 Gerlicze
 Ghymes vára
 Gira
 Gnomalakok
 Gnomok és Gnomidák
 Gólya madár
 Gönczi hordók
 Gönczöl szekere
 Gorombaság szótára
 Görbe ország
 Görög
 Griffmadár
 Gritti Alajos
 Gulyák (obeliszkek)
 Gulyásdal
 Gulyások
 Gunyorok
 Guta Jakab
 Guzmics Izidor
 Gyalog hintók
 Gyártó innen:
 Gyarmat
 Gyász
 Gyász (temető) fák
 Gyászmagyarkák
 Gyásznapiok
 Gyász színek
 Gyertya szentelő
 Gyertyatartó
 Gyermek dicső
 Gyikleső
 Gyónás
 Gyöngyössi István
 Gyöngyösi privilegium
 György Vitéz

Györi vas kakas
 Gyors kocsi
 Gyufák
 Gyümölcsoltó
 boldogasszony
 Gyűrűk
 Gyűrűs holló
 Gvadányi József
 Gyöngyök
 Gyöngyvirág
 Hába
 habakuk
 Habszűzek
 hadi biró
 Hadisten
 Hadisten kardja
 Hadi (vitéz) dalok
 Hadrászollító (hadi láрма)
 Hajdan és most
 Hajduk (hajtók)
 Hajna
 Hajnal
 Hajnalcsillag
 Hajviselet
 Háladal (hymnus)
 Hála ének
 Halál angyala
 Halál
 Halálmadár
 Halálon tuli állapot
 Halhatatlanság
 Halhatatlanság temploma
 Halom
 Halottas beszéd
 Halotti gyászbeszéd
 Halottak emléknapija
 Halottak estünnepe
 Hallyuk, hallyuk
 Hamupipőke
 Hamvazó szerda
 Hangay (hevenyész) Gr.
 Esterhazy Imre
 Hány hét a Világ?
 Haramiák
 Harangozás
 Harcz és haború
 Hárfa
 Harkály
 Háromfazok
 Három királyok napja
 Harom isten
 Háromság
 Három szám
 Harpyák
 Harpokratesz
 Hársfa

Határjelek
Határkövek
Hatház
Hatalmas kéz
Hatkövi Torvény
Hattyu
Hattyú dal
Hatvan
Hayden József
Haza
Hazaáruló
Hazai dalok
Haza fájás
Hazai írók
Hazard játékok
Haza reményei
Hazasság
Házas tüzes emberek
Ház tűz
Háztűzhely
Hegedűs
Hegedűszó
Hegymester
Hegyorony
Hellenisták
Hep! hep! hep!
Heraldika
Here (Juno)
Herkopater (Herkules)
Herkules jelképe
Herkules csizmája
Herkules oszlopa
Hekules ucse!
Hermina kapolna
Hét
Hétaluvok
Heteven
Hetes szám
Hétmagyarok
Hétköznapiak
Hét ország
Hév vizek
Hyeroglyphék
Hires szépek
Hirlapok 1846
Himfy lánt
Hires szép
Hiszekegy...
Hitnek elei
Hithősök
Hitünk
Hitlenség
Hivságosak
Hó- vagy Hol(d)nap
Hodolás
Hokuspokus
Hold isten asszony

Holdujság imádat
Hold udvara
Holdgulya
Hold képe
Högyke, bögyke
Hókút
Hölgyek emlék irata
Holló
Hollós Mátyás
Holtak feltamádása
Hon
Honi Istenek
Honi Katonáság
Honi Sylfid
Honorator
Honvág
Höököm Jancsi
Hopmester
Horog mivei
Horváth István
Hosanna
Hős
Hős áldomás
Hösnők
Huj huj!
Hordó
Hunyady János
Hunyady László
Hunyady Mátyás
Hús áldozatok
Húshagyó kedd
Huszár
Huszonött
Husvétli ünnepek
Húsvéti bárány
Husveti gyertya
Husveti piros tojás
Hyacint
Hymen
Hymeneos
Hymnographia
Hypapante
Hymnosz
Halgató szent
Halott eltakarítás
Halotti tor
Helikoni ünnepélyek

Jajajaj!
János Nep
János pohara
Janus bifrons
Jászberény
Jázkür
Jászok
Jászság

Jászok és Kunok - szazados
ünnepélye -
Játékok
Játék szokások
Játék szini koszorú
Ibrányi fa
Ibrányi Templom
Idvezlődalok
Idegen istenek
Idézés
Jégtörő Mátyás
Jegenyefa
Időjóslat
Jelek
Jelképek
Jelenkor és Társalkodó -
ikerlap
Jeles hazfiak
Jelmadark
Jelvirágok
Jeremiás siralmi
Jeruzsalem
Jeruzsalmi király
Jezsoviták
Jezus
Igazság kiszolgáltatás
Igézés
Ijesztők
Ima
Ima könyvek czimei
Imapéldák
Imány szoborkák
Innepek
Jobbágy
Jób és Tamás
jogászok
Jóó Ilona
Jónas czethala
Jósfák
Jósbálványok
Jós igék
Jós kövek
Jósló vessző
Jósnök
Jövendőllő madarak
József
József Nádor
Ipar védegylet
Iralmi ünnepélyek
Irány elvek
Irégség
Írói kitüntetés
Isten
Isten átka
Isten baránya
Isten hata mögöt
Isteni kard

Isten Ítélet
 Isten madarai
 Isten nevei
 Istennők
 Isten ostora
 Isten puskája
 Istenszeme
 Isten (úgy) segít(en)
 Isten ujjja
 István király
 Iszakologus
 Italaldozat
 Italivás
 Ítélet
 Jubileum
 Judás
 Juh
 Juhász
 Juniális
 Juratus
 Iván éneke
 Iván tüze
 Ivó (Szent) Szegények
 Ügyvédje
 Ivó áldozatok (aldomások)
 Ivó ház (Népgyűlde)
 Izé
 Izraél népe
 izsák aranyok
 Izmaeliták

Kadár
 Kadár István
 Kakuk
 Kakuk óra
 Káin
 Kalaka
 kalandostársaság
 Kalászat Istenné
 Kalmán király
 kaloda
 Kalvária
 Kalvin vallás
 Kanásztáncz
 Kántor
 Kapás barátok
 Kapisztrán János
 Kaplány
 Kaputlan udvar
 Karaboncz
 Karacsony
 Karácsony éjszaka
 Karácsony estve
 Karacsony György
 Karacsony ünnepek
 Karaffa Antal
 Kard (isteni)

Karok és Rendek
 Karolyi biblia
 Káromkodás
 Karóra hányás
 Káröröm
 Kaszás csillag
 Kávés nenikék
 Katalin
 Katicza ember
 katonaság
 Kedves nevei
 Kegyelet
 Kegy szűzek
 Kékbeli ember
 Kék szín
 Kelet Istene
 Kelet népe
 Kelet néphit
 Kelyhesek
 Kelyhezők
 Kendőző
 Kenyér
 Kenyermező
 Kenyérmezei ütközet
 Képfőlirások
 Képiró
 Képlenségi költészet
 Képalávaló
 Képálvány
 Képlátó
 Képtárak
 Képtalányok
 Képviselő
 Kerechenyi László
 Kerecseny madár
 (Kelecseny)
 Keréktörés
 Kereszt
 Keresztes barátok
 Kereszt járások
 Kereszt járó (hét)
 Keresztjel
 Keresztjelei
 Keresztkút
 Keresztessy Bálint
 Keresztény
 Keresztény naptár
 Keresztutak
 Keresztvitézek
 Keszthelyi Helikon
 Keszthelyi innep
 Kesztyűviselés
 Kevély ember
 Kézjőlás
 Kifakadások
 Kiggyó
 Kikelet

Kinisy Pál
 Kinisy táncza
 Király domb
 Király kut
 Király menyé
 Királyi arany gömb
 Királyi kard
 Királyi pacza
 Királyi fejér keztyük
 Királyi futarak
 Királyosdi
 Király választás
 Kisfaludy Sándor
 Kisfaludy Társaság
 Kis Karacsony
 Kis kard
 Kis Király
 Kis Párizs
 Kis Róma
 Kis Velencze
 Kitionich János
 Kiváltságunk
 Kivilágítások
 Kőbálvány
 Kocsi (szekér)
 Kocsis játékok
 Kocsis világ
 Koczka
 Köemlékek
 Kohány és Bercsényi
 Kohány (ezüst) lemeze
 Köhalom
 Köhegy
 Kőképek
 Kő kolosz
 Koldulo barátok
 Koldus
 Koleda
 Kolompos (fac totum)
 Kortés Vezér
 Költői fák
 Költőink névsora
 költők biographiai
 Költészet
 Komáromi kőszűz
 Komaromi várnagy
 Komaság
 Kompléta
 Kompoldi kisasszony
 Konyha deákság
 Könyves Kálmán
 Konth István
 Konty alá való (étek - ital)
 Kontyos férj
 Kontyos vitézek
 Kőoltár
 Kőoszlop

Koporsó
 Koporsórai borulás
 Kör (Nemzeti)
 Koristen
 Korlátnok
 Korogy Péter
 Koronánk
 Koronázási lakoma
 Körösi Csoma Sándor
 Korsókut
 Kortés
 Korteskedés
 KorteskodásiSzótár
 Körtéfa
 korunk jeszavai
 Kosár kapás
 Kos hava
 Kostyál, Klaszy
 Koszorú
 Kőszüz
 Kőtablák
 Kőtalizmán
 Kötény dalok
 Kőtorony
 Kőtmény
 Kotyogo
 Kövek (emledelmi)
 Kövi áldozatok
 Kövesdi Krisztus
 Követ Tábla
 Közgyónás
 Krimi Tatár
 Kristóf imádsága
 Kristof jelképe
 Krisztus urunk
 Krisztus kép felirások
 Krözus kincse
 Kulacs (csutora)
 Különczök
 Kunhalmok
 Kún László
 Kún László szekere
 Kunoss Endre
 Kupa
 Kupa Somogyi Vajda
 Kurafi
 Kurdok
 Kuriális helységek
 Kurta haj
 Kurucz
 Kuruczdomb
 Kuruczjárás
 Kürt (tábori)
 Kúti áldozat
 Kút szellem
 Kuthy Lajos
 Kutünnep

Kutya
 Kutya fejü tatárok
 Kutya nevek
 Kutyaabör (diploma)
 Kutya. Farkas.
 Kutya hitűség
 Kutya, macska
 Kutya ölés
 Kutya vásár
 Kyrielejson
 Kukuriczás
 Kunsirok

 Láb
 Labancz
 Laczi király
 Laczi konyha
 Láda
 Lakozás
 Lakodalom
 Lakzi
 Láncz táncz
 Lánt
 Lántosok
 lapides
 László király
 László kutja
 Lát lelet
 Látnok
 Lató hegy
 Lázár szegényei
 Leányvásár
 Léghajózás
 Lehel kürtje
 Lehel sirtornya
 Lehet, nemlehet
 Lélek szabasága
 Lelenczházak
 Lelki nénikék
 Lények
 Leokadia
 Lépké
 Lenge ember
 Lenge leány
 Leveles szín
 Leventás
 Levente
 Leventás játék
 Lévai fejkötő
 Lévai Kemencze
 Léváruli közmondások
 Liba (falusi)
 Liberalis
 Lédeczi mesék
 Lidércz
 Liliomvirág
 Lidia

Liliom kép, és tulipán
 Liptói nevezetességek
 Lirumlárum
 Liszt Ferenc
 Lisztlopó
 Litania
 Litteratorok
 Litterati regisegek
 gyűjteménye
 Littyлоты
 Lóáldozat
 Lobogó
 Lóczi Jancsi
 Lófejek
 Lófő
 Lófűember
 Lófuttatás
 Lóggós
 Lógyilkos
 Lopitrapiterggyi
 Lórantffy Susanna
 Lovag
 Lovak nevei
 Lovász mester
 Lóverseny
 Lucza naptár
 Luczaszék
 Lucza ostor és Lucza szék
 Ludas
 Ludasdi
 Ludasjáték
 Ludas kása
 Ludas asszony
 Lukács, és Marok
 Lukács üdvíró
 Luther Márton
 Lakozás

 Maccaroni versek
 Macska
 Macrobiotica
 Madarak jelképei
 madár jóslók (augurok)
 Madar király
 Mádi bor
 Madarpajzs jelvények
 Madarak pajzsczimerjegyei
 Mádi hársfa
 Magia
 Magusok vallása
 Magyar adta
 Magyarán
 Magyar Balázs
 Magyar betük
 Magyar bor
 Magyar dalnokok
 Magyarebéd

Magyar ember
 Magyar ezredek
 Magyar Helikon
 Magyar hit
 Magyar jellemények
 Magyar irlmi bajnokok
 Magyar iratok
 Magyararkák
 Magyararkák (gunyirat)
 Magyarizmusok
 Magyar Katonaság
 Magyar Király
 Magyar Kutya
 Magyar miskás
 Magyar nadrág
 Magyar Nemes
 Magyar Nemzetségek
 Magyar Levelezés
 Magyar lovasság
 Magyar Luther
 Magyar nyaválák
 Magyar nyelv
 Magyar nyelv sajatsagai
 Magyarok Istene
 Magyarok Nagy Asszonya
 Magyarok Temploma
 Magyarország
 Magyarország Albája
 Magyarország ékei
 Magyarország
 nevezetességei.
 (Kérdésekben)
 Magyarország ritkasagai
 Magyar ország uralmai
 Magyar rokonság
 Magyar Samson
 Magyar szentek
 Magyar Szion
 Magyar szörny
 Magyar Szűzkép
 Magyar Tempe ???
 Magyar Természet
 Magyar vallás
 Magyar Himenes
 Majer István
 Majus elseje
 Majusfa
 Majalisok
 Malaczka
 Máltai Vitézek
 Mandolafa
 Mandula és Kupcsek
 Manekem, holnap neked
 Manna
 Manó
 Maramaros
 Maradi

Marczibányi jutalom
 Mária
 Mária innepei
 Mária tisztelő képei
 Mária tisztelete
 Mária tisztulása
 Mária Szüzek szüze
 Markalf
 Mark és Lukács
 Markó Károly
 Markotai Ördögök
 Markotányosné
 Markus bácsi
 Mars isten
 Mars kardja
 Martinalia
 Marton adója
 Márton lova
 Márton madara
 Márton lúdja
 Marton nyavalyája
 Márton püspök
 Marulla
 Maskara
 Második József
 Matka legény
 Mátkatál
 Mátray Gábor
 Mátyás Király
 Mátyás - asztala
 Mátyás dalnokai
 Mátyás függő kerte
 Mátyás könyvtára
 Mátyás levele
 Mátyás pajzsa
 Mátyás példabeszédei
 Mátyás ugrása
 Mátyás uralmai
 Mátyás sirverse
 Matyus földje
 Mednyánszky Alajos
 Meghajnalozni
 Megvenni feleségét
 Megyer
 Méh
 Mennyasszonytáncz
 Menyecske
 Mennyég
 Mennyegző
 Mennyei Aba
 Mennyei bor
 Mennykövek
 Mennyország
 Menték
 Mentő
 Merkur
 Mese mese mi ez?

Mesés Kérdések
 Messziás
 Mestergerenda
 Mezei áldozatok
 Mezei püspökök
 Mezzofanti bibornok
 Mi atyánk Isten
 Miczbán Simon
 Mindazon által
 Mi hir Budán?
 Mi köll a' Magyarnak?
 Minerva madara
 Mise áldozatok
 Mistikuserő
 Mysteriom
 Mivelt nyelv
 Módi
 Mohács
 Mohácsi csatavész
 Molnarbiró
 Molnár.Faludy. Szabó.
 Mondolat
 Morfeus
 Morgós szaju
 Morgyias
 Mostoha
 Mozlem magyarok
 Mozogány
 Moyzes
 Mózes és proféták
 Muharvető
 Mühbachi hon Gyülés
 Mult-kor
 Mumu-mus
 Murányi Venus
 Muzoeum
 Muzsika
 Muzsák Szent helye
 Myrtusz
 Mythologiai Szent fák
 Mysterium
 Mars (had) isten
 Mars madara
 Mars pajzsa
 Martinovics Ignác
 Márton oltárképei
 MÁRIA
 Mennyasszony táncz
 Medve táncz
 Mire jutánk
 Móri (zsidó) bótja
 Muczák lova
 Mufti Kokondi
 Mars Isten és Herkó-pater

 Nádasdy Ferencz gr.
 Nádi veréb

Nádor
 Nádor-Családok
 Nádori félszázados ünnepély
 Nádor József
 Nadrágok
 Nagy Csötörtök
 Nagyharang
 Nagyhét
 Nagy-Idai Czigányok
 Nagy Lány
 Nagy leány testamentoma
 Nagy-Péntek
 Nagyszombat
 Nagyszombati tisztesség
 Nagyfalu
 Napa
 Napderű
 Napgulyák
 Nap és hold
 Nap 's hold fogytokozsá
 Napima
 Napimádok
 Napisten
 Napiste templomai
 Napképe
 Napkövek
 Napló
 Naplovak
 Naplovak nevei
 Napkeleti vallás alapja
 Napkirály
 Nap madarak
 Nap napja
 Napok
 Napok nevei
 Napoleon
 Naponsült málé
 Napóra
 Napördögök
 Naposzló
 Napszellem
 Napszüzek
 Naptárak
 Naptemplom
 Nászhirek
 Nazareták
 Nefelejcs jelképe
 Néha és most
 Nektar
 Néma barátok
 Néma beszéd
 Néma-nóta
 Nembánom! Huzdra!
 Nembánom!
 Nem arra Buda!
 Nem oda Buda!
 Nemes ember

Nemes hajdúk
 Nemes nemzetségek
 Nemezis
 Nemtők
 Nemzeti Almanach
 Nemzeti betegségek
 Nemzeti dalaink
 Nemzeti ételek
 Nemzeti játékok
 Nemzeti jellemek
 Nemzeti istenség
 Nemzeti Költők
 Nemzeti Múzeum
 Nemzeti öltözetek
 Nemzeti sajátságok
 Nemzeti szakacskodás
 Nemzeti színek
 Nemzetiség
 Nemzeti táplálékok
 Nemzeti ünnepek
 Nemzeti zenészet
 Nemzetségi jellemzések
 Nemzetségi ősnépek
 Nemzeti védpajzs
 Nemzeti vértanú
 Népbalványok
 Népdal költészek
 Népdalok és Mondák
 Népdaltársaság
 Népfajta
 Néphumor
 Népgyűlés
 Néphit
 Népima
 Népisten
 Népinnepek
 Népköltők
 Népnévelés
 Népnévelő
 Népproféták
 Népszokások
 Nép szószövegek
 Néptanítók
 Népi ünnepek
 Nevető jellemek
 Nevezetességek
 Népi ünnepi tisztelgés
 Nincs többé!
 Nosza rajta.
 Női ördögök
 Nőnevelés (nőtanítás)
 Nőtlenység
 Nyár
 Nyebojsza
 Nyelvkinccseink
 Nyenyere

Nyers tökök
 Nyilak
 Nyiljósolat
 Nyiljósolat
 Nyilazók
 Nymfák
 Nyitra
 Nyitramegye
 Nyitrai tisztépítés
 Nyitrai várak
 Nyoszó-asszony
 Nyoszó leány
 Nyulfark
 Nyustos süveg
 Nyuzó Bál
 Nádi veréb
 Nemzetségi jellemzések
 Nyelvművek
 Obsitos
 Ó Buda
 Ó 's új hit
 Ó 's új testamentum
 Ocsmán
 Óhitűek
 Oklevelek
 Ököráldozatok
 Ökörszem
 Ökörök nevei
 Okszer
 oktondi
 Olah Táták
 Olajfa-ág
 Oldalborda
 Olmosbotok
 Olvasó-koszorú
 Olvasó-egyletek
 Oltár-kő
 oltári képek
 Oltári szentség
 Öltözetek
 Omnibus
 Onodiczigány gyűlés
 Onody János
 Operenciás tenger
 Optimista
 Ör (kör)
 Órangyal
 Órangyalok
 Orák (Horák)
 Orbán lelke
 Orbán süvege
 Orbosszantó
 Ördög (Ürdög)
 Ördög ebéd
 ördög edénye
 Ördögi ártalom

Ördög Kapitánya
Ördög Kápolnája
Ördög láncz
Ördög motolázás
Ördög sogora
Ördög szekér
Ördög (unta) borda
Ördög üző Fábián
Ördög (Urdung)
Ördögös mesterek
Ördögösök
Ördögök ünnepe
Öreg betük
Öregicze
Öreg Isten
Örgazda
Orgiák
Orgona
Oriások
Oriás hordók
Ormosd (ormuzd)
Ormos koporsók
Örök-élet
Örök kenyér
Örökös úr
Örökös tűz
Örök tűz
Örömjelentőszók
Öröm ujjogatások
Örömtor
Oroszok
Oroszlán
Örömléány nevei
Országdolga
Országos ünnepek
Országúttya
Őr-szellemek
Orvos
Orvos füvek
Ős anyánk
Ős atyáink
Őseink
Ősi átkok
Ősi ház
Ősi hitünk
ősi jogaink
Ősi képek
Ősnevek
Ősök sora
Ősszabadság
Ősi szokások
Ős vezérek
Ősz bajusz
Ősz haj
Osztály
Otalomkő
Ötön vevő

Öv
Özvegy asszony
Özvegyek paradicsoma
Orastes és Piladesz

Pacsirta
pajzsok
Pál apostal
Palladium
Pálffy János
Palinka
Palkó feje
Pálmaág
Palócz-szóejtés
Palotástáncz
Pályamunkák
Pan
Pandur
pannonhalom
Panorama sátor
Pantheon
Pantheismus
Pap
Pápa
Pápai biró
Pápa koronája
Pápa szem
Papbácsi
Papi bajusz
Papi dézsma
Papiros pénz
Paplagzi
Papista kutya
Papista varju
Papolás
Papoló
Papra morgó
paprikás Jancsi
Paprikás versek
Pap szolgál
Paradicsom
Páriz Papai Ferencz
Parkány szoknya
Parsismus
Pártaviseles
Parula
Parviadal
Pastétom
Pásztori dalok
Pásztori költemények
Pásztori síp, vagy urullya
Pataiakruli közmondások
Patak (Sáros)
Patkos bal
Patkos csizmák
Patvar
Patvarista

Páva madár
Pázmány Péter
Pazmány Péter képe
Pécs városa
Pecsenye forgató
Pecsét ostya
Példabeszédek
Példazatok
Pelikán
Pendely
Pensa
Péntek
Péntek, Szombat
Pénzek
Pénz nemek
Pénztári irodalom
Pénzverő jegyek
Perföldi
Pergamen készítés
pernahajder
Píró és Törő mozgalmak
Pesth város
Péter és Pal
Péterbátya
Péter kés
Péter remete
Péter szakála
Petői Sándor
Petőfi költészete
Petőfi muzsája
Petőfi védő Társulat
Pilatus konyhája
Pilatus kergetés
Pilatus verés
Pillangó
Pinczetok
Pipas nemesember
Pipes bubos
Pipiske
Pipismadár
Pipogya úr
Piramisok
Piros csizma
Piros zászló
Pivoda regementye

Pogány
Pogánybor
Pogány ember
Pogány énekek
Pogány félhold
Pogányhit
Pogány hitvallás
Pogány hitregék
Pogány jelek
Pogány szertartások
Pogányok

Pogány magyarok	Regély	Ruhaviseletek
Pohanka	Regélő	Ruházatok fényüzése
Poharazás	Regélyészet	Rumy Károly
Poharazó dalok	Regényészetek	Runák
Pohár elköszöntők	Regetantár	Runographiai jegyek
Poëzis	Reggeli	Ruházatokhoz
Pokol	Régi Magyar nemzetségek	Runamok
Polgári érdempénz	Régi felkelés	
Polkatáncz	Régiségek	Sajatsagos nevek
Pondró	Régiségek lajstroma	Sajó és Mohács
Pontius Pilatus	Reguli Antal	Sakjátszógép
Ponyva had	Rekruta	Salaguarda (Salvanguardia)
Porkoláb	Rémek	Salamon temploma
Pörök hazája	Rémistenek	Samson
Pörvesztő	Rém mesék	Sana kiraly
Pozsonyi várak	Rém szellemek	Santa ördög
Porkolab	Remeték	Sárga csikó
Pórujárás	Remete barlangok	Sarga csizma
Préda	Remete Jancsi	Sárga rigó
Prédikátor	Réz prokatorok	Sárvári labancz
Prokator	Ridegek	Sarkány lovagrend
Prüsszentés	Rigmusok	Sarkány nyelv
Pünkösdi ajándékok	Rigó madár	Sarkantu viselés
Pünkösdi király	Rigó mezeje	Sarló, kasza
Pünkösdi királynéság	Rigómezei csata	Sáros Patak
Pünkösdi rózsa	Rima	Sátorosság
Puskaapor	Rima Szombat	Sátoross ünnepek
Püspökpalcza	Ringyó	Sas madár
Puszták	Ripsz rapsz	Sashegy
Putri	Ritkaságok Tárháza	Saskák
Pyrker képtára	Rodosto	Sebők Deák
Palócz-nemzet	Róka	Sehonnai
	Róka mál	Selleg
Rab	Rókus kobakja	Sergeknek ura
Rabdal	Római zarándokok	Seregély
Rabház	Romancza	Simon biró
Rabonban	Romantikus költészet	Simon Judás
Rabszolga	Romisten	Simon Tornya
Ráczok czárja	Rontás	Sió (tündér)
Rajta magyar! rajta!	Rontó Pál	Sinkó
Rajzalbum	Röstnök	Siralomház
Rákhaladás	Rospont	Siralom napjai
Rákoczy Ferencz II	Rostanyilazás	Siralom völgye
Rakóczy domb	Rosz első	Siralom zászló
Rakóczy Szerződés	Rosz szomszéd	Sirató
Rakóczy időtöltése	Rosz világ	Sirboltok feldulása
Rakóczy induló	Rothschild	Sirfák
Rakóczy lakodalom	Rovások	Sirhalmok
Rakóczy notája	Rövid út	Sirkápolnák
Rákos	Rózsa jelképe	Sirtornyok
Rakosi kőoltár	RózsaKoszorú	Sirversek
Rakos mező	Rózsa leányok	Sirzászlók
Rasás szoknya	Rózsa ünnep	Spiritus
Rátóti ember	Rózsavölgyi Márk	Sphinx
Raváta	Rozmarin	Sybillák
Ravasz ember	Rudnói pap	Sybilla könyvek
Regék	Ruhazat	Skarlát

Smaragdkő
Sodronybabuk
Sohanapján
Sokadalom
Sorsvető könyv
Sors (vegzelem)
Sorintéző csillag
Sóstoi visszhang
Strazsahalmok
Subrosa
Sujtásos barátok
Sujtásos Nemzet
Sültökör
Sültparaszt
Sunda
Sundabunda
Sundaember
Superlátos ágy
Sűrű gazda
Suskás
Susogó
Süvegek
Süveges táncz
Szabadosok
Szabadság
Szabadság fája
Szabó Dávid (Barothi)
Szádokfa
Szájtató
Szakács
Szakály
Szakállyeresztés
Szakáll-világ
Szakállas farkas
Szalma-Törökök
Szalmatüz
Szamár
Szamárkivánságok
Szamárpontos
Számkivetés
Szánom bánom
Szapolyay János
Szapolyay nyakláncza
Szapolyay Zsigmond
Szappanyozás
Szárazon mosdás
Száraz tenger
Száraz voksolások
Szarka
Szaroda
Szar(turó) bogár
Szarvak
Szarvas hold
Szarvas vétkek
Szászok
Szatyor
Satyrosok

Szatmári XII pont
Százló
Századunk
Századunk jelszavai
Széchenyi Istvan
Széchenyi- (liget) sétánya
Szegedi országgyűlés
Szeged vára
Szegény legény
Szegény legények társulata
Szegény ördög
Szégyenkő
Szegzug
Székely áldozat
Székely áldozó pohár
Székely betűk
Székely György
Székes Fehérvár
Szeléd muzsák
Szellemek (Lelkek)
Szellemesdi
Szeleverdi
Szem (jelképe)
Szembekötösdí
Szemfényvesztés
Szemfüles
Szemverés
Szénajárás
Széna szalma
Szenczi galambok
Szentberkek
Szentállatok
Szentbetűk
Szentdal
Szent Dávid
Szent Egek
Szentegy ház
Szentállatok
Szentéj
Szentfák
Szentek
Szentek egysége
Szentek hívása
Szentek naptára
Szentesi mester
Szent eszköz
Szent fák
Szent Gellért
Szent Gellér hegy
Szent György vitézei
Szent György éje
Szent György napja
Szent kövek
Szent hegedű
Szent hely
Szent föld
Szent János aldása

Szent János tüze
Szentjelek
Szent jog
Szentírás
Szentirati szótár
Szent István kardja
Szent István rende
Szent Iványi Ének
Szent kereszt jele
Szent korona
Szent kövek
Szent kutak
Szent lakozás
Szent László
Szent László kutja
Szent László nemessei
Szent Lázár szegényei
Szent - lélek (Úr Isten)
Szent madarak
Szent Márton
Szent Mihály lova
Szent Mihály napja
Szent Miklós pénzé
Szent Mise áldozat
Szent nyelv (Mózes nyelve)
Szent pacientia
Szent Sebestyén
Szent Serleg
Szentség
Szent Szám
Szent titkok
Szent tűz
Szent Vendégség
Szent Zászlók
Széphalom
Szép Juhászné
Szerelem
Szépek könyve
Szépmű egylet
Szepes
Szepes Szombatbani
falfelírás
Szép Rut
Szépség
Szépséges-szép nem
Szép sípszó
Szerelem istenek
Szerelem düh
Szerencs-istennője (Dea
Fortuna)
Szerelem féltés
Szerencse fű
Szerencs kerék
Szerencse Velencze
Szeretőjelnevek
Szeretőjelvirágok
Szerzetes rendek

Siculicidium
Szilvás kert
Színai hegy
Szinek nyelve
Szirmay végrendelete
Szitokszorás
Szittyaaajándékok
Szittyabetük
Szittyai barátok
Szittyai magyar hitvallás
Szittyai magyarok
Szittyai mennykő
Szittyai szertartások
Szittyaszűz
Szittyavallás
Szittyavilág
Szityifityi úr
Szivarok nevei
Szivarvány
Szivarvány színei
Szivszójátékok
Szliácsi emlék
Szóbetűzés
Szolgafa
Szolgaság
Szoborképek
Szójátékok
Szökőkút
Szökevény
Szöllő-hegy
Szombatosok
Szomorfák
Szónokok
Szonyilazás
Szórágó
Szószaporító
Szovirágok
Szörnyetegek
Szótárírók
Szükség kutja
Szükség lada
Született katona
Szülőföld
Szünnap
Szüret
Szüret istene
Szüreti ünnepélyek
Szurdoki remete
Szürke barátok
Szűts czimer
Szűz Anya
Szűzbor
Szűzdaru
Szűzkorona
SzűziMária
Szűz nyelv
Szűzvállak

Szűzvár
Szvatoplug
Szűz leány
Szüzesség
Szvatoplug

Táblabíró
Tábori dalok
Tábori jel
Tábor-szem
Tábori erszók
Tállyaibor
Takarék penztárak
Talmudistak

4. sz. melléklet

Település: Budapest – **Intézmény:** Országos Széchényi Könyvtár – **Részleg:** OSzK Kézirattár – **Jelzet:** 2354 Quart. Hung. – **(A leírókartonon szereplő adatok: Közhasználatu Magyar Nemzeti Regetárház, vagyis Költői Történeti Régiségi búvárlatok Tantára...) (1846-1848.) Autogr. 315 f. 220x170 mm. Czövek Lajos, OSZK 1926–51. Vége hiányzik) c. kézirat szójegyzéke. (repertórium 9.)**

A	Anarchia	Augiás óla
Ah és oh!	Aristocratia	Aula
Ábel sirja	Athleták	Ávult ünnepek
Ábrányi Emil	Avarok	Átváltozás
Ábrázolt folyóirat	Abracadabra	Aula
Ádám forrása	Ákombakom	Aulich Lajos
Áldomás ital	Amuletumok	
Áldozó kehely	Acsady Sándor	Bakhus isten
Állathangok	Aglája	Balázs napja
Állat kinzás elleni egyesület	Apafi	Báthory József
Almanach	Antal Mihály	Bajusz és szakály
Apollo réz szobra	Áldomás	Bajza József
Arany János	Alsó-Petényi emlék	Balázs kántor
Arany sarkantyus vitéz	(Nógrádban)	Balázsok
Ármány (ördögök feje)	Áldozó helyek	Balaton
Alá szolgálja	Áldozó edények	Balint nadragja
Aluszekonyak	Áldozásoknál zeneeszközök	Balassa Bálint
Am rád!	Áldozásoknál tánczok	Bangó Péter
Anyátfogni	Áldozati kürtök	Béna, sánta, csonka, csuta
Apja fia	Ámbra-golyócskák	Berényi Török
Arany gyűrű	Álomjóslatok	Bernáth Gazspár
Arany szavak	Ábrázolt folyóirat	Berta kutyái
Árpád' áldomása	Angyalffy Mátyás	Berzsenyi Dániel
Aba a' Király	Alföldi hirlap	Benebarlang
Abba atyánk	Antiquariusi muzeum	Böjtölés eredete
Adonai	Archaeologiai muzeum	Borkút
Albanusok	Angyal vára	Babonás kötés
Apácza fátyol	Atyai hatalom	Berkék (bárkavesszők)
Arany kert	Átok fogalmak	Bikapénz
Arany marha	Árva csalány	Billikom
Aranyos bástyá	Árva lány haj	Bohó (bahó)
Aranyos - Maroth	Apró szentek	Böjti boszorkány [= borzas hajú böjti boszorkány]
Arany rózsá	Árpád sirhalma	Bölcsek ünnepe
Árnyék óra	Attila hunvezér	Bolond Istók
Áron	Attila sirhalma	Borjú táncz
Arkangyal	Aranytábla	Borostyán
Asmodi	Ármány műhelye	Bosznyak táncza
Asper	Árvay Gergely	Bosszúság
Asztali énekek	Attila koporsója	Brassay Sámuel
Anonymus	Árulok	Bűbajos mesterség
Árpád halma	Arad (ó 's új) várai	Buday Ezsaiás
Athene	Arany szabadság	Bugát Pál
Attila sirhalma	Arczképek	Büntetések
Attila koporsója	Árpád vára	Buzogány
Átkoló eskü	Áldomás	Bua, Bukna
Átok szóvillamai	Áldozó pohár	Bűversek
Amade (Várkonyi 's	Atya mester	Bálvány képimádók
Marczaltói báró) Laszló	Ávár vár	Baranyi ember
Antal Mihály	Árpádtülke	Barátúrás
Apponyi Antal	Árvizi hajos	Bártfa
Abrahám fiai	Asszonyember	Basta György
Absolutismus	Asszony vásár	

Bacsányi János
 Balla Károly
 Bartos János
 Beniczky Péter
 Beöthy Zsigmond
 Bolla Márton
 Buczy Emil
 Burján Imre
 Burián István
 Bureaucratia
 Babarczy Imre
 Balaton Füred
 Balaton tava
 Bán - banság
 Báni Tábla
 Basthy (Ó és egyházas)
 József
 Barricados kor
 Bartay Endre
 Belügyminiszter
 Benkő József
 Beregszász
 Bessenyők
 Bestekarafia
 Besze János
 Bezerédy Amália
 Bibliai Tarsaságok
 Birányi Ákos
 Birányi István
 Bocskai csapat
 Bonfinio Antal
 Bórharang
 Brodarics István
 Budapesti divatlap
 Buday Ferencz
 Buger
 Budai Ézsaiás
 Budapesti divatlap és
 Nemzetőr
 Borcsiczky István
 Borsodi imádság
 Barsi József
 Batthányi Lajos gr.
 Bem József
 Balásházy János
 Baloghok családja
 Balogh János
 Balogh Lőrincz
 Balogh Pál
 Banáti Katalin
 Barándy János
 Bárány Ágoston
 Bártfay László
 Barkoczy Ferenc
 Barkóczy László
 Báthy Károly
 Báty György

Beimel József
 Beszédes József
 Benczur János
 Bitnicz Lajos
 Bloch Móricz
 Bocsor István
 Bolyai Farkas
 Bresztyenszky Béla
 Briedl Fidel
 Bód Péter
 Berecz Károly
 Barthos János
 Böszörményi Pál
 Bujanovics Eduard
 Bulyóvszky Gyula
 Branyiszkoí győzelem
 Boros Mihály
 Bodor Péter
 Bodor kutya
 Bocskai huszárok
 Borszentelés
 Bunkó Antal
 Bihari János
 Beöthy Ödön
 Bártha János
 Biczó kardja
 Bajai emlék
 Batubál
 Báthory István emlékköve
 Bathory István
 Brunswick József
 Boros János
 Benkerz? Mária Imre
 Bajmóczi Őshársfának
 dicsérete
 Bajmóczi Vár és hársfája
 Búcsú
 Birvezky Károly
 Bódogh Lajos
 Brodszky Sandor
 Báska és Mojtek
 Berzsényi (Székesi) Miklós
 gróf
 China
 Csakós süvegek
 Csaky szalmája
 Csak-Tornya
 Csaphazi cigigér
 Csató Pal
 Császár Ferencz
 Csengery Antal
 Csepel
 Csillag
 Cserei Berei Farkas András
 Cserkész
 Csiribiri

Csizsmák
 Csókok
 Csonka csuta
 Csontpénz
 Czakó Zsigmond
 Czigány bandák
 Czigány csont
 Czigány verés
 Czigér
 Czuczor Gergely
 Csizmadia czimer
 Csizmazia Károly
 Czéch János
 Czetter Samu
 Csatáry Ottó
 Csanády Ferencz
 Czuczor jellemzése
 Chyky Sándor
 Csajaghy Károly/Sándor
 Csalány István
 Csaplovics János
 Csapó Daniel
 Csacskó Imre
 Communismus
 Csonkatorony
 Czimerképek
 Csernaton Lajos
 Cserniczky József
 Csizmaziai Sándor
 Csontos István
 Csorba Endre
 Czéh Sándor
 Cziffray István
 Czilchert Róbert
 Czúcz István
 Czövek István
 Cornides Dániel
 Csányi László
 Csütörtök
 Daciai rebus
 Daru madár
 Degré Alajos
 Dessewffy Aurél
 Dessewffy Emil
 Desericzky (József) Incze
 Disznófő
 Disznó-medve
 Disznótor
 Dézsma adás
 Dobó István
 Dobverés
 Döme Károly
 Dósa hada
 Dorottya kinjai
 Dugonics András
 Dugonics Társaság

Dugovich Titus
 Dúzsasztalok
 Dallosi hivatal
 Decsy Samuel
 Döbrentey Gábor
 Domika
 Dobronyi vár
 Dongó
 Dobsa Lajos
 Dózsa György
 Dankovszky Gergely
 Dáridó
 Dercsényi Pál
 Dessenffy József
 Debreczeni vásár
 Deák konyha
 Demokratia
 Despotia
 Deák Ferencz
 Damjanics János
 Deák Zsigmond
 Dobozy Károly
 Dósa Daniel
 Dobsa Lajos
 Dézsi-oszlopok
 Debreczen
 Dembinszky Henrik
 Danielik János
 Damjanich János
 Deák Fülöp Sámuel
 Dombok és sírhalmok
 hazánkban
 Desericzky Incze

 Édenkert
 Édes Gergely
 Égi jövendölés
 Égi kos
 Égi tűz
 ÉgUr
 Egressy Beni
 Egyed Antal
 Eggyesületek
 Egyesülés
 Ekbatana
 Első szülött
 Elvesztet paradicsom
 Elvek
 Emlék halom
 Eötvös József
 Érdi 's Báthi sírhalmok
 Erdélyi János
 Esküllő
 Etehala dala [Ete háladala]
 Etele koporsója
 Eteköz
 Etele tora

Etele kardja
 Érdi János
 Ecsedy Károly
 Emesa álma
 Ellenzéki kör
 Egyedhitűek
 Excommunicatio
 Életképek
 Esterházy család
 Esterházy Pál
 Esterházy Mihály
 Esquire Guyon Richard
 Elenyák György
 Eördegh István
 Esti lapok
 Etédi Gedő János
 Erkel Ferencz
 Ecsedi vár czimirata
 Elem imádás
 Egyházi tűzszentelés
 Edvi Illés Pál

 Faba Simon
 Fabian
 Fabian Gábor
 Faber Antal
 Fagylaldák
 Falusi tanító
 Faló
 Fa pénz
 Farkas Sándor
 Farkas Siveg
 Fásé
 Fátyol
 Fáy András
 Fehérrózsa
 Fehér szín
 Fejér György
 Fekete föld
 Fekete Zsuzsanna
 Fele magyar - fele tót
 Fél magyar
 Fellegi dárda
 Felkelő nemes sereg emlékei
 Fényes Elek
 Ferenczy István
 Fiatal oriások
 Fidiánis János
 Fogarassy János
 Folyóiratok címei
 Földvár
 Földy János
 Földy emlékünnepe
 Fóris
 Frankenburg Adolf
 Frigykötés
 Fülml

Füredi Lapok
 Fűzfásip
 Fáy Béla
 Fáy Gusztáv
 Fekete sereg
 Felmagasztalás
 Folyóiratok címei
 Fűvek nevei -mellyek
 részint ételbe, részint pedig
 gyógy fűvekül orvosságul
 használtatnak...
 Fűveszeti könyvek
 Fűszertűz
 Földmívelés, ipar és
 kereskedés ügyi miniszter
 Forintos
 Forradalmi csárnok
 Frangepán csapat
 Frank Ignác
 Fabriczy Samuel
 Falubikája
 Farkas...
 Farizeus
 Fehérvári régiségek
 Fekete Soma
 Férfi nevek
 Figyelmező
 Fleischer Jakab
 Forradalom
 Fábíán Juliánna
 Futár
 Forradalom legújabb
 története 1848 és 49.
 Fitos Sándor
 Ferjencsik Samuel
 Fáy (faji gr.) István

 Gaal József
 Gabna mérők nevei
 Galgóczi emlék
 Garay-János
 Garay jellemzése
 Gegő Elek Nicefor
 Gellérthegy
 Gerlicze
 Góly madár
 Görög nyelv
 Gorove László
 Gyarmathy János
 Gyászidő
 Gyászolás
 Gyász Tor
 Gyertyatáncz
 Gyógytári felirások
 Gyöngy
 Györi ütközet
 Győzelem szobra

Győzelmi kapu
 Gyűlde
 Gyurikovics György
 Gyurmán Adolf
 Gránátalma
 Görgey Arthur
 Gellért, a szent
 Gáborfa
 Galeoti Martius
 Gasperkó
 Georgiconi Kert
 Gorove László
 Gasparich Kilir
 Georch Illés
 Gévay Antal
 Gondol Dániel
 Görög Dömötör
 Gorove István
 Gozony György
 Gozdu Emanuel
 Gurgulázás, Csürközés,
 Kertbeli fagolyóvali
 kúpjáték
 Gusztinyi János
 Galgóczy Károly
 Galgóczi kőszobor
 Győri Sándor
 Gyöngyössi János
 Gyászolás
 Gyógyvizek
 Gyorsírok és irászat
 Gömöri Frigyes

 Hadi jelek
 Hadi hangszereink
 Hadi tudományi műszótár
 Haladal Hadurhoz
 Hamu hintés
 Hamvak napjai
 Hangya és méh
 Hangverseny
 Harangozás eredete
 Hármass ünnepe
 Házi szalonkák
 Házi veréb
 Hegykék
 Henszlman Imre
 Here
 Hetes esszé
 Hetumoger. A hét magyarok
 névsora
 Helmeczi Mihály
 Hiador (Jámbor Pál)
 Hirnök (herold)
 Hirnöki vérkard
 Hoc est Ursum
 Holdtestvére

Honti emlék
 Hollos arany
 Holló madár
 Holocaustum
 Hora (és Kloszka) világ
 Horog kézműszetei
 Horváth Ádám (Palóczy)
 Horvát Endre (Pázmándi)
 Horvat István
 Horváth Lázár
 Horváth Mihály
 Horváth Zsigmond
 Hrabovszky David
 Hunyady János halála
 Hegedűs Samuel
 Hetényi János
 Hoblik Márton
 Hurban József
 Haliczky András
 Haliczka Antal
 Haraszthy
 Herczegh Viktor
 Heraldika
 Honvéd
 Hovarik János
 Horváth János
 Hubay (Hubói) Miklós
 Hunfalvi Pál
 Hunáldozatok
 Húsvéti barány
 Huszár Károly
 Huszárok
 Hunor és Magor
 Horkáti - hivatal
 Horka
 Halomdomb
 Hal jelképe
 Honvédelmi bizotmány
 Hit, remény, szeretet
 Hollosy Kornelia
 Hazassági szertartások
 Haza földje
 Hám János
 Hajnik Károly
 Hanák János
 Hartvik de Ortenburg
 Hadi főtanoda
 Hadügyminiszter
 Haas Mihály
 Hazi Istenek
 Hunyady lovagok
 Hydra

 Jacint
 Janus Pannonius
 Jártas költés
 Jászay Pál

Ibrik
 Jégesső
 Jerney János
 Jakab István
 Igézés
 Illucz Olah János
 Imre János
 Intézetek
 Jodok
 Jókay Mór
 Jósika Miklós
 Jó tett
 Irastani példák
 Irodalmi táros
 Irinyi József
 Isten czimerei
 Isten hada
 Isteni gondviselés
 Isten hiása
 Isten lova
 Isten madara
 Isten napja
 Isten ostora
 Isten szeme
 Istvánffy Miklós
 István kesztyűi
 Itthon és otthon
 Juhász időjósok
 Judás Iskariotes
 Jámbor Pál
 Jankovich Miklós
 Jánosi Ferencz
 Józika gyűlés
 Jegyajándék
 Jellasich József
 Igazságügy s kegyelem
 miniszter
 Illésházy István
 Isten mezeje
 Istentagadók
 István
 István (Ferencz, Victor)
 Istvánvár
 Jeszenák János
 Jászay Pál
 Idegen nevek
 Icsvics ok
 Igaz Samuel
 Innepies szokások
 Igrecz
 Isten szeme
 Kajan
 Kakas
 Kakombakom (ember)
 Kallay Ferencz
 Kalandos Társaság
 Kaleidoscop

Kalmán Örzse
Kandoné fia
Kántor
Kaposztas kert
Karacs Terez
Karacson György
Karakatona
Kartyajátékok
Kása nem étel
Katalin Király
Katalin Vajda
Kazinczy Gábor
Kazinczy Ferencz
Kecskeméti közmondások
Kecskeméti szélmalom
Kecskeméti küldöttség
Kecskemét
Kelecsény József
Kelecsény József
Kelenföldre (Kellenföld)
Kelmenfy László
Kempelen Farkas
Kengyelfutó
Keresztény
Kertek Istene
Keszthelyi Georgicon
Kezes
Királyi arany alma
Kiályi égi palást
Kirieleisón
kis Bécs
Kisember
Kis János
Kis Ilus fiai
Kis Ilus fia hazugságai
Kis Miklós beszédje
Kis orr
Kis Pista leánya
Kis száj
Kitoló kása
Kliegh József
Kokarda
Kökori sirhalmok
Kölcsey Ferencz
Kolonicsi szerződés
Komáromi leány
Komatál
Komorkedvű
Könyves Kálmán
Kopácsy József
Koppan
Kopasz tető
Kőpénz
Koristen
Korpa hüvely
Körülhajas
Korunk lytaniaja

Kossovich Károly
Kossuth Lajos
Kovács Pál
Kovacsózy Mihály
Kö(vek) bálványok
Közlekedési miniszter
Közoktatás és vallás
miniszter
Közüvélemény
Krajczaros egyesület
Kritikai lapok
Kudarcz
Külügyi miniszter
Kunhalmok
Kunkötés
Kunok
Kupa somogyi herceg
Kürtünnp
Kuruczdalok
Kurucz lobogó
Kutyafajok
Kutyajejű tatárok
Kutya gyötrelme
kutyairígyiség
Kuthy Lajos
Kalan I.
Kereskedési miniszter
Kéza Simon
Klimi Miklós (nepmonda)
Kolosváry Tamás
Korszellem
Kossuth átka
Kossuth hírlapja
Kossuth huszárok
Könyvtárak
Kossuth Lajos
Kanaan földje
Kettős kereszt
Keveháza
Kis Pest
Kondé József
Kovachich Márton
Kubinszky párt
Kükölli János
Kunoss Endre
Kendezés
Katholicus néplap 1848
Közlöny
Köztársasági lap 1848
Képes újság
Kis Ernő
Károlyi csapat
Kovács Mihály
Kelecsényi Ignác
Kelcsény Gáspár
Kelecsény József
Kemény József

Kemény Zsigmond
Kerényi Frigyes
Keresztnevek
Kézy Mózes
Király Károly
Klobusiczky Péter
Kluch József
Kolosváry Sándor
Kovács István
Kőváry László
Krizbay Miklós
Kubinyi Ágoston
Külkey Henrik
Köteles Sámuel
Karácson János
Kassics Ignác
Kenézy Lajos
Klapka György
Kolosvári hírlap
Kis Ernő
Kendő lakás
Katona József
Kertbeni Károly
Kácsi Templom
Kömlödi régiségek
Gyűjteménye
Könyvnyomda
Kastélyok névsora
Kohári István siremlékű
kápolnája
Kadika sírja
Kenyermezei emléke
Koppány herceg
Kun-halmok
Keglevich János
Könyvnyomtatás eredete
Királydomb
Királyi domb
Királydombja
Kurucz
Koronázási halom
Kegelet üdv halma

Lakner Sándor
Lang Ádám
Lántos
Lasnak
Látófa
Láthegey
Látnokok
Látványi bíró
Lauka Gusztáv
Láz és Váz
Legendák
Lemouton János
Le Mouton Emília
Lélek harang

Leopold ünnep
 Libay Mihály
 Libertas
 Lidércz nyomás
 Liphay (Kisfaludi) Sandor
 Lisznyay Kálmán
 Liszty Laszlo
 Lőcsei Kalendarium
 Locska föcske
 Lonovics József
 Lóáldozat
 Lószőrszinek
 Lóva tevé
 Luczenbacher János
 Ludwig Samuel
 Lukács Pál
 Lukács Móríc
 Luther Márton
 Lytania
 Lehelcsapat
 Lencsés J. Antal
 Lidérczimádó
 Ludas kása
 Ludovica intézet
 Litterarti Nemes Samuel
 Lehel
 Lamberg Ferencz
 Lángy István
 Lányi Károly
 Lassú István
 Landerer (Füskuti???) Lajos
 Lehnhard János
 Lucza naptár
 Lonkay Antal
 Losonczy László
 Lilla sirja
 Lisznyay Kalman
 Libényi János

Madár hangok
 Macska zene
 Magusok vallása
 Magyar fajta
 Magyar jellemzése
 Magyar Mars
 Magyarok hollója
 Magyar őrsereg
 Magyar Parizs
 Magyar vecsernye
 Magyarizmusok
 Madár Király
 Majer István
 Majláth János
 Maár Bonifác
 Maradjon
 Marczius fiai
 Marczius 15ke 1848

Margit asszony
 Marias
 Maróthy Mátyás
 Maróthy István
 Márton dombja
 Márton József
 Matyásy József
 Mecsenicsi Garázdák
 Medárd napja
 Medgyes Lajos
 Mednyanszky emléke
 Méhes Sámuel
 Mennyasszonyi ajándék
 Ménesek
 Mennyei birodalom
 Mészáros Lazár
 Mihálytorony
 Miniszter elnök
 Miniszterei
 Mogyoró pej
 Mori vásár
 Mormotér
 Műkedvelő költők
 Munkások Ujsága 1848
 Múteremek
 Magyar Argonauták
 Magyar tenger
 Mákvirágok
 Márias
 Martinovicsi frigy
 Martinovics Ignác
 Mack József
 Matkatál
 Metternich Kelemen
 Mult és jelen
 Muzáron
 Munkások ujsága
 Marczius 15-ke
 Marcziusi napok emléke
 Mindszent napja
 Mátyás csapat
 Magda Pál
 Magyarör
 Magyar Paganini
 Martinuzi
 Matisz Pál
 Mátyus Nep: János
 Mészáros Lázár
 Merényi Lipót
 Meyer Universuma
 Mindszenty Antal
 Mócsy Mihály
 Mocsary Antal
 Mokry Benjamin
 Molnár Borbála
 Molnár János
 Molnár Sándor

Móth Endre
 Matics Imre
 Mikes Kelemen
 Minonas hangműszere
 Madarász László
 Mérey mór
 Magyar László

Nadaskay Lajos
 Nagy Ignác
 Nagy Károly
 Nagy Kristóf
 Nagy szavak
 Nagy szombati leány
 Napfia
 Napkeleti vallás alapja
 Napvirágok
 Nefélj Jancsi
 Nemzeti Albumok
 Nemzeti átok
 Nemzeti ör
 Nemzeti őrsereg
 Népátok
 Néphalma
 Népkör
 Népszerű könyvtár
 Nevelés ügy miniszter
 Név magyarítás
 Név változás
 Nográdi megyeház
 Nyakra való
 Nyárszolgárok
 Nyelv
 Nyelvünk tulajdoni
 Nyul
 Nyulassy Lajos
 Nyustos süveg
 Nagy Nep. János
 Ney Ferencz
 Nemzeti
 Népbarátja
 Nagy Endre
 Nagy Ferencz
 Nagy Gedeon
 Nagy Pál
 Nagy Pál
 Német sógor
 Népi előítéletek
 Népelem
 Néplapok
 Német clubb
 Norma-napok
 Normalis-iskolák
 Nő Világ
 Nyelv prity
 Német szójáték
 Németh Sándor

Németh Zsuzsanna
 Nevek
 Nyíry István
 Nemzeti szokások
 Nagy Ferencz
 Nagy Vezekényi emlék
 Nyír-Nyirseg
 Nyuljelképe
 Nagyvárad régi ségek
 NyírBáthori emlék

Obernýk Károly
 Ökörösült
 ökörsem
 Oppositio
 Ördögborda
 Orkán
 Örökös jobbágýok
 Orosz (Balásfalvi) József
 Oroszhegyi Józsa
 orozók
 Ország zászlói
 Ösirási példák
 Ősi szokások
 Őrsem
 Orvos
 ordaliák
 Osztrák hadvezérek nevei
 Oláhfalvi szabadalom
 Oláhi Miklós
 Ordaliák
 Önkintes honvédek
 Őselődeink
 Örök lampa
 Örök tüzek

Palffy Albert
 Palkó feje
 Palyafutás
 Pannonhalma
 Pannonia
 Pannoniai János
 Papok
 Papság
 Paradicsom
 Pásztori botok
 Pártatlanpárt
 Pecsétküldés
 Patvar
 Pecsovecs
 Péntek
 Pénzügy minster
 Peregrényi Elek
 Pergel János
 Péter Károly
 Péter Pal Pelikan
 Peter-szakállya

Petőfi Sándor
 Pihari
 Pilatus konyhája
 Pillangó
 Pilvax kávéház
 Pipes bubos
 Pipőke
 Podhradiczky József
 Poharköszöntős
 Pogartárs
 Pompéry János
 Ponyva had
 Pongracz Nina
 Pragmatica Sanctio
 Prokator mester
 Proletariusok
 Pulszky Ferencz
 Pyrker László
 Palugyay Imre
 Parizsi cigányok
 Péczely József
 Péterfy László
 Pongrácz Szent Miklósi és
 Óvári Lajos
 Pozsonyi halom
 Prokatormester
 Puky Károly
 Pestidivatlap
 Pesti hirlap
 Pesti csatárok
 Perczel Mór
 Pergel János
 Perlaky Dávid
 Pócsy költő
 Pajor István
 Palatinus Pista
 Pap Károly
 Pap Ignác
 Platthy (Nagy Palugyai és
 Thurócz Divéki) Mihály
 Pegazus
 Pósfai János
 Prónay Sándor
 perényi Zsigmond
 Palóczy László
 Pulszky Ferencz
 Péczely József
 Pannonhegy
 Papír használata
 Patikárus (cigányzenész)
 Testvérek
 Persavallás
 Pap Endre
 Petényi Salamon

Raczkevi sziget
 Radicalismus

Radicallap
 Rajcsányi János
 Rajta, rajta!
 Rákóczy induló
 Rasdi
 Rath Mátyás
 Reform
 Régi írástani példák
 Régiségi társulat
 Remellay Gusztáv
 Reméle János
 Réti füvek
 Révay Miklós
 Révay Péter
 Rézkori sirok
 riskó Ignác
 Rogerius
 Róma
 Rómer István
 Rósajelképe
 Rósa István fegyvere
 Rósa lovagok
 Rósavölgyi Márk
 Rosty Zsigmond
 Rupp Jakab
 Runák
 Runamó
 Rúzsa Sándor
 Radákovics József
 Rájnis József
 Rendek József
 Respublica
 Réti-csoda
 riskó Ignác
 Rudnay Sándor
 Runus kövek
 RimaSzombat
 Rónay Jaczint
 Rovás
 Rabek Pál
 Rác Endre
 Rimely Mihály
 Rajasics József
 Rakóczy hovédek
 Ráth József
 rajacsics József
 Repülő sarkány
 Rakóczy szabadcsapat
 Repiczky János
 Rigó mezeje
 Sajó [JÓKAI]
 Saphir
 Simo Ferencz
 Skuttéty László emléke
 Sipos Pál
 Stancsics Mihály
 Szittyai frigykötés

Salamon tornya
Salvaguarda
Sándor dombja
Sárossy Gyula
Sárváry Pál
Saslak
Schedel Ferencz
Schedius Lajos
Schulcz August
Serédy emléke
Setányok
Siculicidium
Simontornya
Sió
Sirhalmok
Sirkutyák
Sirszobrok
Somlai bor
Spanyik
Stancsics Mihály
Status pecsét
Sujanszky Antal
Süket néma intézet
Sültökör
Svastics Ignacz
Sybillák
Sürgöny
Staut József
Steinacker Gusztáv
Sárkányok
Sietovszky János
Somogyi Alajos
Samarjay Károly
Sárváry Béla
Sárváry Ferencz
Sasku Karoly
Sillye Gábor
Simonffy
Simunich Boldizsár
Szabadság
Szabadság fája
Szabadság Temploma
Szabó István
Szabó Rikárd
Szakáll Lajos
Szalay László
Szaniszló ferencz
Szárnyak
Szász Károly
Szatyra
Széchenyi István
Szedér Fábán
Szemere Bertalan
Szemere Pál
SzentGáliak
Szent János áldása
Szent költészet

Szent Kristóf
Szentkút
SzentMiklóssy (Rimóczi)
Alajos
Szentpapir
SzentPétery József
Szent Társaság
SzentVárosok
Szenvey József
Szepessy Ignác
Szépség
Szerelmey Miklós
Szigligeti Edvárd
Szilágyi Ferencz
Szilágyi István
Szittya mennykő
Szlemenics Pál
Szoktato kása
Szökő év
Szentágh Gusztáv
Szvorényi József
Sztrokay Antal
Szabadság ünnep
Szabadság kürt
Székács József
Szelestey László
Szentföld
Szinműtár
Szücs istván
Szüzvár
Szücs Daniel
Születés
Schlik
Szathmary Károly
Szentgyörgy vitézei
Szentgyörgyi István
Szabo Nep. János
Szabó Pál
Szadler József
Szakályviselés
Szale Nep. János
Szász Albert
Szász József
Széchy Ágoston
Székely Sándor
Szekér Joakim
Szendy Kálmán
Szentiványi Mihály
Szent Miklósi Templom
Szittya Abécze
Szittya írásmód
Szigly Károly
Szivák bácsi
Szivarvány
Szokolay István
Szöllösi Ferencz
Szacs vay Imre

Szent Marton
Szathmary Pál
Szalay László
Székely Imre
Szász Károly
szivarvány 1844
Szirmay (Szirmai) Antal
Sebestyén
Szentforrások
Szilágyi Sándor
Szentkutak
Szöllővessző
Szinek
Szécheny requiem

Táblabirói világ
Tábori kürt
Tábori oltár
Táborozás
Takács Éva
Táncsics Mihál
Tanárky Sándor
Társalgó egyletek
Tátosló
Tavasy Lajos
Tavasz-dal
Teendők alphaja
Templomok elzárása
Teleky László
Teli vér
Télizöld
Természet
Termeszett istene
Terminologia
Tessedik Ferencz
Testamentom
Thaisz Endre
Thewrewk József
Thuróczy János
Timon Samu
Tinody Sebestyén
Tök fejü
Tolfosztás
Tölgy kereszt
Toldy János
Tordal
Tormai féreg
Tót füge
Tóth László (Ungvár Némethi)
Toth Lőrincz
Tündér hegy
Turulos lobogó
Tüzes ember
Tüzes nyelv kép
Tüzekek
Taban

Tiszavidéki újság
Thaisz Endre
Török János
Török Pál
Trefort Ágoston
Tsötönyi Márton
Tátosok
Temető szépítés
Tóth Endre
Tóth Kálmán
Török régiségek
Tarisznyás balok
Tarrody Mátyás emléke
Temetkezési szertartások
Tűz isten
Tompai Mihály
Teleki József

Udvardy János
Udvari költők
Új hajnalunk...
Újságok statistica
Unisták
Unitaria vallás
Uray Bálint
Urbánom
Ursziget
Urtelek
Urszine változása
Üstökösök
Utóó Árpád
Udvari bolondok
Ultimatum
Urbán (Galgón) Károly
Unio
Ujjak neve
Üdnap
Uti level a kurucz vilából

Vágh ura
Vajk
Vakhárfás
Vak igazság
Vakisten asszony
Választmányok
Választotnép
Vallás Antal
Vallás jelek
Vallás és közoktatásügyi
miniszter
Walter
Varkunok
Város erdő
Város órája
Vásárhelyi Pál
Vaskori sirok

Vasfogú bába és Vasorru
boszorkány
Vas szobor
Vathai lázadás
Vatha szülöttek
Vátokgyermek
Vazul (Basilius) és László
Vecsernye
Véráldozat
Verancz Antal
Verificationalis választmány
Veres asszony
Veres fonál
Vértes hegye
Vida Károly
Világok
Vilcsina Péter Pál
Vizek Királya
Vizi szörnyek
Voksolás
Völegény
Vörösmarty Mihály
Vörös torony
Vörös barátok
Való
Vallástalan
Vandrák András
Vármegyék eredete
Vármegyék czimerei
Varazsoló
Vas Gereben
Vasváry Pál
Velencei Gábor
Veres pantlikások
Vida Károly
Vida László
Vidék János
Világ szabadság!
Vizer István
Vörös sipkák viselése
Víz-forrás
Vidacs
Vidor Emil
Vidos-csapatja
Vidra Ferdinánd
Vahot (falvai) Imre
Vasárhelyi Pál
Vársányi János
Vallási szertartások
Vizelem
Vécsey Sándor
Vajda Julianna
Vecsey József
Vezerkényi emlék

Wayk herceg
Walther László

Wargha János
Wargha István
Wathay Ferencz
Weránczy (Wranchich,
Veráncz) Antal
Windischgrätz
Wallhalla
Werfer Károly

X. Y. Z.
XVII-dik század
XVIII-dik század
XIX-ik század

Zajbaj
Zeneköltők
Zerdahelyi Lőrincz
Zimankó
Zoborhegy
Zobori remete
Zrínyi csapat
Zrínyi ünnep
Zsebrákok
Zsidófalók
Zsidó korcsma
Zsidók Istene
Zsidóság
ZsodomaGomorha
Zsófia hgnő
Zsoldos Ignác
Zsolom
Zulta = Zultán
Záborszky Alajos
Zászlok
Zay Károly
Zerffy Gusztáv
Zeyk János
Zimmerman Jakab
Zolyomvára
Zsigmondy Samuel
Zsiray László
Zsivora György
Zsoldos Ignác
Zrínyi csapat

Kelecsényi József bibliográfia

A) Kéziratok

- 1) 2353 Quart. Hung., OSZK (A leírókartonon szereplő adatok: „Regényészeti kalászatok.” 1846. Autogr. 459 f. 220x170 mm. OSZK 1926–51. Vége hiányzik.)
- 2) 2354 Quart. Hung., OSZK (A leírókartonon szereplő adatok: „Közhasználatu Magyar Nemzeti Regetárház, vagyis Költői Történeti Régiségi búvárlatok Tantára...” (1846-1848.) Autogr. 315 f. 220x170 mm. Czövek Lajos, OSZK 1926–51. Vége hiányzik)
- 3) Előzetes jelentés egy kiadandó zsebkönyvről, OSzK, Kézirattár, Analekta/24, Karo–Kir/2984
- 4) Ms 58/1, DEENK (Nagy Dalkönyv. Népdalok és Mondák Új-Egyetemes Gyűjteménye. Kelecsényi József Által 1853)
- 5) Oct. Hung. 497., Mulattatók tára, vagyis időt töltő gyűjtemények, összeírva 1832-40. 8-rét 145 levél;
- 6) Magyarhoni könyvtárak és képgyűjtemények története 1852. 8-rét 17 levél.
- 7) Kelecsényi József kéziratai a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában, HU PMKL V.E.41
- 8) 381 Oct. Hung., Magyarhoni Könyvtárak és képgyűjtemények története, Irta Kelecsényi József Családon Nyitra-vármegyében, 1852.

B) Nyomtatásban megjelent írások

1. Hazai emlékeink s ritkaságaink tárlata.

- 1) Néhai Litteráti Nemes Sámuel becses gyűjteménye (129. p.)
- 2) Lehel tornya (129. p.)
- 3) A papír és könyvnyomda eredete hazánkban (130 p.)
- 4) Nevzetes fölírások (130 p.)
- 5) A nagysarlósi Szentháromság szobrának aláírása (130 p.)
- 6) Toroczky család birtokában... (kupafelirat) (130 p.)
- 7) Gróf Koháry István... (kupafelirata) (130 p.)
- 8) Báthory András... (kupafelirata) (130 p.)

In: *Magyarország és Erdély képekben*. Első kötet. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Pest, 1853, Emich Gusztáv Bizománya

[Reprint kiadás: 1985, A kötetet Sebestyén Lajos gondozta. Ebben a 131-132. oldalon van, a tartalomban az eredeti lapszámok vannak feltüntetve, a cím van elírva: ... kis tárlata...; 2006, második reprint kiadás]

2. Honi emlékeink, hagyományaink s ritkaságaink tárlata.

I. Az Eszterházy-hősök vezekényi emléke. - Kelecsényi Józseftől - (125-126 p.)

In: *Magyar- és Erdélyország képekben*. II. kötet. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Pest, 1854, Emich Gusztáv Könyvnyomdája

[Az 1985-ös reprint kiadás belső címlapja szerint a II. kötet 1853-as. (sic!)]

3. Nyitra és vidéke.

II. A nyitrai vár és Zoborhegy ősrégi nevezetösségei. - Kelecsényi József- és Vahot Imrétől. - (13-16. p. képekkel)

III. Nyitra jelen állapota. - Kelecsényi József- és Vahot Imrétől. - (17-26. p. képekkel)

IV. Nyitrai népszokások. I. Koloni népszokások - Kelecsényi Józseftől - (26-32. p. színezett képpel + a szomorú király indulójának kottájával)

In: *Magyar- és Erdélyország képekben*. III. kötet. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Pest, 1854, Emich Gusztáv Könyvnyomdája

4. Koloni népszokások

In: *Magyar- és Erdélyország képekben*. III. kötet. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Pest, 1854, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, p. 26.

5. Nyitra és környéke képes albuma

írták Kelecsényi József, Mednyánszky Dénes, Nyitra-Zerdahelyi Lőrinc, Spányik Tamás ; rajzolta Nyulassy Lajos ; kiad. Vahot Imre, Bp., Emich Ny., 1854, 29 p.

6. Az első írott levél és könyv Magyarországon

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1857-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 131-132.

7. Érdekes adatok Mártonról

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1857-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 152-153.

8. A bajmóczi ős-hársfa

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1858-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.144-146.

9. Magyar történeti böngék

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1858-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.147.

10. A magyar nép nemzeti-ünnepe [K. J. monogrammal]

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1858-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 165-168.

11. Szent Vendel [K. J. monogrammal]

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1858-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 168-170.

12. Árpád halma

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1859-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.103.

13. Etele sirhalma

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1859-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.104.

14. Keveháza

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1859-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 104-105.

15. *Magyar- és Erdélyország képekben. A bajmóczi várkastély és óriási hársfa. Kelecsényi Józseftől.*
In: Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára 1860. szökő évre. Szerkeszti Vahot Imre. Pest. Kiadja Emich Gusztáv. p. 135-137.

16. *Mythologiai kalászat. (Oltárkövek Hontban. Varázsgyűrű. Bácsmegyei órája. Mátkatál. Agatha keresztjei. Asszonykő. Guta.). Közli Kelecsényi József*
In: Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára 1861.évre. Szerkeszti Vahot Imre. Pest. Kiadja Emich Gusztáv. p. 95-96.

17. *Izabella arczképe (Egy magyar utazónak eredeti leveléből.) Közli Kelecsényi József*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1862-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 114.

18. *Portugalli bikaviadal. Egy szemtanu leírása után*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1862-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 137-139.

19. *Régiség gyönyörei*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1860-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.131. és 1863. p.89-90.

20. *1704. febr. 13. Viszkupics. Pátensféle levél Podhradszky Zsigmond részére*
In: Nemzeti Képes Ujság, 1863., 23.

21. *1705. jan. 24. Csobaj. - Elismervény Vecsey részére gabonaátvételtől a katonaság részére*
In: Nemzeti Képes Ujság, 1863, 23.

22. *1705. máj. 28. Eger - Sándor László karabélyosokat gyűjtő pátense*
In: Nemzeti Képes Ujság, 1863, 11.

23. *Első fametszvény hazánkban*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1864 szökő évre, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 98.
Uaz: 1867, 89. p.

24. *Apponyi-könyvtár*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1864 szökő évre, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 108.

25. *Gróf Gvadányi József tábornoknak levelei.* Közli: Kelecsényi József
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1865-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 79. (1785. febr. 1., febr. 15. - Mindszenty Sámuelhez) 1869, p. 80-81. (1795. nov. 20. - M. S.-hez) 1870, p. 84-85. (1797. márcz. 13. M. S.-hez.)
uaz. 1869, p. 80. és 1870, p. 84.

26. *A természetes kertészet gyönyörei- és kert-művelésről*
In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1865-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 81-82.

27. *Az állatok hangja*

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1865-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 82.

28. *Elefánti remeteség*

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1867-re, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p.92-93.

29. *A magyarhoni emlékezetes könyvtárházak*

In: István bácsi naptára vagyis családos házigadának és gazdasszonyoknak, népnevelőknek, helységelöljáróknak, iparosoknak és földmivelőknek való képes kalendárium 1868-ra, Szerkeszté Majer István. Pesten. Kiadja Landerer és Heckenast könyvnyomdája. p. 84-85.

30. *Család, archeológiai levél*

In: Archeológiai Értesítő, 1870, III., 238.

31. *Nyitrai népszokások*

In: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*, vál., szerk., az életrajzokat és a bev. tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila, Bp., Gondolat, 1985, pp. 207–217.

Bors Janko (népmonda)
Lejegyezte: Kelecsényi József

Dors Janko
(neprijonda)

[illegible]

26.2

szaporán hirtelen a' szorgokának emmi. kökényere, fakesé, solomusvölvi
 és sürgősen megtette a' hennye és az a' fiatalra nézve a' megfogó életet
 de ő' ezekkel nem tudván őt is hasonló sorsra bállyával.
 - Imént mialatt az idő eltelik egy eszemű a' s'egény elhagyott anyja
 megfeszve magzataitól hirtelen se tudván nagy baba merülte
 a' solomusvölvi, még s'egény eltelik hogy gyarmatai feltéveszt
 fogja ő' ezekkel ártalmas iridulandó nemis késet a' szorgos Anya
 minden j' rendelkezési megverén a' veszedelmesen az ajakait
 állani - elmerre tehát ő' sejtő egy s'egény homályos nagy időbe
 s'elfaradhat leheverése egy nagy bállyának gördös rővénél itt
 pihen a' gondos s'egény különféle búsorog gondolatokba merülte;
 egyseben faradalmait hirtelenként amint s'egények s'egények
 gyorsan ugrik egy bors szem, különféle ügyes bállyákkal
 min a' bors Anya felváltja; s' megsejtala. Ne ugrik elötte,
 most ismét bekoppantat (bélalás) - a' bors most még jöthet kez
 de ugrik, az s'egény végre a' bors elisnyelt mindjárt vigas
 leve az Anya, amikor al haza is bállyágot.

MAGY. H. P. A. D. F. M. I. A.
 F. M. I. A. R. A.

Más nap reggel az s'egények s'egények s'egények s'egények s'egények
 kövén kedve kénde - s' meg az nap az s'egények egy tüntetést
 s'egények kénd a' bors s'egények s'egények s'egények s'egények s'egények

Utánna kövén kénd napon pedig vála azon s'egények s'egények s'egények
 és bors s'egények s'egények s'egények s'egények s'egények s'egények
 elhagya eszeműs vándorát, s'egények bállyáit, min d'egények
 szalag nélkül elment a' kövén kénd s'egények s'egények s'egények
 kel iszeműs hajtá kapot, s' egyet oly s'egények s'egények s'egények

11)

hogy a köztársasági legények mind jótékonyan, és nemie békés hágyának
a' kudarcsos valós legények közt egyet is szerzék. E' jótékony
női legénykémek oly két leányra volt mind a' házasság, és de illjós
egybe volt mind ez a' költő; Ammiu ez a' jüi meghallotta azonnal
elárvas, sive haza menő és Ammijának elbeszélte mit hallott
de az kerekében sagada, siveon ruhagy öltis hasznos sors öze; Ez
ismis elahagya az Ammij, és a' kősmi kősmi japoru lévellet menő
ott éppen nagy kősmi láma és verekedés ált. az a' kősmi ism
egybe volt Ammijon magasszított, hogy minnyáján a' vör,
kedisben alsó és vörö jótékony butaak mind a' kősmi - akkor ism
egy a' verekedésből megcsodálta: Kő egysegélyen emmel a' kősmi
de ertő legények oltan kis deis lefőve vör mind a' házasság
megis kősmi egy sör bős oly siveon mind ez a' kősmi kősmi
a' menyő jüi Ammij ez meghallotta, siveon az Ammijon sive
elbeszélte neki a' mit hallott legény, magamag kősmi kősmi
mél az Ammiját, hogy valjon vöröanál e' neki, kősmi - ekkor
előtte az Anya az legőn dolgot elbeszélte maga valóságában; Nem
kelle több a' vöröanál kősmi. E' kősmi más napra vöröanál siveon
Ammiját siveon ez a' kősmi jő kősmi jő kősmi, és siveon
mind magamag siveon kősmi kősmi siveon siveon siveon siveon
Ammijon jő kősmi siveon siveon siveon siveon siveon siveon
kősmi siveon siveon siveon siveon siveon siveon siveon siveon
vöröanál a' kősmi meg vöröanál siveon siveon siveon siveon
kősmi - siveon megmondta hogy legifjabb siveon siveon siveon
a' kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi
döbörgő kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi kősmi
győre mondá: Jaj kedris egyenlen kősmi kősmi kősmi kősmi

mindjárt végezte jár, fogad szavam s nekőpél a' mentő teheridő a' rejteződné -
 mi már boldy nehézségi' buzogámmat fenyem hat mértőldörny' savulágrul
 ide doba - orae fanyesitő egy nagyot kamaszot s megfogva marlos kereibe a'
 nagy buzogányt, s oly kártyon vészadása hogy tüzem 12-és mértőre sejtül
 a' tizenkét fűi Sárkány borsorokodra elballagot éte - s amirre is mértőre
 földes meghalaván már megleszítet orvul doba buzogányt sartaugjába
 ez a' buzogányt sarkán már most tizenkét mértőldörny' mértőre sarkán
 a' tizenkét fűi Sárkány nagy alomkodással elkorrodott éte - de haragfélé
 nem bírván a' orthe buzogány belől, csak a' határ gőbedesére csapdase -
 a' mirre a' Sárkány kuszákhoz ér elhajátja magát: itnyek itt em ber bízván,
 árj fiamot küt nyitottél! - Mi tagadás benne, ides sarkány isam s' legkisebb
 besem jöve laogatásunk - Itt van has. mor moga a' tizenkét fűes - itta itt van
 has is nemis rejtekedél el megfogva jó rap Sárkány szor - elően vészadagja
 Dons Jankó: Fogadj Dons te tizenkét fűi Sárkányt! - megvesz a' bér
 fűi Sárkány unomnak - ezennel a' mirre laom hej felelőz Jankó, kőn
 keményen idom szőlő arde ide - keske egyel szor belől - s megfogja Dons Jankó
 a' fe kőre s' kökeményen allyan vagase tott hogy a' Sárkány tük, fenne fenne
 bele fűkzavul - besem varhassa hogy az idom szőlőből s' egyet - hanem a' jó
 Jankó sarkán szorot argon kuszákhoz kitali.

És kimerővén az arany keménnyel megkínzett kuszákhoz eljővén
 megfogja a' tizenkét fűi Sárkány kőre a' Dons Jankó' vőre s' kuszákban csaknem
 kuszák vagy ha Dons Jankó ügyes fondulattal ott csomópogozlag dunnoka.
 arja s' egy kuszák vőre hogy egy kuszák se szőlőhöz hanem ott fűi tüzem
 a' kuszákban nyelk öltözve repdesse - Mavörben Dons Jankó kőre itta
 arde ismés a' kuszák s' oly ingalmatlanul kuszák se jense hogy vőre s' oméit
 fűi elvőre - Mavörben midőn csak kőre fűi vőre nem vette orfának a' dörbe
 hanem megkínnyáskodva nagy alaxattal kuszák elvőre dörbe hogy
 orfóbb s' fogad hogy amirre csak kívánam, habar vőre s' orfó s' orfó
 vőre - itta az alku - kőre s' - orfó s' orfó a' Sárkány egy tüzem s' orfó s' orfó
 kuszákban egy kuszák se jense győzgin megkínnyáskodva, s' orfó s' orfó s' orfó

MAGY. TUD. AKADEMIA
 KÖNYVTÁRA

LXXXV

26 2

Bors Janko (népmonda)

Hajdanában volt egy szegénységgel küszködő Özvegy Asszony, kinek három magzatja volt, két fia és 1 leánya. az egyik férfi korban, a' másik átlépte a' 24 et egy alkalommal kenyeret akarván magzatának sütni, 's mivel fája nem vala, két fi magzatát fáért küldé a' legközelebbi erdőségbe_ meghagyván egyszersmind nekik hogy magukkal vennének hamut, és azt hintegessék az úton, hogy néjőket, ki majd nekik ebédet kasornyába fog vinni ez által elneté vesszék. _

A' két fiú teljes készséggel fogadá Annyok szavát, 's azonnal elindulának az erdőségbe 's a hamut egész uton hintegetik egészlen azon helyig a' hol megálapodának _ a' dél is bekövetkezett a' Testvérek várjak Nővérőket, de ennek semmi jövetelét a' rengeteg erdőségben nemsejdetették _ Végre már est feli hajlott az idő, 's a' két fivérek hazafelé indulni kényszerítettek _ hazajövet Annyoktól tudakolák Nénnyők hol lettérül _ az Annyok monda: hisz ti utannatok küldém őt ebéddel, tan valahol eltévede a' sűrű erdőben _ az Öregeb Testvér azonnal fölkeresésire siet _ 's mene menegéle 's amint a' hamuúthoz közeledék 's amint rajta elmélyedve billeg ballag, észre se veszi amint elbukot, 's Kedves Nővérit azonnal fölélé Ki őtt eképp köszönté: Isten hozot jó Testvér mi jóért jöttél? Téged kedves hugom keresni jöttelek, felelé. Egyszerre amint így testvéreileg beszélgetnek künn nagy zöges dörgés hallatik: férjem vas buzogányát hat mért földnyirül dobta, monda az elrémült Néne, csak gyorsan rajta sies hogy rejtselekel a' tekenyő alá _ egy kis vartatva ott termet a Tizenkét fejű sárkány: Anyok! itt ember bűz van _ monda láng nyelvét öltögetve a Tizen két fejű Szörnyeteg! Mi tagadas benni? eljőve meglátogatni a leg örebbik Testvérem _ a tizenkét fejű Sarkány szikrazó szemmekkel parancsololag monda No csak mutasd elő Ki ember fia? _ a' tekenyő alól kibujtatván őtt, és a' Sarkány Uram eleibe állítván: No jó Napot Sogor! üdvözlé őtt a' 12 fejű Sarkány

Csak rajta Feleség! hozz elő a' Sogorkának kökenyeret, fakést, ólom szöllőt; ez mind egy percz alatt a' kemény asztalt terhelte: No tessék Sogor egyék de a' sogor a' szokatlan ételre csak nézet 's mit sem evet, nemis nyulvan semmihez; erre végre felbőszüle a' tizenkét fejű Sarkány 's körmei közé kapvan kivezeti őtt egy ércz csűrhez, 's ott egy ércz szóborhoz úgy verte hogy a' lelkétis kiverte, teste pedig dirib darabra szakadozott, felszedvén sárköntösét azonnal sós vízbe áztatta tetemeit.

Az idő szelnélis sebesebben repüle nap napot egymásután kergeti, és a' két Testvéreknek se hire se hamva _ az Anya jajgatni 's töprenkedni kezdett _ végre elszánta magát legifjabb fivérük_ elmegyek én monda ő _ ha reped szakadis ha heted hét Országban lesznekis felkeresem. 's föltevén tarisznyáját nyakába tüstént a' nagy útnak elis indula _ 's amint ment 's menegélt a' hamvas uton őtt is Testvéreivel hasonló balsors érte _ Ő is azon elátkozot uton a' föld ala süppede _ A Sarkány férjes nővér őttis „Hozot Isten”_ével köszöntvén, hasonmodon Ő is a' csavargó Sarkanyt hon nemlelé, de a mint hirtelen az isméretes nagy zörgés hallatszot a' nénji tudta hogy mit jelentez. nemis késedelmeskedet Testvérit teknyő alá bujtatni _ A' sogor vagyis a' tizenkét fejű sarkány rövid idő alatt itt termet 's az ajtó küszöbnél megálván, prűszkölni kezde, feleség! itt ember bűz van add elő őtt. Mi tagadás, másik fivérem jött meglátogatni minket ne bancsd a' szegény párát _ s föl emelvén a' rejtegető teknőt és a' Testvért bémutatta_ ekkor a' tizenkétfejű Sogor vagy Sárkány megszólál Mi jóért jövel Sogor? bátyámat meg Nénémet felkeresni jöttem _ de a' beszédet ügyessen elcsavarintván más tárgyra fordította _ éhes ügye bár sogorka nemde még ma mitsem evet Bizz a' vagyok _ erre a' sarkány feleséginek legyinte Csak szaporán hozz a' sogorkának enni: kő kenyeret, fakést, 's olomszöllöt. ezt fürgén megtette a' Nénnye 's az asztalra rakta a' menykő eledelt de ő eztet enni [ezzel bányini?] nemtudván őtt is hasonló sors érte bátyával.

_ Ismét mula az idő elszált egy esztendő a' szegény elhagyot Anya megfosztva magzataitól hol létüket se tudván nagy buba merüle a' solicita Mater, még végre eltökéllé hogy gyermekeit felkeresni fogja 's e' célból útnak indulandó nemis késet a' szorgos Anya minden jó

rendeléseket megtevén a' veszedelmes útnak bajait kiállani _ elment tehát 's bejött egy sűrű homályos nagy erdőbe _ 's elfaradtan leheverésze egy nagy bikfának görcsös tövénel itt pihene a' gondos szüle különbféle busongó gondolatokba merulve; egyszerre faradalmait kinyugodván amint fölteként körülötte gyorsan ugrál egy bors szem, külömb féle ügyes bókolatokkal mire a' bús Anya felvidula, 's megszólalá: Ne ugrálj előttem, mert tüstént bekoppantlak (befallak) _ a' bors most még jobban kezde ugrálni, az asszony végre a' borst elis nyelte mindjart vigabb leve az Anya, azonnal hazais ballagott.

Mas nap reggel az Asszonyka szembétünöleg nehézkedni 's kövérkedni kezde _ 's még az nap estve megszüle egy tüzrül pattant fiút kit a' bors szemtül Bors Jankónak keresztelének.

Utána következő napon pedig vala azon helység bucsúnapja és Bors Janko sem akarván elmaradni a' közvivalomtól elhagya csecsemős vankosát, rengő bölcsőjét, minden vezető szalag nélkül elment a' Korcsmába _ tánczolni, a' holis a' legényekkel összeveszet hajba kapot, 's egyet olly férfiassan mellybe lökött hogy a' közel álló legények mind földre rogyának, 's nekie békét hagyának a' kudarczot vallot legények közül egyik szót szólla: Ej pajtás ennek a' legénykének olly két Testvére vólt mint a'nádszál, ej de olly erős egyse vólt mint ez a' kölyök; Amint ezt a' fiú meghallotta azonnal eltávozot, sietve haza ment 's Annyának elbeszéllette mitt hallott de ez kerekessen tagadta, féltvén nehogy öttis hasonló sors érje; ez ismét odahagyá az Anyát, és a' Kocsmába szapora léptekkel mene ott éppen nagy korcsmai lárma és verekedés álott, ez a' ficzko ismét egyet úgy magyarossan megtaszított, hogy minnyáján a' verekedésben részt vevők földre buktak mint a' zsák _ akkor ismét egy a' verekedőkből megszólamlík: No ugysegéljen ennek a' kicsiny de erős legénynek ollyan két derék Testvére vólt mint a' nadszál, mégis közölök egy sem birt olly erővel mint ez a' kis Herkopater. A' menykő fiú amint ezt meghallotta, tüstént az anyához sietve elbeszélendő nekii a' mit hallot légyen, meg még kerdezni nemszünik az Annyától, hogy valljon voltanak é nekiis Testvérei _ ekkor előtte az Anya az egész dolgot elbeszéllette maga valóságában; Nem kelle több a' virgoncz ficzkónak. őtehát más napra viradván bucsút vőn Annyától 's útnak ered ellátva jó zsíros pogacsával, só, és sódarral mint magyar úti kis provisioval Ő is azon bizonyos hamu uton mint Ariadne fonalán ballagván mént mendegélt ő is szerencsés vagyis inkább szerencsetlen vólt azon üregbe beesni, a' tizenkét fejű Sogor most sem vala itthon a' Nénnye még nemtudván ujdonsült Testvérről kérdi tőle Ki lenne _ Ő tehát megmonda hogy legifiabbik Testvéri légyen 's amint a' hazi környenállásokról Testvérileg beszélgetének, ismét nagy dőbörgés hallatszott erre a' Nénnyi nem kissé megöbbene 's aggódva monda: Jaj kedves egyetlen Öcsécskem ha Uram haza jó mindjárt végedre jár, fogad szavam 's nekéssél a' mentő tekenő alá rejteződni _ im már Toldy nehézségű buzogányát ferjem hat mért földnyi tavulságról ide dobta _ erre Jancsikó egy nagyot kaczagot 's megfogta markos kezeibe a' nagy buzogányt, 's olly erőssen visszadobta hogy tüsten 12-ét mföldre repüle A' tizenket fejű Sarkány boszonkodva elballagot érte, 's amint ismét 6 mért földet meghaladta már megfeszétet erővel dobta buzogányat barlangjába ez a' buzogányt felkapván már most tizenkét mért földnyi térségre eldobta _ a' tizenkét fejű Sarkány nagy almelkodással elkotrodot érte _ de hazafelé nem birván a' terhes buzogányt belökni, csak a' hatán görbedezve czepelte _ a' mint a' Sarkány kuszöbhez ér elkajátja magát: Anyók itt ember büz van, adj számot kit rejtettél el! _ Mi tagadás benne, édes Sarkány uram a' legkissebb Öcsém jöve latogatásunkra _ Hol van hat. mormoga a' tizenkét fejes _ Aha itt van hat és nemis rejtezkedék el No Isten jó nap Janko Sogor – illően visszafogadja Bors Jankó: Fogadj Isten te tizen két fejű Sarkany Te! – megtetzet a' bátor fiú Sarkány uramnak – ehetnél a mint latom hej feleség fakést, kőkenyeret ölöm szölöt adsz ide – Nesze egyél sogor belőle _ 's megfogja Bors Janko a' fa kést 's a' kőkenyeren ollyan vagast tett hogy a' Sárkany tüzes szeme szinte bele szikrázot _ besem varhatá hogy az ólóm szölöbül is egyék – hanem a' jóformán falatozó sogort rögtön küszködni hivaki.

És kimenvén az arany homokkal még hintett küzdhelyre elősszöris megfogja a' tizenkét fejű Sárkány hős a' Bors Jankó Vitézt 's küzdesben csaknem földhöz vagja ha Bors Janko ügyes fordulattal őtt csontropogolag át nemkarolja 's úgy földhöz sujtja hogy egy kukkot se

szólhata hanem ött feji tüstént a levegőben nyelvöltögetve repdese _ Masodizben Bors Janko hősileg átkarolta ismét a hét fejest 's olly irgalmatlanul földhöz teperte hogy ujolag ismét öt fejét elveszté _ Mar így midőn csak két feje volt nem vette tréfának a' dolgot hanem meg hunnyászkodva nagy alazattal kunyorál élteért elismeri hogy erősebb 's fogada hogy amit csak kívánand, habár Testvéreit is csak kegyelmezzon néki _ Áll az alku _ kezet rá _ elmene tehát a' Sarkány egy titkos szobába 's onnan kihozván egy bűbajos vesszőt gyengén megütögeté a' két Testver sóban áztatott merevedet tetemeiket, ezek azonnal új életre ébredvén, talpra állottak és egyet örömben mint a' véres száju Kinizsy a' fogai közt csüngő Törökkel ugrottak vala _ Amin Bors Jankó nemkissé megörülvén kérdőre vonolag kérdi már most csak a' két fejű Sarkányt: hát ezeknek mért nem kegyelmezél pokolszülötte, hisz jól tudád hogy ezek nálad sokkal gyengébbek valának, nincs mentség neked kezem közt dögleni kell_ ekkor meg kapván meg egyszer és utószor a' dögös sárkányt az ércz szóborhoz úgy verte teperte hogy testrészei dirib darabonként összezúzatván a' levegőbe elszorattak _ 's így vitézséginek hősi jelét adván miutan Testvéreit és Nénnyit a Sárkány barlangból vagyis inkább lukból v üregből kiszabadita _ elszerzván Sarkány örzötte kincseit 's tetvérei közt egyaránsan felosztván tölek elbucsúzva _ Utra indula _ megígérve hogy ha Isten éltet 's megsegítend hazafalujába visszatérend 's most elfog menni messze földre a' nagy Világot próbálni 's benne szerencsáját meg kísérteni Isten veletek!_

Már sok idő telt bele 's ami hősünk folytonos útjat egyre folytata anélkül hogy valami nevezetesb kaland érte volna még végre még végre meg áll egy tündér erdő közepette a' hol két embert megpillant a' tűz mellett sütkörezni _ ő tehát gyorsan megkettőzván lépteit arra utját irányza 's midőn oda érkeze így köszönte: Adjon Isten sok jó napot Fanövő és Vas Gyuró pajtasok _ ezek viszont ött igyen fogadák: Isten hozot Bors Jankó bajtars Téged Közénk _ ülj mellénk a tüzhöz Csudalkoza pedig Bors Janko nagy csudalkozással hogy miképp ismeretlen léttire Nevét eltalalhatak _ 's mondának a' Czimborák hogy csak úgy gondolom szerint de miképp Teis a' mieinket_ Én is csak úgy gondolomra_ No mivel kitalálók egymás neveit legyünk elválhatlan pajtasok – e Bors Jankoi nyílt szívű nyilatkozata közhelyeslésre talált 's mindegyik ráállván barati parolat markos markaikkal vagtak vas kezeikkel egymásnak.

A rajok viradót nap idején korán Vas Gyúró indítványára elméne Bors Janko véle egygüt Vadászni _ a' fanyüvőt itthon hagyván guláshúst főzni hogy miután a' Vadasztrul vagyis inkább nyulaszatrul haza érkeznének tikkadt fáradtan _ Ökeméket kész ebéd varja_ eltavoztok után Fanyüvő pajtasok tüstént tüzet élesztne 's annak szunyadozó langjat nagy kalapja karimájával felverte, 's midőn a' bogracsba a' gulyas hús szép pirosra megfőtt volna és kellemes illatjával Kedveskede azt megköstolandó _ felülről egy fárul ezen gúnyos szavak hallatszottak: Főzzél ugyan ebédet de nemfogtok belőle lakozni 'S amint felpillant hát egy arasnyi embercsét lát kinek szakállja három araszra nyullot ki _ ekkör ez a' három arasnyi emberkére felpattan: Mit tan bizony te fognád megenni? Majd meglatjuk kié lesz a' Koncz _ ekkor a' Kis ember leszál a'fárul megfogja a' Katlant és a' forro étket a' Nagy Szál embernek hasara döntötte _ onnet felhabsolvan nagy mohon az étket szégyenlő meg gyalasztatasát 's tanacsosbna látvan elhalgatni Nagy bölcsen halgata mit kellett cselekednie mint a' hatra maradt csontocskákat fölszedni 's abból ujra lét készíteni – Kis vartatva itt terem Vas Gyúró Bors Jankóval és aszalhoz ülvén falatozni kezének de az étellel nemtudának meg elégedni mivel viz izünek hig lének találák a' sovány ebédjét _ No se baj! mondá Vas Gyúró tán ebédet nemtudsz készíteni, majd főzök én olly estelit hogy a' [olvashatatlan] megeheti ezzel elméne a' Fanövő Bors Jankóval setalni a' szép zöld erdőben 's midőn kényökre kedvökre kísétalak magokat a' késő estiég _ hazafelé kanyarodának de Vas Gyúrot az izmos tenyeres talpas Vas gyurót is hasonló csapas érte a' Menykö Kis emberkivel_ sült főt étkeit mind elemésztette a' kis paniperda _ vocsora felet hasztalanul kérdezösködtek mi lötte légyen _ de egysem akara megmondani hogy a' három aras szakalu egyarasnyi emberke mi csúfot üze belőlök _ Különös bajokat megsejtvén Bors Jankó _ No: mit busongtok majd holnap én utanna látok a' konyhának és meglássatok milly torkos nyalank falatokat esztek saját

kezemfőzte étkeimből _ ezen mind a ketten egymásra tekintvén gúny kaczajra fakadtak _ 's a' puha mohos nyoszolára lefekudtek.

Más nap viradora a' hajnali Csillag fentüntével a' régi két pajtás eltávoza szokot vadászatára _ Jankó pedig a' főzéshez hozzálátot emberül, 's a' mint az étkek szépen mind megfőzve valának a' fárul az araszn yi ember kinek három araszn yira növesztet szakala vala oda ugrik 's kiját : Sütöl főzöl, de belöle nem eszel – hat tán Te eszed meg. nem kopik ben fogad _ ekkor az elobbeni vakmerőséggel leszáll az egy araszn yi ember kinek három araszn yi szakálya vólt megragadja ött Bors Jankó szakályán csomot vett rajta 's a' közel álló fára ég és föld közé (fel?) agasztalván _ a' dél is bekövetkezet és a' Vas Gyúró Fanövövel ebédre jüttek 's nem kissé elbamúltanak midön az étkeket mind jó izűeknek lenni találák _ a' sütnél azt mondja Bors Janko: hogy tekintenének hátra hol ezek nagy almélkodással az egy araszn emberre ismertek _ ekkor mind a' kettő arczipirulva megvallotta hogy nem más hanem ez a' holdvilagból lepottyant ember költötte el ebédjüket _ délután elmenének egy kopasz erdőbe hol egy fa sem valamire visszatérnek már az egy araszn ember fatövestül szakálostúl megszököt a' fa karczolat után indulanak ött föllelendők _ a' kijelelt uton haladának még végre egy gyémant hegyhez érkezének, a' hegy oldalában egy lukat megsejdtévn. bele tekintvén igen mélnék lenni találak 's benem mehetvén itt Bors Jankó Vas Gyúrónak megparancsolá hogy gyúrjon hamarjában százölnyi hosszúságú lánczot ezt szokot ügyességgel meggyurván de ez még nemerhete a' földi üreg fenekére. azért meg hagyá neki továbbis hogy még szaz ölnyi hosszura készítse el, mikor ez már rövid idő alatt mind kész vólt a' Bors Jankót leereszték rajta Ő tehát lábaival érvén a' földet kiereszté kezeiből a' lánczot és egy Kristaly hazikóba melly ott volt béfordula. holottis az egy araszn ember meg jó izűen hortyoga _ vala pedig Felesége és leánya ezen parányi embernek, leánnyanak pedig frajczimerje _ Ő pedig méne egyenes úton a' Kis ember felesége ágyába 's vele amint édesdeden enyelgene _ a' falszögön megpillant egy görbe kardot lógni _ 's gondola magában mint a' féle jártas próbalt ember hogy a' kard valami nagy tulajdonsaggal fog birni, azért leemelte 's a' kard markolatját belé tette _ 's akkor még szabadabban jádzot a kis ember feleségivel _ a' sok hahotara és enyelgésre fölélbrede az Araszn yi hazi úris 's nagyon megdöbbene a Bors Jankó lattára tele torokkal elkezd kijatani: Nosza kardom vagd öszve ött mint a' maknak huszad része ekkor Bors Janko egész erejének súlyával alig tarhata meg a' ficzankodó kardnak forgatásait _ még nem Bors Jankó a' Vendég gyűlölő gazdát kardjával dirib darabra felvagdosta _ ekkor a' lanczra feltette elősszor is a' Szobalányt és felhuzatatván lön nagy czivodás a' fölülről hogy kié legyen a' leányasszony. Nem sokára fölhzata a' Tündét szépségű hajadontis _ 's lön had el had az enyim 's tied közöt _ utoljára kitette a' Tündér szépségű Asszonytis ennek bajoló nemis földi szépsége mindjajokat elragadta – az öröm mámor miatt elereszték kezeikbul a' lánczot és a' szegény Bors Janko ott maradtával többi nemis aggodtanak. _

Bors Jankó unalmas magannyába bajtársaitul elhagyatva, ballagdogal a' Kristál fényű barlang tündéres Termeiben, ez levert kedélyet nemkissé felvidamította onnét kimenvén szemügyre veend ő a' barlang nevezetességeit egyszerre megállapodik egy Grif madár fészkinél, hol éppen akkor fiatalok fészkelének, ott megáll _ 's a' tollasodó fiatalokra merően nézz: Ki vagy te _ mondja neki eggyik fiatal Grif: hogy jöttél ide, hisz ide még ember egy se jöhet _ ha Anyánk haza jó azonnal befal (megesz) _ hanem tudod e mi tévő lész, ide jár mindeg egy szörnyű nagy kígyó és az minket mindig elszokott pusztítani _ ha te minket töle megfogsz menteni Anyank minden kívánságaidat bétellyesétendi _ 's a' mint így beszélgetének egyszerre csak oda csusszan a' nagy iszonytató kígyó de Bors Janko megfogta a' tekerődő kigyot 's úgy sujta egy sziklához hogy tüsten szörnyet döglöt _ Nem sokára előjöt az Öreg Grif madáris és körmei közt a' földalatti nagy üregben egy egész lovat vitt csontostúl bőröstúl fiatalinak _ [olvashatatlan beszúrás] fiai már messzirül hirül adák Anyoknak szárny csattogatva örömeiket jelentvén hogy a' rémületes incselkedő Kigyótúl megszabadulának _ 's esengve kéri még messzirül Annyokat hogy szabadítójukat ne bantaná _ ekkor monda az öreg Grif madár Mit kívánsz Tőlem 's mindent megteendem érted _ 's

ekkor Bors Janko "Semmit mást nemkívánok" monda _ csak engemet vígy ki e feneketlen üregből, a' Grifmadár pedig monda neki hogy szárnyai közt fölviszi csak hustápot vigyen magával 's mikoron száját feltátni fogja, mindannyiszor vessen neki oda egy jó adag hust 's vizet _ ez midön mind meg lön taskájába _ Bors Janko leule Grif madár határa fölfelé szárnyalának 's mar midön csak nem a' felületet érik az élelem elfogyott _ 's a Grif száját felnyitja ekkor Bors Jankó tulajdon lábszárából levágott egy darab húst 's azt átdobta a tátongo Grif madár szájába _ midön már a' tetőre felrepültek volna kérdi a Grif madár: Ejnye minő húst adál nekem utószor ej be jó vólt _ Nézz csak ide, mutatvan Bors Janko labara _ innen a' lábszárambul vágtamle _ Bezeg ha azt tudtam volna felel a' Grif madár, hogy olly jó húsdod van soha Téged felnemhoztalak vólna _ ekkor megkenvén nyálával Bors Jankónak labikráját azonnal a' sebe behegedvén, meggyógyula _ most is még mene útjára még egy korcsmahoz érkeznek hova befordulván szót váltta az idogaló fuvarosokkal kik ekép dalólanak: Mind azt mondják a' Kapasok nemlesz bor nemlesz bor Mégis isznak a' Korhelyok _ ej bátya jobb így: Mégis iszik a' fuvaros mindenkor mindenkor _ 's vigan dudoraszta a' kancsó mellet a' bor nyelvökett megoldvan tudakolodzik Bors Jankó Nem é valának itt illyen 's amollyan emberek _ midön tölök kedvező értesülést vett ezen nemkisse megörüle megértvén hogy Igen is valának nem rég csak iméntis itt mulattak 's tánczoltak széles jó kedvökben _ innen tovább mene és amint az első Korcsma czégért megpillanta ott megáll mert a' Korcsmában nagy heje huja 's musika szó kihallatszott és az egész Korcsma úgyszólván Alkotmányos vigalomban uszot _ ez jó víz vala Bors Janko malmára. Amint oda Bors Jankó bettoppan _ ott leli régi bajtársait eszemiszom lakomázni, de látására mindjárt orravérök megindula _ minnyájoknak _ széles jó kedvök nagy szomorra változa, Akkor monda Vas Gyúró: Lám mi Téged ottan akartunk veszni hagyni nem vagyunk másra érdemesek csak olly meg bennünket 's nem is vagyunk méltók hogy kegyelmez _ ekkor meg parancsola Bors Jankó Kardja élének: Kardom vágd össze a' hűtleneket, mind a maknak huszad része kaszabold a hamis barátokat, ez egybe megtörtént mert a' kard a' parancs szóra szolgálatat mindenkor pontossan tellyesíti vala _ megtevéen a' teendöket vala azután három napi dinom danom mert Bors Janko elvevé Feleségül az egy Arasz Tündér embernek, kinek három arasznyi szakálya vólt Tündér Ilona szépségű feleségit, a' Leány minden tündérségivel csak megint lány marada _ a' frajczimerből egy ügyes furfangos és cselszövényes szoba lány lett, és ha még élnek, és meg nem haltak, még mostis boldogok a' boldogok!

Bors szem Jankó
Baracskai népmondát
hallám egy Öregtől